

a. russo

piatra-teiului

Ilustrația copertei: *Mihail George Paul*

alecu russo

piatra-teiului

SCRIERI ALESE

**EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI PREFĂȚATĂ DE
GEO ȘERBAN**

1967

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

EDIȚIA A II-A, REVĂZUTĂ ȘI ADAUGITĂ

Textele din volumul acesta sînt reproduse după ediția : Alecu Russo, *Scrieri alese*, E.S.P.L.A., 1959. Notele au fost adaptate la specificul colecției de față. Comentariile și explicațiile autorului sînt urmate de specificația : (n. a.).

P R E F A Ț A

Alecu Russo a pătruns tîrziu în conștiința publică și s-a statornicit mai ales ca autor al *Cîntării României*. Controversa în jurul paternității acestei scrieri a făcut din Alecu Russo un autor cu renume, dar nu și un scriitor citit. Faima *Cîntării României* a covîrșit restul creației, împingînd-o în anonimat. Foarte mulți rostesc cu familiaritate numele scriitorului, cîți însă au reținut și pot cita, la nevoie, cîteva dintre titlurile puținelor sale scrieri ?

Autor al unei opere, pe cît de modestă în intenții, pe atît de distinsă și naturală, Al. Russo ni se dezvăluie în scrișul lui cu frămîntările, cu preocupările, cu sensibilitatea și pasiunile ce-l definesc ; pectea personalității sale transpare pretutindeni : în impresiile despre locuri și oameni din acea vreme (*Amintiri, Piatra-Teiului*), în reflecțiile cu privire la formarea limbii noastre sau la destinul literaturii naționale (*Cugetări*), în entuziasmul față de creația populară (*Studii naționale, Stîncă Corbului, Poezia populară*), în fiorul pe care i-l trezeau mărturiile trecutului glorios (*Palatul lui Duca-vodă, Ștefan și Decebal*), în pasiunea cu care respingea atitudinile retrograde ple-dînd pentru înnoiri sociale și respectul demnității umane (*Iași și locuitorii lui la 1840, Soveja*).

Opiniile și sentimentele exprimate fac dovada unei

minți pătrunzătoare, a unui suflet vibrind de dragoste pentru destinele țării și pentru poporul necunoscut și nedreptățit. Acestea au fost, fără îndoială, mijloacele prin care Russo a dobândit și a meritat prietenia lui Alecsandri, Bălcescu, Kogălniceanu, Costache Negri. Chiar dacă nu avea — cum se pare — un temperament expansiv, cine îl cunoștea îndeaproape era cucerit și i se încredința cu o afectivitate durabilă. Scrisul său beneficiază de un farmec și o agerime proprii doar omului capabil să împărtășească altora gânduri totdeauna ispititoare, trase din lecturi variate și din exercitarea acelei aptitudini, absolut dezinteresată la el, de a observa lumea și totul în jur ca un psiholog, ca un moralist, ca un memorialist și ca un artist totodată. Conversația cu Russo putea atinge domenii multiple: dreptul, istoria, economia, geografia, artele — muzică, pictură, teatru — literatura franceză de la Rabelais la Gautier, iar cea românească de la cronicari, citiți majoritatea în manuscris, pînă la tipăriturile recent editate de „Cantora Foaiei Sătești” sau de „Institutul Albinei”. Este de presupus deci că apariția sa în saloanele pe atunci la modă se bucura de o bună primire. Într-o adunare de bărbați și femei atrăgea atenția de la bun început prin cordialitatea reținută, prin aerul demn fără trufie și atitudinea volubilă fără excese, fiind totdeauna încântător și totuși de o severitate abia tăinuită. Fața-i ovală, sprijinită pe maxilare proeminente, exprima tenacitate terestră și cam elementară, atenuată imediat de seninătatea ochilor săi, avînd priviri blînd-ironice, scăldate într-un abur de visare și de nostalgie fără sfîrșit. Părul lung, pieptănat spre dreapta și lăsat să-l acopere fruntea în acea parte mai mult de jumătate, pentru ca apoi să se reverse în plete, peste urechi, de o parte și de alta, sprîncenele stufoase, mustața abundentă și barba cu fire prelungi, rătăcite, contribuiau la înfățișarea de o nobilă prestanță care se răsfrîngea din întreaga lui ținută. Se observă în ținuta lui Russo, cu gulerul înalt, înfășurat de

cravată, cu redingota scurtă pînă la genunchi și pantalonii strîmți, care treceau pe atunci drept semne ale egalității între oameni, eleganța discretă, superioritatea neafectată însoțind poate o sobrietate oarecum oficială. Umorul cu care era înzestrat compensa, desigur, eventualele rețineri, iar efervescența sa spirituală îi făcea, fără îndoială, prezența captivantă. Însă sociabilitatea lui Russo trebuie să fi fost destul de relativă. Opera îl arată ca pe o fire meditativă, predispus la stări de dulci reverii melancolice, ascunzîndu-și neliniștea interioară sub masca jovialității senine. Divertismente ușoare, plăceri superficiale își îngăduia numai spre a răscumpăra, cu cîteva clipe de uitare, nesfîrșitele zile ale unei existențe rareori însoțite.

E sigur că a fost cel mai puțin fericit dintre scriitorii vremii sale și cel mai puțin la adăpost de apăsarea grijilor materiale. Cu el se inaugurează, poate, seria destinelor sumbre, care se va continua cu Cerna, cu Șt. O. Iosif și cu Luchian. Mereu hărțuit de nevoi, permanent în căutarea soluțiilor salvatoare, constrîns nu o dată să accepte provizoratul și umilindu-se acceptînd, era firesc să-și caute refugiul într-o concepție corespunzătoare. „*Cred — susține el în Piatra-Teiului — că trebuie să fie tare nesărată o viață de plăceri neconținut înnoite.*” Lipsa unei organizări metodice a vieții, zeflemeaua traiului așezat, respingerea „căpătuielii”, instabilitatea și continua evadare din normele existenței cu tabieturi — pe care le și ridiculizează în *Iași și locuitorii lui la 1840* — învederează un temperament de boem, dar în același timp și o atitudine critică protestatară. Forma protestului său era refuzul adaptării, păstrîndu-și independența de gîndire și de acțiune față de înalta societate, epuizată de corupție, de intrigi, de invidii, de patimi mărunte și orgoliu uriaș.

Refuzînd să fie în asemenea condiții „om de lume”, Russo își căuta compensație în recreațiile spiritului, pe care le descoperea mai ales străbătînd văile și piscurile

munților păduroși din partea de sus a Moldovei. Se pasionase cu atita ardoare pentru excursii, încit nu o dată s-a sustras îndatoririlor de serviciu. Lucru firesc pentru cineva care își petrecuse câțiva ani din adolescență, vârsta cînd se hotărâsc și se formează deprinderile, în Elveția, unde, prin Töpffer, se profesa un foarte viu cult al naturii. Russo avea sufletul deschis pentru chemările tainice ale firii înconjurătoare, îi admira armonia, forța, izvorul de viață mereu renăscută, iubind melancolia secretă a priveliștilor moldovenesti, tăcerea nopților cu lună, cîntecul trist al apelor ce se strecoară printre stînci, singuratica înfățișare a creștelor semețe.

De la poezia naturii la poezia trecutului nu-i decit un pas. Dar este nevoie să vibreze încă o coardă a sufletului, cu care nu sînt dotați neapărat toți îndrăgostiții de natură. Russo a avut-o. Emoția cu care se apropie de vestigiile epocilor de odinioară, încîntarea ce i-o produc legende populare, depozitare ale zbuciumului și sufletului strămoșesc, pasiunea pentru descifrarea moștenirii trecutului în obiceiurile, în îmbrăcămintea și formele de viață ale oamenilor din popor, se acordă perfect cu entuziasmele sale convingeri democratice.

Acest poet al naturii și al trecutului a fost receptiv la tendințele înnoitoare ale vremii, împărtășind, alături de cei mai reprezentativi exponenți ai generației sale, năzuințele de propășire socială, de emancipare politică și regenerare morală, din care avea să-și facă deseori criteriu de apreciere. Erau între contemporani spirite mai erudite, dacă ne gîndim la cărturarul Asachi, mai active, dacă-l avem în vedere pe Kogălniceanu, mai fecunde în cîmpul literelor, de felul lui Alecsandri sau Negruzzi. Russo nu le-a eclipsat, dar nici n-a rămas în umbra lor. Deși moartea timpurie l-a împiedicat să se ridice la înălțimea, la complexitatea de gîndire și la împlinirea artistică pentru care era inzestrat, fără referirea la prezența lui ar apărea ciuntit înfățișate și evoluția literaturii, și

dezvoltarea concepțiilor estetice, precum și — întrucîtva — însăși formarea opiniei publice moldovene în epoca respectivă.

Era o epocă de intensă efervescență socială. Nemulțumirile generale, pricinuite de perpetuarea așezărilor întocmite după mentalitatea și interesele anacronice ale boierimii latifundiare, creau și întrețineau și în Moldova un climat favorabil ideilor revoluționare. Aspirații multă vreme oprimate de despotismul feudal își cereau dreptul la viață, iar energiile dornice să contribuie la progresul țării se eliberau de servitutea vechilor relații, care frînau inițiativa și avîntul constructiv. Aceste tendințe erau încurajate de burghezia în plină ascensiune, însă forța lor de atracție o depășeau, mobilizînd păături largi populare pe terenul luptei pentru cucerirea drepturilor politice sub forma egalității democratice în fața legilor și suveranității naționale.

Se realizează astfel condiții optime pentru ivirea unui reviriment cultural fără precedent. Dintr-un divertisment de salon, literatura devine oglinda conștiinței sociale. Animată de țeluri patriotice, se dezvoltă o bogată producție artistică, în proză și versuri, care reflectă realitățile înconjurătoare, criticînd stările retrograde și pledînd implicit pentru prefaceri. Sînt stimulate studiile istorice și sînt scoase la iveală comorile folclorice, surse deopotrivă de prețioase pentru cunoașterea și ilustrarea virtuților și năzuințelor proprii poporului nostru. Presa asaltează tiparele nesatisfăcătoare ale bătrînei *Albine românești*, prea oficială și prea conformistă pentru a mai răspunde cerințelor unui public sătul de lîncezeala boierească și contaminat de spiritul întreprinzător al burgheziei tinere. Învățămîntul se reorganizează: pierde mult din caracterul închis de școală a elitelor și cîștigă simțitor pe latura practică, transformîndu-se într-o tribună de educație a noilor generații în vederea regenerării țării — mai cu seamă prin încurajarea industriei și comerțului. În fine,

activitatea editorială cunoaște și ea o înflorire neobișnuită, tipărindu-se la Iași nu numai operele autorilor moldoveni, dar și ale celor din celelalte provincii surori : aici apar în ediții anume pregătite poeziile lui Grigore Alexandrescu și impunătoarea *Cronică* a lui Șincai.

Animatorii și înfăptuitorii acestui reviriment au avut de înfruntat opoziția cercurilor guvernante în frunte cu domnitorul refractar înnoirilor Mihail Sturdza, au fost nevoiți să renunțe la ranguri și drepturi personale, și-au riscat libertatea, pierzându-și-o în multe cazuri, dar au dobândit recunoștința posterității, ca deschizători de drumuri și făuritori ai unei tradiții patriotice. Ion Ghica, fiind în perioada imediat următoare lui 1840 martor al frământărilor din capitala Moldovei, unde funcționa printre profesorii Academiei Mihăilene, avea să evoce în cuvinte străbătute de emoție atmosfera acelor vremi : *„Grei dar plăcuți ani am petrecut noi împreună — își amintește el în scrisoarea către Alecsandri din 20 iunie 1881 — mult am luptat noi tinerii de pe atunci cu prejudecățile și cu obiceiurile cele rele... multe idei greșite de ale bătrînilor și de ale boierilor am spulberat și multe idei moderne am împlintat în spirite ; multă rugină am curățit de pe mulți... Lucram fiecare cu cuvîntul și cu condețul după puterile mijloacelor noastre, la dezvoltarea naționalității române. Și știi că lucrul nu era lesne într-un timp pe cînd chiar cea mai mică aluziune era pedepsită cu închisoare și cu exil.“*

Între „tinerii de pe atunci“ se număra și Alecu Russo, care așternea tocmai întiile sale pagini literare, adoptînd, de la început, atitudinea unui fervent partizan al „duhului de deșteptare“. În fața spectacolului oferit de societatea vremii, cugetul său vibrează dureros, lezat de mulțimea comportărilor conjuncturaliste, de moravurile corupătoare, de întinderea prejudecăților care favorizează abuzurile castelor, diplomația fățarnică, încălcarea demnității, înstrăinarea de țară și de nevoile poporului. Evi-

dența faptelor îl ajută să sezeze antagonismele care macină societatea în adîncurile sale și care impun rezolvări inevitabile. Cu o excelentă perspicacitate, Russo descoperă mecanismul evoluției istorice, ajungînd la formularea netă, clară, a legității progresului uman. „*Ca în orice altă țară pe cale de regenerare — observă el în descrierea Iașilor de la 1840 — sînt la noi două principii care stau în luptă, o luptă înăbușită, însă uriașă și neconținută, între bătrîn și tînăr, între obiceiul căzut și vested și inovația cutezătoare, plină de putere și de viață, o luptă pe moarte între vechi și nou, în care biruința greu cîștigată va fi a celui din urmă.*” Tot ce a scris Russo, și cît se cunoaște pînă acum, debutînd cu micile compuneri dramatice din 1846 și încheind cu articolele din *Steaua Dunării*, apărute zece ani mai tîrziu, inclusiv scrierile postume, reprezintă un mesaj în favoarea „inovației cutezătoare”. Din perspectiva înțelegerii acestui veșnic mobil al rînduielilor sociale, scriitorul critică stările retrograde, opiniile înapoiate, pledînd pentru revizuirea preceptelor călăuzitoare, pentru renașterea spirituală în concordanță cu transformările democratice, capabile să ridice societatea pe o treaptă superioară a dezvoltării ei și să asigure țării prestigiul național la care protipendada feudală nu aspirase. Oricît de sinceră însă, de activă și de susținută, critica lui Russo rămîne limitată. În ultimă instanță, eficacitatea oricărei acțiuni se măsoară după înălțimea idealului căreia slujește. Or, idealul lui Russo apare nu numai confuz, imprecis, ci în mare măsură detașat de sarcinile practice, concrete, ale momentului istoric. Pe de o parte este conștient și pare că se bucură chiar de apusul feudalității, pe de altă parte însă, ezită în fața măsurilor radical-revoluționare, iar cînd se pune chestiunea esențială a dezrobirii argumentează în sensul unor soluții de compromis. Pe de o parte, își afirmă încrederea în ideile cele noi, ale anului de slavă 1830, cum îl consideră el, preconizează deșteptarea conștiințelor și

emanciparea socială, dar pe de altă parte regretă pierderea obiceiurilor și tradițiilor boierești dintr-o epocă de relativă stabilitate, lăsându-se înșelat de aparențe și neînțelegînd că și atunci antagonismele sociale existau la fel de dure, deși mai puțin vizibile, poate. Russo nu este un oscilant de tipul lui G. Sion sau N. Istrate, care se retrag — după un prim contact cu valul revoluționar — într-o postură de expectativă și de împăcare chiar cu vechile stări. Russo este un consecvent, care nu depășește hotarele unui progresism democratic. El nu are ardoarea combativă și nici nu împărtășește convingerile care fac din Bălcescu tipul ideal al revoluționarului democrat. Progresismul său, mai puțin fundat pe un program de principii, se nutrește mai curînd din experiența propriei vieți, călăuzită de o probitate morală exemplară și încălzită de un pur idealism sufletesc. Acolo unde ar fi fost de observat doar nepotriviri sociale, acolo unde altul ar fi comentat cu detașare și unde erau de așteptat argumentele rațiunii, Russo introduce o notă de participare afectivă, vorbind despre „durerile lumii“, despre „înșelăciunile vieții“. El nu se mulțumește să afirme sau doar să respingă : se dăruiește și suferă. Judecînd după sine, și-n atitudinea altora prețuiește în primul rînd pasiunea. Cînd îl elogiază pînă la Bălcescu nu pierde din vedere meritele istoricului, însă pune accentul pe „inima aprinsă de rîvna neamului“. La Ionică Tăutul admiră „focul“, trăirea intensă. Pe Dăscălescu îl apreciază pentru expresia sinceră dată acelor sentimente patriotice de care el însuși era insufletit.

Pe un asemenea fond de sensibilitate activă se grefează o aversiune nedomolită împotriva indiferentismului, care îi apare în jur sub forma inerției și a apatiei față de înnoiri. Russo acuză societatea Iașilor de la 1840 că se complăce într-o stare de *dolce far niente*, relevînd viața de nelucrare, vegetativă, inteligența letargică : „*Nous ne vivons pas — se revoltă el — nous vegetons dans une*

léthargie engourdissante". În această atmosferă, stagnarea se însoțește cu ignoranța, traiul patriarhal cu despotismul casnic, izolarea măgulește absurdă trufie aristocratică, superstițiile de rang găesc teren prielnic și sînt încurajate. Nu fără o dureroasă strîngere de inimă, subliniată de pornirea spre șarjă, de tonul malițios, amar, observă scriitorul întinderea ipocriziei „*depuis l'emmaillotage jusqu'à la décrépitude*". Prioritatea intereselor meschine, limitarea existenței la prezent, avînd drept efect ignorarea cerințelor viitorului, ca să nu mai vorbim de pierderea legăturilor cu trecutul — atît de scump autorului *Cîntării României* — sînt divulgate în repetate rînduri și repudiate cu toată energia cîtă putea sălășlui într-o fire contemplativă și neagresivă.

Absența agresivității nu implică și absența fermității. Fermitatea caracterizează înverșunarea cu care Russo impută boierimii dezinteresul față de soarta plugarului, viața deșartă, pătată de egoism și parazitism a protipendadei. „*O prăpastie adîncă desparte boierul de astăzi de popor*“, constată el în *Studie moldovană*. În *Amintiri*, boierimea fanariotizată este zugrăvită ca un „cancer îngrășat“. În *Cîntarea României* imprecățiile se concentrează spre „feciorii blestemați“ care-și trădează țara numai pentru a-și satisface nesăbuite pofte de avuții. Cu ironie caustică distinge Russo în tabloul social al Iașilor epocii sale plaga unei boierimi, „*înconjurată de toate prestigiile aristocrației: de naștere, de bogăție, de demnități, de slujbe*“, ceea ce o transformă în „*clasă cu deosebire amfibie, care își petrece jumătate de vreme în droșcă, și cealaltă parte, alene, pe un divan moale*“.

Atîtea ofense aduse virtuții și atîtea încălcări ale umanității, pentru care scriitorul nutrea un respect absolut, ar fi cerut reacții energice, hotărîte, acțiuni în sprijinul revoluției ce-și săpa matcă. Dar tocmai aici se verifică limitele gîndirii social-politice ale lui Russo, în neputința sa de a reacționa altfel decît prin gesturi de regret, uneori

chiar de înduioşare, pentru „răsipirea cea iute a trecutului”. Avînd un slab contact cu revendicările maselor populare, el caută remediul descompunerii morale şi ci-vice, pe care o observă, cu multă acuitate, în reînvierea relaţiilor private paşnice de odinioară. El se lasă furat de trecut numai din incapacitatea de a descoperi în reali-tatea epocii soluţiile pentru înlăturarea atîtor racile şi abuzuri. Totuşi, el nu caută trecutul drept refugiu şi nici ca pretext pentru a dezerta din frămîntările prezentului. Precizarea o formulează el însuşi în *Studie moldovană*, unde recunoaşte că pe plan politic nimic din ce a fost cîndva nu-şi mai păstrează valabilitatea. Revolta lui este reală şi justificată, dar rău orientată în anumite cazuri. Dacă oroarea faţă de cosmopolitism este îndreptăţită, nu-i mai puţin adevărat că exagerează cînd — ca şi Kogălni-ceanu, în *Nou chip de a face curte*, de exemplu — pune pe seama unei preluări superficiale a modelelor străine dintr-un spirit de imitaţie servilă, mai toate păcatele vremii, chiar şi acelea care nu exprimau decît antagonis-mul forţelor sociale interne. În nobila aversiune pentru lumea superficială a *bon-ton*-ului, Russo apelează la tra-diţie, pledînd pentru cunoaşterea şi însuşirea obiceiurilor potrivite cu fizionomia naţională, sperînd astfel să de-termine afirmarea noastră în lume. Pe bună dreptate susţine Russo că fără trecut o societate este moartă. Tre-buie remarcat imediat însă că el nu face grava eroare de a opune tradiţia civilizaţiei. Critica energică a îndepăr-tării de trecut vizează în fapt îndepărtarea de popor, pe care scriitorul îl consideră păstrătorul tuturor comorilor naţionale. Ar fi eronat să se identifice o astfel de poziţie cu tradiţionalismul, orientare ţinînd prin excelenţă de spiritul ideologiei conservatoare. Un tradiţionalist se ab-strage prezentului, cufundîndu-se în exaltarea trecutului patriarhal şi idilic, în vreme ce Russo asociază trecutul la imperativele prezentului. Ispita nostalgiei nu-i întunecă vederea, cînd este solicitat să judece asupra mersului so-

cietății. „*Trecutul trebuie a ne povățui*“, afirmă el în *Amintiri*, fiind primul care ilustrează principiul. Toată partea acestei scrieri referitoare la pamfletul lui Ionică Tăutul și diversele încercări de alcătuire a unei constituții este presărată cu aluzii și raportări la actualitate. Tăutul ridică chestiuni dureroase pentru vremea sa, dar și „*unele din cvestiile capitale ce ne împing astăzi*“. Re-chizitoriul, exprimînd năzuințele norodului, cere Porții îmbunătățiri „*ce se așteaptă și astăzi*“. Perfidia boierească este veche și în același timp „*o tactică ce s-a înnoit în opozițiile din urmă*“ ; ea „*se arată încă și astăzi*“. Mesianicele simboluri ale *Cîntării României* nău însuflăesc istoria pentru a comunica contemporanilor simțiri de demnitate și de prețuire a libertății, de înfruntare curajoasă a restriștilor și de încredere în viitor, de iubire de țară și de dăruire sinceră ?

Aspirația lui Alecu Russo este să pună de acord nevoia prefacerilor cu tradiția, întărind astfel temeiurile propășirii. Imaginea Moldovei asemănată undeva cu o pădure deasă, ale cărei hățișuri sînt înlăturate de plugul civilizației, sugerează foarte bine ambiția lui Russo de a se număra printre cei chemați să desțelenească întinsele terenuri de închistare și amortire a societății pentru a deschide drum prefacerilor. Convingerea sa este că mentalitățile învechite, rînduiriile întemeiate pe despotism se vor prăbuși în lupta cu „*inovația cutezătoare*“. Pentru Russo, inovația presupune instaurarea unui regim de egalitate cetățenească și orientarea atenției spre popor, a cărui sănătate morală stimulează marea sa dragoste de patrie. Punînd preț pe renașterea valorilor naționale, exaltînd mîndria patriotică și cultul independenței (împărtășește ideea lui Bălcescu despre condiționarea libertății dinlăuntru de către libertatea din afară), el rămîne un adversar al fanatismului xenofob, situîndu-se și prin aceasta în afara tradiționaliștilor, care elogiază stările retrograde, condiționînd fals, în spirit net reacționar, păs-

trarea specificului național. „...De mult ce ne vom lăuda, de mult ce vom huli celelalte neamuri, românii vor socoti că sînt buni și mari din naștere, și se vor scușunda iarăși în somnul lor adînc“ — previne autorul *Cugetărilor*. Russo — „ostaș al propășirii“, cum îi place să se numească — prezintă un curios amestec de privire melancolică spre vremea ce se duce și îmbrățișare ferventă a primenirilor sociale, de sezizare a contrastelor ridicole și în același timp de poetizare a lor, de gravitate și înclinație spre farsă totodată, de ascuțită ironie și de elegie, de vetust și modern. Ce domină și înlătură rătăcirile în această complicată îmbinare ? Un simț al umanității, simplu și foarte comunicativ.

Mai înainte de a convinge prin justetea susținerilor sale, Alecu Russo cucerește prin pasiunea cu care-și trăiește ideile. Unele dintre acestea pot fi de multe ori întîlnite și în paginile altora, dar el pune de fiecare dată atîta vibrație personală, încît nu mai încapе îndoială că opiniile sale nu sînt împrumutate, că s-au născut și au trăit îndelung într-însul. Cînd le înfățișează lumii, le însoțește cu o parte din sufletul său. În aceasta se deosebește bunăoară de Kogălniceanu, cu care altminteri prezintă nenumărate afinități de principii. În cazul lui Alecu Russo, omul se reliefează mai pregnant decît ideologul, iar umanitatea sa deschisă compensează limitele conștiinței revoluționare.

De altminteri, un spirit nesistematic ca al său nici nu putea avea veleități de îndrumător. Gîndirea lui Russo nu urmează un sistem iar în tratarea diverselor probleme nu procedează printr-o delimitare strictă a obiectului. Împreună cu considerații despre societatea vremii, introduce remarci asupra mersului literaturii ; reflecțiile de ordin istoric se împletesc și se suprapun cu cele de ordin etnografic, lingvistic, economic ; atenția îi poate fi solicitată succesiv, în cuprinsul aceleiași scrieri, de pitorescul locurilor sau de un amănunt vestimentar accidental, trecînd

cu sprinteneală de la descriere la evocare, de la comentariu la reproducerea dialogului. De aici, acel farmec al spontaneității, mobilitatea, întreținută și de finețea asociativă, care caracterizează scrisul lui Russo. Observația plină de pătrundere a scriitorului suplinește lipsa de elaborare, înlăturînd consecințele improvizației. Opera lui Russo este, în fond, aproape în întregime, alcătuită din admirabile improvizații. În nici o direcție, autorul *Cîntării României* nu vădește o pregătire teoretică de specialitate (sursele sale nu depășesc limitele unui Victor Cousin, renumit la acea epocă, însă modest și nerelevant în eclectismul lui filozofic), exceptînd poate unele chestiuni de drept economic, cum s-ar părea din articolul scris la dezrobirea ȝiganilor în decembrie 1855. În schimb, demonstrațiile sale etalează o logică riguroasă, cum nu întîlnim la nici unul dintre contemporani, și o intuiție excelentă. Modalitatea de abordare a problemelor limbii în *Cugetări* furnizează o probă concludentă. De aceea, Ibrăileanu nu exagera cînd vedea în Russo pe „teoreticianul” spiritului critic moldovenesc. Ibrăileanu nu avea în vedere atît sistemul de gîndire, cît varietatea și clariitatea argumentelor aduse în sprijinul idealurilor de înnoire comune unei întregi pleiade.

Nicăieri mai mult decît în Moldova acelor ani, noțiunea aceasta de „pleiadă”, implicînd răspunderea apartenenței, în tot ce poate avea mai nobil și mai impetuos, nu-și găsește acoperire și nu se realizează mai deplin. Există o unitate de vederi călăuzitoare care apropie, pînă la contopire în anumite direcții, activitatea celor mai de seamă scriitori moldoveni. Spre deosebire de situația din Muntenia, unde se afirmă numeroase personalități, dar nu un mînunchi de creatori reprezentînd și apărînd împreună o direcție, la Iași se stabilește o incomparabilă coeziune, scriitorii reprezentativi se caută între ei, se solidarizează în jurul aceluiași idei și aceluiași tribune literare. Alecsandri, Negruzzi, Kogălniceanu alcătuiesc un grup

Insuflețit și bine sudat, căruia se alătură cu tot entuziasmul și Alecu Russo. Scriitorii munteni simt ei înșiși prestigiul acestei coeziuni și își trimit cu dărnicie colaborările la Iași. Grigore Alexandrescu își publică una din cele mai realizate evocări istorice, *Umbra lui Mircea la Cozia*, în *Propășirea*. La editarea acestei din urmă publicații contribuie serios Ion Ghica. În *Propășirea* vede lumina tiparului studiul lui Bălcescu *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei și pînă acum*. Tînărul Odobescu, proaspăt întors de la studii, debutează cu versuri în *România literară* din 1855. În paginile acesteia lasă să apară și Bolintineanu romanul său *Manoil*. Departe de a nivela individualitățile, de a conduce spre uniformizare, asemenea solidaritate întreținea conștiința meritelor personale și constituia un factor de emulație. Pentru Alecu Russo această adeziune a fost, evident, un stimulent, de care a profitat pentru a-și afirma convingerile patriotice despre mersul înainte al societății, dar și preferințele literare și talentul scriitoricesc.

În concordanță cu viziunea asupra evoluției ascendente a societății se configurează concepția lui Alecu Russo despre starea și menirea literaturii. Concepție poate că este iarăși prea mult spus, presupunînd gîndire organizată, ca la Heliade Rădulescu sau Bolliac, însă cîteva principii apar enunțate și apărute cu consecvență, în sensul orientării democratice și progresiste. Acestea sînt principiile *Dactei literare* și *Propășirii*, ale căror programe găsesc o largă audiență în cugetul lui Russo. Animat de idealul promovării literaturii originale, el recomandă ca mină fecundă de inspirație realitățile autohtone. Imitația producțiilor străine, și cu atît mai mult traducерile, nu alcătuiesc în ochii săi vreun merit deosebit. Peisajul unei literaturi în care se recunosc imediat modelele — Lamartine, Dumas, Hugo, Byron — îl exasperează, întocmai după cum manifestările cosmopolite din viața socială îi

repugnau. Nu numai că în asemenea împrejurări literatura își pierde omogenitatea (devine o „mozaică”, constată el în *Cugetări*) dar, ceea ce e mai grav, se îndepărtează de la chemarea de a da glas sufletului și aspirațiilor unui neam. Critica violentă împotriva „scîlcierii” creațiilor străine („étriquer les productions étrangères”, *l'assy et ses habitants en 1840*) se fundamentează pe înțelegerea determinării istorice și sociale a artei. „Ce este literatura de nu chiar expresia vieții unei nații?” întreabă autorul *Cugetărilor*, răspunzînd imediat: „înriurirea literaturilor, ca să fie dreaptă și legiuită, trebuie să iasă din gradul civilizației, din aplecarea națională, din înriurtrea stării morale, soțiale și politice”. Păstrarea specificității atrage după sine judecata critică favorabilă, ca în cazul lui Dascălescu, a cărui poezie „nu vrea să fie alta, nici lamartiniană, nici byroniană, nici hugoniană, de aceea este totodată și frumoasă de limbă, limpede de idei și adîncă de gîndire, folositoare”. Criteriul originalității autohtone capătă atîta greutate, încît determină întreaga judecată de valoare.

Nu independent de afirmarea acelei conștiințe limpezi despre necesitatea propășirii în viața societății, Russo conferă literaturii o funcție înalt-educativă. Polemica cu D. Gusti relevă această accepție, autorul pierdutei *Băcălii ambițioase* mărturisind că în creația dramatică se orientează către teatrul chemat să ajute la „îmbunătățirea năravurilor”. O condiție esențială a îndeplinirii acestei îndatoriri este accesibilitatea, capacitatea de a comunica emoție prin mijloace adecvate. Toată lupta lui Russo împotriva pedantismului își are sursa aici, în afirmarea caracterului popular al oricărei literaturi. „Poezia adivarată — susține el în *Studie moldovană* — este și a fost răsufierea națiilor, inima popoarelor.”

Prin subminarea tocmai a acestei cerințe fundamentale, revoluția propusă în limbă de latinizantii ardeleni sau de italianizantul Heliade provoacă riposta lui Alecu

Russo. Eroarea sistemelor stă, după el, în artificialitate, în faptul că legiferează „prin logică gramaficală” o limbă care nu are legătură organică cu vorbirea populară, „plămădită — cum spune el cu adîncă emoție — *două mii de ani în lacrimi, în singe, în căutarea stelelor și a naturei*”, singura deci în stare să exprime și jalea, și dorul românului. Ironizînd mania iscodirii de cuvinte, „cuvîntologia”, care într-adevăr amenința să devină o babilonie a timpului, el citează în sprijinul său pe înțelepții croniciari moldoveni și pe învățații ardeleni, Klein, Șincai, Petru Maior, ca unii ce au scris în limba obștei: „*de aceea și sînt mari, nemuritori și vrednici, pentru că toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați*”. Obiecția făcută etimologiștilor, pe care îi dojenește de a se fi „împietrit în fantastice teorii”, probează încă o dată dez-acordul său temperamental cu tot ce înseamnă stagnare. Cerința de a respecta limba consacrată prin vorbirea curentă nu-l împiedică să admită necesitatea îmbogățirii lexicului. Pentru el, ideile noi au trebuință de cuvinte noi, cu condiția ca nevoia „*să le dea la iveală, să le creeze și să le împămîntenească*”. Aberație i se pare înversunarea de a reforma brutal vorbirea cînd, dimpotrivă, aceasta se formează zi de zi. „*Exagerațiile școalelor combatem* — ține să avertizeze Russo la un moment dat — *nu școalele, nu munca, nu îmbunătățirea*.” În acest spirit larg, el se declară de acord cu împrumuturile „înavușitoare”, sustrăgîndu-se de la orice fel de exclusivism: „*Cuvîntul fie slav, fie turc, fie latin, ce se va români, are drit de împămîntenire și numai obșteasca frămîntare și nevoia poate să-i dea indigenatul, iar nu autoritatea fabricanților de sisteme*”. Ceea ce le refuză acestora, acordă scriitorilor pe care îi crede datori să dea curs unei limbi adevărate: „*nimică nu omoară pedantis-mul ca o carte frumoasă, simplă, de gust și de idei*”. Dar mai presus de toate, „*marele plămăditor de limbi și de*

cuvinte" rămîne poporul, care se călăuzește de „*duhul istoriei*”.

Reacția teoretică față de inovatorismul pedant se conjugă cu admirația însuflețită pentru folclor, în care descoperă un remediu al aberațiilor cărturărești. Poeziilor artificiale le opune cîntecul popular editat de Alecsandri, după ce el însuși fusese adevăratul său descoperitor. Folclorul este un îndreptar pentru limbă, dar și un izvor de cunoaștere a sufletului poporului format de-a lungul veacurilor, neprețuită comoară : „*bogată în imagini poetice, în idei mărețe, în simțuri duioase*” (*Studii naționale*). În folclor se răsfringe caracterul ales al românului, farmecul obiceiurilor de demult, amintirea sublimă a istoriei, adunîndu-se toate dovezile unei naționalități mîndre și nesupuse. De aceea, literatura se poate salva prin folclor : „*privind babilonia lingvistică din zilele noastre mă îngrijesc pentru viitorul nostru literar și mă mîngîi numai cu credința că acest viitor își va găsi loc de scăpare în poezia populară*”. Cînd Russo elogiază folclorul, vorbele lui se aprind de un fierbinte patriotism.

Epurarea din literatură a pedantismului mai necesită infiriparea criticii ca gen autohton. „*Critica dar e o faptă română astăzi și de nevoie*”, proclamă Russo în *Cugetări*. În sarcina ei cade răspunderea de a „cumpăni” valoarea scrierilor și „tăria” sistemelor. Datoria sa este nu doar să respingă non-valorile, ci să și promoveze operele izbutite, contribuind astfel la formarea armonioasă a gustului estetic în ansamblu. „*Prin critică — scrie în articolul închinat lui Dăscălescu — nu înțelegem numai aceea care bate fără cruțare frazeologia, sărăcia ideilor, pedanteria și obiceiurile literaturilor străine introduse cu patos în pămîntul român, dar critica sănătoasă ce răspindește bunul...*” Pe atunci, ca și astăzi, se vede că profesia criticului nu era scutită de o înțelegere greșită, de un echivoc rău interpretat, iar cel mai adesea de vanitate rănită. Altfel, de ce mai e necesară această precizare în

disputa cu ardelenii din 1856 ? : „*Naționalitatea și patriotismul nu stau în numele unora și al altora, nu se slăbesc cu critica literară și nu se întăresc cu feticismul persoanelor*“. De vreme ce literatura se adresează sufletului, criticul trebuie să cunoască reacțiile acestuia și să aprecieze în consecință. Pe D. Gusti îl acuză de „*socotinți judecătorești*“ pentru incapacitatea de a pătrunde țesătura intimă a lucrării, de a o înțelege și a o simți, deopotrivă. Cu această ocazie, Russo formulează câteva criterii de judecată literară. Era conștient de posibilitatea ridicării la nivelul generalizării pe calea surprinderii particularului ; concepea, de asemenea, dependența personajelor de condițiile de loc și de timp, definirea lor reciprocă ; era atent, în fine, la nuanțarea limbajului folosit de eroi potrivit cu treapta socială căreia aparțin. În *Critica criticii* toate acestea erau spuse fără pretenții și fără speculații erudite, dar cu verva care subliniază un destul de ascuțit simț al problematicii, integrat caracteristicului său tumult interior.

Tumultul interior intră în compunerea originalității scriitorului Alecu Russo, îl particularizează, după cum Bălcescu se distinge prin atitudinea de frondă. Agerime de spirit și sentimente gingașe, observații imediate sau îndelungi meditații, icoane de demult și imagini prezente se învălmășesc într-o dezordine care aduce poezie, atmosferă proprie, sugestii fecunde, în proza lui Russo, — preponderent descriptivă. Undeva în adîncul său, scriitorul se vroia mai mult, năzuind spre creația realistă de caractere. Lucrările dramatice din 1846 par tocmai exerciții în acest scop. Tabloul locuitorilor Iașului de la 1840 este zugrăvit cu vădita intenție de a fixa varietatea tipologică a epocii. Aici, deși privirea observatorului, furată de pitoresc, poposește cu deosebire asupra înfățișării exterioare, intuiția tipurilor diferențiate — într-o faună socială atât de pestriță — lucrează cu rezultate promițătoare. Cel puțin comportarea noului tip de aristocrat parvenit, care

începe linguşindu-şi stăpînul boier pînă ajunge să-l trateze condescendent, oferindu-i în cele din urmă protecţia, este intuită cu remarcabilă mobilitate. În cîteva rînduri, Russo concentrează datele fundamentale ale ascensiunii „ciocoiului”, cu cîţiva ani înainte ca Filimon să-l creeze pe Dinu Păturică. Artistic însă, intenţia nu se realizează, lipsind darul transfigurării epice. Russo nu depăşeşte un anume tip de portret static, general, în care locul expresivităţii de sine, conţinute, îl iau comentariul şi culoarea afectivă introdusă de autor pentru a-i imprima viaţă. Portretul maiorului Bacinski, din *Holera*, este citabil numai pentru ştiinţa de a contura o fizionomie din cîteva linii, îngroşîndu-le caricatural.

Adevăratul talent al lui Russo se afirmă prin armonizarea fondului său liric cu acea permanentă dispoziţie reflexivă. Din comentarea propriilor mişcări sufleteşti scoate el cele mai expresive pagini. Jurnalul trebuia să fie modalitatea literară indicată pentru acest „*contemplativ lucid, spiritual, cu o repede asociaţie între lucruri aparent eterogene*”, cum îl caracterizează G. Călinescu. Nu numai *Soveja* are structura unui jurnal, ci şi *Piatra-Teiului* sau *Iaşi şi locuitorii lui la 1840*. Este modalitatea care-l absolvă de orice protocol, permiţîndu-i notaţia fugară, revenirile tîrzii, trecerile brusce de la stilul sobru-meditativ la stilul anecdotic, de la relatarea impersonală la interogaţie şi confesie, de la ritmul domol al evocării la notaţia precipitată a restituirii imediate „pe viu”. Autenticitatea psihologică pe care Russo o realizează astfel îl apropie mult de sensibilitatea noastră. Un sentiment puternic la el, cum este cel născut din contemplarea naturii, deşteaptă o reacţie a inteligenţei care domoleşte eventualele excese lirice. Sensibil la frumuseţea naturii, Russo nu o supralicitează. Atitudinea sa este mai curînd a celui care caută să o pătrundă, comunicînd şi altora tainele ei. Peisajul pentru el înseamnă mai mult decît senzaţii picturale; răsfrîngerea unei bucurii sau a

unei tristeți, exoul neliniștii și nădejdiei omenești. Nostalgia copilăriei, evocată în *Amintiri*, se asociază cu fiorul încă proaspăt și delicat al priveliștilor de odinioară : „*curtea boierească, opcină strămoșească ce nu se mai află, albind pe troskotul verde al ogrăzii mari, mari și întinsă ; livada din dosul curței, biserica cu țințierimul pestriț de iarbă lungă, de sulcină aurită și de cruci negre, cumpăna fântinei de la poartă, aninată de răchita crengoasă ; toate trec pe dinaintea mea vii și în mișcare*“.

Peisajul văzut de Russo întrunește toate atributele de blindețe, de molcomă așezare și pace lăuntrică, atât de proprii firii moldovenești. Poate de aceea i s-a recunoscut calitatea de scriitor provincial, punându-se oarecare rezervă tacită în această apreciere. Dar a spune că-i provincial, înseamnă a observa tocmai că posedă o originalitate tipică, întrucât provincialismul intră în definiția celor mai reprezentativi scriitori moldoveni. Din acest unghi, Russo îl precede și îl anunță de departe pe Mihail Sadoveanu. Natura îl impresionează pe autorul *Pietrei-Teiului* fiindcă descifrează în ea umanitate, desigur după propriile sale inclinații, respingînd monotonia, uniformitatea placidă. Bistrița spumegînd între maluri sau Ceahlăul avîntîndu-se spre bolta de cristal a cerului, îl umplu de admirație. Poate mai intens decît acest simț al grandiosului, se degajă din paginile sale senzația momentelor de mister legendar, a cărui atracție asupra sa nu este cu totul străină de cunoașterea folclorului. În *Piatra-Teiului* figurează asemenea momente de calmă și ascuțită realizare a misterului firii cufundate în beznă : „...cînd umbra umple încet-încet văile, și muntele în limba lui spune povești tainice brazilor bătrîni, iar Bistrița, înainte de a adormi, își suspină rugăciunea de seară, — atuncea din coastele uriașului scapătă vuiete adînci, glasuri nelămurite, blesteme grozave, ca la o beție mare, și scrișniri din dinți, care înspăimîntă împrejurimile. Chiar Ceahlăul răspunde înăbușit ; risete de spaimă, ca ale pedepșiților din iad,

deșteaptă în cutremur toată suflarea..." Hogaș a înfățișat admirabil furtuna, Russo înregistrează liniștea tulburătoare care-i urmează, atmosfera de vrajă tăinuită, greu de pătruns: „*Luna, gînditoare și mîhnită, ca o mireasă părăsită, își mișca încet fața argintată deasupra Ceahlăului și se ascundea în dosul vreunui nor, rămășiță a furtunei, pe care un vînt ușor îl mîna către miază-noapte. Florile scuturau ca boabe de mîrgăritare picăturile ploii, răspîndind mireasmă dulce și subțire ca după vijelie. Ramurile se ridicau încet și glasul depărtat al șuvoaielor tăceau din vreme în vreme. Umbra uriașă a Ceahlăului bătrîn se lungea pe vale, însă ca o înfiorare peste fire, așa de frumoasă de obicei, așa de gingașă, cu miresmele ei, cu zîmbetele ori cu plîngerile ei, care picurau după furtună de pe orice frunză, părea în noaptea aceea în stăpînirea unei uimiri nespuse...*” Alexandrescu la Tismana sau Alecsandri pe văile Bistriței nu cunosc o vibrație mai intensă și nu dezvăluie o astfel de paletă bogată. Deși ar fi fost tentat, iar lectura pasionată a lui Gautier îl putea conduce într-acolo, Russo înțelege să nu facă abuz de culoare și în general de elementele prea brutal expresive. Tablourile zugrăvite de mîna lui nu sînt decorativ-didactice, nu expun totul sub lumina uci-gătoare. Umbrele, liniile suspendate au aici rolul pauzelor și tăcerilor subtil dozate într-un monolog dramatic: dau relief mărturiilor directe, lăsînd spațiu imaginației să lucreze pentru a trăi încă o dată. Russo nu face imprudența să spună totul, de aceea nu plictisește niciodată.

Alecsandri apreciază la Russo ideile, găsind exprimarea lor deficitară. În realitate, talentul scriitorului este înverdat și din această perspectivă. Pentru N. Iorga care îl consideră inegal și capricios, el apare „scăpărător de idei și strălucitor de viața stilului”. Ovid Densusianu remarcă fraza „vie, nervoasă și impresionantă”. Russo cunoaște valorile stilistice și din felul cum apelează la diverse modalități reiese că se preocupa de aplicarea lor creatoare.

De la bun început se remarcă în textele sale abundența de puncte și virgule, în care scriitorul pune intenții nemărturisite de sugestie în cea mai bună tradiție romantică. Analiza vocabularului întrebuințat nu e mai puțin concludentă. Pitorescul amestecului de civilizații îmbracă o formă sugestivă în limba pe care scriitorul o folosește, apelînd la un lexic — probabil așa cum se vorbea curent — alcătuit din arhaisme, din regionalisme și neologismele cele mai diferite. Ia de la cronicari parfumul vechimii autohtone, din graiul popular concizia locuțiunilor, iar din combinarea laolaltă a turcismelor, grecismelor, slavonismelor, franțuzismelor scoate efecte de vervă spontană, savuroasă și în sine. Procedul verifică teoria sa cu privire la „armonia liniilor” unei limbi, despre care vorbește în *Cugetări*, învinuindu-i pe discipolii lui Maior că se uită doar la „materialul zidirei”. Nu-i întîmplător că ideea de armonie revine și altă dată în scrisul lui Russo tot cu același înțeles, numind bunăoară una dintre caracteristicile vorbirii populare (*Poezia populară*). El este înzestrat cu un real simț al muzicalității limbii, cum a demonstrat Tudor Vianu, care răscumpără retorismul astăzi vetust. Armonia interioară și echilibrul motivelor care se împletesc în *Cîntarea României* impresionează oricînd. Poema scrisă în cînturi, ca niște litanii biblice, debutează cu chemări de caval și buciume răzlețe, în ale căror sunete duioase tremură jalea neamului năpăstuit, pentru a culmina în prelungi dangăte de clopot, menite să destrame atmosfera de reculegere și să îndemne la faptă vitejească. Russo își modelează expresia cu agilitate. Ironia lui, niciodată răutăcioasă, se sprijină de multe ori pe un cuvînt fericit inspirat sau pe o întorsătură a frazei plină de tilc. Între bătăile inimii scriitorului și stilul său se stabilește o armonioasă potrivire. Cuvintele, altminteri seci și indiferente, aspre și neregulate, capătă căldură, devin maleabile și se încarcă de o intensă trăire. În felul acesta se reliefează și mai convingător

acea notă personală a scrisului lui Russo, care ar putea fi denumită patetismul participării nemijlocite, când melancolică și blândă, când tumultuoasă și mesianică. S-a remarcat de mult că scriitorul cucerește nu prin realizarea vreunui edificiu impunător, pentru care i-au lipsit și energia personală și condițiile materiale ajutătoare, ci prin emoția pusă în detalii, în fiecare pagină și fiecare rînd. Bogdan-Duică, în prefața ediției din 1910, formula această apreciere exactă și sugestivă: „*Al. Russo nu are monumentalitate, nu clădește grandios, dar este un giuvaergiu bogat, care scapără lumini de cele mai variate, lumini ce încălzesc fără să orbească*“.

Pentru ce a trebuit ca scriitorul cu asemenea resurse de dăruire și onestitate să treacă prin viață aproape nebăgat în seamă? Gîndirea cutezătoare, noblețea sufletească, patriotismul cu care a promovat ideile de libertate, de suveranitate națională și propășire fac substanța operei, întrețin flacăra emoției în atîtea dintre scrierile lui și i-ar fi dat dreptul să se bucure de un prestigiu egal cu al multor contemporani. Dar prețuind meritele altora, Russo nu s-a îngrijit de ale sale. S-a retras întotdeauna din fața onorurilor, probabil pentru că i se cuveneau. Sufletul activității lui îl reprezintă un duh al revoltei nedeșăvîrșit în elan revoluționar. Aura unui apărător convins al idealurilor democrate plutește peste opera sa, chiar dacă nu este fructul unei arderi permanente pe tărîmul luptelor politice. Neavînd vocația tribunului, Russo nu se numără printre înfăptuitori. Perfect realist în observarea și înțelegerea lucrurilor, natura temperamentului său visător îl împingea spre iluzie și idealism nepractic. Solidar cu ceilalți reprezentanți de vază ai generației lui, a fost în fond un generos solitar. Împrejurările morții în tristă izolare aveau s-o sublinieze în cel mai înalt și dureros grad. A murit după cum a trăit: plîns de cîțiva, neștiut de cei mai mulți, uitat chiar de prieteni, împăcat poate în modestia sa, dar sigur dezamăgit de spectacolul

lumii potrivnice. În urma lui a rămas, pentru cine-l cunoscuse, amintirea unei firi drepte și afectuoase, iar pentru viitorime puținul scrierilor ce aveau să-l alăture acelor credincioși și inimoși „tineri“ despre care spusese cîndva că *„au lucit ca stele luminoase cu fapta sau cu nădejdea pe cerul ist întunecat a deșteptărei și a falei românești“*, — cuvinte de o rezonanță ce se amplifică prin însuși destinul înfățișat de Alecu Russo.

GEO ȘERBAN

TABEL CRONOLOGIC

1819 17 martie : S-a născut Alecu Russo într-un „sat frumos rășchirat între grădini și copaci pe o vale a codrilor Bîcului” (*Amintiri*).

Copilărinte printre „țărănași” cu care singur spune că se juca în „cireșul sălbatic”, a cunoscut de aproape și a îndrăgit de timpuriu viața simplă și sănătoasă, obiceiurile poporului, ceea ce îl va ajuta mai târziu să-i înțeleagă nevoile și să devină un partizan al emancipării sociale, împotriva împilării de către boieri, „stavile neurcătoare”.

29 iunie : S-a născut Nicolae Bălcescu.

1821 18 ianuarie : Tudor Vladimirescu, în fruntea pandurilor săi olteni, dă semnalul de răscoală, chemînd masele țărănești să scuture jugul boieresc și turcesc. În Moldova sînt bine primite trupele de eteriști ale lui Alex. Ipsilanti, în trecerea spre București, pentru a se uni cu Tudor. Șovăiala și trădarea vor duce la eșec întreaga mișcare, dar voința de libertate a poporului nu va putea fi înăbușită.

21 iulie : S-a născut Vasile Alecsandri, cel mai apropiat dintre prietenii de mai târziu ai lui Russo.

1829 Institutul lui François Naville de lângă Geneva primește, printre elevii săi, pe moldoveanul Alex. Russo „...*Se trezește copilul între fețe ce nu a mai văzut, aude o limbă ce nu o știe ! ...Inimioara i se sfișie... multe zile lungi, gîndul îi zboară acasă...*“ (*Amin-tiri*). În cei șase ani petrecuți la învățătură, Russo are prilejul să cunoască curentele de gîndire democratice, liberale — are loc revoluția burgheză din 1830, numit de el apoi „anul slavei“ — al căror adept frecvent se va arăta la întoarcerea în țară.

1836 Pentru scurt timp se află în Viena, cu scopul de a urma studii comerciale. Dar, găsindu-se asupra sa textul fulminant al unei ode închinată lui Alibaud, atentatorul la viața tiranului Ludovic-Filip, poliția lui Metternich îl expulzează grabnic. În țară, ajută o vreme tatălui său în treburile gospodăriei.

1839 septembrie : Cutreieră Munții Neamțului, cercetînd obiceiurile populare și culegînd legende. Un rod al acestei excursii va fi *Piatra-Teiului*, scrisă, probabil, un an mai tîrziu.

1840 Apare *Dacia literară*, sub conducerea lui Kogălniceanu, militînd pentru o literatură națională, destinată luminării maselor largi, direcție pe care o va susține cu înflăcărare și Russo.

1841 4 octombrie : Este numit asesor la Piatra.

1842 mai : Pe Cetățuie, lângă Iași, vizitează ruinele palatului lui Duca-vodă, pe care îl

descrie într-o scrisoare adresată prietenului său Alecsandri. În toamnă, cu acesta și Ciucureanu, străbate valea Bicazului, excursie relatată în *Stînca-Corbului*.

1844 Părăsește slujba de asesor și vine la Iași, unde era în floare curentul de creare a unei literaturi originale inspirate din realitățile țării. Printre cei mai activi în această direcție era Alecsandri, al cărui exemplu are o înrîurare hotărîtoare și asupra lui Russo.

1845 *21 mai* : La conacul lui C. Negri de la Mînjina îl întâlnește pe Bălcescu, legînd cu el o trainică amicitie, întemeiată pe simpatie reciprocă și pe idei comune.

1846 *11 ianuarie* : Prima manifestare publică a lui Russo ca scriitor. I se reprezintă piesa *Băcălia ambițioasă*. *25 februarie* : Spectacolul cu *Jignicerul Vadră* sau *Provincialul la Teatrul Național*, cea de a doua compunere dramatică a lui Russo. „Subiectul, dacă voîți să-l știți, era numai o scenă de haiduci moldoveni, cu îmbrăcămîntea și graiul lor, cu cîntice de ale lor, carii la sfîrșit se ucideau toți ; autorul voia să facă e epigramă în contra dramelor ce au copleșit scena, dar epigrama avea însăși să se schimbe în dramă adevărată, precum veți vedea, nu pentru spectatori, ci pentru eroi și autor” (*Soveja*). Sub învinuirea de instigație împotriva ocîrmuirii despotice, autorul și actorii sînt arestați de autorități imediat după spectacol și trimiși la mănăstire în exil. În timpul șederii sale forțate la mănăstirea *Soveja*, Russo culege numeroase poezii populare de la localnici, printre care și *Miorița*.

1848 martie : Abuzurile domnului și ale protipendadei feudale fac să crească valul nemulțumirii populare. Ca o primă manifestare a spiritului revoluționar are loc la Iași o mișcare de protest, în fruntea căreia se aflau tinerii Kogălniceanu, Alecsandri, Negri ș.a. Dar nesprijinindu-se pe forța maselor, mișcarea este repede curmată, și susținătorii ei sînt nevoiți să se refugieze în afara hotarelor țării. Russo ia și el drumul străinătății, mai întîi în Bucovina, la Cernauca, moșia fraților Hurmuzachi, loc de întîlnire al tuturor părtașilor revoluției. De aici, în aprilie, pleacă la Viena, pentru a face propagandă în favoarea îmbunătățirii stării Moldovei. În mai, G. Sion îl întîlnea la Sibiu.

La 3/15 mai participă la adunarea de pe Cîmpia Libertății de la Blaj. Duce o activitate febrilă în mijlocul cercului de revoluționari din toate părțile țării. Aceasta îl face suspect poliției, care îl și arestează la 9 iulie, pe cînd se afla într-un restaurant din Dej. După multe proteste ale sale și ale prietenilor, printre care Alecsandri, va fi eliberat abia în septembrie, cînd pleacă, prin Viena, spre Paris.

1850 septembrie : În *România viitoare*, revistă publicată de Bălcescu la Paris, apare *Cîntarea României*.

1851 Se reîntoarce în Moldova. În iulie tipărea în *Zimbrul ieșean* *Studie moldovană*. Continuă preocupările teatrale.

1852 Alecsandri dă la lumină prima ediție de *Basade populare*, scriind în prefata volumului : „Aju-

tat de cîteva persoane, dar mai cu seamă de d-l A. Russo, am adunat în deosebite călătorii prin munții și cîmpiile înflorite ale țării noastre o mare parte din poeziile populare“.

1855 Ideile și orientarea *Daciei literare* sînt duse mai departe de *România literară* sub conducerea lui Alecsandri. Aici Russo va fi unul dintre cei mai activi colaboratori, alături de Kogălniceanu, Negri, Ghica, Bolintineanu, Dăscălescu ș.a. În paginile acestei reviste apar: *Cugetări, Amintiri, Cîntarea României* într-o nouă versiune.

1856 Colaborează la *Steaua Dunării*, organ unionist editat de Kogălniceanu. Atras de acesta, desigur, Russo se află și el printre partizanii unirii Țărilor Române. Semnătura sa este prezentă pe toate apelurile și petițiile lansate de unioniști.

1857 Continuă să fie prezent în mișcarea pentru înfăptuirea unirii.

1859 4 februarie : În timp ce visul de unire al tuturor românilor într-un singur stat se realiza, Alecu Russo murea după o lungă și chinuitoare boală, care îl izolase de vechii săi prieteni și tovarăși de idealuri. Bucuria generală a făcut să treacă neobservată dispariția sa.

G. Ș.

Scrieri apărute
în timpul vieții

CRITICA CRITICII

Publicul a cetit în foiletonul *Albinei* din 17 ianuarie niște luări-aminte a domnului D. G.¹ asupra piesilor date la Teatrul Național la prilejul benefisului d-lui Necolau.

Iscălitul se socotește în numărul acelor care gîndesc cum că critica nu ar prinde loc în epohă de astăzi, căci, fără a vătămă vro iubire de sine, încă nu avem, nici putem ave o literatură pînă mai tîrziu. Tălmăciri, imitații, cercări, deși vrednice de laudă, nu alcătuiește o literatură, ș-ar fi păzit tăcere, dacă oareșcare socotiți judecătorești a d-lui D. G. nu l-ar sili o dată pentru totdeauna a-și da opinia sa asupra criticei de față, precum ș-asupra celor ce critică, spre învățătură, pe viitorime.

Pe aicea, pe acolo sînt oameni carii se socot singuri în dreptate de a găsi un lucru bun sau rău, care se mînie cînd rîde publicul și socot cu totul abătută de bunăvoință însușirea ce-și ia parterul de a bate în palme la o piesă, fără mai întîi să treacă acele piese la țenzura dumilor-sale domni-

¹ *Dimitrie Gusti* (1818—1887), profesor și om politic. Sporadic s-a ocupat și de literatură, colaborînd la *Albina românească* și *Foaie pentru minte*.

lor, țenzuri mai dehai decît a postelniciei. O dată cu binele s-a născut și răul, o dată cu lumina s-a ivit întunericul, adecă critica ; de aceea, de cînd lumea, critica a fost șchioapă și oarbă, cînd s-a iscălit D. G.

De laudă este publicul[ui] că a înțeles că, bun, rău, locul său este la piese naționale ; dă aplausuri nu numai pentru că piesile sînt bune, dar pentru că a înțeles, fără însuși a-și da socoteală de ce, că este mai de folos a se juca pe ștena națională obiceiurile, năravurile știute în limba noastră, decît traduceri de obiceiuri streine, de multe ori tălmăcite într-o limbă zisă românească, care n-o înțelege nici publicul, nici actorul, nici tălma-ciul, obiceiuri și năravuri care n-au nici o asemănare cu a noastre, și prin urmare nici pot aduce vreun folos scopului unui teatru, adecă îmbunătățirea năravurilor și educația obștească.

Acia carii s-au alunecat pe calea teatrului național, niciodată n-au avut gînd să scrie pentru a-și face un nume sau pentru a se da publicului drept autori, ei sînt simpli iubitori de fală românească, socotindu-se ca niște salahori chemați a rădica o zidire... arhitecții vor veni mai tîrziu, dacă criticii nu-i vor spărie cumva... silindu-se a da o mică direcție deșteptărei publicului și acelor care au gînd, talent și vreme de a scri... Scopul lor este de a introduce pe ștena națională naționalitate, dramă și comedii îmbrăcate în caracterul pămîntului, vorbind cum vorbim cu toții cînd sîntem între noi, *fieștecare după treapta lui*, iară nu nemți, franțuji îmbrăcați în haine moldovinești și mîrîind o limbă care nu-i nici a lor, nici a noastră.

Critica rareori este cumpenită în lecții sau în laudă, dreaptă în judecată și învățată... nu-i destul de a ști carte și a scri, pentru a fi critică... mai

trebuie neapărat giudecata nepărtinitoare, cunoștința lucrurilor, a lumii și a oamenilor... cunosc mulți critici, oameni învățați și belè profesori, cari la școala inimei omenești ar fi la a.b.c. Sfătuiești, domnule, publicul a învăța toate cîte nu știu și toate cîte zic că știu... și apoi să fie critice. Acum altă gîscă... să vorbim de critica de față... începutul de la sfîrșit.

Domnul D. G. laudă talentul beneficientului și are cuvînt... Domnul D. G. laudă tot beneficientul de *gustoasa* alegere a pieselor și domnul D. G. se încurcă, sau uită cum a început articolul... pentru un critic aceasta este o mare greșală, începutul și sfîrșitul nu trebuie să se bată în capete... critica, bună, ră, trebuie să fie logică. Domnul D. G. n-a făcut despicarea cuvenită, domnul D. G. a vătămat logica.

Suindu-ne în sus, găsim lauda domnului Alecsandri; nu știu cum ar fi făcut să nu-l laude... Dar pot încredința că nu l-a întăles... căci, vorbind de un personaj a piesei, și anume de cc. [cuconășul] Nicu : „prostia unui cuconăș de astăzi era caracterizată în el, ca în cel mai desăvîrșit model, pe lîngă care întrunește încă și patima amorului“. Nimică de asemenea nu se vede... Domnul A., care a învățat la alt dascăl decît la dumnealui D. G. istoria lumii, cînd a pus pe ștenă pe cuconu Nicu, nici i-a trecut prin minte să caracterizeze pe cc. de astăzi, dar să ne arăte cum am fost cu toții în vîrsta zisă a nevinovăției, care nu-i nici copilăria, nici holteia coaptă, prin care tot omul, care a ajuns macar la 24 ani, a trecut, ori de ce treaptă a fost sau este : boieri, țigani, feciori de bacal¹... am rîs cu toții, pentru că fiecare din noi s-a văzut în cc. Nicu, în

¹ *Bacal* — băcan.

vreme cînd n-avè mustăți încă și iubè o femeie slăvită, cerească, precum sînt toate femeile pentru ibovnicii cei de 18 ani... ai rîs, domnule D. G., fără să știi de ce rîzi : pentru un critic îi mare mîngîiere... și cc. de astăzi mulțămesc că-i socoți prea proști ca să rîdă cu d-ta... de d-ta... nu zic.

Domnul D. G. să pare a-și fi adunat toate puterile învățăturilor gramaticale, toată experiența filologică, pentru a critica în tot felul biata *Băcălie ambițioasă* și a o îngropa subț un nămol de cuvinte sunătoare de științe dramatice. Din nenorocirea publicului și acelora cari au cetit articolul, domnul D. G., precum a înțeles piesa domnului A., asemenea a înțeles și *Băcălia* d-lui R. ; nu este de mirare, căci nici unul din cari au văzut reprezentația nu era mai în stare de a o înțelege și a critica cu știință ! *Băcălia* este scrisă moldovinește, încît fieștecare o înțales-o pînă la o iotă, și tocmai un critic să-și astupe urechile sau să-și închidă ochii într-o epohă în care duhul ominesc se dizvălește, precum știm, pînă și la băcali !

S-a zis *Băcălia ambițioasă*, și nu. O *băcălie* sau O *băcăliță*, pentru că ideea autorului este și a fost a generaliza și nicicum a privi la o singură *băcălie*. Domnu D. G. ar fi trebuit să înțeleagă că *băcălia* s-a luat drept nume colectiv, care cuprinde toată tagma, precum cînd zice ciubotare se înțăleg și cel care face ciubote sau papuci sau care le cîrpește.

S-a zis *ambițioasă* : asta nu s-a pus în bobot¹, cum ar crede criticul, și cere o explicație care va sluji domnului D. G. pentru alte articule.

De la Adam Babadam pînă acum și cît va fi lumea, omul, cît de mic și mai cu samă cel mic,

¹ Bobot, în ~ — fără rost, la întîmplare.

are în cap o sămînță de ambiție. Acè ambiție se îmbracă cu haina favorită a omului, supus, fără să simtă, unei pravili¹ nestrămutate de sporire, de înaintire, lăsat de la Dumnezeu, ca omul să nu zacă în statu-co (statu-quo) letargic ca dobitoacele. Între oameni învățați, acele pravili se îndeletnicesc cu descoperiri, iscoade, cărți, zidiri și altele. La mulți, pravila aceasta de deșteptare, mai bine zicînd instinctul, scrisă cu inima ominească (cu care inimi domnul D. G. n-a citit niciodată) nu-i înțeles deopotrivă, nici poate a fi, de vreme ce unii sînt crescuți cu mai puține mijloace intelectuale, alții n-au creștere bună, alții pe giurmătate învățați, alți cîtiva, deși învățați, înfășurați însă în pelinjele² naravurilor pămîntului sau a casnicilor obiceiie, alții în sfîrșit după croiala duhului lor. De aice izvorăsc strîmbăturile, grimasele, ridicurile, criticile și toate cusururile care îndeamnă pe oameni să rîdă unii de alții, a se deosăbi; cei învățați, înțelepți se însamnă prin faptele care rămîn. De aceea un sătean vra să se facă vornic în satul lui, de aceea vornicul a face, dacă poate, băietul său dascal de biserică, de aceea un cojocar nu-și dă fata după un sacagiu, de aceea orișice fată de băcal are ambiție de a fi mai mult decît o băcăliță sadă sau o băcăliță de frunte, de aceea un băcal își dă învățătură copilului, de aceea fieștecare ficior de bacal vrea să-și schimbe bernivicii³ pe un pantalon, pestelca⁴ pe o păreche de mănuși, contășelul⁵ pe un surtuc,

¹ *Pravilă* — lege, regulă.

² *Pelincă* — fașă, fișie de pînză cu care se înfașă copiii mici.

³ *Bernevici* — pantaloni țărănești largi și groși.

⁴ *Pestelcă* — șorț.

⁵ *Contăș* — haină bărbătească, de obicei îmblănită, scurtă la țărani; la vechii boieri, lungă și luxoasă.

cuțitul sau cumpenile pe un condei și să-și zică domn, în loc de Neculai ficiorul. Este de mirare că un om învățat ca domnul D. G., care vorbește de gramatică, să nu știe aceste toate. Ambiția este în orice om, în ceea ce atîrnă de dînsul, să încuibeară în toată tagma, s-ascunde și se preface în fel de fel de patimi. Domnul D. G. n-a înțeles titlul piesei, pentru că nu înțelege oamenii.

De zice domnul D. G. în trei rînduri că *Băcălia* nu învrednicește numele de piesă și că este numai un tablou de naravuri, sau că cursul piesei nu dezvălește sfîrșitul ei, sau că acel sfîrșit îi adus fără oareșicare preparații dramatice ce se cer neapărat într-o piesă, sau că o întitulație de asemenea în mîna d-lui D. G., sau în mîna unui om cu talent, ar fi produs o comedie în 4—5 acte, m-aș închina și aș zice : „foarte mulțămesc, ai cuvînt și m-oi îndrepta, dacă voi puté“ ; dar cînd zice că Zoîța rămîne înfruntată și Sărmală, fără nici o răsplătire, în numele dreptei judecăți răspund : domnul D. G., precum n-a înțales pe A., precum n-a înțeles titlul *Băcăliei*, asemenea n-a înțeles nici pe Zoîța, nici noima piesei care o critică. Zoîța, în gîndul autorului, este o ființă care s-a aruncat afară din sfera ei, prin ambiția ce are de a fi cc. [cucoană], fără a-ș cumpeni acé ambiție cu tactul ce este de trebuință oricărui om spre a nu fi un obiect de rîs, cînd aleargă după un țâl. Scoposul scriitorului a fost de a arăta ridiculi, precum și este, încheindu-se morala piesei în rușinarea Zoîței ca o matimă¹ pentru toate fetile (nu numai de bacal, căci noima² *Băcălia* se poate înțalege orice trepte a soțietății), care se urcă mai

¹ *Matimă* — lecție, învățătură.

² *Noimă*. — înțeles.

sus decît se cuvine după împrejurările educației și a prejudeților pămîntului : tonul face cîntecul.

Domnul Sărmală nu-i un cuconaș prospăit numai, care umblă după averi, precum critica îl vede. Sărmală este domnul D. G., autorul, toți cîți sîntem ; în sfîrșit lumea, publicul, care rîde și se joacă cu cusururile Zoitei, precum eu cu critica domnului D. G. Sărmală înființază în el judecata obștei, rîzînd și folosindu-se de ridicurile Zoitei ; el s-a pus în piesă numai și numai pentru ca lecția să saie în ochii fiștecăruia. Sărmală o ris cît o ris și, neputîndu-se folosi, și-a luat pălăria și s-a dus : „așa-i lumea“.

Cînd se scrie o critică sau o piesă, trebuie cunoștința omului de cînd se naște și pîn' ce moare. De aceea autorul a pus în ștenă pe Matasar, care, afară de slăbiciunea părintească, face morală croită după meseria lui, educația lui și judecata firească de care în țara Moldovei cei mai mulți au cîte o fărîmătură, afară de critici, cari socot că cu gugoașe de fată mare se face ou roșu. Sărmală îi critica Zoitei, Mătăsarul îi critica Zoitei și a lui Sărmală.

Domnul D. G., carele judecă lucrurile și critică precum se vede, se face țenzor stilului zicînd că ești familiar ! Învățat, literat și scoborît cu hîrzobul din ceriu, domnul D. G. socoate că băcalii vorbesc ca profesorii de Academie și cinovnicii¹ în stilul pieselor tălmăcite.

Sinonimitate de cuvinte cam groase este iertat, diși în acest prilej există numai în închipuirea domnului critic ; cînd e vorba de bacale și vorbești cu bacali... după țigan și ciocan...

¹ *Cinovnic* — funcționar de stat.

Încă un ponct al criticii nu înțeleg... răsplătirea ce cere domnul D. G. pentru Sărmală... care fuje pe uși fără a-și lua ziua bună... Domnul D. G. poate să aibă cuvînt... și să fie mai competent în răsplătiri băcălești decît în critică... dar noi n-am socotit iertat să-l ținem pe ștenă, ca Paraschiva, soția bacalului, să-l ocărase, precum se va fi obicinuit pe la bacal... sau să-i arunci în cap vreo strachină de icri moi.

Să venim la personalitatea cu totul nerespectată. Domnule D. G., cînd un om, precum se înțelege acest cuvînt, și-a însușit dreptate a găsi personalități într-o producere literară, este dator a-și sprijini zicerea cu dovezi ; căci la dimpotrivă își dă numele de un ațîțător de foc și de neadevăruri. Numai și numai pentru acest cuvînt [nu trebuie] a răspunde la critica d-lui D. G. ; și dacă dumnealui a văzut o personalitate în *Băcălia*, îmi cer iertăciune și mă jur pe cinste că, cînd s-a făcut această piesă, n-avem cinste a cunoaște pe domnul critic ; nici am prevăzut că domnul D. G. va cinsti cu ființa dumisale *Băcălia ambițioasă*.

Domnule D. G., cînd am avè vreme să stăm la vorbă, ți-aș spune că n-ai idee de construcția unei piese, că nu înțelegi nici autorul, nici piesa, nici lucrurile, nici noima celor care se arată pe ștenă, nici știința oamenilor, a lumii și alte multe, dar sînt încredințat că nu m-ai înțelege, precum nu înțelegi nici ce citești acum. Știu că la vîrsta d-tale îi greu de a învăța ; îi mai lesne de a desface decît a face, a discoasă decît a coasă, a critica decît a scri : de aceea te las în pace, sfătuindu-te ca pe viitorime să înțaleji ce critici, să nu dai iar peste rușine.

STUDIE MOLDOVANA

I

Oamenii care să învîrtesc astăzi în frumoasa noastră patrie sînt acia oameni cari cu 15 ani mai devreme era cunoscuți sub generala denumire de nemți, adică, într-un cuvînt mai lung, de *stropșiți*¹.

Bătrînii, stavile neurcătoare, au părăsit încet cîte încet lumea, unii prin neputința vrîstei, alții și-au trăit traiul și și-au mîncat zilele, adică moldovinește mălaiul...

Curioază socoteală ! sînt oameni mulți, cea mai mare parte din generația de față, copilașii cu musteață, barbă și plete lungi de la 1835, cari și astăzi tot tineri să numesc ; pentru dînșii, vremea a stat locului ; și să îngîmfesc în denumirea de *bonjuriști*, poreclă ce rămășița bătrînilor ne-a lăsat la 1848 drept moștenire, împreună cu datoriile lor, în ziua călătoriei vecinică.

Vai de tinerețea aceea și de tinerețile aceeași tinerețe ! Veacul n-a stat locului pentru dînsa ! Între 1836 și 1852 sînt șeseszeci ani. Astăzi nemții, franțuzii de la 1836, bonjuriștii de la 1848 — sînt albi, suri, cei mai tineri sînt obosiți, care

¹ *Stropșit* — zăpăcit, smintit.

cu 40, care cu 37, cei mai gios cu 32 ani în spinare, tocmai vrîsta celor bătrîni de la 1835.

Bez¹ socoteala aritmeticească a anilor, aş pune un rămăşag pe o chestie psihologică. Tînărul cel mai tînăr din oamenii de la 1835 este mai bătrîn decît cel mai bătrîn din bătrîni, fie acel bătrîn din vremea celor întîi moscali. În 16 ani, de la 1835 pînă la 1851, mai mult a trăit Moldova decît în cele cinci sute ani istorice, de la descălecarea lui Dragoş la 1359, pînă în zilele părinţilor noştri. Viaţa părinţilor a trecut ca şi viaţa strămoşilor lor, adică lină ca un rîu ce cură prin livezi şi grădini şi să perde fără huiet în Siret. Întîmplările lumii deprinpregiur murea la graniţă, vălmăşagul veacului îi găsea şi-i lasa liniştiţi. Viaţa noastră nu are legătură cu a lor, am pute să zicem mai că nu sîntem fiii lor. Părinţii noştri au deschis ochii în leagănul strămoşesc, oamenii de la 1835, cari inaugurează generaţia de faţă, au răsărit în larma ideilor nouă. Ochii şi gîndul părinţilor să învîrtea la Răsărit, a noştri sînt ţintiţi spre Apus, deosăbire de la cer pînă la pămînt. Este o vorbă ţărănească, ce samănă a fi în Moldova de cînd Papură-vodă : „*sireacu Ştefan vodă, unde-i să vadă ?*“ Această vorbă mult m-a muncit cu gîndul, care n-am vreme să le spui toate, decît unul. Îmi închipuiesc cîteodată că a ieşit din mormînt un strămoş de ai noştri, un vornic de Țara de Sus, un boer de Orhei, un hatman, un căpitan de tîrg, sau macar cel mai ascuns postelnicel din Adunarea țării, carile a iscălit dezrobirea vecinilor la 1772, în biserica Trei-Sînţilor. Oare hatmanul acela ar pute să-şi cunoască urmaşii în oamenii de astăzi?... Hainile, naravurile, pămîntul au luat prefacire...

¹ Bez — fără, afară de.

pînă și numele. Astăzi nu mai sîntem fiii hatmanului Baltag sau a capitanului Dragomir, dară domnul de Baltag, domnul de Dragomir, domnul de Lozonschi. Cît despre Ștefan vodă, fi mai ușoară treaba. Lozonscheștii, Dragomireștii s-ar miera, Ștefan vodă s-ar crede în țară străină.

Întîi și-ntîi, de-ar mai putè veni un Ștefan vodă pe calul lui cel voinic de la Valea Albă, de la tîrgul Băii, din codrii Bîrladului, de la Dumbrava Roșie, sînt încredințat că nu l-am înțălege... vorba lui n-ar fi vorba noastră!... Văd parcă în foiletonul *Zimbrului* imnul următor : „Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetră animile bravilor romani de admirăciune grandioasă și indifinisabilă pentru meritul neinninvincibilităciunei tale!...” I¹ alte cauze și mai frumoasă, la care bietul Ștefan ar holba ochii lui cei înfricoșați... tare mi-i teamă că în ziua de pe urmă, cînd trîmbița cerească ne va chema la giudecata cea mare, nu ne vom putè înțălege cu strămoșii noștri, nici în limbă, nici în idee — Moldova s-a schimbat în 16 ani din talpă pînă în vîrv : limbă, haine, obiceiuri, pînă și numele... nu mai sîntem moldoveni, ce romani.

II

Să spui drept, răsîpirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale ; lupta interesilor, nevoile vieței nouă, iuțala sîngelui au năruit răsîpă piste răsîpă în societatea moldovinească casnică, fără să ne uităm înapoi, fără să ne simțim ! dar sînt ceasuri cînd inima să întoarce în urmă și ș-aduce

¹ I — și.

aminte de cîteva fizionomii, de cîteva obiceiuri ce plutesc pe nămolul răsîpilor. Răpegiunea cu care să stînge trecutul dintre noi este cea mai straşnică giudecată a acelui trecut ; ceea ce este vrednic de viaţă nu moare niciodată ; nevrednicia să şterge din aducirea-aminte a oamenilor într-o clipală ! unde sînt faptele de la 1772 pînă la 1835, care vor rămîne drept fală şi folos în hronicile ţării ! unde sînt numile neuitate de poporul moldovan ?... trecutul dar îi mort şi de tot mort. Pînă a nu arunca ţărîna vecinică pe săcriul lui, să ne mai uităm la dînsul ; nu se întîmplă adeseori în lume într-o casă un mort, carele, în viaţă fiind, nu-l iubea casnicii ? însă copiii, rudile, megieşii se strîng, se uită încă o dată la dînsul, îşi aduc aminte numai de bunile însuşiri a raposatului şi, spre vecinica ziua bună, cuvîntează un frumos şi creştinesc : *Dumnezeu să-l ierte !*

Aşa zicem şi noi : Dumnezeu să ierte trecutul, întii pentru că a murit, şi al doile pentru că sîntem ca megieşii cei buni şi am scociorît în viaţa lui ce-o fost mai bun.

Sîntem de ieri, putem încă să ne rememorim cîteva din obiceiurile copilăriei noastre... adivărat că am fost copii amfibii (în doi peri), ne-am născut în Moldova şi am supt străinătatea, capul ni-i cap de neamţ, de franţuz, dar inima ne-a rămas tot de moldovan ; avem o datorie fiească de a arunca cîteva flori pe mormîntul grabnic a părintelui nostru trecut ; va veni vremea, dacă n-a şi sosit, în care şi noi, tinerii de la 1835, tinerii şi bonjuriştii suri de astăzi, vom fi chemaţi bărbărie, vom fi giudecaţi nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce ar fi trebuit să facem, vom fi

osîndiți nu după greutatea vremilor, dar după patima nădejdlor partizilor și a opiniei mulțimii, opiniei, armă nouă ca și cuvîntul cu care am îngropat părinții noștri, și care la rîndul nostru are să ne dizgrume...! Noi, încale, ne măgulim că am prefăcut Moldova în 16 ani... așa... încît mii de ani n-a prefaci-o.

Rămășița trecutului, ce întunecă cînd și cînd o parte din viața noastră zilnică, să rărește, Moldova vechi mi să înfățoșază ca o pădure deasă și mare, unde toporul a tăiet iute, fără a ave vreme de a curăți locul. Plugul, adică civilizația, stîrpește zi pe zi rădăcinile și prefăce codrul în curătură¹, curătura în lan frumos, iar lanul în cîmpii roditoare.

Dar strămoșii noștri, săracii, cu ce să-i mîngîiem ?

Florile care aş vra s-arunc pe țărîna proaspătă a trecutului sînt culeasă nu în viața lui politică sau morală, dară în cele multe obiceiuri casnice, care ne-au legănat în fașură. Multe s-au dus, multe au rămas, dar, sarmanele, vai de ele ! fricoasă, rușinoasă, ele se ascund și să pierd de frica bontonului. În stîrpirea codrului, de care am zis mai sus, nu doresc nici caftanul², nici condițiile țivile, morale, politice sau sociale a vremii de atuncea, ce numai fizionomia casnică, viorelile și toporașii îngropați în răsîpa codrului. Nu numai le doresc, dar îi le găsesc de neapărată nevoie. Nimică nu ne mai leagă cu trecutul, și fără trecut o societate este șchioapă. Națiile care au pierdut *afiliația* naravurilor părintești is

¹ *Curătură* — loc despădurit.

² *Caftan* — rang de boierie.

nații nestatornice sau, precum zice vorba cea proastă, nici turc, nici turlac ¹.

Obiceiurile părintești au părăsit clasele boierești ; să mărturisim un adevăr adînc, ele s-au depărtat de fizionomia poporală, pre cît s-au depărtat de tradițiile boierești ; în vreme ce în zilele părinților noștri obiceiurile acoperă supt o singură mantie toate treptile poporului moldovan. Credința, vorba era una la boieri și la plugari ; acea legătură s-a întrerupt, o prăpastie adîncă desparte boieriul de astăzi de popor ; acea prăpastie să cheamă știința ; pe cît boieriul crește în idei și în învățături, pe atîta poporul rămîne în urmă. Pe vremea trecută, boieriul vorbea, trăie cu țăranul, precum ar fi vorbit cu alt boier, se înțelegea amîndoi în limbă și în idei, astăzi înțelegim poporul cu inima numai, el nu mai este alta pentru noi decît o studie curioasă, morală sau pitorească. Pentru părinții noștri, studia pitorească nu era pe lume.

Avem dar o datorie sfîntă, firească și națională a culege viața părințască privată ; nenorocirea literaturii, pedantă în silogism, pedantă în condei, pedantă în idei, care ne îneacă și omoară în țările române închipuirea subț o *ridiculă ingeniozitate* a cuvintelor, nu vine din altă pricină decît din neștiința tradițiilor vieței strămoșești. De abie născuți la lumină, nu ne uităm la leagănul copilăriei noastre, am agiuns în halul poeților, învățaților i teologilor imperiei răsăritene ; sau pentru înțelegirea versificatorilor, gramaticilor i neologilor moldoveni, ardileni, bucovineni i bucareșteni sîntem Trisotinii și Vadiușii veacului al 19-le.

¹ *Turlac* — cherchelit, năuc, zăpăcit.

Pentru cei ce nu ar înțalege ideea mea, i-aș întreba cine oare cetește nămolul de poezii, ce se nasc ca muștele vara pe toată ziua?... și cui nu-i place un cîntec poporal editat de prietinel meu A¹... ?

Adivărat, *filomela* îi cuvînt poetic, *azura* îi frumos, *orizonul* nu-i slut și *elementile* fac bine în paginile poeziilor văduve de cetitori. Dar ce folos ! *limbajul*, *geniul*, *inspirația* și *filomela cu suavele ei modulații plîngeferi* nu ne încîntă sau pentru că sînt streine, iar nu române, sau pentru că sîntem încă pre barbari și îndemnii de lirile acestor *armonioși*, deși *neînțelegebili* orfei².

Ne învîrtim într-o dilemă grê ; sau sînt poeții de astăzi pre sublimi pentru noi sau sîntem pre proști pentru *acțentele divei armoniei* nouă și dar în tot chipul poeții scriu în dișărt ; însă nu așa, poezia adivărată este și a fost răsufllarea națiilor, inima popoarălor ; fiiștecare nație are organizația sa ; în acè organizație întră limbă, haine, tradiții istorici sau casnice, obiceiurile care dizvoltesc plecările bune sau răle, înfibce tăria lor pe un pămînt și cu înriurirele sufletești și soțiale să numește naționalitate. Cei care cîntă latinește, franțuzește, italienește, inglizește sau macar chinezește pot plăcè pedanților, dar nu-s poeți români : *Mioara*, *Naframa*, *Mihul* (balada), *Bujor*, *Toma lui Moșu*, *Codreanul* vor trăi cît va fi un român pe lume, iar poeziile D. D... D. D... D. D... D. D... vor trăi vremea ăerșută ca să putrezască

¹ Alecsandri.

² De la legendarul Orfeu, erou din mitologia greacă ; fiu al lui Apollo ; cîntăreț care știa să îmblînzească pînă și fiarele cu arta sa ; cu cîntecele sale i-a ajutat pe argonauți să înfrîngă greutățile expediției.

un conț¹ de hîrtie, sau cu mare greutate și cu cheltuială să treacă de la librăria d-lui Nica la cofetăria lui Vasile.

Închierea mea este în puține vorbe, ceea ce să face pentru balade, trebuie să se facă și pentru toate tradițiile noastre ; cîntice și tradiții fac una, ele se tălmăcesc și se întregesc.

Izvorul adevăratei literatură este aici ; dacă aș fi poet și mai ales poet mitologic, aș edita întâi mitologia română, care-i frumoasă ca și cea latină sau greacă, și care nu-i bătrînă și purtată ca o rufă lepădată, și ar fi înțeleasă de tot omul ce știe numai românește.

Am agiuns departe-departes și nu pre departe, cum zice cîntecul. Sîntem în minutul *vajnic*, unde trebuie să facem chipul trecutului, precum să face la ceasul morții portretul unei rude. Cincisprezeci ani încă, și hainile, limba și obiceiurile societății moldovene de ieri se vor acufunda în uitare ; cu ce vom fabrica oda, drama, vod'vilul sau elegia trecutului ? Cu ce vom tălmăci istoria, dacă nu vom cunoaște sufletul mortului ? Ce va pute fi propășirea dacă nu vom ști de unde a pornit ? Ce mîngîieri putem simți noi ostașii propășirii, dacă nu știm mărimea luptei ? Ce soi de părinți vom fi, dacă lepădăm clironomia² părintească : cîntecele mîncilor³, stahiile nopților, poveștile chelarilor⁴, prieteșugul țigănașilor, ocară și zaharul giupîneselor, greceasca dascalului și cîte și cîte obiceiuri și credinți, care s-au dus și n-or mai veni, sînt legate cu viața politică și morală obștească, istoria filozofică a vremilor trecute.

¹ *Conț* — teanc de 24 de coli de hîrtie.

² *Clironomie* — moștenire.

³ *Mancă* — doică.

⁴ *Chelar* — cel însărcinat cu aprovizionarea și supravegherea cămărilor și pivnițelor boierești.

Arma întâi și cè mai grozavă care a bătut ceta-tea trecutului a fost schimbarea portului vechi. Straiul făcea omul ; feliul hainei modelează trupul și mintea, și întipărește din părinți în fii tradițiile și obiceiurile. Precuvîntarea istoriei moderne a țarilor române este neapărat schimbul portului : țivilizația de astăzi este fapta logică a părăsirii hainilor vechi ; ideea nouă a năvălit în țară o dată cu pantalonii, și mai strașnici decît năvălirile tă-tărești, în cît ai scăpăra, au pîrjolit șacșiri ¹, șlicuri ², mestii ³, giubele ⁴ și toată garderoba stră-moșască.

Ivirea pantalonului în Prințipate, ca tot lucrul menit de a prefăce societățile, fu întâi rușinoasă, rîsă, hulită și bagiocorită. Cel întâi român care și-a schimbat hainile pe un frac și o pălărie a fost multă vreme pentru curțile boierești din Iași și din București un soi de caraghioz, sau, după limba nouă, un bufon : vatazii de pin ogrăzi rî-dea, rîndașii și țiganii s-ar fi rușinat să-și ie că-ciula înaintea unui frac, iar boierii, netezindu-și barbile mari și tufoase după rang și cin, striga : „Măi neamțule !...“ cu un haz nespus. Iarna ștregarii alunga surtucile pe uliță... „cald... cold... domnule ?...“ și alte multe frumoase iscodiri a duhului de pe acea vreme. Boierii și cucoanele leșina de rîs ; un boier mare din capitalie, în ziua care, mai mult de glumă decît denadins, se

¹ Șacșiri — șalvari.

² Șlic (*ișlic*) — căciulă de postav sau de blană, a cărei formă și mărime varia după rangurile boierești.

³ Meș — un fel de cizmulițe de piele subțire, fără toc, purtate altădată sub încălțăminte.

⁴ Giubea — haină largă și lungă purtată de boieri.

sfăbisă, ieși pe ulițele Ieșului; i se păru lumea cu totul alta, pînă în acea zi soarele și lumina nu avusă putere să răzbată prin taclituri¹, scurteice; boieriul, deși deprins în hainele egalității, cum le numesc autorii de astăzi, sufla însă mai slobod și mai voios. Ce gîndea boieriul în hainele egalității nu se știe, el singur a uitat impresiile momentului, căci în mijlocul vioșălei sale o mîină neagră și vînoasă îl apucă de mîneca surtucului, și un glas îi striga în ureche: „A! ce dracul!... Domnule... parcă ești surd... de cînd te strig!... hai degrabă să dregi trăsura, că așteaptă boieriul să iasă la Copou!...” Boieriul se întoarsă cu o vorbă lată și curată moldovinească... iar vezeteul, înspăimîntat, se dipărta mîrîind în dinți: „Pas de cunoaște acum care-i boier și care nu-l, dacă s-a nemțit și stăpînul meu!...”

Vezeteul luasă pe boier sadè de carătaș!

O, egalitate! iată faptele tale...!

Nu trecea prin cugetul epohii că în ziua aceea un vînt mare trecea peste Moldova și-i schimba fața... astăzi hainile vechi au rămas un suvenir de care ne mierăm cînd se mai ivește pe teatru.

Precum primăvara rupe gheața, umflă pîrîile și pornește pohoaiile, așa schimbarea costumului fu sămnul pornirii duhului de deșteptare. Ideea și progresul au ieșit din coada fracului și din buzunariul jeletcii; reperiunea revoluției fu marea, furioasă, dărmînd în dreapta și-n stînga bunul și răul, clătînd toate obiceiurile și toate credințele oamenilor vechi; șalvarii încurca slobozenia mișcării, calpacile² și șlicile îngreua

¹ *Taclit* — fișie lungă de stofă sau mătase vîrgată cu care boierii își înfășurau capul ori mijlocul, după moda turcească.

² *Calpac* — căciulă din piele neagră, tivită cu blană, purtată de domn și marii boieri.

capul, de aceea rămăsărăm în urma civilizației ; am trîntit tot la pămînt, să alergăm mai iute, prîfacirea hainilor a prefăcut de îndată condițiile sociale a lumii noastre, precum și relațiile familiei. Imancipația copiilor de supt frica și palmile pedagogului să trage de la pantalonii... Înriurirea morală a pantalonului a fost nemărginită... În vremea veche, un copil pînă la 25 ani nu avea voie, nici îndrăzneală să șadă gios fără poronca tatului ; cît a fi fost de bătrîn, burlac sau însurat, ieșit sau neieșit din casa părintească, tot copil era ; un boier cu barba albă istorisi într-o zi că, fiind odată la drum cu nevasta lui, doi copii și părintele lui, s-a ascuns în dosul trăsurei să tragă un ciubuc de chief... și găsindu-l tata-boier, i-a rupt ciubucul de spate... ! De cînd pantalonii, sistema educației s-a schimbat ! frica, varga și cibucu au lipsit.

În relațiile sociale, schimbarea a fost mai mare, mai simțitoare, fracul a introdus dignitatea, pantalonul a silit oamenii a-și măsura coloveranțiile ce le făcea celor de la care aștepta vrun folos.

Straiul oriental, moale, larg, se pleca la tot soiul de îndcoală... straiul de astăzi, prins în cureauă, supiele, gîtul dezgrumat de legături, împiedică îndoiturile de șale și de cap ; de voie, de nevoie, oamenii sînt siliți a nu se pleca pe cît poate ar vra... între doi oameni cu frac, pantalonii și pălărie, pas de cunoaște care îi de viță, care îi om nou ; educația și pantalonul au astupat șanțurile ce despărțeau clasele boierești. În vremea de mai înainte, haina era ravașul de drum a omului, care-ți spunea de departe măsura închinăciunii, sau te silă să dai dreapta sau stînga pe drumuri. După barbă rasă de tot, mai mult

sau mai puțină rătunzită, sau după soiul căciulei știei cu cine ai a face ; cu cît căciula era mai mare, cu atîta omul era mai însemnat ; pe cît șlicul se urca în lățime și în lungime, cu atîta capul aflat dedesupt era tare și mare și strașnic la viață.

Un om pe vremea aceea putè fără rușine să nu știe carte, dar pentru un șlic, mai ales să fi fost acel șlic nalt ca obeliscul din grădina publică, s-ar fi dat în vînt.

Costiumul însamnat aice va părea urmașilor noștri o poveste din halimale¹ !... poate că străbunii noștri ne-ar fi strîns de gît, să fi gîndit ei că vom fi cu capitile pletoasă, nerasă și nevrednice de șlic și de calpac ! Halima va părea viitorului slava lăutarilor, precum ni să pare halima astăzi, cînd povestesc babile și moșnegii de taiefetul bătrînilor : un boieranaș avè 20 slugi, un boier șlicar de la 20 în sus, calpacile se urma peste sută ! Deși mamele noastre strîngea oalile cu unt și smîntînă supt divanuri, economia era cuvînt și lucru necunoscut, pitrecirile era urieșe, viața de la țară o veselie îndelungată ! ospitalitatea de care ne fălim astăzi, ca o dreaptă, sfîntă și nemuritoare moștenire a singelui român... este umbra numai a ospitalității părintești... hanurile, tractirurile², otelurile au intrat în țară în frac și în pantaloni.

IV

Aceste sînt suvenirurile care le jălesc, parte s-au dus, parte se duc... cu cît vremea trece mai

¹ *Halima* — întîmplare extraordinară, cu multe peripeții.

² *Tractir* — birt, ospătărie.

iute și le acopere de uitare, cu atîta par mai frumoase. Nu mai înțălegem viața de la țară ; părinții noștri singuri o cunoștea. Vara și iarna, porțile curților scîrțîie, orzul și ovăzul nu agiungē la musafiri, pivnița era plină pînă în gît de vin vechi, de Odobești și de Cotnari, iar pelinul voios se sco-tea cu mare țerimonie la zi-întîi mai. Boierii de primpregiur în chiutele surugiilor, în pocnitile harapnicilor, în împușcăturile ficiorilor boierești se aduna cînd la unul, cînd la altul. Țigani trăgea la manele ¹ de se omora, cucoanile sulimenite ofta, iar boierii așazați pe covoare bea vutcă în papucii amarezelor ; își zvîrlea în sus fesurile și se săruta cu lăutarii ; cînd nu era nici musafiri, nici lăutari, nici amor, rămînea frica talharilor. Gătirea unei familii boierești de țară era un eveniment serios, la care cucoana gîndea cu cinci luni mai nainte ; pornirea era o bejenie întreagă. Astăzi ducerea la țară samănă o preumblare la Copou ; cel mai ahotnic ² șade două sau trei luni între gazete, reviste și publicațiile nouă a Parisului și a Iașului ; poarta îi încuietă, boierul cască pe un divan, cucoana pe celalalt, cînd și cînd cîte o rară vizită întriește mai mult decît împrăstie urîtul ; boierii nu mai au pin sat nici cumătri, nici hini, nici hinișoare ; nici că se mai învîrtește prin ogradă hora sătească, de-a-bie s-a zărit boierului cînd agiung și cînd pornesc... Verdeța cîmpului se cuprinde în iarba din ogradă... umbra copacilor... în doi salcîmi din grădină. După trei luni de zile, boierul și cucoana se întorc în colbul Iașilor, și nouă luni suspin iarăși după petrecirea și frumuseța de la țară.

¹ *Manea* — cîntec oriental duios.

² *Ahotnic* — lacom, pasionat.

Cînd îmi aduc aminte de vremile acelea, de veselia familiilor, de credințele casnice, de obiceiurile traiului, mi se pare că moldovanul era vioi, vesel, cu inima deschisă, ca și casa; fracul ne-a deșteptat mintea, dar ne-a strîns inimile, ca și piepturile; veselia noastră îi păcătoasă, risul nostru îi giumătate de rîs; fudulia părințească era măreață, pompoasă și boierească, a noastră îi oțărîtă; veselia cuprindî știauții, cunoscuții și necunoscuții; se vedea și era prietini; noi sîntem răci și cît s-ar putî mai străini unii de alții; șlic și șlic să iubea, noi nu știm dacă supt oricare frac este un om; de aceea prietenia în acî vreme era multă și șaga lungă, astăzi prieteșugul îi rar, dar șaga îi mai bună; cu șaga, veselia și traiul de atunce numai țara putea să placă părinților noștri, salonul îi nou ca și noi. Cu cît era slobozi și șagalnici cu femeile în adunările lor, începute și sfîrșite cu mese mari și lăutari, cu atîta sîntem politicoși și rezervați cu damile, gluma, și gluma groasă era duhul de atunce; galanteria lor nu s-ar primi nici macar într-un bal public din Păcurari sau în vestitul și raposatul Șuster-bal de la Pirlita... cîte și cîte alte obiceiuri care nu le știu, nu vorbesc de vremile încă mai vechi unde echipajurile giupînesilor era un car în doi sau în patru boi, trăsurile boierilor un cal umblător, cofetăriile o rachierie-crîcimă, unde boierii cinsteau un pahar de rachiu și luau un covrig pînă a nu merge la Divan; aceste vremi sînt timpurile eroice, adică fabuloase, a societății moldovene.

Socotesc în opinia mî că mult aș face pentru luminarea istoriei, pentru dizvoltirea adevăratei literaturi naționale, de aș putea culege, zi pe zi, ceas pe ceas, impresiile, hainile, traiul strămoșesc,

sau macar de aş putea ţinti gîndul oaminilor de talent a o face.

Nu numai că nu-s bătrîn... dar încă sînt tînăr de la 1835... şi tot îmi aduc aminte de cîteva lucruri. Una din cele mai vii întipăririi a trecutului îmi este sărbarea a zilei-întîii mai. Dacă aş fi cît de puţin pedant, nu mi-ar fi greu să leg astă sãrbare naţională cu sărbătoarea unei dumnezeoaie a cîmpiilor latine de pe vremea strămoşului nostru Traian şi suitorii lui pînă la bunul Evandru ; de nu mai jărtfim pe oltar un miel, fruntea turmei, şi o giuncă albă, fudulia imaşilor, de nu mai dăm zînei colivi făcute de miere şi fructe de făină în ziua aceasta, dar obiceiul tot a păstrat florile şi veselia. Fie această zi serbarea Maiei, sau, precum îmi place a gîndi, a [zeiţei] Floris, cîţi flăcăi şi cîte fete mari sau codane în ţările româneşti, toţi şi toate se împodobesc cu flori, cari la pălării, cari la codiţă, cari la sîn ; Moldova, Ardealul, Ţara Muntenească în acea zi sînt flori mişcătoare ; de cu sară fetele se lau, flăcăii se piaptănă şi în zori de ziuă cînd Flora, vreau să zic zi-întîii mai, surîde (mă rog de iertare), văile clocotesc de chiute, pocnite de frunze, de rîsuri, de fluieri şi de cimpoaie ; fetele alerg pin pădure după flori, băieţii după fete ; mesele se întind pe supt copaci, doinile răsună, pe coastele dealurilor, nevestele şăd la vorbă, iar sara o horă neobosită se învîrteşte la scrînciob în preajma crîşmei.

Deşi boierii, părinţii noştri, erau moldoveni, viaţa cîmpeană fiind adevărata lor viaţă, sărbătorile avea tot aceeaşi primire în curtea boierească şi în bordeiul sătesc, epohile mari a anului, adecă sărbătorile bisericei şi serbările obiceiului, erau bucuria boieriului şi bucuria ţăranului, precum umbra, urletul cînilor noaptea, stahiile şi strigoii

(nu de la Teatrul Național, dar strigoi de la sf. Andrei) îi umplè de spăriet pe amîndoi.

La zi-întîi mai era huiet mare în curțile boierești ; țigani, pînă și bucătarul, se fuduleau în cămeșe din întîmplare curate, chelarul, chelărița, lăptărița, surugiii, oamenii ogradași, albi ca omătul și rași ; ograda se mătura, țigancile de pin casă n-avea încă vreme să rupă rochiile roșie și tulpanele galbine de la Paști.

În sfîrșit, toată casa era plină de mișcare, toate fețele pline de bucurie : în asămine zi, giupînesile de la camară țipau și nu pre bătè, cucoana da două palme în loc de trei ; după mult invalmașag și ametală a nenumăratelor slugi, trăsurile cu cai împovărați trăgea la scară : în una să suia cucoana, cuconul și arnăutul cu ciubucul, în alta giupîneasă cu vutca și dulcețile, în alta sofragiul cu talgerile, cuțitile, tacîmurile și țiganașul clasic, în alta stolnicul cu vinul, cafeaua și pînea, în alta bucătariul, în alta proviziile, și în sfîrșit slugile, fimeile și cuconașii. De se întîmpla musafiri, precum și era obiceiul, adunarea nu se mai număra, drumul se acoperè de trăsuri, strînsura cu răcnitile, chiutul ei semăna a o nuntă de cele huoasă, precum numai părinții noștri știau a le face ; călăreții, baloanele ¹, brașovencile ² și căruțile agiungeau într-o poiană mare și frumoasă în mijlocul codrului, unde iarba [e] frumoasă ca mătasa și în vîrv se găităneste ³, nu departe de un izvor răce, în care steclesc fedeleșile ⁴ cu vin. Mesele se

¹ *Balon* — trăsură mare cu patru locuri așezate față în față.

² *Brașoveancă* — trăsură sau căruță cu coviltir.

³ *Găitănî* — a se răsuci la vînt.

⁴ *Fedeleș* — mic butoi, de formă variată, pentru transportat apa sau vinul.

întind după o dulceată, masa boierească, masa giupînesii, a ficiorilor, masa oamenilor și masa țiganilor ; supt poalele codrului verde se vede un foc urieș, și împregiurul focului bucătăriei asudați muncesc cît pot : mieii întregi se întorc în frigări de lemn, iar pîrpălăcul umple pădurea de miros. Lăutarii cîntă, lăutarii, bucuria inimilor, veselia urechilor părintești, tot soiul lăutarilor de astăzi, care numai la vedere ne umplea pe noi de spaimă și frică, ca buhaiul urător în agiunul Anului Nou.

Boierii se puneau la benchetuit și-i trăgè o veselie mai omerică decît cele din *Iliada*, boierii cei tineri cu arnăuții da din puște, cucoanele cîntau un viers frumos cu ahturi nesfîrșite și cu ochii înecați în amor, slugile huiiau și se băteau în capite, surugiii se îmbătau ; porneala era un zgomot și o amestecare nespusă.

La întoarcere, popasurile se îndesè, închinarea paharelor era un act serios și beția o faptă măreață.

Generația noastră îi posomorîtă, lumea era zgomoasă și cerul neguros, cînd ne-am născut... O zi îi ca și alta ; nici una nu se așteaptă cu nerăbdare, nici una nu trece cu mulțămire deosăbită ; ar veni sau nu, tot atîta ne-ar fi. Bucuriile și necazurile oamenilor trecuți, nu le înțălegem ; Anul Nou sau anul trecut, zi-întîi mai, au altă zi, tot același urît ne aduce, tot același sacalîc¹ ne lasă ; petrecerea noastră nu-i veselia, caii, vinul, țiganii, femeile și huietul, petrecerea noastră e gîndul posomorît ; balurile, care țin loc de adunările cele vechi, samănă pe lîngă ele o îngropare. Dacă culegem cîte o floare, dacă vrem cîteodată să iubim, facem... o experiență... o studie a inimei... ! Sînt

¹ *Sacalîc* — grijă, necaz.

douăzeci ani de cînd n-am mai văzut o zi-întîi mai cumsecade... Și nici voi mai vidē. De-abie se simte în ziua aceea o mișcare moale ; sărbătorile au zburat. Societatea educată a Moldovei samănă a fi o colonie engleză într-o țară a căria nici limbă, nici obiceiuri, nici costume nu ar cunoaște ; streinătatea se oploșește între noi ; doi oameni se măsură astăzi de două ori din cap pînă în picioare pînă a nu rosti un cuvînt. Cu cît cîștigăm în propășiri, cu atîta pierdem în relațiile private.

HOLERA

De o bucată de vreme încoace o amenințare înfricoșată se leagănă pe populațiile Evropei. Ca și ciuma în timpurile trecute, ie, și mai mult decît ciuma, holera își întinde stăpînirea pe toate țăr-murile, înfruntă toate climatele și se gioacă de toate pregătirile. Paza sau nepaza, răceala sau căldura, dieta sau năvala n-o cheamă, dar nici o alungă. Vine, se duce cu pricină și fără pricină, se în-toarce neașteptat, zboară sau clocește... cînd ie [i] și alege prada... cînd o ie de-a valma.

Moldova a văzut holera de două ori și n-o mai uită... ea care a uitat ciuma, ea a avut-o veacuri... căci holera este legată cu hronicile timpului nou.

Iar începe a se vorbi de grôzavul rău prin preajma noastră ; holera a bătut țara leahului, Ga-liția, se presupune pe une locuri în țara neamțului. Teama a fost mare mai dăunăzi și mult se lungi-seră ; holera a slujit de vorbă prin salonurile Ie-șului. La acest prilej am auzit multă aducere-a-minte a amînduror holere din Moldova. Din două sute de oameni, boieri și ficiori de boieri, nici unul nu s-a găsit să nu fie voinicul unui epizod, însă eu, care am avut nenorocire de a rămîne sin-gur viu din patruzeci persoane ce locuia într-o casă,

să spui drept că nu crez epizodelor nouă de la 1848. Dar frica trezită în voinicii noștri cetățani mi-a adus aminte de o baladă și de un om... cinstit...

La întâmplări mari se arată fizionomia popoarelor și se poate măsura puterea sufletească a omenirii. Atuncea se dizvălește dacă un popor îi dobitoc sau om. Așadară, pe cînd treptele rădicate ale soțietății fug, se vaiet, se inflanelesc, pe cînd doftorii lipsesc și spitalurile se închid, fizionomia obștei rămîne tot serioasă și neschimbată... ca fatalitatea... zeul cel mare al strămoșilor noștri... Dogma zisă a Orientului, nu știu de ce, este religia popoarelor... „De este să fie, tot a fi...” și cu vorba aceasta românul horăiește liniștit, macar să peie lumea...

Însă cu toată această stoică liniște, inima se moaie. Relațiile zilnice se prefac mai iubitoare, mai duioase. Cît de mare este nebăgarea în samă esternă a naravurilor, la întâmplări care covîrșesc închipuirea ominească și o țintuiesc într-o nemărginită neputință, un ce nespus și neputincios a spune aruncă o măreață și jalnică apropiere. Doi prietini întîlnindu-să se strîng mai tare de mînă, și de intră în vro crîcimă nu numai închin paharele cu seriosul cunoscut al românilor, dară fac o adevărată libație morții : „Să ne întîlnim pe ceea lume, măi frate“.

Balada care ne dovedește aceste două fețe grave și simțite ale medaliei numită românul, ca toate baladele populare, începe cu espunerea cea măreață în două linii a sugetului, de care numai zicătorii satelor și Omerii știu taina...

Sus pe malul Oltului

La casele Vilcului

Vilcu bea și veselește,

De holeră nici gîndește.

Vîlcu „bea și veselește“, Vîlcu, românul care nu-și schimbă nici fața, nici obiceiurile în ființa primejdiei ce amenința curtea și bordeiul, se gătește de dus în cîmpie la agonisit pentru copii după muștrarea mamei sale bătrîne, care-i zice :

— *Tu bei și te veselești*

Și de holera nu gîndești.

Dar balada urmează :

Iată holera că sosea...

La espresia aceasta nu-ți aduci aminte cum ne închipuiam în fragida noastră copilărie ființa ciu-meii ?... o femeie mititică la stat, îmbrăcată de sus pînă în picioare într-o pînză albă feștelită, înfășurată pînă supt gîtiță într-o cîrpă iarăși albă, încît nici obrazul, nici ochii, nici gura nu se vedea, o închipuire poporală, ca să tîlmăcească că boalele sînt oarbe și săceră tot, bunul și răul, cîteodată mai mult pe bunul, bătrînul și tinereța, și pe cel nevoies, și cel carele nu cere altă de la Dumnezeu decît viață îndelungată. De multe ori am visat chipul ciu-meii și pe țiganka cea naltă-naltă ca copacii, care se primblă prin poiene cu desaga de-a umere de-amiază și se uită în țarină peste garduri...

Holera sosi... Aicea începe duelul între epidemie și puterea sufletească. Aice obrazul cel de bronz al românului se topește și rămîne omul cu simțirile lui... Orbul sau cersitorul care a cîntat întîi cîntecul Holerei, prin o tranziție minunată, se rădică de la metamorfoza ovidică și mărimea epică a micului poem, la ceea ce inima unui om are mai simțit și mai dureros. Românul cel nepăsător, românul care, deși se veselește cînd lumea se sfarmă, Vîlcu întreabă cu șaga cea vicleană care o cunoaștem toți : — „He, Holera, ce cauți

pe la noi ?“ — „Am venit — răspunde baba încirpuită — am venit să-ți iau copilele.“ Vîlcu știe că poate să moară și nu-i păsa :

Dar de copile nu gîndea...

Românul pierde, omul și părintele se ivește, balada nu se încurcă în analiză, trece repede la țelul ei, căci știe marele poet că omul se mișcă întii la întîmplări și apoi vin reflecțiile. Gîndu, adică reflecția, nu este în obiceiurile românului, balada ne-a spus-o din capul locului. Vîlcu intră în tocmală cu Holera... o trăsătură foarte repede, dară foarte caracteristică a neamului nostru. Vîlcu plinge și intră în tocmală... vra să deie rușfert¹ răului... și ce rușfert... rușfert părintesc.

*Lasă copilele,
Că mi-s dragi ca soarele,
Și-mi ie zilele.*

Părintele și românul au vorbit, căci la român, după copil, ce este în rîndul dragostei decît natura, cîmpul, codru și soarele !...

Holera cea puternică nu se îndură de lacrimile românului... Vîlcu, omul carele a gîndit că nemic nu este mai scump decît bucuriile sufletului, de la rușfertul moral pică la rușfertul cunoscut... el vra să deie carul... boii... oile... tot... numai să scape copilele... care-i sînt dragi ca soarele...

Dialogul cu Holera se mîntuie în repetiția acestei comparații, și un rînd mai gios, după ce ne arată Holera făcînd semne cu mîna la porțiță unei copilite bălăioară, balada adaoge fără altă zicere : că „sus pe malul Oltului“ a rămas pustie : „casa Vîlcului“ !...

¹ Rușfert — mită.

Ați văzut canavaua baladei, să vorbim și de omul cinstit, aista-i un epizod... dară adevărat.

Pe la anul 1838 sau 1839 mă întâmplasem într-o după-masă la polcovnicul M., unde o numeroasă adunare de militari și particulari se îndeletnicea a bè ciubuce pe niște lungi divanuri în odaia cea mare, care pe atunci încă nu se chema, peste tot locul, salon. Fumul întuneca odaia și vorba felurită se curmezeșea. În mijlocul vuietului, ușa se deschide și d. Maior B... intră. Un ura îl primi și vorbile își luară iar cursul lor. Iașul la 1839, ca și astăzi, nu se deosebea prin vreun entuziasm strașnic pentru nici o individualitate sau pentru vro pricină. Primirea d-lui B. mă miera... și este de mierare, căci omul nu avea nimică de cele ce împune o persoană soțietății Iașului. Nici înfrîrire... nici bogăție... nici lingusire... nici tinerețe, nici scandaluri politice sau amoreză, hronica Iașului, așa de bogată pe acea vreme, nu-l știa. Nesimțitoriu nu era maiorul, căci își întorcea capul cînd întâlnea o femeie bătrînă sau slută, iar cu cele frumoase vorbea multă vreme și altele... Ce era dară domnul B., să însufle o așa dragoste... Era pentru mulți un original și pentru toți... lucru rar... un om cinstit !... Domnul B. era de mijloc la făptură, dară așa de țigărit¹ și de slab, că se vedea printr-însul, și să părea un urieș ; o păreche de pantaloni largi peste toată măsura lui putea ascunde fusele ce-i slujeau de picioare. Cînd se primbla, minile mergeau într-o parte, picioarele în altă, iar capul se legăna în toate părțile ; întâlnindu-l pe uliță dînd peste trăsuri, încurcîndu-se în pavelele și butucii cu care era podit Iașul, se părea o stahie... Capul era dizbracat de păr și numai

¹ *Țigărit* — jigărit, pipernicit.

În vîrf vițe surii și strălucitoare se clătina, fruntea înaintită, galbenă ca ceara, sfîrșită cu o păreche de sprîncene tufoase ca sacara de la Sînta Elena, se lega cu un nas coroietic. Ochii mititei și scînteietori și musteața sa neagră ca pana corbului și dreaptă ca părul ariciului zburliu, doi favoriți puternici cuprinzînd ovalul obrazului, arat de vine albastre, făcea din d. B. o fizionomie neuitată. Pe lingă aceste era plin de distracții, moale în mișcări, glasul întunecat și slab, și își mîncea nesfîrșit mustețele. Sufletește d. B. era bun, de treabă, harnic și cinstit, de plesnei de ciudă.

Mi se pare că îl văd încă. Cum șidem trîniți pe divanuri în toată dizinvoltura moldovinească, maiorul se ținea în picioare în apropierea unei mese, pe care își sprijină o mînă lungă și dispoietă, pufăind nemțește dintr-un ciubuc. La șăgile noastre de taifetul său tiutiungeresc, întrolocate¹ de reflecții filozofice asupra fumului și a măririlor, căci eram tineri toți pe atuncea, maiorul zicea cu zîmbetul lui : „Totu-i fum în lume, fum pentru fum, mai bine îmi place a trage cătinel și multă vreme din pipa asta, decît iute și să se scurgă repede. Cei care se suie vîrtos pe o roată se scoboară așijderea.“ O rază de soare se giuca pe fizionomia maiorului și se asemăna, aș zice dacă le-ați cunoaște, cu zugrăvelele lui Rembrandt, iar fiindcă mulți nu cunosc acele zugrăvele, el se asemăna cu un chip din altă lume. Fiecare din noi făcea monografia tiutiunului, spunea ziua, ceasul și prilejul cînd începuse a deprinde puturosul narav.

— Eu — zicea maiorul — nici gustul, nici pilda, nici îndemnul vreunei femei nu m-au adus la aceasta... căci sînt femei care s-ar socoti necinstite

¹ *Introlocat* — însoțit.

să iubească un om carile nu giuca biliard și cărți și nu trăgea tiutiun... Dar nevoia holerei m-a silit. Chemat de slujba mè de a vidè și a trăi cu moartea în toate zilele în acea vreme, a rădica strejele ce picau, a îngroapa fără deosebire soldații și țivilii, rugasem pe doftorul ștabului¹ să-mi deie vreun leac, socotind și eu că ar putea fi vreun leac. Așa-i omul!... cînd zidirea lumii se sfîrmă, omul cel mai tare seamănă [a] copil, necredinciosul aleargă la doftori, pe care înainte și în urma primejdiei îi chemăm șarlatani. Cîtu-i viața înflorită, o cheltuim nebunește; cînd moartea bate la ușă, stăruind la leacul hotărit ca un creditor îndărătnic, ne rugăm să mai aștepte o minută. Doftorul îmi dădu rîzînd un șipușor² și-mi prescri să beu tiutiun: „Holera — zice el — e boala văzduhului, fumul îl curăță; fumă și nu te teme... căci dacă e pe moarte, apoi holera nimereste și în curțele aerisite și curate și te uită și lîngă un bolnav; în mîna lui Dumnezeu e taina și leacul...” Întărit asemenea de facultate mă dădui îndatoririlor mele, fără a mai gîndi la primejdie. Pipa în dinți, în buzunări leacuri și flanele, doftoream și încurajam soldații, care de multe ori mureau în brațele mele. Într-o zi însă am crezut că rîndul meu sosi...

Un soldat adusese holera în Iași, într-o clipală moartea își întinsesă aripele asupra marelui oraș. De multe ori slobozind unui soldat foaia la spital, se ducea la groapă. La început ocîrmuirea, spre liniștea poporului, ascundea răul, dară răul îndoindu-se, însutindu-se în puține zile, spaima apucă orășenii; începură oamenii a fugi ca în bejăniile tătarăști, cei care rămînea se înarma și se strejuiau prin casele lor. Norodul rămaseră singur.

¹ Ștab — statul-major.

² Șip — flacon.

Miliția, încă tânără, fu scoasă la Holboca ; și ca să nu rămîie tîrgul fără pază, se rînduisă din cincisprezece în cincisprezece zile cîte o roată de grenadiri. Dar roata cea întîi rînduită, surpată de boală, nu întîrzie a-și cere schimbători... Generalul M. se făcu Dunăre... „De ce — striga ofițerul cu raportul — de ce ai îmbrăcat uniforma... nu știi că datoria către patrie se arată nu numai pe cîmpul bătăliei, dară orșiuunde se cere jertfa vieții?... Soldați de-o zi, trebuie să vă botezați uniforma în orice primejdie.“ Iar ochii generalului fugeau cînd pe raport, cînd pe uliță... Ulițele erau ceva de spăriet, Iașul, cu cinci zile mai înainte strălucitor de trăsuri, livrele, toalete, uniforme aurite, Iașul în care se plimba sările pe toate ulițele cu ghitara și muzicile regimenturilor, cu rîs, cu șagă și amori, acum se zbuciuma în ceasurile cele de pe urmă. Se auzea numai un vuiet înădușit, pe care glasul clopotelor de moarte [il] covîrșea înfiorător. În toate părțile se întindeau bolnavii cerînd ajutor, mame displetite strîngînd copiii lor morți, ștene de deznădăjduire, chihote drăcești prin crîcime și birturi, mulți arși de sete să tîrîiau pe la fîntîni, se culca în glod, mulți murea, cîtiva se ducea sănătoși. Înfricoșat lucru e boala prin orașe ! Pe toate ulițele, cară plină de trupuri, cu picioarele, mîinile și capitele în toate părțile bălăbănind după umbletul nepotrivit. În zilele liniștite, auzirea morții de-abie îți lasă o impresie tristă, dară să vezi cum duce la groapă sute de mii, să vezi oameni tăvălindu-se în glod, să simți că per familii întregi, și uitîndu-te împrejuru-ți să nu mai întîlnești un prietin macar sau o cunoștință, este peste închipuire de a spune, și, ce e mai de jale, poate că astăzi nici nu ni mai aducem aminte de aceste jertfe.

La cea vreme vinisă și rîndul meu, deși răul contenisă. Eram leitenant ; într-o zi, ducîndu-mă în tîrgul de gios la o spițerie, întîlnisem un subofițer, care se sculasă de pe boală ; era slab, ostent, cu fața galbenă și mai mult mort. Împotriva prescripției doftorului, și în primejdie de a-l întoarce boala, subofițerul se tîrîisă pînă la spițerie, unde avè un prietin. „Cum — îi zisei văzîndu-l — îndrăznești să ieși?... Hirurgul te-a oprit.“ — „Dar !“ — „Bine, nu te temi?“ — „Pe viața mè, domnul leitenant, așa mi-e de scîrbă să trăiesc singur, că mai bine moartea. Nu mai pot.“

Așa de slab, așa de mîncat era de holeră bietul om, că vedem că fără agiutor nu s-ar fi mai putut întoarce acasă. Îl sui în trăsura lîngă mine, ținîndu-l strîns de mîină, căci cel mai mic hop îl oboră ¹, de-abia pornisem și văzui pe tînărul unterofițer gălbenind ca ceara și învîrtindu-și ochii... — „Ce ai?“ strigai. — „Nimic — răspunsă un glas murind — o amețală...“

Dară nu sfîrși, că capul îi giuca în dreapta și în stînga și apoi pică pe piept, și în sfîrșit trupul, ca un sac nesprijinit, se lăsă pe perinile de dinainte ; fără a mai gîndi mai departe cu mîinile mele îi făceam un brîu și strigai vezetiului să fugă la polcovnicul L..., care ședè în apropiere.

În minutul acela o frică nespusă mă luă în spate. Un ce rece îmi trecu prin vine și o tremură mă cuprinsă, dar, domnilor, o frică grozavă, singele se oprisă în mine și simțeam cîrcei în picioare, muream...

Maiorul se opri în spunerea lui, sau pentru a se mai răsufla, sau pentru a depărta vreo impresie puțin veselă, căci își trecu de vro trei ori degetile

¹ A oborî — a uide, a doborî.

lui ascuțite, prin rarele viți, tuși pînă din fundul pieptului.

— Videți — urmă maiorul rîzînd de un rîs, care numai maiorul îl avea — vedeți gălbăciunea mè... nu-i nimică pe lîngă gălbăciunea ce aveam după spusa celor ce mă cotorăsiră de subofițerul meu... întors acasă mă apucam la frecat și la învălit cu toate flanelele ce puteam găsi, dară ideea că aveam holeră mă urmări și după ce trecură holera... începui a fi fricos; numai gîndeam la bietul subofițer, și mi se încrețea carnea pe mine.

Unterofițerul se însănătoșă de al doile și în curînd; cu o mare bucurie mă dusei la Holboca.

— Într-o zi după-masă — adăogi maiorul — fusăsem trimis în tîrg cu un raport cătră generalul M. Nu sînt în stare, domnilor, să vă descriu tăcerea și mîhniciunea ce înfățoșă Iașul. De-abia de la margine pînă la cvartirul generalului întîlneam cînd și cînd cîte un chip de om. Era ceva în aer și pe ulițe din pustietățile de care vorbesc scripturile; în locul mulțimei de trăsuri, neguțitori, de miimile de jidovi, domnea tăcerea grozavă a unui oraș de șeptezeci mii de oameni, ce se rumpe numai de cîrîiturile cioarelor, de urletul turmelor de cîni sălbătăciți și de călcătura caiului meu.

Vă scutesc, domnilor, de reflecțiile mele... dară mare jale este pe vremi nenorocite, cînd un tîrg sau o țară se topește într-o clipală. Vă doresc să nu agiungeți asemenea zile... atuncea se cunoaște cît e de scumpă o vorbă, ce este o strînsură de mînă și cîtă puțină deosebire este în oameni mari și mici... „Nenorocirea ne rebotează iarăși pe toți frați...”

Narația maiorului ne cam atristă și conversația rămasă mai liniștită.

CUGETĂRI

[PARTEA ÎNȚIIA]

I

Oamenii care au ieșit la rînd astăzi, literați, oameni politici, artiști și alții, în țara Moldovei, sînt acei tineri care cu vro douăzeci de ani mai înainte era cunoscuți sub nume de nemți, sau capete stropșite, și cu denumirea de franțuzi, introdusă mai tîrziu. Nici o limbă în lume nu are un cuvînt destul de puternic, ca să exprime disprețuitoarea semnificare a numelui de franțuz, cu care unii bătrîni din Moldova porecliseră tinerii de pe la 1835, oamenii de astăzi.

Acei bătrîni, ce se născuseră în giubele și caf-tane, încet cîte încet au părăsit lumea, și cîmpul a rămas nemților și franțuzilor.

Curioază nălucire omenească !... Deși un patrar de veac aproape a trecut de atuncea, totuși urmăm a ne chema *tineri*, și ni se pare că sîntem copilașii cu plete lungi de pe la 1835 ; tot ne îngîmfăm cu denumirea de *bonjuriști*, poreclă iscodită la 1848. Dar vai de tinerimea aceasta și de tinerețile acelei tinerimi ! Franțuzii și nemții de la 1835, bonjuriștii de la 1848 sînt albi, suri, și cei mai mulți în vîrsta celor ce era bătrîni pe cînd am răsărit noi.

Oamenii de astăzi uit că nu au avut tinereță ! În ziua răsăririi lor, pe la 1835, cel mai tânăr din ei era mai bătrîn încă decît cel mai bătrîn din bătrîni, fie acel bătrîn din vremea celor întii nemți !... și de la 1835 pînă la 1855, adică într-un curs de 20 de ani, mai mult a trăit Moldova decît în cele de pe urmă două veacuri. Viața părinților a trecut lină ca un rîu ce cură prin livezi și grădini și se perde fără vuiet în Siret. Pe cît era ei departe și străini de voinicii ce dorm la Valea Albă, pe atîta ne-am născut și noi străini și departe de dînșii. Întîmplările lumii de pe-mpregiur murea la granița țarei ; vîlmășagul veacului îi găsea și-l lăsa liniștiți...

Ei au deschis ochii într-un leagăn moale de obiceiuri orientale ; noi am răsărit în larma ideilor nouă ; ochii și gîndul părinților se îndrepta la Răsărit, a noștri ochi stau țintiți spre Apus !

Este o vorbă țărănească : *Săracu Ștefan-vodă, unde-i să vadă !*... Îmi închipuiesc cîteodată că a ieșit din mormînt un strămoș, un vornic de Țara de Sus, un boer de Orhei, un hatman adevărat, un căpitan de tîrg, sau macar cel mai ascuns postelnic din Adunarea țarei, care a iscălit dezrobirea vecinilor la 1772, în biserica Trei Ierarhilor. Oare hatmanul acela ar putè să-și cunoască urmașii în moldovenii de astăzi ? Hainele, naravurile, pămîntul au luat prefacere, pînă și limba, pînă și numele ! Ștefan-vodă s-ar crede în altă țară. Pentru odihna sufletului său n-aș dori să mai vie Ștefan-vodă, chiar și de ar fi cu puțință. Ce ar face el pe un pămînt unde n-a mai rămas urme de umbra lui măcar ?... Vorba lui nu mai este limbagiul nostru... Strănepoții Urecheștilor, Dragomireștilor, Movileștilor i-ar zice în versuri, în ode și în proză : *Eroule ilustru ! trompeta gloriei tale penetra animile bra-*

vilor romani de admirăciune grandioasă și neinde-finisabilă pentru meritul neîninvincibilităciunei tale ! !...“ — la care lucruri frumoase, deși neinteli-jibile pentru dînsul, Ștefan-vodă, bietul ! ar holba ochii lui cei înfricoșitori... și s-ar culca iarăși în mormînt... Mi-e teamă că în ziua de pe urmă, cînd trîmbița cerească ne va chema la giudecata cè mare, nu ne vom putè înțelege cu strămoșii noștri, nici în limbă, nici în idei.

Unde-i Ștefan-vodă să ne audă !

Să spun drept, răsipirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale !... lupta dogmelor nouă a năruit răsipă peste răsipă în societatea moldovenească așa de grabnic și de temelnic, că ni se pare că nu au putut fi alte lucruri și alte obiceiuri decît aceste de astăzi. Jalea mea nu este însă că au trecut, dar că au trecut fără a-și lăsa testamentul ; răpegiunea cu care s-a stins trecutul dintre noi este giudecata cea mai înfricoșată al acelui trecut ! *Ce este vred-nic de trăit nu moare !...* Unde sînt faptele de la 1772 pînă la 1835, care vor rămînea drept fală și folos în hronicile țarei ?... Unde sînt numele neuitate de popor ?... Trecutul e mort și de tot mort ! Dar mai înainte de a arunca țărîna vecinică pe să-criul lui, să-l mai privim puțin... Nu se întîmplă adeseori într-o casă un mort pe care în viața lui nu-l iubea casnicii ?... Copiii, însă, rudele, vecinii se strîng, privesc încă o dată la el, își aduc aminte de bunele răposatului și îl petrec la groapă cu un frumos și creștinesc : „*Dumnezeu să-l ierte*“.

Să zicem și noi, *Dumnezeu să ierte trecutul !* Însă, ca vecinii și rudele, să luăm aminte ce a avut bun răposatul.

Sîntem de ieri ; putem încă să ne amintim cîteva din obiceiurile copilăriei noastre, obiceiuri ce nu vor trece la copiii noștri... Adevărat, avem inimă

moldovenească, dar am fost copii în doi peri : ne-am născut în Moldova bătrină, am supt străinătatea ; deşi capul ne este de neamţ sau de franţuz, avem o datorie fiească de a arunca cîteva flori pe mormîntul trecutului. Va veni vremea, dacă n-a şi sosit, în care şi noi, tinerii de pe la 1835, tinerii şi bonjuriştii suri de astăzi vom fi chemaţi bătrîni ; vom fi giudecaţi, nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce minţile strechiete or socoti că a trebuit să facem ; vom fi osîndiţi, nu după greutatea luptei şi a vremii de atunci, ci după patima partizilor şi după placul opiniei mulţimei. Umbra trecutului, ce întunecă cînd şi cînd o parte din viaţa noastră zilnică, se împrăştie. Moldova veche mi se înfăţişază ca o pădure deasă şi mare, unde toporul a tăiet iute în dreapta şi în stînga, fără a fi încăput vremea de a curăţi locul. Plugul, adică civilizaţia, stîrpeşte pe fiecare zi rădăcinele şi preface codrul în curătură, curătura în lan frumos, iar lanul în cîmpii roditoare... La ziua judecăţii, noi ne vom măguli că am fost toporaşii muncăi, iar strămoşii noştri, cu ce să se mîngîie, sărmanii ! florile care aş vrè să arunc, le-aş culege nu numai în viaţa politică a trecutului, dar în cele multe obiceiuri casnice, din care unele ne-au legănat în faşă, şi de care părinţii noştri se rezăma în ziua luptei !... Multe din ele au rămas, dar, sărmanele ! ruşinoase şi ascunse.

Franţuzii zic că oamenii cei mari nu au nici părinţi, nici urmaşi !... Poate am putè să zicem şi noi ca dînşii, deşi nu sîntem mari. Nimică nu mai leagă Moldova de astăzi cu trecutul, şi, fără trecut, societăţile sînt şchioape. Naţiile care au pierdut şirul obiceiurilor părinteşti sînt naţii fără rădăcină, nestatornice, sau, cum zice vorba cè proastă, nici turc, nici moldovan ; limba lor şi literatura nu au

temelie, și naționalitatea atunci este numai o închipuire politică.

Obiceiurile părintești au părăsit clasele cultivate; aceste clase s-au depărtat de fizionomia poporală precît s-au depărtat de tradițiile boierești... Să nu ne înșelăm : în Moldova, astăzi, există *cînuri*¹, dar boieri nu mai sînt !... avem proprietari, amployați, bogați, speculanți, poeți, advocați, profesori, alegători, oameni mai bine sau mai rău crescuți... Cine ș-ar mai zice astăzi om de casa cuiva ? Credințele, vorba era una la boier și la plugar ; acea legătură s-a întrerupt ! o prăpastie adîncă desparte astăzi omul nou, poreclit *boier*, de popor, și prăpastia aceea se cheamă *știința*. Pe cît boierul crește în idei și în învățătură, pe atîta poporul rămîne în urmă. În vremea trecută, boierul vorbea, trăia cu țăranul, precum ar fi vorbit cu alt al său *necăftănit* ; se înțelegea amîndoi în limbă și în idei ; astăzi îl înțelegem cu inima numai, și trebuie să învățăm limba lui. El nu mai este pentru noi decît un capital sau o studiu morală sau pitorească. Părinții nu cunoștea studia pitorească... Avem dar o datorie sfîntă, fiească și națională a culege odoarele vieții părintești. Nenorocirea literaturii, pedantă în condei, pedantă în forme, pedantă în idei, care îneacă și omoară în țările românești dezvoltarea spiritului și a închipuirii, vine din pricina neștiinței limbei și a tradițiilor părintești ; literatura aceasta nu are rădăcină, nici dă roadă.

Cînd Dragoșii și Răduleștii a literaturii au descălecat pe țărmurile române, nu au întins urechile să audă de unde bate vîntul, ce limbă vorbea și ce vorbe spunea românii ; nu au auzit răsunînd cimpoiul prin văi ; nu au ascultat nici jalea, nici

¹ *Cîn* — rang.

bucuria *cînticelor* ; nu au apipăit inima lăutei... Rădeştii şi Drăgoşestii, fugari de la Turnul Babilonului, vorbea latineşte, unii italieneşte, alţii nu ştia nici o limbă, unii galiceşte... cum putea ei să înţeleagă româneasca, adică : o limbă plămădită două mii de ani în lacrimi, în sînge, în căutătura stelelor şi a naturii ? [...]

Dumnezeu îşi ¹ va face milă cu noi şi va trimite vreun Champollion ² ca să tălmăcească urmaşilor noştri operele şi limbile ce ne-au adus Drăgoşestii şi Rădeştii aceştii.

Dacă este ca neamul român să aibă şi el o limbă şi o literatură, spiritul public va părăsi căile pedanţilor şi va îndrepta la izvorul adevărat : la tradiţiile şi obiceiurile pămîntului, unde stau ascunse încă şi formele, şi stilul ; şi de aş fi poet, aş culege mitologia română, care-i frumoasă ca şi aceea latină sau greacă ; de aş fi istoric, aş străbate prin toate bordeiele, să descopăr o amintire sau o rugină de armă ; de aş fi gramatic, aş călători pe toate malurile româneşti şi aş culege limba.

Am agiuns departe-departede şi nu prea departe, cum zice cînticul. Sîntem în minutul vajnic unde trebuie să facem chipul trecutului...

Cîţi [va] ani să mai treacă, şi hainele, limba, obiceiurile societăţii vechi de ieri se vor cufunda. Cum vom fabrica atunce drama sau elegia trecutului ? Cu ce vom tălmăci istoria dacă nu cunoaştem sufletul mortului ?... Ce va putea fi propăşirea dacă nu vom şti de unde a pornit ? Ce mîngiere putem simţi noi, ostaşii propăşirii, dacă nu ştim mărirea luptei ?... Ce soi de părinţi vom fi dacă lepădăm toată moştenirea părinţească ?...

¹ În *România literară* : se.

² Cel care a descifrat inscripţiile vechi egiptene, scrise cu hieroglifice (1790—1832).

Cînticele mancelor, stahiile nopților, poveștile chelariului, prieteșugul țiganașilor, ocară și zaharul giupînesei, greceasca dascalului, și cîte alte obiceiuri și credințe, care s-au dus și n-or mai veni, sînt legate c-o viață politică și morală obștească, istoria filozofică a vremilor trecute și introducția vremii nouă.

II

Cînd își 'aruncă cineva ochii pe ceea ce să cheamă literatura română, puține și rari producții pot a-i opri cu plăcere ; puține îndestulează mintea și inima : cele multe sînt copilării, cercări fără formă, a căroră preț stă numai în costul tipografiei și în încrederea ce au autorii lor că nu se pot găsi lucruri mai frumoase în lume. Pentru a înțelege pe alții, trebuie gramaticile și lexicoanele a feliuritelor limbi neolatine de astăzi, sau de nu, ești silit a gîci, ca cimiliturile d-lui R. ¹, înțelesul cuvintelor schimosite de sistemele geniilor noi.

Cînd mă aștept la vreo idee nouă, lămurită, izvorită din mintea română și scoasă ² la lumină în limba română, îmi aduc aminte că ideea aceea am cetit-o în autori franțezi sau nemți, cu deosebirea însă că aceștii o exprimaseră lină, frumoasă, fără silă, și ai noștri o prefac în logogrif ³. Unul prefac toată limba în *iune*, altul în *ție*, altul în *iu*, altul în *înt*... de nu știi cum să te întorci între aceste patru puncturi cardinale a gramaticilor.

¹ Dimitrie Ralet publica în *România literară* tot atunci o suită de *Maxime și întrebări*.

² În *România literară* : scoase.

³ *Logogrif* — șaradă în care trebuie ghicit un cuvînt după indicații de conținut.

Nu mai este iertat românilor a grăi românește, sub osîndă de *ignoranță* ; o mare parte din acei ce se încerc a scrie și-au dat cuvîntul a schimosi ce este, și mulți vroiesc a face o limbă nouă : cei *procopsiți*, sub cuvînt că sînt *procopsiți* și au idei, cei neînvățați pentru că doresc să pară învățați ; nici unul nu gîndește că limbele se fac prin vreme, prin scrieri bune, după rîndul și spiritul naționalităților ! Adevărat, nevoile nouă cer mijloace nouă, și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă, dar nevoia trebuie să le deie la ivală, să le creeze și să le împămîntenească. Să fim siguri că unde ne-a trebui un cuvînt, nevoia îl va iscodi, nu după sistema cutăruia sau a cutăruia, dar după logica limbei, pe care nu o fac nici învățații, nici lexicoanele.

În veacul al XVI-lea, cînd Europa era la punctul unde sîntem noi de vreo douăzeci de ani, la renașterea științelor și-a artelor, pedantismul amerința limbele de o soartă ce are multă asemănare cu soarta limbei noastre. Latinismul îneca spiritele ; neologismul ținea loc de talent ; iscodirea de cuvinte era *geniul* ! Cu cît o carte era plină de sisteme, cu cît era mai neînțeleasă, cu atîta se părea mai frumoasă și mai *sublimă* ! Pedanții se felicita unii pe alții... era epoha lor ! ! Pe acea vreme trăia Rabelais, un om care știa latinește, dar vorbea curat franțuzește ; cum s-ar zice astăzi la noi, un om ce ar ști franțuzește, dar ar vorbi, cu toate aceste, românește. Acest Rabelais rîdea de pedanți, carii dispoia mereu latineasca vrînd a schimosi franțuzeasca. De s-ar ivi pe țărmurile Dunărei un Rabelais, nu s-ar rușina să zică și de noi că despoiem franțuzeasca, ca să schimosim româneasca.

Nu este din cale-afară a înmîna autorii ardello-româno-moldoveni la limba franțeză din veacul al

XVI-lea ; mulți din d-lor vor socoti că-i o furătură sau o împrumutare din sistemele și scrierile vestite de astăzi ; de pildă :

„— *Mon ami, d'ond viens-tu à ceste heure ?*

L'escholier lui repondit : De l'alme, inclyte et célèbre accademie que l'on vocite Lutèce.

— *Qu'est-ce à dire ?* dict *Pantagruel* à un de ses gents.

— *C'est, repondit-il, de Paris.*

— *Tu viens donc de Paris ?* dict-il. *Et à quoi passez vous le temps, vous aultres, messieurs estudiants au dict Paris ?*

*Repondit l'escholier: Nous transfretons a sequane au dilucule et crépuscule ; nous déamboulons par les compites et quadriviés de l'urbe ; nous despu-mons la verbocination latiale, et, comme verisimiles amorabonds, captons, la bénévolence de l'omni-juge, omniforme et omnigène sèxe féminin.“*¹

Au trebuit limbei franțeze două veacuri pentru a se descurca de barbarismul pedantismului ! I-au trebuit un șir de oameni ca Rabelais, Pascal și autorii al XVII-lea și al XVIII-lea veac, pentru a se curăți de latinism și de italianism, și a se pune pe calea ei.

Ce este literatura de nu chiar expresia vieții unei nații ? Înriurirea literaturilor, ca să fie dreaptă și legiuită, trebuie să iasă din gradul civilizației, din aplecarea națională, din înriurirea stărei morale, soțiale și politice ; toate aceste elemente trebuie să se înșire delaolaltă. Când un popor moare, puterea literaturii lui este moartă ; rămîne numai o rezervă de idei, care nu sînt a nici unui popor în-deosebi, ci a omenirii întregi, fără deosebire de timpuri ; iar forma veche întrebuițată la lucrul nou nu-i alta decît o jucărie. Cine întrebuițează

¹ *Pantagruel*, liv. II, chap. 6 (n.a.).

forma literaturilor vechi învie poporul acel mort cu gîndul și cu năravurile lui, căci literatura nu poate fi decît haina unei ființi.

Dar ce este pentru națiile ce se rătăcesc în întreitul pedantism a formei, a cuvintelor și a momîteriei ¹ străinilor ?

De mirare este că românii au început cu pedantismul, cînd pilda națiilor putea să le fie de învățătură. Italienii, spaniolii, franțuzii s-au dezbatut veacuri întregi în fașele pedantismului de tot feliul, pînă ce, în sfîrșit, și-au luat de seamă că al XIX-lea veac după Hristos nu seamănă cu al XIX-lea veac înainte de Hristos ; că credințele au luat prefacere și întindere, că amestecarea noroadelor a amestecat ideile și a alcătuit o dată cu noi nații și limbi noi, după întîmplările noi ale omenirii. Veacul al XVI-lea, zis al Renașterii, nu-i alta decît reacția lumii în limbi, științi și credinți, și răscoala spiritului popoarelor în contra pedantismului. Ce ni s-ar părea oare să întîlnim pe uliți o manină ² cu mestii turcești, cu frac, și pe cap cu coif roman ? Pe teatru asemenea îmbrăcăminte se cheamă anahronism, în literatură pedantism.

Pedantismul are multe ramuri, dar nici unul nu-i mai aprig ca pedantismul cuvintelor, pentru că-i cel mai ușor... Cuvîntul e bogăția celor săraci, fără de învățătură. Iată cîteva rînduri dintr-o broșură franțuzească scrisă de un român vestit, după o tălmăcire și o comparație a două limbi, în chipul următor :

<i>italienește</i>	<i>românește</i>
Campidoglio	Capitoliu
Nazione	Națio
Ragione	Rațio

¹ Momîțarie — maimuțăreală, imitație servilă.

² Manină — namilă.

Urmează broșura astfel : „*Quelques citations mettront à même de comparer et d'apprécier les ressources de la langue roumaine*“¹ ; de pildă :

Italian

*Chiama gli abitator' delle ombre eterno
Il rauco suon della tartarea tromba !*

Românește

Cheamă locuitorii eternelor umbre
Raucul sunet tartareei trombe !

Altă pildă :

*„Lorsque du créateur la parole féconde
Dans une heure fatale eut enfanté le monde
Des germes du chaos...” (Lamartine — Le
Désespoir)*

Românește

„Cînd vorba mundiferă c-o ură creatoare
A zis să fie lumea într-o fatală oare
Din germinii lui Haos...” (Eliad — traducție)

*„En faisant une inversion littéraire de la traduction roumaine, nous laissons M-r de la Lamartine juger la quelle de ces deux langues était la plus capable d'exprimer sa pensée, lorsqu'il entonna le chant du Désespoir...”*² etc. (sic.).

¹ Cîteva citate ne vor pune în situația de a compara și a aprecia resursele limbii române (fr.).

² Și făcînd o inversiune literară a traducerii românești, lăsăm pe domnul de Lamartine să judece care din cele două limbi era mai capabilă să exprime gîndul său cînd intona cîntecul *Disperării...* (fr.).

Cred că cea mai înțeleaptă limbă este limba care agiută pe om a-și tălmăci gândul într-un chip ca toți ascultătorii să-l poată înțelege. Nu știu dacă d-l Lamartine s-a pătruns de frumusețea tălmăcirii, dar mulți din noi, care sîntem români, mărturisim în cuget curat și în frica lui Dumnezeu, că nu înțelegem nimica. Autorul limbelor transcrise aici este autorul și născocitorul unei limbi scoasă la lumină din *germinii* lui *Haos*, întemeiată pe o gramatică în *io* și un lexicon de asemenea... Alte nații au lexicoane ca arhive a limbelor ; nouă, românilor, ne trebuie lexicon ca să putem înțelege ce se tipărește în românește, și cînd zic lexicon mă înșel : avem limba, gramatica, operele și lexiconul d-lui E. ¹ ; avem limba, gramatica, operele și lexiconul d-lui L. ² ; avem gramatica și limba d-lui B. ³ ; avem gramatica și operele d-lui S. ⁴ și alte multe limbi, toate sprijinite pe gramatice, opere și lexicoane...

Rătăcirea d-lui Lamartine prin literatura română îmi aduce aminte de o producție care a făcut oarecare senzație în vreme : istoria unei călătorii prin sălbătăcimile Ceahlăului. Autorul ⁵ spune cu o mirare naivă că a găsit, sub un munte, o fîntînă frumoasă, cu apă limpede ca cristalul, în care se giuca *naiudele* ; care fîntînă o cheamă păstorii cu *pietate*, *fîntîna Lamartină*. Noi, cu mai mare *pietate* încă, am călătorit pe urmele călătoriei și ne-am încredințat că autorul, plimbîndu-se pe Ceahlău, l-a prefăcut în Parnas, și că pe Martin, un urs vestit în munți, l-a luat drept d-l Lamartine. Limba și pilda d-lui I. R., fîntîna lui Martin etc. nu sînt lucruri

^{1, 2, 3, 4} Eliade Rădulescu, A. T. Laurian. G. Barițiu, G. Săulescu.

⁵ Este vorba de Vaillant și de cartea sa *La Romanie* (Paris, 1844). Vezi vol. III, pp. 262—265, 272.

nici trainice, mici serioase. Una se cheamă o voinică iubire de faptele sale, cu o nemărginită dragoste pentru copiii sistemului ce a născut *cu o ură creatoare* ; episodul lui Martin este o fantezie poetică, ce miroasă ¹ de departe a mitologie.

III

Într-un ținut a Ardealului se ivi la 1848 o zi frumoasă pe un câmp întins, unde patruzeci mii de români sta să asculte, sub aripele unui steag în trei colori, cuvîntul, *Inteligenței* ardeleni. Moldoveni și munteni, pribeji a tulburărilor din Țări, privea cu bataie de inimă adunarea, oștită grămadă cîte grămadă, după satele și ținuturile de unde veniseră oamenii. Un popor întreg, de același port și aceeași limbă ca și a poporului nostru, sta măreț în lumina soarelui, și printre sucmane se videau amestecate multe surtuce ; aceste surtuce acoperea piepturile tineritului de frunte ieșit din Blagiu și din școalele Ardealului, tinerit cu mare curagiu și mare iubire de neamul românesc ! Multă mirare însufla pribejilor spectacolul frăției curate între surtuce și sucmane ; frăție nu numai de sînge, dar frăție în trai și în obiceiuri, și în toate relațiile. Societatea în Principate, ca toate societățile vechi, este întemeiată pe nepotriviri, pe interese ce se prigonesc și pe ierarhii ; ardelenii, tolerați numai pe pămîntul ce-l ocupa pînă la 1848, și privind cu duioșie de peste munți la Țări, adică la Moldova și Valahia, alcătuea numai o familie, și o familie patriarhală. Noi, moldovenii, treptați de întîmplările istoriei, mazili, neamuri, bresle, gloate, boieri și feciori de

¹ În *România literară* : mîresă.

boieri, vițe prăpădite în întunericul descălecărei, nu putem forma o familie patriarhală ca aceea ardeleană de la 1848. Pribejii dar, înfățișătorii luptei în Principate, a egalității drepturilor, iar nu a oamenilor, urmară cu ochii plini de mirare uimitoare frăția aceasta, și mai că, într-un minut de înfocare, ar fi dorit să nu se fi născut feciori de boieri.

În ziua aceea frumoasă un lucru însă lipsea pe cîmpul Blajului... limba !... *Inteligenții*, frați și fii ai miilor de români adunați, de pe tribunele Cîmpului *Libertății*, nu vorbea românește, și vîntul învior al acelei zile mărețe purta pe deasupra capetelor o babilonie de cuvinte stropșite și smulse din latinește¹ pe care bieții români nu le înțelegea nicidecum, deși le priimea ca semne de mîntuire zicînd : „o fi, dar... așa o fi !“

Într-o sută sau două de inteligenți ce se afla atunci la Blaj, numai pe doi bărbați i-am auzit grăind românește cu românii, și aceștii, cînd îi asculta vorbind, striga : „așa ! așa e !“ iar nu „o fi... așa o fi !“ [...]

Frații ardeleni se fălesc că au fost deșteptătorii româniei și restauratorii limbei ; adevărat este că sistemele limbistice s-au născut în școalele latine din Ardeal ; de acolo, peste munți, ca un puhoi, s-au revărsat în șesurile noastre și au dat mîna cu pedantismul moldo-român. Pedantismul moldo-român, mult mai superficial, au produs o literatură fără viață, espusă criticei, și care niciodată nu va cîștiga dreptul de împămîntenire în sînul unui neam ce a improvizat minunatele balade (cîntice bătrînești), culese și scoase la lumină de V. Alecsandri. Gramaticii ardeleni socotesc că scăparea și fericirea româniei stau numai în sistemele limbis-

¹ Vezi *Organul luminării* din Blaj (n.a.).

tice ; de aceea ardelenii s-au osîndit a se împărți desăvîrșit în două nații : una, latinească, al doilea, românească ; de aceea nici o carte nu s-a tipărește în Ardeal care să poată fi citită și înțeleasă de toată românimea.

Priveliștea adunării de la Blaj, auzirea cuvintelor româno-latine ce s-au rostit pe Cimpul Libertății și citirea scrierei d-lui A. Papiu (*Istoria românilor din Dacia superioară*) ne-au întemeiet în ideea că sistemele limbistice au amețit capetele a multor români cu cap, încît aceștii par a nu mai ști nici scrie, nici grăi.

Istoria d-lui Ilariu e personificația unui sistem ; această istorie nu poate sluji de învățătură românilor, căci sistemul limbei înecă sujetul. Dacă șefii nu vorbesc limba soldaților, dacă învățații și autorii nu scriu pentru popor, apoi de ce mai pierd vremea în vorbe și în scrieri neînțelese ?

Nu zic nimică despre spiritul dușmănos a *Istoriei românilor...*, socot însă că e vreme ca să ne oprim pe această cale de partide ; de mult ce ne vom lăuda, de mult ce vom huli celelalte neamuri, românii vor socoti că sînt buni și mari din nascare, și se vor acufunda iarăși în somnul lor adînc.

IV

De mult caut a-mi da seamă de haosul limbistic din Ardeal, și nu izbutesc decît a mă perde într-un haos de gîndiri. Asemine anomalie nu ar fi de mirare în Prințipate, unde treptarea poporului, întemeiată de îndelungată vreme, și împregiurările politice au putut aduce instituții și elemente feliurite din toate părțile, unde educarea cu totul franțeză, de treizeci ani încoace, a putut aduce în ră-

tăcire forma și stilul scriitorilor, precum educația grecească a veacului trecut a lăsat urme vederate. Dar Ardealul nu ne poate da tălmăcirea istorică a rătăcirii sale, și este greu de înțeles cum o familie patriarhală, unită într-un singur gând, sentimentul nenorocirii sale, a agiuns la comedia limbistică de pe cîmpul Blajului ! Cu durere o mai spunem o dată, Blajul a fost o tribună unde multe din căpetenii părea a se lupta mai mult pentru un sistem scolastic decît pentru drepturile neamului românesc.

Cînd și cum au răsărit sistemele ?... Veacul al XVIII-lea a dat ardelenilor doi autori românești : Șincai și Petru Maior. Șincai, deși pe ici-cole se încearcă cu limba, însă, dedat cu hronicarii români, este român în limbă, în idei, pînă și în formă ; cevași din măreța simplitate a hronicilor noastre se revarsă în *Hronica românilor* a sa.

Petru Maior, ce trece în opinia ardelenilor înaintea lui Șincai, deși încă român, dar se uită cu dragoste la limba latină și lucrează la deschiderea erei aste nouă care nu a produs nici o carte românească. Pildele vor arăta mai bine ceea ce vream a spune decît cuvintele : iată cum scrie Miron Costin în *Le-topisițul Moldovei* : „Începutul țărilor acestora și a neamului moldovenesc și muntenesc și în țările ungurești cu acest nume de români, pînă astăzi, de unde sînt veniți întru aceste părți de pămînt, a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta după atîtea veacuri de la descălecatul țărilor dintii, de la Traian împăratul Rîmului, cu citeva sute de ani preste mie trecute, se sparie gîndul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, este inimei durere.

După multe solii ce trimisese Bogdan-vodă la craiul leșesc pentru soră-sa Emsafta, pre care o au cerșut, și văzînd că nu vrea să i-o deie, au socotit că are vreme să-și răscumpere rușinea sa despre craiul leșesc cu sînge nevinovat, și au început a strînge oaste. Ce văzînd craiul unguresc vrajba ce întrase între dînșii, și simțînd că Bogdan-vodă face oaste asupra leșilor, au trimis sol pre Ștefan Teleki ca să-i poată împăca...¹

Asta e limba moldovenească din al XVII-lea veac. Între limba aceasta și limba lui Petru Maior și a lui Șincai deosebirea este neînsemnată !

Urmașii lui Șincai și ai lui Petru Maior zic : „În contra lui Ștefan din Moldavia se *persecută* plan *perfid* din partea lui Albert și Vladislav ; acela se *prepara* neîncetat sub *pretext* de a purcede în contra turcilor. Prefectul Transilvaniei, Dragfi, și comitele Temișoarei, Ioza, căpătară ordine de la Vladislav să steie *parați* spre a intra în părțile trasalpine. Începutul anului R. 2250 (Hr. 1497), Albert provocă pre Ștefan să-și strîngă oștile spre a lucra în *comune* în contra turcilor, ca să-și recapete Chilia și Cetatea Albă. Acesta se *dechieră* a fi *parat* la toate.“ Mai departe : „Sultanul, mulțemit cu *deputăciunea* ce adusese diverse daruri cu *onoare*, restitui darurile, *promițînd* țării pace și moldovenilor *amiciție*. În anul R. 2258 (Hr. 1505), Bogdan *peși* de la Alexandru, regele Poloniei, pre soră-sa Eliza de soție, însă muma-regină precum și prințesa *recuzară* căsătoria, fiindcă Bogdan

¹ De faot, numai primul paragraf aparține lui Miron Costin : cel de al doilea este din cronica lui Grigore Ureche, — aceeași ediție (vezi M. Kogălniceanu, Cronicile României, ed. a II-a, vol. I, pp. 3 și 182).

era lusc ! dar regina nu mai trăi mult și muri¹. Atunci Bogdan, care știa că aceasta fusă cauza principală de i se recuzară mîna prințipesei, reînnoi pețiciunea în anul al doile, însă căpătînd răspuns negativ, *irrupse* în Pocuția și ocupă cetățile.“

Trei tomuri de asemenea ! ! ! Iată cum se scrie istoria, adică o carte de învățătură pentru cei lipsiți de învățătură, pentru cei ce au nevoie de a înțelege faptele strămoșilor ! Cît pentru românii cei învățați avem încă ceva mai frumos :

„Definițiunea e substituțiunea certor desemnăciunii caracteristice în locul simplei denumiri a unui obiect sau a unui fapt. Atențiunea e actul prin care aplicăm cu voință și cu adăpărăciune una din facultățile noastre cele intelectuale spre un obiect determinat. Dacă applicăciunea e internă, atunce vorbei atențiune se substituie vorba reflexiune. Attenciunea rezultă din o intervențiune energică a voinței în lucrarea inteligenței.“

Ne-aducem aminte că un om cu spirit își cerceta pe un al său nepot, de curînd sosit din străinătate : „Hei... fătul meu, spune-mi : învîrtita cum se cheamă franțuzește ?...“ — „Învîrtision“, răspunse nepotul. Românește, învîrtita se cheamă astăzi *în-vîrtăciune*.

Petru Maior zice : „Cine vra să cerce începutul limbei românești îi este de lipsă mai înainte să

¹ Vezi cînticul franțez a domnului de la Palisse :

„*Monsieur de la Pallise est mort,
Mort de maladie.
Un quart d'heure avant sa mort
Il était encore en vie !*“
[„Domnul de la Pallise a murit,
Mort de boală !
Un sfert de oră înaintea morții
Trăia încă !“ (fr.).]

aibă cunoscute întâmplările limbei latinești“¹. Ucenicii lui Petru Maior au răstălmăcit cuvintele dascalului ; afundați în cărțile latine, colbul gimnaziilor le-a ascuns lumea ; ei s-au uimit și s-au împietrit în fantastice teorii, s-au uitat la materialul zidirei în loc de a îmbrățișa armonia liniilor, au învățat limba într-o închipuire retrospectivă, în loc de a o învăța la izvorul ei adevărat, la școala trebilor, a nevoilor și a istoriei neamului. În Prințipate, sistemele, în luptă cu lumina, cu mișcarea publică, cu grijile politici, cu critica, cu desprețuirea a unor din scriitorii cetiți, supuse a fi giudecate pe teatru, s-au desfăcut și să desfac din zi în zi, rămîind din ele numai o înlesnire pentru împămîntenirea cuvintelor de lipsă. Adevăratul spirit a deșteptărei românismului a avut și are cuibul său în Prințipate, unde elementele străine s-au ros și au slujit a ne întări. Generația trecută, deși legănată în îndoita înrîurire grecească și a literaturii franțeze din al XVIII-lea veac, ne-a lăsat însă pagine frumoase românești ; generația de față se luptă încă în haosul sistemelor, dar haosul va fi învins pînă în sfîrșit. Afară de cărți grele de disertații și de argumente, Ardealul nu a dat româniei pînă acum o singură carte de închipuire și care să răzbată inimele.

De aceea socotim că literatura română se împarte astăzi în două școli : una ce își are cuibul în București, unde se cultivă cu entuziasm toate sistemele, în orice țipet discordant se sfîrșesc, în *iune*, *io*, *înt* etc., al doilea, ce s-ar putè numi eclectică, are mai mulți partizani în Moldova ; aceasta este școala celor ce doresc mai înainte de toate a scrie

¹ *Istoria pentru începutul românilor*, P[etru] M[aior], Buda, 1834 (n.a.).

pentru români și românește, și a face o literatură numai din vițele noastre, iar nu din limba franțezilor, a italienilor și a jargonului neînțeles din Ardeal.

Neputînd crede că acest jargon va putè învinge vreodată vestita dreaptă giudecată a românului, neputînd crede că copiii românilor vor agiunge a nu se înțelege cu părinții lor, neputînd închipui că gramaticile vor fi mai tari decît veacurile, că sistemele vor putè dovedi natura, putem să nu ne îngrijim de a vedea întronarea a unor din sistemele ardelenene în școalele noastre. Va trece și ardenismul, cum au trecut multe alte sisteme încîlcite, și va rămînè numai românismul ! căci limbele care se înțeleg numai prin tipar sînt limbele moarte, și românii sînt încă plini de viață !

V

„Cine vrea să cerce începutul limbei românești îi este de lipsă mai înainte să aibă cunoscute întîmplările limbei latinești.“ Să fi înțeles pe Petru Maior, frații ardeleni nu ne da probele văzute mai sus și nu ne punea în cumpănă a socoti că pedantismul și învățătura sînt sinonime cu studia serioasă a vechimei romane, ci dinprotivă. Acea studie este lipsă, cum a zis Petru Maior, decît, în împrumutarea ei, să luăm ceea ce este partea veacurilor ; împrumutarea aceea plămădită cu duhul epoei, cu schimbarea naravurilor, cu prefacerea credințelor, cu istoria și viețuirea, alcătuiește aceea ce franțezii numesc... *le jugement et le goût* ; tocmai giudecata dreaptă, simțul firesc și gustul au lipsit din început în scrierile române. Orbirea unora în sisteme și neînvățătura multora

au aruncat și pe unii, și pe alții în frazeologie fără marginire, fără alegere, cu care stric publicul. Moldo-românii avea la început sau a urma tradițiilor pămîntenești, sau a oțeli literatura în prefacerile politicești întîmplăte la 1821 ; dar legislatorii Parnasului, ca să vorbim limbagiul clasic, neînțelegînd că viața nouă se tălmăcește prin literatură nouă, au apucat unii pe calea veche a pedantismului, alții au picat în pedantismul cuvintelor ; din nenorocire au rătăcit cu ei o mulțime de tinerit. Luat-ați sama la iarmaroace ?... Puteți pune rămășag că din două rochii, una frumoasă, dar simplă, alta urîță, dar stacojie, țărancele vor cumpăra aceea care bate la ochi. Asemine și legislatorii noștri au ales în iarmarocul literaturilor ce au socotit mai strălucitor.

Pentru noi românii, studia antichității este o studie de neapărată nevoie ; însă nu vra să zică să luăm romanilor limba și literatura ca s-o schimosim într-un *jargon* fără originalitate. În antichitatea romană stau arhivele noastre : arhiva nașterii a instituțiilor fundamentale a societății, și arhiva limbei... dar într-o măsură istorică. Să studiem, iar nu să prifacem, pentru că-i un lucru peste fire ; lumea merge înainte și nu se poate întoarce ; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său ; de aceea trebuie să rămînem români, iar [nu] romani. Antichitatea romană merge pentru noi pînă la punctul acela care leagă lumea veche cu lumea nouă ; o mai departe pășire se cheamă împresurare, și ar fi tocmai ca cînd am lega un om viu de un trup mort. Mai cu cale și mai logic ar fi dar, în dragostea noastră de latinism, să lepădăm limba română și să luăm limba latină, și prin urmare să schimbăm pantalonul și surtucul pe togă, să ne chemăm *Cincinnatus* și *Bru-*

tus, în loc de Costachi și Dimitrachi, și să cerem înapoi stăpînirea lumii de odinioară.

Răul n-ar fi fost mare dacă oamenilor cu sisteme limbistice le-ar fi plăcut a produce numai gramatice și sisteme ; răul este că au scris multe și de toate după visurile gramaticale, și au deschis era literaturii cu *patosul*. De se mărginea în sintaxe, în ortografie, limba putea să scape la largul ei, să-și plămădească, după nevoie și sporul ideilor, cuvintele și vorbele, fără a trece prin patimele de față... Dar gramerianii, pe lângă fiecare sintaxă, au alăturat, cum s-a zis, producțiile lor și cîte un lexicon de cuvinte ideale, care fac din limba de astăzi o amestecare foarte curioasă la auzire și mai curioasă la analis. Cum sare peste un șanț toată turma cînd a sărit o oaie, asemenea o turmă de copii, aprinși de focul lui Apolon și însuflați de flacăra muzelor, s-au aruncat după producători spre a *conchera* (tot stil român) templul gloriei și a imortalității ! Ne este milă de cetitori, altmintirea am încărcă cîteva coale de cuvinte culese în potopul cuvintelor străine ce îneacă literatura, cuvinte care n-au nici noimă, nici rudire cu ideea care autorii vor să deie la lumină. Mulți din scriitorii de astăzi, autori sau poeți, și-au pus gloria nu a traduce o idee oarecare într-o limbă înțelegătoare, ci a înăduși, a spărie și a cîștiga mirarea păcătoșilor români cu cuvinte cît mai strălucite și mai sturлуibatice¹.

Iert copiii care au călcat pe urme rele și au rădicat astă literatură țigărită și șonțită², fără noimă, fără cap și rădăcină ; îi iert și-i putem jăli, căci strădania lor, talentul, pentru cei care ar fi putut

¹ *Șturlubatic* — neastîmpărat, zvăpăiat.

² *Șonțit* — strimb, deformat.

avea talent, se acufundă de pe-acum în uitare... Puține file, puține linii și puține glorii contimporane vor rămîine. Cei mai nenorociți se vor ascunde în colbul bibliotecelor, și din cînd în cînd vreun anticar sau vreun bibliofil a da la ivală, peste vro 50 de ani, cîte o filă ca o hinezărie ; dar pe grameriani nu-i iert ; sistemele lor toate au început cu vînarea cuvintelor străine și au ajuns a pune alte cuvinte străine în loc, sub cuvînt că limba română, fiind izvorîită din cea latină, este de nevoie ca cuvintele să fie latine. Giudecata pare a fi dreaptă la întîie vedere, însă îi mai mult o părere decît un adevăr. Dac-ar fi ca limbele să urmeze după acest princip, apoi, cum am zis dinioare, să ne întoarcem la limba mamă ; toate limbele din lume, vechi sau nouă, se cobor dintr-o singură limbă primitivă. Sau filologii români nu cred *Bibliei* și științei filologice, care au străbătut și strecurat toate limbile globului, sau, în ipoteza rezonementului dumilor-sale, ar trebui ca lumea întreagă să aibă numai o limbă și feliuritele limbi a Europii, a Asiei etc. să se înece, din purism în purism, în limba primordială a omenirii.

Limba grecească, limba latină, limba germană se rudesc ; cum să tălmăcim aceasta ? Împrumutările ce-și fac limbile nu pot alcătui o rudire așa de aproape ; sîntem siliți dar a crede că au un împreun izvor ; însă cum se face că limba latină nu seamănă cu limba germană ? și cum se face că un grec nu înțelege pe un german sau pe un latin ?... Istoria ne-o tălmăcește.

Cînd sosi ziua în care familia omenească înmulțită se împrăște prin lumea pustie, acea familie s-a desfăcut în ramuri, care ramuri apucară, după nevoie, la apus, la răsărit, în dreapta și în stînga, cu turmele și cu limba lor. Acele ramuri, agiun-

gînd la locuri de hrană îndeminate, cîmpii, munți, codri, ape s-au așezat și, cu vreme, s-au prefăcut din familie în neamuri, și din neamuri în noroade. După întîmplările viețuirii pacinice sau tulburate, după înlesnirile hranei, după condițiile topografice, noroadele și-au mărit nevoile, și-au sporit gîndurile și au dezvoltat limba lor mărginită în ziua împrăștierei.

În climele frumoase, ca a Greciei și a Italiei, limbile se îndulcesc, se modifică și cresc o dată cu activitatea. Tot acea influență dinafară a climei și a hranei dete măsura și gradul civilizației, care consacră statornicia și prefacerea limbilor de acum înființate. În Asia, leagănul omenirii, se naște civilizația, adică : ocîrmuirea politică, limba, religia, artele și științele ; din Asia, civilizația se revarsă în Egipt, și Egiptul prin colonii o trimite Europei. Grecii și latinii dezbracă acea civilizație de fășurile copilăriei, o prefac după spiritul lor, și așa omenirea, legănată de un șir de împrumutări prefăcute după locuri și epohe, constituiază unitatea ei și moștenirea propășirii. Ceea ce înțelegerea dreaptă a istoriei ne spune despre despicarea întii a familiei omenesti și nașterea limbilor vechi urmează a ne lumina asupra limbilor din ziua de astăzi. Studia istoriei neamului român ne va spune de unde vine limba noastră și ce trebuie să fie după logică acea limbă ; și așa numai vom rămîne în înțelesul cuvintelor lui Petru Maior.

VI

Să ne oprim puțin în calea grunzuroasă a limbei, simțind nevoia de a tăia deocamdată șirul

ideilor din urmă, pentru a ne uita la urieșii care clădesc temelia ei. Când în *România literară* ce au luat drept steag „limba înțeleasă de la Tisa la termurile mării“, a picat cuvîntul de pedant, mulți s-au întristat de războinica amenințare, mulți nu au înțeles cuvîntul iar mulți au gîndit sau gîndesc la răzbunare. Vremile însă de răzbunare au trecut ; este nevoie de a întemeie critica și de a cumpăni de acum înainte bunătățile scrierilor și tăria sistemelor. De douăzeci ani încoace, de la zilele de cînd strigam cu toții : „Scrieți, scrieți, bine sau rău, dar scrieți“, de pe cînd românii, însetați de cărți, privea o carte ca jidovii mana în pustietate și, în bucuria lor, primea bunul și răul fără osebite, oărțile au plouat, scriitorii au răsărit ca ciupercile, și *scrierea* care începuse cu limba românească, s-a prifăcut în meserie, intrată în concurs cu toate meseriile hrănitoare ale vieții, precupînd astăzi o limbă străină. Pe atunci critica putea fi o personalitate ; acum critica e dritul obștesc de a adevăra bunătatea mărfei.

Nu de astăzi a simțit neamul român alunecarea limbei din matca ei ; de pe la 1834, urechile pedantismului se arata cu vînarea cuvintelor. Un om ce scrie frumos românește în proză și în versuri, adăpat în inspirațiile sale de izvoarele și obiceiurile limbei, deși deprins cu învățătura și cunoștința literaturilor și a limbilor străine, înseamnă primejdia într-o scrisoare ce va rămîne nemuritoare. Acest om, logofătul Conachi, are neologisme, dar hultuite ¹ pe tulpină românească sau, cum zice singur el, „pe teapa noastră“.

Să tălmăcim dar ce înțelegem prin pedantism, căci ar fi o mare durere ca românii să-și închipuiască că pedantismul și învățătura, știința și eru-

¹ *Hultuit* — altoit.

diția sînt totuna. Pedantismul pentru noi nu este nici gramaticile ce ar da regule de ortografie și de țesătură, nu este nici lexicoanele ce ar fi arhiva limbei, pedantismul nu este nici silința de a îmbogăți limba cu cuvinte nouă de lipsă, căci am zis din început că idei, vremi și nevoi nouă cer și gînduri, și cuvinte nouă ; pedantismul nu este nici crederea că limba trebuie a rămîne în limba hronicarilor — limbă epică, ce își dă mîna cu limba cîntecelor populare. Știm că veacurile prifac limbile din epice în sîntetice, din povestitoare în învătătoare, precum anii prefac copilul nebunatic în omul cu mintea coaptă ; dar nici omul, nici limbile nu cresc într-o zi și nu-și pot schimba firea, fără a peri sau a nu mai fi. Pedantismul este voința de a statornici prin logică gramaticală, cursă din regulele gramaticii latine, tîlcuirea și forma cuvintelor vechi și nouă ; pedantismul este de a lega limba noastră de modul declinațiilor unei limbe străine de noi prin țesătura și regulele ei ; sunetul și forma, pînă și noima, adică sufletul cuvintelor, este dreptul scriitorilor și a neamului, marele plămăditor de limbi și de cuvinte, iar nu a gramaticilor, ce sînt numai arhiviști.

Prin pedantism, și pedantism antiromân, înțelegem iarăși cercarea de a împărți neamul în două limbi, cînd dimpotrivă încercările ar trebui ținute la înrudirea limbei obștești. Este serios de a rosti oare că nu se poate scrie în limba țăranilor și a întreba dacă Schiller și Pascal etc., etc. au scris în limba populară ? Și Schiller, și Pascal au scris în limba populară, însă limba lucrată, înmulțită, îmblînzită, întinsă și întrebuințată de o mie de scriitori ce au fost înaintea lui Schiller și Pascal, încît niciodată germanul sau francezul nu ș-au

perdut mintea din ochi ; neînțelegerea între țărani și Schiller este numai în știință și neștiință, în idei, iar nu în cuvinte ; căci nici la franțezi, nici la nemți, gramaticii nu au întemeiat gramaticile lor pe gramaticile străine, nici s-au îngrijit mult din ce declinație le vin cuvintele și ce ascuțire cer acele cuvinte ; toate idiomele, toate dialectele germane, celtice, latine, care cu vreme s-au amestecat și înrudit și au concurat a forma limba francezilor, au introdus câte un cuvânt, câte o zicătoare ; urechea obștească a prifăcut cuvântul latin după auzul nou, a sucit fără regulă hotărîtă cuvântul celtic sau german și așa, cu veacurile și cu cărțile, s-a format limba de astăzi, limba diplomatică, cum ziceau ungurii la 1848. Pentru noi, dovezile istorice ne îndeamnă a crede că de bine ce avem norocul de a fi numai o limbă, pentru că toate spițele noastre s-au rezumat de una mie de ani într-un singur neam, nevoia ne-ar fi de a mări, iar nu a schimba, de a ne uni în limbă, ca și în gând, iar nu de a ne deosebi, a adăogi, iar nu a lepăda.

Ce înțelegem prin limba poporală ?... Doară luăm de limbă oarecare alterații a cuvintelor întrebuințate, dar conjugăția, articolul și țesătura țărânului în cât se osebește de a *sapientului* ?... Simplitatea țesăturii române putea să ne deie nădejdea că osebirea între limba scrisă și limba zilnică nu ar fi fost niciodată mare. Din nimică Dumnezeu a zidit lumea ; cu cevași, gramaticii români au agiuns la haos, călărind pe gramaticile latine. Credem că astăzi, pentru a scrie românește, nu trebuie gramatici, trebuie rîvnă, idei și giudecata dreaptă a lucrurilor ; după înmulțirea avuției, gramatizării vor veni și vor zice : cutare a

scris frumos, bine, după rîndul limbei și firea neamului, și vor zidi gramaticile române, iar nu latine. Fost-au, mă rog, oameni vrednici ai româ-nimei, Ureche, Costineștii, Klein, Șincai, mitro-politul Dosoftei, Petru Maior etc., etc.? În ce limbă scria?... În limba poporului? — Ni se pare că este greșală; toți aceștia au scris în limba obștească; de aceea și sînt mari, nemuritori și vrednici, pentru că toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați. Ceea ce pedantismul numește limba populară e numai o rîe deprindere, o osebire mică de ținuturi și de laturi, dar nu e limba cîe obștească, ce se scrie și se aude pretu-tindene unde sînt români: limba aceasta în care se contopesc toate idiotismile nu se priface cu sis-teme latinești. „Conștiința fiecărui — zice d-l Victor Cousin¹ — prenașcută și aruncată în nea-mul ominesc întreg, se cheamă giudecată dreaptă (*le bon sens*); giudecata dreaptă este care a făcut,

¹ Talentat orator, Victor Cousin și-a cucerit notorietă-tea la catedră prin latura spectaculoasă a prelegerilor sale, și este foarte posibil ca Russo să fi fost inițiat în doctrina filozofului francez de către pedagogii elvețieni. Principiile filozofului nu aveau însă nimic spectaculos sau personal. Ele erau deduse din curentele filozofice ante-rioare și înmănunchate într-o nouă sinteză, de unde și denumirea de eclecticism dată curentului reprezentat de Cousin. Orientarea acestuia era net antimaterialistă, îm-potriva tradiției enciclopediștilor, care reprezentaseră spi-ritul revoluționar în gîndirea secolului al XVIII-lea. Cousin se situează pe poziția spiritualismului, punînd la baza cunoștințelor omenești așa-zisul „adevăr absolut sau impersonal“ de esență divină. În concepția sa, adevărul, binele, frumosul sînt noțiuni împrumutate unor atribute eterne, emanînd de la Dumnezeu și transmise omului, prin intuiție, ca o „lumină“ călăuzitoare. Se înțelege că o asemenea concepție convenea perfect cercurilor condu-cătoare reacționare. De altmînteri, acestea l-au și consa-crat pe Cousin. În timpul regelui Louis-Philippe, filozo-

care susține și care mlădește limbile, credințele firești de-a pururea stătătoare, societatea și așezămintele fundamentale. Nu gramaticii au iscodit limbile, nici legislatorii societățile, nici filosofii credințele fundamentale. Cine a făcut aceste toate? Nu este nimine, și este lumea întreagă, duhul omenirii.“

VII

Pe lingă pedantismul sistemelor, care se în-deletnicesc a propune până și copiilor din fașe, în loc de idei, probleme limbistice ca : *Inonorificabilitudinationalitate*, probleme ce aduc aminte, nevroind, de Rabelais și de Molière, mai înțelegem încă prin pedantism țipetul de aristocrație și de rusolatrie aruncat asupra celor ce doresc înfrumusețarea, înavuțirea limbei, după firea ce i-a dat o plămădeală de una mie de ani ; aceștia dar resping schimbările scolastice ; fiecare parte a României astăzi a înfiat o limbă pasărească, înțeleasă numai de adepți. Prefața celei întâi *Psaltire* tipărite în limba românească zice : „Cine grăiește în limbi străine numai pre sine se întrămează, nu pre adunare, unde pre el nime nu-l înțelege, iar nouă ni se cade toate să le facem spre întrămarea adunării“¹, din inimă poftim pe arde-

fului, devenit înalt demnitar de stat, i s-a decernat titlul de *pair* al Franței.

Afară de faptul că îl citează în aceste *Cugetări* și într-un mod destul de lăaturalnic în raport cu ținta discuțiilor, Russo nu pare să fi cunoscut prea temeinic sistemul lui Cousin. Și chiar dacă l-a cunoscut, influența a fost cu totul limitată.

¹ Vezi *Psaltirea* (n.a.).

leni să priceapă limba *Bibliotecei literare*, ce se tipărește în București ; poftim pe ardeleni și pe munteni a se dumeri în oda d-lui S.¹, un moldovan ! (nr. 14 din *Foaia pentru minte*), precum dorim moldovenilor înțelegerea odei seculare, la încheierea seculului (pleonasm) gimnaziului din Blaj, numărul 8², tot din această foaie. Cred că mulți ardeleni, și vorbim de cei îmbătrâniți în cărți latine, de cei ce au întrebuințat, pentru a învăța limba mamei, trudă și vreme, ce nu întrebuințează alții pentru a învăța limbile moarte sau străine, vor fi stînd în uimire. Aceste trei pilde vii nu sînt trei limbi ? Și care din ele e româna ?... Dintre oda d-lui S., moldovanul, și oda seculară, noi alegem altă limbă din Ardeal, la care răspund toate glasurile.

„Stilul e omul“, a zis Buffon³, acel mare barbat al Franției. „Stilul românului este însuși românul, putem și trebuie să zicem asta fiecare dintre noi. Tocmai așa se mai zice cu tot dreptul : limba este națiunea, și prin urmare limba română este națiunea română. Acum vine străinul și ne întreabă care și unde este națiunea voastră ? Noi, pînă să-i deschidem tablele istoriei noastre, luăm amînă mai cu înlesnire o gramatică, un vocabular și-i răspundem : vezi, aceasta e limba, aceasta e națiunea noastră. Acum străinul merge mai departe, să

¹ G. Săulescu publică o odă către marele boieriu marele vornic D. D. Grigorie Cuza, exministru al cultului și al instrucțiunii publice, dar nu în nr. 14, ci în nr. 13 al *Foii pentru minte*.

² Odă de Iacob Mureșianu.

³ Savant și literat francez (1707—1788), cunoscut ca autor al vastei lucrări *Istoria naturală*, în peste 30 de volume. În *Discurs asupra stilului*, rostit cu ocazia intrării sale la Academie, în 1753, a pledat pentru precizie și eleganță.

amestecă pîntre popor, ascultă sunetul limbei ; el vine și pe la cetăți ; ascultă asemenea, poate fi că le și învață. Ferice de noi dacă, în primirea acestor vizite ale străinului, limba din cartea ce i-o dedesărăm noi amîină nu i se va părea ca un alt dialect, diferitor mai preste tot de dialectul cel viu ; norocul nostru, dacă pe la cetăți nu va afla o limbă ca următoarea : astăzi m-am *vorgestellt* ¹ la domnu *Vorsteher* ² sînt *neugierig* ³ să știu ce *Bescheid* ⁴ voi căpăta pe *Gesuch* ⁵-ul meu. Am un *Brennerei* cu *Dampf* ⁶, l-aș vinde, dacă mi-ar veni un *Kundschaft* ⁷ bun. Sau ca următoarea, cunoscută încă și în forma de anecdotă : — Mă, nu lăsa sertasul tău în chertiulu meu, că voi lăsa feissa și i-oi tăia laba ; sau și ca aceasta : — Despre cele ce-mi istorisești, m-am pleroforisit pe deplin, dar să-ți spun drept, că am parapon pe mata pentru calabalicul ce mi-ai pricinuit.

Însă tot asemenea de *compătimit* sînt și acei *latini toți*, care, limba românească ș-o cunosc numai din locul nașterii lor, și aceea încă abia învățată de la părinți și pînă în vîrsta de 9-10 ani, de cînd fuseră duși între străini ; casta acestor literatori, filologi, gramatici și ce mai știu eu cum să le mai zicem, află un metod de minune înlesnitor de a înavuți limba, nu a națiunei, ci aceea ce și-au făurit-o ei. Aceștia adică, în loc de a-și pune cea mai puțină osteneală ca să-și învețe dinșii deplin limba națională, pentru ca apoi să împrumute de la

¹ Prezentat (germ.).

² Superior (germ.).

³ Curios (germ.).

⁴ Rezultat (germ.).

⁵ Cererea (germ.).

⁶ Aparat cu abur (germ.).

⁷ Ocazie (germ.).

antica latină numai atîtea cuvinte cît ne sînt de neapărată trebuință, întocmai ca și la celelalte limbi romanice, depradă și despoie dicșionariul latin cu atîta lăcomie, ca și cum s-ar teme că va veni un tiran oarecare și va decreta dintr-o dată totala stîrpire a limbei latine cu toți clasicii și neclasicii ei. Atîta nu e destul și dumnealor mi-ți introduc miile de latinisme îmbrăcate, încălțate întocmai așa precum fuseseră aceleși îmbrăcate pe timpurile cele din urmă ale republicei și sub primii cesari. De aici apoi rezultă o limbă aristocratică atît de comică, încît e preste putință să nu o asemeni cu badaranul boierit al lui Molière. Așa, limba aristocratică e ceea ce ni s-a imputat nu o dată, zicîndu-se, adică, cum că românii cărturari ar fi pornit pe calea de a schimosi limba poporului și a o *preface pînă și în formele ei*, pentru că așa să-și facă o limbă pe care să o înțeleagă numai ei între ei etc., etc.“¹

Acesta este pedantismul antiromân, acesta este pedantismul de care prorocște *Psaltirea*. Oamenii de talent și de viitor, de giudecată și de gust nu pic în asemenea copilării și le ceartă. Nu numai broaștele Bahluiului au ridicat glasul, nu numai prorocii iașenilor au cuvîntat, ce și Vulturul ardelenesc își scutură aripa.

Adevărat, cînd chestiile școalelor au îngrijăt pre moldo-români, preocupăția politică i-a îndemnat la cercetarea limbilor neolatine și la limba latină. Ca toate revoluțiile în lucrurile sau ideile românești, goana cuvintelor ce se părea străine începu cu furie; erudiția, mai mult patriotică decît socotită, a răspîndit războiul și curățirea limbei, dar nimine nu gîndea la schimbarea

¹ Vezi *Foaia pentru minte*, nr. 44 din 1854 (n.a.).

ei ; ştia învăţaţii români că filologia este numai o ştiinţă de iubire, o ochire vie de înfrăţirea popoarelor, o dovadă de înrudirea neamurilor şi a veacurilor, învăţătura prifăcăturilor şi împrăştierea limbilor, a credinţilor şi a instituţiilor fireşti, pururea stătătoare, de care vorbeşte d-l Cousin. Alteraţiile unei limbi, născătoare de limbă nouă, nu purced din o sistimă hotărîtă, încît să se poată aplica regule radicale. Capriţul, împregiurările vieţii unui popor nasc limbile şi cuvintele ; cu precizie matematică nu se îngrădeşte limba şi inima. Logica, dar o logică greşită, a oarecare idei bune a adus pe români în urmă la consecinţile de astăzi :

„Mare slujbă ar face literaturii noastre cel care ne-ar da un articol cuprinzător de numele traducătorului fiecăria cărţi bisericeşti. Cei mai mulţi dintr-înşii, îndrăznesc a zice, au fost moldavi şi ungureni, care ne-au creat o limbă pe o scară aşa de mare, după cum se va vedea în paralelismul între limba română şi italiană, şi ne-au legiuit nişte tipuri, de la care, din nenorocire, în ziua de astăzi se depărtează mulţi din fraţii noştri de dincolo de Carpaţi, întrebuintînd ungurisme, germanisme şi latinisme în fraze şi perioade. Numele acestor nemuritori traducători ar aţiţa iubirea de sine, ambiţia şi slava fiecăria provinciei române şi ar face pre mulţi din scriitori a se ruşina să nu ampieze şi să-şi degenereze limba. Nu este aici vorba ca fiecare să-şi scrie dialectul său. Un dialect avem toţi, şi aceia au scris bine româneşte cîţi au cercetat limba în natura ei. Noi avem scriitori moldavi, şi au fost şi sînt dragi în toate provinciile române : scriitori ungureni, şi au fost şi sînt priimiţi şi plăcuţi peste tot locul unde se

vorbește limba noastră ; scriitori munteni, și au avut aceeași plăcută soartă, pentru că au înțeles și au cunoscut limba, fără de a o împestrița cu străinismele împrumutate, sau de la noroadele cu care am avut a face, sau din cărțile ce am citit. Idiomele deosebite ce vedem în cărțile cele mai nouă nu sînt atît idiome provinciale, cît împes-trițături de străinisme, sau dovezi de neprindere încă a scrie curat limba românului.“

Autorul cuvintelor acestora este acel autor, cu dreptul vestit, carele a scris despre învățătură la înființarea școalelor din Valahia, și a găsit în *limba românului* destule bogății pentru a putea tălmăci idei nalte și filosofice. Din nenorocire, deducțiile greșite ale unor analoghii¹ au alunecat, prin scînteierea patriotismului, talentul și inima vrednicilor oameni, din care unul este autorul acesta. Ne place în treacăt a mărturisi că, dacă limba scriitorului a alunecat pe urmele unei idei, omul însă nu și-a cruțat nici ostenelele, nici viața, nu pentru limbă, dar, ce este mai bine, pentru neam.

VIII

Să trecem cu vederea acum schimbarea iute a literilor ; în această schimbare, care negreșit va aduce prefacere serioasă în ortografie, am uitat noi dascalii, deprinși cu literaturile străine, că ucenicii noștri, adică milioanele de români, îmbătrînise cu az... buche... și c.l., și prin urmare radicala schimbare bucureșteană și mai cu seamă

¹ Vezi *Paralelismul* (n. a.). Russo se referă la lucrarea lui Heliade Rădulescu, *Paralelism între dialectele român și italian sau forma și gramatica acestor două dialecte*, Buc., 1841.

cea ardeleană are un miros de străinătate și o gră înțelegere, ce resping răbdarea celor mulți cetitori. Dacă literile cirilice sînt pecetea slavonismului, să nu uităm însă că instituțiile întemeiate pe obiceiuri vechi se înlocuiesc temelnic numai cu răbdare și vreme : idei și învățătură trebuie românului mai cu dorință decît buchea și cuvîntul.

Cît despre limbă, pentru autoritate morală, să ne mai întoarcem și să ne sprijănim încă o dată pe Petru Maior, autoritate ce trebuie a plăce fraților de peste Carpați. Petru Maior, știutor de gramatică ca nici unul dintre noi, nu numai a scris în limba obștească a lui Klein, a lui Șincai, a hronicarilor, a traducătorilor bisericești — cu deosebire că fraza și perioadele lui sînt mai grele la citit — nu numai că [nu] și-au redus scrierile la strîmtele regule gramaticale, dar, cu toate aplecările sale către latini, de care este hrănit, cu toată îndrăzneala sa în întrebuițarea și introducerea cuvintelor nouă, nu a gîndit de fel a îmbrăca limba română în haine latine, a tipi slobodul îmblet și armonia limbei pe vro sistemă, nu a gîndit a înregimenta cuvintele, cum se înregimentază batalioanele, după declinații și arme. Suindu-se cu cercetările lui pînă la principul lucrurilor, Petru Maior ne spune că limba latină *corectă* (să învățăm și să înțelegem bine cuvîntul *corect*) vine din limba latinească sau italienească ce s-a vorbit pururea în Italia ; că limba română curge nu din *latina corectă*, ce direct din cea latinească a obștei. Pe acest principiu istoric, Petru Maior ne îndeamnă a fi cu luare-aminte în lepădarea cuvintelor, căci sînt cuvinte ce nu se află nici în limba latină corectă, nici în dialectele italice, nici în limbile gotice și slavone, și sînt totuși a

noastre (vezi fața 306—309 în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812).

Dar această comoară a limbei, înlăturată din necotința legislatorilor noi — comoară care dovedește putere ziditoare în sufletul neamului și menire de a trăi de viața sa însuși — nu este de agiuns pentru a întemeia despărțirea noastră de latini : între limba noastră și limba lui Ciceron este țesătura ce ne leagă de limba obștească italiană, precum sînt legate și celelalte limbi surori de astăzi. Știința gramaticală îndatorează pe românii învățați a-și ocîrmui scrierile și, prin urmare, a lucra la edificarea codului viitor a gramaticii române ; dar de la știința gramaticală la aplicarea unei gramatice speciale latine la o limbă alta, este o meșteșugie ghibace, de care ne putem cu dreptul mira. Părintele Petru, cum îl chem cu dreptul românii, era om cu multă giudecată, deși de mare învățătură, își iubea pre mult neamul ca să-și schimbe limba ; căci el zicea că „*limba e neamul*“, și mai zicea încă cu dovezi că românii nu sînt pogorîtorii limbei lui Ciceron ; latina și româneasca sînt două pîraie ce se nasc dintr-un singur izvor, dar nu seamănă una cu alta. Ne măgulim a crede că părintele Petru nu gîndea la concluziile ucenicilor săi și la silnicia ce ne va face limba latină corectă. Pentru noi concluzia ar fi aceasta : limba latină corectă e înfrumusețarea și regulamentarea limbei latinești a obștei ; limba românească corectă trebuie a fi regulamentarea și înfrumusețarea limbei românești a obștei — *limba ce se suge cu lapte de la mamă* — adică codul ortografiei și a sintaxei, a prozodiei și a vorbei. „Cuvîntul este al domnului, sau al conștiinței neamului întreg“, zice curat d. Cousin, care pare-ni-se, este tot într-un gînd cu

Petru Maior. Nicăiurea Petru Maior nu impune sisteme de cuvinte, ci din contra le aduce cînd în *ție* ca moldovenii, cînd în *înt*, după placul urechei, cînd le lasă în forma primitivă la înmulțit¹ sau la singuratic², fără îngrijire de declinațiile de unde vin. Astfel de împrumutări sînt legiuite și înavutitoare, nu îndărăptnicesc nici auzul, nici mintea; sistemele ce s-au iscat ne aduc limbi nouă, în loc de a rodi pre a noastră. Rugăm pe frații noștri din oricare lature a proceti cu minte umilită *Istoria pentru începutul românilor*: nu stă în acea disertație elementele filozofiei limbistice din zilele noastre? Unde e nălucirea înșălătoare?... În Ardeal, ce din zi în zi se desparte de familia românească prin limbă, cum e despărțit prin istorie? sau în Valahia și Moldova, unde sînt multe capriții limbistice negiudecate, dar unde încailea gîndul, ținta și șirul scriitorilor este de a rămîne, în elementele române, pentru că aceste elemente sînt carnea și sîngele, trecutul și viitorul neamului. Critica dar e o faptă română astăzi și de nevoie; cînd pîraiele se îmfliu de apele glodoase a ploilor de toamnă și ameninț cu înecare casele de pe malul lor, gospodarii își număr odoarele, le strîng și strig de la un mal la altul sosirea primejdiei. Poate că în treacăt critica vătămă vro iubire de sine mai tare decît dreapta giudecată; dar cine scrie, cine se pune în fruntea națiilor, cu adevărată sau închipuită misie, acela se face proprietatea publicului; mișcarea, suflul lui, toate sînt a discuției; pentru acela ființa i se șterge; din om rămîne numai numele. Cum să critici sistemele de limbă, bunăoară, dacă nu vei arăta care gramatici au făcut întunericul?

¹ *Inmulțit* — formă veche pentru: plural.

² *Singuratic* — veche formă pentru: singular.

Cum vei însemna gramatica, dacă nu vei numi făptuitorul ei ? Cum vei deștepta cetirea, dacă nu-i spune autorul cărței ? — căci numele în literatură și în foncții sînt titlurile ce ațîță recunoștința, iubirea sau dezgustul și desprețul publicului. Multe lucruri și multe cuvinte sînt încă în lume ce românii nu înțeleg : porneala limbei și noima criticei sînt două din aceste lucruri încă neînțelese.

IX

Ar fi de prisos a stărui în contradicția ce înfățișază sistemele limbistice cu firea limbei și a neamului ; să ne mărginim a spune că, în orice parte a României, autorii, de proză sau de versuri, cetiți, iubiți sînt aceia carii au rămas mai aproape de noima națională ; e de prisos a spune numele știute ; dar să facem și partea Ardealului în aceste nume, între acești oameni.

Deși sistemele radicale au luat născare în Ardeal, totuși are și Ardealul ficiori zdraveni, ce-și pot da mîna cu noi împotriva pedantismului. Am reprodus în cugetările aceste giumătate numai a articolului : *Puține arătări pentru latinirea limbei noastre*. Iată cum urmează dl. *uițiraB*¹, rară, de nu singură, excepție a Ardealului... „Vezi, în contra acestei clase de literați citise și dl. Țipar în anul 1838, cunoscutele versurile :

Dracul negru s-a văzut
Pui de rață potcovit
Ciocîrlie cu rochie
Șoarece cu pălărie.

¹ Numele inversat al lui Barițiu.

Aşa pentru noi, cărturarii de a doua, a treia şi a patra clasă, nu ne sfiim, întru groasa noastră neştiinţă, a grămădi pe această vergură¹, frumoaşă şi blîndă, cu orice trenţe şi petece antice, mai nouă, moderne, mai în scurt de toată plasa, fără ca lenea să ne lase a ne deschide ochii a cerceta cu de-amănuntul cu care costum ar sta mai bine fecioarei noastre în veacul al XIX-lea, ce croială (formele) cere statura ei.

Unii ne punem toată osteneala ca să scăpăm de sclăvia slavonismelor. Ce facem însă? În loc să alungăm numai pe slavonismii care ne stau în capul mesei, precum zice d-l Eliad, ne apucăm şi smulgem o grămadă de pene cu trebuinţă, fără trebuinţă, pînă lăsăm paserea golană, pentru ca să o clanţie toate celelalte. Ba nu o lăsăm, ci cîrînd o coperim cu toate petecele rămase din toga consulară a lui Cicerone, care dacă ar învie şi ar vedea ce batjocură facem atît limbei sale celei mai aristocratice decît toate limbile pămîntului cît şi nevinovatei strănepoate, nu mă îndoiesc că nu ne-ar bate cu vergele, iar un Horaţiu ne-ar saluta cu un „*imitatores servum Pecus*“².

Nicăiurea şi niciodată comoditatea şi lenea noastră, a cărturarilor români, nu se dă mai pe faţă decît cînd noi ne formăm dreptul absolut de a pune mîna pe toată limba latină şi a o face de servitoare pre plecată la a noastră. Însă nici este mijloc mai sigur de a ne vîdi în ochii străinilor sărăcia limbei noastre, decît cînd, lenevindu-ne a-i aduna toată avuţia ei la un loc din toate ţările locuite de români, răpim fără sfială de acolo de unde aflăm mai îndămină.

¹ Vergură — fecioară.

² Turmă servilă de imitatori (lat.).

Nu încape îndoială, noi sîntem și am fost siliți a împrumuta o parte oareșicare de termine de la limba latină, nu avem însă dreptul de a lua mai mult decît numai pe cît ne lipsiră pînă acum cutare idei, pentru care nu găsim nicidecum cuvinte în limba românească, cu atît mai puțin ne este iertat a trage dunga peste 1 700 ani, a nu ști schimbările prin care a trecut limba noastră, a nu respecta prezintele ei, auzul, eufonia, mai în scurt, legile gramatice și estetice care s-au învăscut în limbă.

Eu neg că limba noastră ar fi săracă ; limba nu ne e mai săracă decît alte înșorătoare ; sîntem însă noi înșine săraci de dînsa, o mai și sărăcim cu caprițiul nostru.“

D. uițireaB deneagă sărăcia limbei în acest articol ce ne-a cîștigat inima și deschide toate orizoanele întunecate de gramaticile a feluri de autori și de sisteme. D-lui, în acest articol, care numai în înfățișarea sa străină de ortografie ne aduce aminte de Ardeal, deneagă dreptul de a despoi limba latină ; iar noi carii mărturisim că făptuitorii feluritelor gramatice sînt toți absoluți, ba încă și filozofi absoluți, noi denegăm că vreodată românia va pute urma pe căile criticate de d-l *uițiraB*, pre căile alese de unanimitatea concetățenilor săi. Avem convicția dureroasă că Ardealul pe mult timp încă nu este menit a prinde loc în mica literatură românească, de nu va părăsi sistemele cu care o înădușă acum pedanșmul latin.

X

În istoria limbei franceze, doi oameni ar pute să ne slujească românilor de povățuire și de compara-

ție vie a luptei între neogalimatio-latini și cei ce cred că nici istoria neamului, nici radicalismul, nici giudecata dreaptă nu ne poate îndemna a strămuta temelia limbei ce s-au născut cu neamul. Argumente latinești nu dovedesc nimica în contra *rezonului* românesc. *Exponere, expositio, expositionis* nu dovedesc că românii carii au *spunere* sînt datori a zice *spusăciune* mai bine decît *expoziție*, sau *expoziție* decît *expoziciune*; dovedesc numai o eufonie ce este mai presus decît urechile gramaticale, o eufonie aplicată de cel întîi moldo-român la cuvinte luate din limbi străine, eufonie sfîințită prin scrieri ce au un veac de trai; trebuie a fi un ce mai pe sus decît regulele, în acel instinct de *ție*, decît logica ablativului sau a altui mod.

Acești doi oameni vestiți prin cercările lor, unul cu idei, cu foc, inimă și talent, al doile cu giudecata dreaptă numai și conștiința naturei limbei sînt Ronsard ¹ și Malherbe. ² Nici unul, nici altul nu au iscodit sisteme, nici unul nu au creat gramatici, dar amîndoi au întrebuintat materia ce aveau sub mîină după ideea ce-i împingea; publicul și posteritatea au mers nu după teorii fantastice, deși sprijinite de talent, dar au mers după cea carele răspundea la conștiința întregului neam.

Românii încă nu au luat bine seama ce au vrut să zică, cînd au vestit și descoperit că Ardealul în veacul trecut au restaurat limba; propoveduirea aceasta nevoiește o răs-picare și o tălmăcire. Cine zice restaurat, nu zice creat; restaurat se înțelege a se întocmi un lucru ce a fost sau a se întoarce

¹ Poet francez (1524—1585), făcînd parte din grupul Pleiadei; a contribuit la dezvoltarea și rafinarea limbii literare franceze.

² Poet francez (1555—1628); a combătut limbajul prețios, obscur, încărcat de neologisme sau arhaisme, pledînd pentru armonia și rigoarea expresiei poetice.

la principiile nemuritoare. Care oare erau principiile nemuritoare ale românilor amenințate de pieire, care au trezit pe ardeleni ? Era limba românească ce din zi în zi grecismul și slavonismul o înfășura în prejitoarea morței ; grecismul și slavonismul mânca limba hronicarilor, limba română pretutindene, limba iubită a lui Klein, a lui Șincai și a lui Petru Maior. Dacă Ardealul urma a fi *moderatorul* neologismului nou, cum a început cu veacul, dacă combătea aplecările către străinism oridincotro venea, fără a introduce alt străinism și încă un străinism radical. Ardealul merita de a fi capul limbei, areopagul literaturii ; dacă Ardealul ar fi avut viață și mișcare în lume, va putea încă să împuie și o limbă. Gîndim însă că limba acolo își are temelia unde au trăit mai slobod neamul, unde limba au prins rădăcini în legi, în instituții, în istorie, în monumentele scrise, în mișcarea zilnică, în suflarea obștească, în obiceiurile sale și au agiuns a produce macar comedioare. Să îndreptăm dar propoveduirea și să spunem adevărul cel avem toți în minte că Principatele au scăpat românia. Cînd restaurația începu, adică reacția în contra rătăcirilor străine, nemuritorii ardeleni, ce deschid restaurația, aveau ochii nu la turma năcăjită de sași, de unguri și de sîrbi, dar la cei români de la poalele Carpaților ce sta în picioare cu steagul și sabia româniei în mînă ; acei români carii au făcut tradiția românească, revandicată de veacul al XVIII-lea și au prelungit-o pînă în zilele noastre, dînd vreme și ardelenilor a se trezi, a se cunoaște și a aduce sprijinul lor frățesc. Propovăduirea restaurației acestii a ademenit multă tinerime a crede că românia începe cu gramaticile, de care s-a vorbit, fără a se pătrunde de istorie cu mai multă fierbințeală decît cumpănă ; elevi ce cunosc numai

slava școalei cearcă a îndemna pe români a uita limba cea de 1700 ani. Un jurnal cu titlul frumos în nr. 22 publică, sub cuvânt de limbă, un panegeric a sistemelor limbistice. Jurnalul acesta e prea dedat cu politica ca să se poată serios ocupa de speculații filozofice și limbistice. Dar putem spune cetitorilor *Patriei* că cine zice sistemă zice *presupunere*, nu *temei*; toate sistemele își așază o idee bună sau rea de la care pornesc, dar nu sînt adivăruri necontestate. Nu denumirea de *reacționari* poate mîhni pe român, dar greșelele ce împeștrîțază acel panegeric. Una, greșala este că începe neamul cu școalele Ardealului, și nu cu școala limbei hrisoavelor, limba publică, cu școala limbei cînticilor populare, limba inimei neamului, cu școala limbei traducătorilor cărților bisericești, limba credinței, cu școala limbei hronicarilor, limba istoriei, care școale își dau mîna din veac în veac, pînă la școala ardelenescă de astăzi, ce nu seamănă nici cu una și nu se leagă în nimic cu tradițiile scrise și orale. Al doilea, greșala este de a propovădui că limbile se *reformează*, cînd dimpotrivă limbile se formează zi pe zi. A treia pată este acrimonia cătră „nenorociții hrăniți cu literaturi străine ce nu sînt nici buni străini, nici buni români”. Cunoșteam însă o epocă, unde mai că românii găsiseră forma cea bună a limbei, o epocă în care inteligența pretutindene era deșteptată, în care din toate părțile și într-o unire de glas, de spor, și de țel, acel al *naționalității*, se da la lumină numeroase jurnale și publicații, în care au ieșit la iveală colecții istorice ca *Letopisițele*, s-au adunat *cîntecile populare* etc., etc. Această epocă au fost pe la 1840; și acei ce erau în capul acestei mișcări intelectuale erau tocmai de acei *români*, *rătăciți* de *străini*, precum îi califică neofi-

tul din *Patria* ! În literatura adivărată nu se zice : scrieți, ca să învățăm și noi cum se scrie, dar fiecare scrie, și critica alege. Ar fi fost mare nenorocire pentru românia să se fi înădușit toate inimile în cărțile latinești ; ar fi crezut toți românii că românia începe cu școalele din Blaj, cum zice tânărul neofit, și în loc de o înmulțire de idei, de o deșteptare a duhului, am avea o ochire mărginită, un duh micșurat și o înmulțire de pedanți. De la cine a învățat a scrie Dante ? Nici Rabelais, nici Malherbe, nici Pascal nu au cerut mușterii (modele), dar ei aveau talent și... giudecată.

Ar trebui istoria critică a limbei de la formarea neamului român, spre a pute reduce la drepte proporții propoveduirea de restaurație ardelenască. Pe adiverirea școalelor moderne și a neofiților iuți, deși nu iscusiti, românii nu pot pune temei. Cine mai mult decât românii sînt plecați a slăvi oamenii lor, ce se îndeletnicesc cu lucruri ale obștiei ? Care neam altul slăvește, fără alegere și critică, orice nume de ai săi ce plutește în istorie, în literatură sau în funcții civile și religioase ? Dacă, de pildă, în trăitorii de astăzi sînt oameni vrednici, de talent, de inimă și de giudecată, carii cu dreptul sînt prețuiți, cîți alții trăiesc numai din fala românului, iar nu de meritele lor ? Dacă sînt oameni cu ochii deschiși și înaintiți peste orizontul mic al unei gramatici și al unei școli, cîți alții trăiesc de prietenia măgulitoare a unor mici pedanți redactori de jurnale, redactori și discipuli umiliți, ce fac din o sistemă o dogmă și din propagatorii dogmei niște fecici literați și politici ? În umilința lor, ei amenință de urgia focului reacționar pe necredincioși ; critica se cheamă batjocură și cer conferințe mature despre limbă ; nu pot lua aminte că lumea e sătulă de conferințe și că decadența limbilor, a artelor au

Început cînd s-au rădicat sisteme, grameriani și retori, ce au stîrnit și iscodit pedantismurile felurite, de au rătăcit cugetuș și giudecata dreaptă a neamurilor. Dacă sistemele sînt rele și consecințele ridicule, trebuie oare neamul orbește să le urmeze, pentru că doi, trei sau o mie de oameni și-au jărtfit viața lor a produce acele sisteme? Căinăm oamenii, îi prețuim pentru gîndul bun și credem că cu cît sînt mai de inimă români, cu atîta mai mult se vor pune la muncă de iznoavă : *errare humanum est* ¹.

Critica nu are vreme a răspica mărimea restaurației din veacul trecut, dar poate în treacăt înregistra faptele și datele tradiției românești. Găsim într-un jurnal aducerea-aminte a adunării de la Blaj, ziua cea mare de 15 mai 1848, sărbată de pribegii din Principate la Paris la 15 mai 1851, în care serbare se închinau cu entuziasm înaintea fraților ardeleni cari nu au primit decorații rusești și ziceau ² : „Ardealul este matca româniei ; în munții săi trebuie să punem altarele patriei noastre. Mai mult de oricare, ardelenii sînt atașați la pămîntul lor ; ei cu anevoie peregrinează ; iubesc ca oașele lor să se odihnească în pămîntul părinților lor, și aceasta le dă o mare virtute de rezistență ; ei, cînd se rădicară și ieșiră din cuiburile lor, trecură munții și formară geminile Principate... Să nu ne îndoim, și la noi în Principate simțimentul național este în adîncul inimilor, tot așa de înrădăcinat ca în Ardeal. Ideea unității română, înainte de a fi propăveduită de scriitorii români ai veacului acestui de deșteptare, au fost în inima căpitanilor și a domnilor viteji și în neobosita muncă și străduință a țăranului. Din începutul de-

¹ A greși este omeneste (lat.).

² Vezi *Junimea română*, nr. 2, Paris, iunie 1851 (n.a.).

osebirei și al despărțirii în provincii, românii noștri căutară totdeodată de a le lăți și întinde spre rîpale Dunării, cătră Marea de o parte, și de alta de a nu se dezlipi și a se înstrăina de cuiburile, de locurile lor de întîia ocupare. Așa mișcarea literară veni tîrziu în urma atîtor străduinți eroice făcute în Țara Românească și Moldova pentru necurmarea tradițiunilor istorice. Așa, înainte de părintele Petru în Ardeal, logofătul Miron în Moldova privește pe românii toți delaolaltă ca o singură familie ; și mai înainte de el, Mihai-vodă Viteazul voiește să unească pe români într-un singur stat ; mai înainte de Mihai chiar Petru Rareș, bastard al marelui Ștefan, reclamă moșia părințească în Ardeal. Și de ne-am afunda mai înainte în istorie, spre a cata simțimentele de frăție română, am vedea că Ioanițiu cerea de la papa coroană pentru el și urmașii lui întemeiat numai pe titlul de român. Într-un cuvînt, cu cît vom desluși mai bine șirul faptelor românești de la început, cu atîta mai tare ne vom încredința că ai noștri s-au luptat pentru ideea unității mai înainte chiar de a fi singura idee fecundă și adevărat sublimă în literatură.“

Ostașii mari ai Moldovei și ai Țărei Românești încearcă unitatea politică prin putere, poporul prin sunetul buciului ce răzbate peste codri și peste dealuri ; hronicarii, stîlpii literaturii, ațîță unitatea morală prin aducerea-aminte a legăturii limbei și a sîngelui, și unii domni prin școale înflorite deschise tot neamului. Unitatea și tradiția în Ardeal se dezvălesc prin durerea lui Șincai, a lui Klein, a lui Petru Maior. Încotro și cînd își întorc românii ochii și gîndul lor, dau de Principate, centrul vieții neamului. În zadar ar vra frații ardeleni să respingă influința veche și nouă a Principatelor. Existența politică a țărilor, cît de mică este sau a fost,

era și este un punct strălucitor ; și inimile românilor nu puteau fi aiurea ; de aceea după aspirațiile politice a venit influința ideilor și a civilizației. Veacul al XVIII-lea, fiind un timp de decadință pentru Principate, marii ardeleni ce știau Moldova și Valahia mai bine decât Banatul și Ardealul, opun străinismului, ivit sub forma grecească, scriirile lor scrise cu pana picată a hronicarilor și a traducătorilor. Astăzi, când Principatele trăiesc în șirul ideilor franceze, astăzi, când limba umblă șovăind între multe sisteme, astăzi, când forma veche a stilului este uitată și răstăcită fără întoarcere, iar forma nouă română încă scriitorii nu au nimerit-o, totuși școala ardeleană nu are putere de a trăi nici de tradițiile restaurației, nici de viața ei însăși. Sub sistemele latine prin care schimbă limba nu poate mistui stilul franțuzit al Principatelor ; deosebirea este că bucureștenii puțin, iașenii mai mult își adapă inspirația de vițile vie ale neamului, caută a-și ascunde străinismul macar sub cuvinte române sau învechite în românie, pe când ardelenii, săraci ca și țăranii de stilul limbei, cearcă a-și ascunde sărăcia cu mitologia și cuvinte latinizate. Mulți Ronsard avem, dar Malherbii întârzie a sosi. — Știm că gândul a fost bun, știm în București, în Iași și în Blaj că oamenii ce au pornit pe calea latinirei au fost și sînt pătrunși de mizeria neamului nostru, de viitorul ce ne este pastrat ; știm că din ei mulți ar muri și mulți au suferit pentru mărirea și mărturisirea româniei, știm încă și vedem că, oricînd scriitorii vor a pătrunde la inimă, la auzul și la văzutul românului, uită sistemele. Răul este că pe lîngă dascalii noutăților, carii au cumpănă în aplicația sistemelor, vin ucenicii carii își pun silința și fala nesocotită și neștiutoare a întrece pe dascăli. De la gândul restauratorilor de a întemeia

gramatica română am venit la gramatica latină, de la gîndul de a stîrpi cuvintele de extracție străină am agiuns a schimba tot glosarul. Ezagerațiile școlilor combatem, nu școalele, nu munca, nu îmbunătățirea. Sînt o seamă de oameni carii se sprijină pe scriitori vechi spre a zidi temelia sistemelor esclusive ; dar dacă de pildă este carte în *iune*, sînt alte cărți tot de o vechime, ce sună alminterea ; nici una, nici altele nu dovidesc nimică, de nu că limbile au regule și escepții, că nimică în lume nu este nou, și s-au aflat visuri și cercări limbistice românești și în veacul al XVII-lea. Și noi am vra să clădim o sistemă de limbă, dar de unde să por-nim ? — De la Traian împăratul, cum zice *Patria* în nr. 26, de mai sus, sau de la hronicari ? Care-i limbă neamului român ? Limba lui Ciceron și a lui Traian, sau limba soldaților lui Traian ?...

Pîna ce *Patria* va dezlega publicului român această chestie, socotim că sistemele nu au temelie, pentru că rezultaturile nu sînt în armonie cu neamul ; și rămînem în încrederea că limba română e o limbă deosebită acum și au fost osăbită pururea de limba latină, că cuvintele ei s-au format și se formează după regule încă necunoscute, ce își au logica în istoria noastră.

XI

În cercările noastre de a ne convinge de temeiurile sănătoase ce ar fi ademenit pre români a părăsi limba strămoșească, am rămas nehotărîți dacă aceste provin din prea mare știință, sau numai din fantazia novatorilor, după școalele de unde ies, bucuriștene sau ardelene. În mai multe rînduri, vorbind de sistemele limbistice, am zis *radicale* sau

radicalism ; sîntem datori a ne îndrepta zicerea și a respinge și acest temei, pentru că cuvîntul radical al d-lor stă în contradicție cu istoria neamului, cu tradiția românească și cu scrierile restauratorilor ; unii din radicaliști, raționaliști, și ce vor mai fi, au pornit fără să ne spuie de unde pornesc ; alții pornesc de la o limbă latină depravată, ce o socot limba lui Ciceron. După aceștia, coloniștii romani au urmat de la descălicatul întîi a vorbi și a scrie latinește, și numai cu vremea, cu megieșia și amestecarea bulgaro-slavonă, s-au șters dintre ei limba și literile latine. Din nenorocire pentru acești utopiști, istoria lumii și un monument viu, mare de opt milioane de suflete, le stau dinpotrivă. Istoria mărturisește că în lumea romană, pe lângă limba oficială latină, trăia cot la cot și *dialecte compuse de latineasca cea obștească ce nu a perit niciodată în Italia*, zice Petru Maior. Aceste dialecte duse de soldații romani, răsplătiți cu pămînturi în țările biruite, s-au întrulocat cu limbile acelor țări biruite și au produs modernele limbe, zise neolatine. Cu decadența romană, limba latină oficială pică și ea ; dialectele provinciale întră la rînd și se rădic la grad de limbe ; asemănarea limbelor române, franțeze, spaniole și italiene nu vine de la limba latină, dar de la cea latinească a soldaților. — Cu cît cercă cineva analoghiile, suind șirul veacurilor, cu atîta asemănarea între limbele surori e mai mare în construcție, în cuvinte și în idei. Pe cînd limba latină este uitată ca limbă vie, și rămîne numai o legătură a canceleriilor, a învățaților și limba bisericeii, limbele nouă se încerc a scrie și a crește. Greutatea întîmplărilor istorice, tendințele religioase ne sîliră pe noi românii a trăi în înrîurirea slavonă, ca înrîurire preponderantă : în lipsă de dovezi vechi, sîntem datori a crede că limba româ-

nească scrisă a început cu literile cirilice, despărțită cum era de vatra civilizației neamurilor latine, care neamuri luaseră literile latinești nu ca o moștenire a limbei lui Ciceron numai, dar ca un avut al civilizației italiene din străvechime, civilizația aceea ce a respins litera grecească.

Multă vreme, dialect popular numai, restrîns în întrebuintarea casnică și în relațiile private, dialectul putea să peară, de pierè ființa politică a neamului ; dar micile privilegii feudale a Maramorului și a Făgărașului, neobicinuința pe atuncea a crăiilor de a amesteca neamurile și a constitua omojeneitatea țărilor, și mai ales întemeierea domniilor române a Valahiei și a Moldovei, întăresc dialectul. Cu privilegiile mici, cu rădicarea politică a Prințipaturilor, dialectul se rădică și se împune dregătoriilor, începe a se scri prin acturile publice și se priface în limbă. Cum ne-a părăsit limba latină oficială cu strîngerea romanilor, asemenea și limba slavonă ne lasă cu înființarea staturilor române. Un eveniment religios, reformarea, ce desparte omenirea de astăzi, veni cînd românia era în cumpănă de a se topi în oceanul slavon, și goni limba slavonicească de tot din lumea română și începe adevărata și singura tradiție a limbei române.

XII

Depărtarea românilor de apus, de unde era origina lor, îi aruncase nu numai în catolicismul răsăritean, dar și în slavonism, slavonească fiind limba politică, oficială și religioasă a Dunărei. Cercările lui Racoți de a trage pre români la dogmele lui Calvin, într-o țintire politicească, îl în-

deamnă a poronci tălmăcirea cărților bisericești din slavonești și a întemeia slujba bisericeii în limba română, pentru a-și cîștiga numeroasa poporație română, din Ardeal și din comitaturile ungurești și a nu o lăsa nici catolicismului răsăritean, nici catolicismului roman, carele, după cum este știut nu îngăduie sărbarea leturghiei în altă limbă decît în limba latinească. Unul din cele vechi titluri a limbei românești este : „*Psaltirea ce să zice : cîntarea a fericitului proroc împărat David, cu cîntările lui Moisi, și cu suma și rînduiala la toți psalmii, izvodită cu mare socotință din izvod jidovesc pre limba românească, cu agiutorul lui Dumnezeu și cu îndemnarea și poronca, dimpreună cu toată cheltuiala, a mării-sale Ghiorghie Racoci, craiul Ardealului i proce. Tipăritu-s-au întru a mării-sale tipografie dintăi nouă, în Ardeal, în cetatea Belgradului.*“

Și mai departe : „Cinstitul și luminatul semn al mării-sale craiul Ardealului, și al domnului părților Țării Ungurești, și a Șpanului secuiesc oștește i proce.“ I. Corinth. „*În soborul creștinilor mai voiesc a grăi cu înțeles 5 cuvinte învățînd pre alții, decît zece mii de cuvinte în limbi străine.*“ Cuvintele acestè de seamănă a fi critica sistemelor limbistice de astăzi a românilor sînt o lovire fățișă în contra bisericii latine. Predoslovia către mării-sale craiul Ardealului și predoslovia către cetitori I. Corinth este un curs de istorie a schimbărilor politico-religioase a vremii și o dovadă că limba scrisă a început cu tălmăcirile aceste. Pretutindene unde se află suflare românească limba slavonă părăsește altarele și oficialitatea ; revoluția se face într-o clipeală și fără contestație pentru că era în inima neamului de a viețui din puterile totale ale lui, pentru că era în natura dreptei giudecăți a românului

și pentru că întemeia și mai tare duhul neatîrnării neamului și improspăta antipatiile de seminție amorțite acum de mult, cu legături politice și religioase. Dar tălmăcirile poroncite de Racoci cu scop politic ațîta îndată luare-aminte a staturilor române : luînd din reformă ceea ce era după înțelesul și folosul neamului, limba vie în sărbarea bisericii, bisericile din Țara Românească și din Moldova, mai cu seamă, din Moldova unde clerul avea mare nume de învățătură și de evlavie, opun la acele tălmăciri alte tălmăciri, compun cazanii și evanghelii comentate, anticalviniste și păstrează neîjignită credința religioasă a Prințipaturilor ce era puterea lor, întărind prin influența lor și credința îndoită a românilor de peste Carpați.

Încercarea de propagandă politico-religioasă a craiului Ardealului avu de urmăre pentru români a da naștere unității române în toată întregimea ei, a întări naționalitatea prințipaturilor cu inaugurarea desăvîrșită a limbei și dezbîrnarea, iar desăvîrșită a credinței ce putea să le atîrne de Ungaria sau de Polonia, primejdia noastră de atunci.

Precum tot din epoha reformei religioase pornește și întemeierea unor limbi apusene ca limbele franțeză și germană, asemenea și la noi tradiția limbei pornește de la lupta lui Racoci și reacția Principaturilor în contra propovăduirii calviniste.

După titlurile istorice a neamului ce nu le recuză nimene, după analele pozitive a limbei, în zădar am mai cerca vreun temei școalelor moderne, care toate înlăturează și pomenirea chiar a tradiției, ca oamenii cei noi ce își tăgăduiesc părinții, neștiitoare poate aceste școli că analele noastre răspund la epoha cea mare europeană zisă *Renașterea*, adică epoha în care popoarele de toate

vițele și-au găsit forma desăvârșită în limbi, în naturi, în poziția politică și au plecat pe calea cea largă a științelor și a civilizației.

Am zis că școalele *limbistice* au cuibul lor în București și în Ardeal. Acele din București care au luat de organ *Patria* sînt școale de fantazie, ce umblă după teorii artistice, croind o limbă dramatică, de nu română, pe formele școlei ultraromantice franțeze de la 1830, școală cu părul lung, cu antiteza în cap și în picioare, cu manta pe un umăr, cu ghitară aninată de gît și cu spada în mînă, școli de geniu necunoscut în îngrata românie, școli ce nu au nevoie de a ținea seamă de istorie, și cheamă tradiția o *coterie*¹. Adevărat că scrierile ce ies din aceste școli sînt netrebnice pentru mulțime; adevărat că propășirea ideilor se întinde la numărul fericiților ce le pot înțelege; adevărat că nu sînt de acele „ce spun cinci cuvinte învățînd pe alții, dar de acelea ce spun zece mii de cuvinte în limbă străină”; adevărat că aceste școli au de scop a învăța și a convinge pe cei învățați și convinși numai. Curioază coterie este tradiția, de o pot înțelege și mulțimea, și învățatul, și școalele bucureștene.

Seama Ardealului în istoria nouă a limbei e mai grea. Ardealul, ce are tradiția calvinistă. Ardealul, care în veacul trecut s-a luptat cu acea tradiție în contra năduhului străin, purcede și el însă din radicalism, și radicalism latin. Multă știință, multă erudiție sînt în Ardeal; prin urmare logica istorică nu a putut fi neștiută și neînțeleasă ca în alte școli.

¹ *Coterie* — clică, grup care urzește intrigi.

Această contradicție viderată a tradiției cu fapta învățaților ce leapăd tradiția, ascunzînd-o, sub pretext de baștină latină, ne-a adus a cerceta dacă nu cumva vro idee mai departe nu stă ascunsă în sistemele latinești ce înfloresc în Ardeal cu cuvînt de românie ? Ardealul nu este ca Prințipatele o întregime de credință ; și școalele latine, școala de la Blaj, e școala românilor uniți. Nu doară că credem că căpiteniile ar putea vrodată falsifica dreapta judecată a românului, încît, ca sf. Petru, să se lepede de românie, dar ideea religioasă fiind o putere asupra popoarelor, am văzut cu oarecare îngrijire și îndoială latinirea neobosită și sistematică ce vine din aceste școale, cu atîta mai mult că catholicismul roman este foarte îndrăzneț la prozelitism. Pentru românii țărani, primejdie nu încape ; deși toleranța religioasă a fost un act pururea cunoscut în faptă, de nu în drit, de guvernele țărilor, unitatea credinții nu s-a clătit, și este de adiverit că nu se va clăti vrodată ; dar propăveduirea catholicismului ce să face, agiutată de latinirea limbei, ar tăie în două unitatea morală ce leagă deosebitele familii românești, acea unitate care ne-a mîngîiet veacuri și a făcut puterea sufletului nostru. — Statornicia Prințipaturilor în patimile istorice a produs rodurile dorite ; mîntuirea a sosit astăzi ! dar, osebiți de vișile vie a neamului prin hotare politice, ardelenii, de vor aluneca pe calea propagandii, se osîndesc a piere, slăbind totodată mijloacele neamului de a se rădica la poziția la care îl chem astăzi prefacerile politice a lumii. Zile de frăție ca a Blajului din 15 mai 1848 se rădic rareori în istoria unui popor împărțit în credința sa. Spuie căpiteniile a uniților și a neuni-

ților cu cîtă muncă sufletească au putut pe trei zile impune tăcere pizmirilor religioase ?

Biografia latinitorilor, începînd de la Petru Maior și de la restauratori, ar putea să ne puie pe urmele unei propagande, de care nu credem să fie bucuroși românii și ne va modera în iutele prefaceri limbistice întemeiate pe limba latină.

Pentru a scăpa România de panslavismul ce o cotropia în minutul unde venia panslavismului, pe nourii nordului, agiutorii înarmat, înavuțit și năvălitor al moscalilor, se rîdica limba scrisă ce isgoniă slavonismul și din biserică ; acea limbă scoasă din aplecările întregului neam, în zioa primejdiei întărită de hronicari, s-au luptat pînă astăzi și au făcut singură unitatea și tradiția românească. De potopul slavonismului ne-au scăpat reforma ; de Calvin ne-au scăpat conștiința românului, carele au luat limba fără a-și da credința ; de potopul latinirei, ce și cine o scăpa România ?

PARTEA A DOUA

I

Simțul firesc a românului seamănă a fi amenințat de întreagă stingere. Sisteme se rădic în contra sistemilor, școalele se rădic una asupra alteia și se întreb în furia polemicei stîrnită de cîteva luni : Cine a dat naștere *jargonului* ? Tu... eu?... Bucureștii sau Blajul, sau jargonul nu ar fi oare limba reacționarilor, aristocraților [...] care, după concluziile neconcluzînd a d-lui B¹... au slă-

¹ Vezi *Patria*, nr. 30 (n.a.).

biciunea *absurdă* și *retrogradă* de a crede și propovădui că instrumentul cu care s-ar putea cânta românește este bun, dar că meșterii nu sînt vrednici. Noi care credem că glasul a opt milioane de suflete are mare putere în cumpăna logicăi, și putere mai mare decît logica sistemelor ce se întemeiesc pe gramatice străine și pe ure politice fără ființă astăzi, noi care credem că glasul acestor opt milioane de suflete este mult mai mult decît o *coterie*, cuvînt mai mult artistic și glumeț decît drept, aruncat de d-l B... cu *dezînvoltura* știută a limbagiului bucureștean, ne-am încredințat, după pătrunzătoare cercetare a lexicoanelor, că *coterie* însemnează societăți mici (românește : adunări), sau prietinii literare i altele sau școale sistematice, ce se încerc a trăi afară de viața obștei și a se deosebi de traiul tuturor, bunăoară cuacării¹ și pedanții.

Cît de frumoase sînt sistemele și rodurile lor, sînt români năîngi, convinși că o limbă, fie ea turcită, greacă, franțuzită și slavonită, cînd vorbește de neam și s-a născut cu el, cînd spune de trecutul, de patrie și în fiecare cuvînt stă o tradiție istorică, o durere, o fală, sau o simțire, e o limbă neperitoare și cu anevoie de a stîrpi. Propoveduirea calvinistă a produs vietatea româniei ; ea, precum s-au zis, au scăpat neamul de ofițialitatea slavonismului în stat și în biserică, care ofițialitate ne mîna în adivăr a nu mai fi nație și reduce limba la un *patoa* desmoștenit precum e acel *patoa* românesc de pe șesurile Tisei. Dar propoveduirea calvinistă și reacția românească în contra ne aduse forma desăvîrșită, forma concretă a neamului nostru. Pentru a tălmăci ideea noastră mai cu pă-

¹ Aici probabil cu sensul de sectanții, rătăciții.

trundere, am zice că românia a ieșit înarmată de toate puterile viețuitoare din revoluția religioasă, ca Minerva din fruntea lui Iupiter, nescăpînd din vedere că neamul nostru este rodul a lumii română și a lumii barbară pe malul Dunărei, cum franțujii, italienii, spaniolii sînt rodurile în alte proporții a civilizației vechie și a sălbăticiimei. Modernă ură politică a moscalilor, de care poate frații de peste munți ca mai depărtați nu erau și nu sînt pătrunși ca noi, ne-a aruncat în italianism, în franțuzism și în alte isme ce nu erau și nu sînt românism. Însă primejdiile politice, încît privește robirea sufletului român, au trecut, adevăratul românism trebuie a-și rădica capul.

Deosebitele școale despărțitoare lumii română se unesc în socotința lor despre puțină știință a limbei slovenilor și prin slovenii aceștii ne măgulim a crede că se înțelege reacționarii moldoveni a *României literare*. Ce vor să zică școalele cu cuvîntul de știință a limbei nu se pre pricepe, căci țesătura, legătura părților unei fraze, singularul și pluralul sînt astăzi științi a copiilor și nu se cere nici barbă, nici ani pentru a lor învățătură. Purechetul unei virgule, lipsa unei vocale, greșul unei perioade sînt lucruri serioase, mărturisim și vrednicesc refutații și nopți de neodihnă a capetelor învățate, dar să fie îndurare și iertare cînd cetitoriul va putea culege ideea prin greșăliile limbei. — Nu corectura scrisului face cărțile bune... îndeosebi pentru limba română, unde să căutăm regulile ei ? În școale ?... Dar școalele se deosebesc toate prin sistema de țesătură și de ortografie, și toate pornesc de la analoghii străine, unele italiene, altele latinește, altele franțuzește. — În cărțile bisericești, în hronicari, în pildele lui Șincai, lui Klein, lui Maior, a puținilor cărturari

în urma acestor, în poeți ca Cîrlova și Scavinski ?... Dar școalele, ca să fie logice, trebuie să respingă și pe unii și pe alții, că ei sînt barbari, și nu sînt români, după Blaj sau după București ¹.

Dacă cărțile și manuscrisurile cele mai vechi nu ne dau altă limbă decît aceea ce împlăm a lepăda astăzi, putem oare să presupunem regulele, rădăcinile, terminațiile și schimositurile combinate și complicate ce ne impun școalele, și putem crede ca cuvînt de evanghelie că Ieșul, Blajul sau Bucureștii au găsit românia prăpădită.

Nu. — Cărțile cele întîi erau izbucnirea duhului neamului, ce își găsise întregimea lui după frămîntarea nevoită a veacurilor, erau revoluția învingătoare a ideii româniei, ce se mișcă în sfîrșit în veacul al XV și vin la lumină în veacul al XVI, cu limba, cu aplecările, cu civilizația și presimțirea de tărie a ei. Pînă a nu luci la soare, naționalitățile mornesc veacuri, și odată răsar cu toate armele lor, credință religioasă, credință politică, civilizație și limbă.

Ideea româniei, născînd în veacul al XVI, se preface în revoluție politică și pornește regulat analele naționalității prin tipărire de cărți; dar temelia acelei revoluții este tradiția orală.

Tradiția orală a neamului nostru cuprinsă în cînticele vechi, zisă astăzi balade, ne dă tot românismul cărților bisericești și a hronicarilor, iar nicicum românismul nou. Astă tradiție orală, neținută în seamă de școale, astă tradiție pe care este zidită naționalitatea română împrăștiată într-o minunată asemănare și unire pe toate laturile românești e limba. Cîtă osebite ar fi între pro-

¹ *Barbarus ego sum, quia non intelligor illis* (lat.). (n.a.).
(Eu sînt barbar, pentru că ceilalți nu mă înțeleg.)

vințialismurile moldo-ardeleano-române, am avut și mai avem încă o limbă mai presus, o limbă cu care ne putem înțelege delaolaltă, moldovanul cu tisanul, ardeleanul cu craioveanul.

Decît vom discuta și argumenta latinește despre sisteme negăioase, care ostenesc, sîntem în încredere și pe dascăli și pe ucenici, ne închipuim mai bine că românii nu știu nici latinește, nici franțuzește, nici italienește : și se mulțămesc a spori înainte, în rod și în frumusețe, limba aceea care le-au făcut veacurile, pentru care i-au hulit, năcăjit, chinuit ungurii și slavonii.

Nici Racine, nici Pascal, nici Schiller, nici Omer, nici Dante nu au făcut gramatice : unii din ei au scris pînă a nu fi gramatică în limbele lor, și scriirile lor au slujit de-a face gramatice, și fac podoaba neamurilor lor și a omenirii. Naționalitatea nu stă nici în gramatică, nici în rădăcine, nici în terminațiile unei limbi, dar în limba uzuală ; românilor numai le-a fost dat a începe viața cu cărți nepotrivite și a slăbi naționalitatea cu sisteme și chestii înnoite din gîlcevirile retorilor picărei grecilor și a romanilor și din sfezile scolastice a Veacului din Mijloc.

De unde a pornit împotrivirea biruitoare în contra calvinismului, de acolo trebuie să pornească și reacția mîntuitoare în contra scolasticăi latinești, ce ne duce la apostazia ¹ naționalității. Uităm că latinismul și neolatinismul au fost un steag politic, ce nu mai prind loc acum ; între români, moldovenii, și între moldoveni, colaboratorii *României literare* sînt singuri ce nu au împus românilor nici gramatice, nici altă scriire după iscodirile închipuirii lor ; singură Moldova, ca și în lupta

¹ Apostazie — renegare.

nașterei, a sprijinit tradiția scrisă și tradiția orală. Este iertat dar Moldovei a cerceta titlurile necontestate vechi și a cumpăni temeiurile nouă ; este iertat Moldovei, care a pus mai multe pietre la zidirea veche a naționalității a se convinge dacă limbele nouă fac cit limba veche, cit de frumoase și armonioase sînt ele, dacă substituția lor este putincioasă, de nevoie, și conformă cu țălul la care sînt chemate limbele de a fi un organ de înțelegere nu a unor oameni, dar a oamenilor, și a se încredința că *latinirea*, sau *franțuzirea*, sau *talienirea* româniei vrednicește truzile ce am putea întruința în cercetări și lucruri mai serioase.

II

Nici o pricină personală nu ne-a îndemnat a pune pe hîrtie micile observații ce a tipărit *România literară* sub nume de *Cugetări*, nici nume, nici profesie de cărturar nu avem ; în călătoriile silite, uneori primejdioase, între români la 1848 am avut prilej a vidē și a ne dovedi nepotrivirea doctrinei nouă a limbei cu firea duhului, cu nevoiele și cu obiceiurile neamului. Cum zicea d... B. pe Cîmpul Libertății de la Blaj de sîlnica legătură a Ardealului cu Țara Ungurească, că ungurii puneau la cale de români fără români, am putea să zicem și noi că gramerianii au pus la cale limba fără a întreba pe limbă. Un lucru necontestat că limbele se prefac, dar se prefac ele singure cu întrebuintarea zilnică, cu sporiul ideilor și nevoile civilizației ; însă prefăcătura adusă de ani și de trebuință, măsurată pe noima aplecărilor și a naravurilor neamurilor e nesimțită la auz și la

videre. Tulburare în limbi, cum a fost revoluția noastră, pică în baltă, dar nu pică pînă a nu aduce confuzie în idei, desfrînare în condei, cacofonie și stavilă în inspirație. Cînd revoluții de aceste năpăstuiesc neamurile, sau neamurile pier, sau oamenii de giudecată vin dincotrova și se opun potopului stricătoriu.

Priveala unei polemici aprige ¹, ce a picat într-o îngiosire de idei și de cuvinte neiertate, ne-a fost întrerupt șirul ideii noastre istorice. Să o urmăim de aici înainte, după cum faptele și vederea românilor ne-au arătat-o în cîmpul Blajului, a Filaretului, pe șesurile Tisei și pe malurile Prutului.

Un lucru dovedește polemica, că toți românii nu sînt poliiți și ciopliți ca atenienii, dar că au mult din firea beoțianilor ; mai dovedește polemica încă că pedanții sînt iuți, și îndeosebi că o samă de învățați a Ardealului apără limba născută din sisteme, ca limba ardelenescă. Poate să fie ardelenescă, dar nu este românească. Giudecata dreaptă nu ne îndeamnă a scrie franțuzește, și nici un moldovan nu a propoveduit aceasta ; moldovenii zic că predicile politice de pe cîmpul Blajului de la 1848 s-au ținut într-o limbă necunoscută celor patruzeci de mii de români adunați și că acea adunare, fără Iancu, fără Buteanu și fără alți ficioiri asemenea, ce nu vorbea duple gramaticile și lexicoanele Blajului, ar fi fost o mare mistificație. Facem chemare la mărturisirea celor ce au fost față, iar dacă mărturisirea ar putea lipsi, ne îndreptăm la gazetele din acea epocă și la protocolul adunării din mai 1848. — Sîntem convinși că însuși învățații Ardealului sînt astăzi uimiți de rodurile și confuzia produsă ; simțim aceasta la

¹ În *România literară* : *polemică aprică*.

moderația temeiurilor, a criticilor din nr. 22, 23, din *Foaia pentru minte*, unde cunosc că sistemele au întrecut hotarul lucrurilor iertate. Nu vom rădica ce este greșit în apreciația d-lui G. S. ¹ despre autorii franțuji și limba franțuzească vorbită în Paris, deși se pare ciudat că Ieșul și Blajul să discute aceste obiecte, cînd e vorba de românie; însă dacă în Franția există academia, și academia folositoare, aceasta vine pentru că în Franția nu sînt, nici au fost mii de sisteme și de școli, mii de gramatici, lexicoane și opere, după acele școale și sisteme felurite în consecuințe. Are Franția academie, pentru că Franția în vreme a înlăturat pedanții, pentru că gramatica s-a mărginit a da numai regulile organizatoare a graiului unei limbe ce se vorbea și se vorbește, iar nu codul unei limbi închipuite. Nu este drept ce zice fratele G. S. de frații moldoveni că nu pricep că limba se schimbă cu vreme. Moldovenii au pus schimbarea ca un axiom de cele ce nu au nevoie de demonstrare; ne pare rău de a-l îndrepta la nr. din *România literară*; dar acum zicem că, de se schimbă limbele, gramatica însă nu. Critica din nr. 23 a F.P.M. [*Foaia pentru minte*] se ocupă mult de alterațiile și pronunțiațiile provinciilor; și aice ne pare rău de înțălesul criticului că provincialisme nu sînt limba; dar cînd oamenii din osebitele provincii, ca hronicarii, Klein, cărțile bisericești și mai tîrziu Șincai, s-au tălmăcit tot într-un feliu, fără a pica în *hiere*, fără a mînca *șapă* și fără a-și pierde *pșenea* etc., sîntem siliți a crede că este o limbă. Am crede chiar într-o gramatică ce s-ar face pe documentele ce avem, dar nu pe documente ce ne închipuim că am avut. Gramatica ce se complichează și, pentru

¹ De fapt, G.C. și în nr. 21, 22.

a vorbi mai drept, care pornește de la filologie, nu dă extrasul limbei vii, ci produce teorii ingenioase câteodată, dar totdeauna împocișătoare¹ realității. — Românii au dat prea mare însușire filologiei, sau mai bine cuvîntologiei, care e o știință de anticar, și au rădicat-o pînă ce au făcut din ea temelia unei limbi; dar nici Academia Franțeză, nici gramaticile franțuzești nu pornesc de la filologie. Lexiconul a înscris cuvintele vechi sau nouă, ori de ce baștină, introduse de practică, de amestecarea dialecturilor provinciale și străine, de inspirațiile și talentul scriitorilor. Gramerianii, pornind de la realitate, au cules și statornicit regule organice a țăsaturei, singura misie și datorie a gramaticii. Cînd practica leapădă un cuvînt, academia se mulțamește a însemna noima și etimologia lui și a spune: cuvînt vechi ce nu se mai întrebuințază; cînd practica a făcut un cuvînt, sau a împrumutat unul, academia îl înregistrează iarăși cu noima și etimologia sa. Polemica însă, cît nu va ,
agiunge în necuviință, nu poate fi nefolositoare și ne-a deștepta într-o zi calea adevărată. Precum frații ardeleni, cărora le cunoaștem multă știință latinească, sînt greșiți în apreciația lor despre autorii și limba franțeză, asemenea le este greșită propunerea despre d. Eliade, ca cap de școală în Moldova. Moldova e o țară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală; nici teoriile italiene și romantice a vestitului revoluționar, nici sistemele ardeleni nu au prins rădăcină. Cei din rari și respectabili moldoveni, ce s-au încercat în nevinovate forme, au avut puțini imitatori, rămîindu-le lauda numai că au dat

¹ *Imponcișat* — așezat strîmb, contrar.

semnul mișcării intelectuale, și dîndu-și laudă mai mare încă, nu cu sisteme gramaticale, dar cu cercetări istorice, cu cercări de poezie și alte asemenea, ce au ațîțat publicațiile și scriirile moldovenești de pe la 1840. Dar și apreciația criticului despre românismul Prințipaturilor e greșită ; românismul pînă la veacul al XVI era numai în colț, și staturile române se mișcau în rotirea slavonismului, care, am zis-o o dată, era civilizația preponderantă. Slavonismul era Dunărei ce a fost Apusului latinismul. Ardelenii, neavînd ființă legală, nu aveau nevoie de a se ținea de tradiția politică a vremii ; dar dacă arhiva oficială și biserica au fost slavonă la noi, să nu uităm că relațiile dregătoriilor cu lăcuiitorii au fost românești, că cărțile domnești cătră dregători erau românești, că tranzacțiile scrise și giudecățile se făceau românește ; și dacă în Ardeal este colecția de două sute diplome, toate slavone, în Moldova avem sute de mii de zapise, cercetări, titluri de proprietate și hotarnice originale românești. Erau așa de români, că toate hrisoavele sună : „Înainte noastră și a boierilor noștri moldovenești...” Tălmăcirile uricilor, slobozite o dată cu acturile oficiale slavone, sînt încă dovezi a româniei și titluri a limbei.

Studia istoriei nu este numai în cărți tipărite ; cartea vie a poporului, adică năravurile, obiceiurile publice și private, portul, muzica și limba ne va da poate soluția ce o căutăm, soluție ce o simțim cu toți, învățați și neînvățați, și care unii o vîinează pe pămînturi străine ; nu îndelungat poate orbirea sistemelor să întunece mintea unui neam.

Este în obiceiul criticilor, ce simt pămîntul înfundîndu-se supt greutatea unor sisteme, a sări din un obiect în altul și de a pune în cauză efectul. Așa și d. G. S. de la gramatică a sărit la frumusețile

stilului, de la Blajiu la Atena și la Roma ; și de la frumusețile stilului la clasicii lumii, de la clasicii lumii la cînticile populare... D.G.S. și toate școalele noastre trebuie să urmeză tocmai din contra,... să pornească de la cînticile ce le hulește ca să agiungă la clasici !... Prin cîte fazuri și prifacere au trecut toate limbile pînă la clasici !... Numai noi am avut pretenții de a ne face clasici pînă a nu începe, de aceea sîntem legați în feliurite sisteme care au prefăcut toată românia într-o arenă de pedanți. Fiecare fază în existența limbelor a avut o epocă de mărire, a produs o operă ce a determinat faza următoare ; dar propășirile nu au venit cu sistemele ; nu sistemele au înfiet pe Ennius Rusticus¹, nu sistemele au înfiet pe Horatius. Clasicii se chem clasici, pentru că rezumă în ei, cu talentul sau cu geniul, civilizația și calitățile veacului lor. Dar numai prin gramatică nu se fac clasici. Vaugelas² nu e numărat între clasicii franțuzești, și nu avem nădejde că românia viitoare va putea pune în rîndul clasicilor grameriani de astăzi. Sînt autori care au scris după toate regulile gramaticale, și nu sînt clasici ; sînt alții plini de greșăli antigramaticale, dar sînt clasici. Pentru ce ?... Cea întîii nevoie a omului este a înțalege și a fi înțales. Cît de clasic ar fi un om neînțales, munca lui e netrebnică, și cunoaștem multe opere de asemenea în biata românie.

Faceți-ne o gramatică a limbei după limba nu ce ar trebui să avem, dar după limba ce avem, și lăsați-ne să începem de la început, lăsați-ne să ne rugăm lui Dumnezeu ; iar nu lui *Dominus Zeus*, care este un domn păgîn, lăsați-ne să lucrăm în voia sa limbușoara asta turcită, grecită, ungurită, sla-

¹ Poet latin (240—169 î.e.n.).

² Autor al lucrării *Observații asupra limbii franceze* (1595—1650).

vonită și ce a mai fi, ce o înțălegem toți, și vom
aggiunge și noi de cînd în cînd a naște cîte un clă-
sicișor. Noi moldovenii dimpotrivă simțim că mare
avuție, inspirație și limbistică este în cînticele
desprețuite în Ardeal, și cu ele și voia criticului
vom urma înainte cercetările retrospective. Și Omer
a fost orb, și gramerianii de pe vremea lui l-au hu-
lit de barbar și neclasic. Cu părere de rău vedem
pe ardeleni mai mult dedați literei lucrurilor decît
duhului, multă erudiție moartă, dar nicicum spiritul
filosofic a lucrurilor.

III

Gramatica, a zis oarecine, este un mijloc, iar nu
un țel ; la români, ambiția gramerianilor a prefăcut
mijlocul în țel ; cu pericolul de a stînge în noi în-
chipuirea, slobozenia gîndului, volnicia stilului, ar-
monia, firea și folosurile scrisului, domnii grame-
riani ne-au adus într-un timp în care popoarele
s-au scuturat de vrăjbele școalelor, și la un neam
mîndru ca al nostru, în care conștiința singelui a
fost vie în cele mai grele vremi a istoriei sale, a
concentra înțelepciunea neamului în *cuvîntologie*,
alfa și omega științei și a rîvnei românilor de din-
coace și de dincolo de Carpați. Primejdia înghițirii
slavone, frica și visul rău a gramaticilor și a politi-
cilor noștri, au petrecut-o de mult românii, și au
petrecut-o pînă a nu fi pe lumea română gramaticii
și politiciii. Cine ie pană în mîină astăzi nu gîndește
ce va scrie, ce carte de folos va da la lumină pentru
inima, mintea și învățătura românului, dar gîndește
pe ce mod va scrie, pe care logică gramaticală : pe
logica italienească, pe logica ardelenască, pe fan-
tezia franțuzească, sau pe alte logice, nebotezate

încă, ca foiele Blajului, ca *Patria* din București, ca *Zimbrul* din Iași ; nimine nu scrie ca să-l poată înțalege frații și părinții săi... Patriotii scriitori, grammerianii, ziditorii de temelie a limbelor¹ nu văd gloata, *poporul iubit pentru care se fălesc că lucrează*, sau socot acea gloată deprinsă cu latinească, franțuzească și italienească ; nici unul nu-și aruncă ochii peste logică și nu se întreabă cînd și cînd : oare logica lungită, tot lungită și întinsă, ca o ață, din deducție în deducție, nu cumva duce drept la neputință și la groapa *absurdului*, dacă ne este iertat a întrebuința acest cuvînt străin, tălmăcit românește prin cuvîntul neghiobie ? Logica este de a se opri la pontul unde un princip se lovește cu alt princip, și pentru noi este de a ne opri în analoghiile stîrnite la pontul unde limba noastră răspinge limbele străine, la pontul unde aceste analoghii vătămă nu numai armonia, dar ființa organică a limbei.

România știe acum de descoperirea manuscriptului *moldovenesc* din 1427 în biblioteca de la Oxford : acest manuscript dă dreptate *României literare* în privirele sale istorice asupra limbei scrise. Nu ne fălim de această descoperire, ce ne întărește în apreciațiile noastre, pentru că adivărul izvorea pentru noi din însăși viața neamului ; simțim că toate sistemele și-au trăit veacul și oamenii serioși, ca să prindă la putere, se întorc și se vor întoarce, ca urieșul din mitologie, la doctrina sănătoasă, adică la tradiția istorică în picioare, tradiția care ne-a făcut și ținut români, și care tradiție, ea numai ne va da putințele de a produce literatură în-suflețită și trăitoare și ne va pune pe calca civi-

¹ Vezi nr. 62, *Patria*, foaie politică, literară și industrială, București (n.a.).

lizației adevărat națională, de care ne depărtează năluciri.

De a greși prin mult patriotism este o greșală frumoasă ; de a greși cu trudă, cu erudiție încă nu este nefolos : din frământătura mințelor, din scaparatul ideilor ies priceperea și adevărul ; sistemele, giudecata de însuși rodurile sale sînt în cumpănă de a opri întinsele lor deducții ; mulți scriitori se alăturează de tradiții ; și acești scriitori sînt cei bine primiți de cetitori ; este de prevăzut că în curînd școalele și tradiția se vor uni într-un eclecticism, unde ne amîna sporiul ideilor, dezvoltarea civilizației, și de care ne leagă baștina noastră, căci românul s-a născut prin eclecticismul politic ; gramatica se va reduce la misia sa, și scriitorii, după învățătura, talentul și aplecările lor, vor întrebuița, alege, lepăda și româniza cuvintele. De a face din limbă o chestie de naționalitate se înțalege ; dar de a înturna și răsturna o limbă împotriva trasului ei este altă chestie : chestie de pedanți, de neștiitori, de șarlatani sau de mișăi, cînd nu este cumva o neguțitorie de sentimente patriotice. De a vorbi de *așezarea limbei pe niște baze mai solide, de baze cerute de regulile ce constituie o limbă*¹ este o frazeologie strălucitoare pentru ochii slabi, îngîmfătoare pentru cel ce o scrie, deșartă pentru înțelepți. Cînd se naște o limbă în lume, se naște cu organismul ei, se naște negreșit pe o bază solidă, pe baza alterațiilor sau a decompoziției altor limbi, pe condițiile viețuirii a ~~poporului~~ ^{poporului} ce o înfie sau care se naște cu ea, precum românii, pe condițiile climei, a vecinătății și o mie de alte condiții ce alcătuiesc istoria. Nu doară să căinăm românii că, surzi și

¹ Vezi *Patria*, nr. 62 (n.a.).

muți, nemișcători și nesimțiți două mii de ani, nu au avut răbdare a aștepta zilele noastre, pentru a li se face o limbă *solidă*. Dacă cetitorii *României literare* știu muzica, ar putea asemenea cuvintele însemnate cu oarecare întorsături urlate¹ nepotrivite cu noatele și acompanemîntul.

Pînă la ziua dorită a înfrățirii sistemelor, *Patria* eroică din București, un *corp* *ager*, *ce respiră* ca un *torrent liber un aer de viață vegetală*, spînzurată cu *sfforțu pe vîrfurile* antitezei, ca o *pasăre pe bolta cerului*² va urma a sprijini sistemele, ba încă va mai naște vreo sistemă ce se iscălește *Y grec*; singură buche sistematică de care scăpase biata românie. De ce rădăcină să fie acest *Y grec* rușinos, ascuns în coada *Patriei* noastre, ca alt *Y grec* ce se ascunde în coada rîndurilor de pe urmă a emigrației române de la 1848?... Nu este ardelenesc, căci Ardealul, și cînd se îmbracă latinește, tot vorbește românește. Moldo-român?... Dar românul de mult s-a dispărut de grecul; nu ar fi oare acest *Y grec* din acele neamuri înțelepte, care știu, zice d. Voinescu, a pregăti în optsprezece feluri cartofele³, dar nici într-un fel a vorbi românește?...

Crescături hibride ce stîrlesc pămîntul român, de care s-au mai vorbit odată în Moldova⁴.

¹ Întorsătură pentru acia ce nu știu românește: *roulade* (n.a.).

² Tot *Patria*, nr. 62 (n.a.).

³ Vezi *România literară*, nr. 37, *O primblare la băile din Pirenei* (n.a.).

⁴ Vezi *Dacia literară*, fața 412, 1840, Iași. *Paranteză*: la 18 iunie 1855, *Cugetările* se văd iscălite; d-l *Y grec*, la 17 septembrie încă nu a văzut numele: nume care poate nu este d-sale cu totul necunoscut. Datele dovedesc că d-l *Y grec* are nevoie de cîteva luni pentru a *calambura* cu o grație, un *à propos*, o înlesnire și o ușurătate

Roma crește, se întinde, se revarsă peste lumea întreagă prin soldații și coloniile ei ; pînă în veacul al IV, în care năvălirile noroadelor se prefac în popotul omenesc ce a înecat puterea romanilor, vorba în provinciile romane se împărțea în limba oficială a dregătoriilor și a școalelor, adecă limba latină, și într-o limbă populară, alcătuită după fiecare provincie de limba romană a soldaților și a coloniștilor și de dialectele, ori de ce baștină, a aborigenilor. Dachia, mai mult, ca cea de pe urmă și mai mare colonie, s-a colonizat cu o mulțime de oameni și soldați din toată imperia, și mai ales de italieni, de spanioli și de gali în scopul politic de a încinge Europa și Italia de sînge credincios, unit cu patria mămă în tradiții, în relighie, în interesele afinităței ; se înțălege lesne că nămolul de oameni așezați în Dachia aduse în noua patrie dialectele mixte, ce începuse a se întocmi la dînșii, și totodată tradițiile, credințele și naravurile lor ; amestecarea lor năștea limba și naționalitatea română sau romană a noastră, în care elementul roman trebuia să domnească în proporție mare, dar fără a înlătura alte ramuri nevoite.

Greșala noastră a fost, de cînd am intrat în debaterile limbei, că am urmărit numai asemănările

volteriană, ce îl chema în literatura *Patriei* din București la redacția coloanei de pe urmă, și dă pe față pămînturile regești din Siebenbürg. Se știe în istorie că lăcuiitorii din pămînturile aceste trăiesc din *anticele*, adecă de vechele bunătăți străine. Nu se va miera dar nimine că d-l Y grec se cunoaște în antice : mierarea este cum a putut să-i agiungă d-sale numai trii luni pentru a tăcè reviuil *României literare* (n.a.).

noastre cu limba latină și celelalte limbi neoromane, dar nu ne-am bătut capul cu neasemănările — și tocmai neasemănarea informează duhul sau, cum se zice astăzi, geniul limbilor — și desparte o limbă de alta : singurul Petru Maior a presimțit aceasta ¹.

Dovadă că neamul nu vine din Roma de-a dreptul, nici din Italia numai, ci din provinciile europene a imperiului : Italia, Galia, Spania, Grecia mare, stau cele multe obiceiuri pastrate astăzi de români, care se găsesc unele numai în Galia, iar altele în Spania, și altele în Italia ; dovadă că limba nu este latină, stau : țesătura și cuvintele cele numeroase care lipsesc în latina, dar se găsesc în limbele noastre, și tradițiile ideii naționale trăitoare la noi, ce își au părechea în unele din țările țitate ; și în sfârșit numirea de haine, de lucruri, de sate și de locuri, care numiri desluite de aproape ne-ar ajuta a descoperi pricina deosebirei românilor în pronunțatie, în floarele hainelor și ne-ar aduce poate a specifica gheograficește în care lature s-au așezat de pildă coloniștii veniți din Spania, sau cei veniți din Galia și Italia.

De la al IV veac, lumea romană se sfarmă : târgurile, coloniile, provinciile se despart : care se stăpinesc de sinesi, care se cuprind de barbari, limba latină se retrage pe vîrfurile societății, iar limbele și dialectele năvălitorilor se întorloc, se mistuie, se topesc cu dialectele romane ; dialectul italian rămîne mai roman, deși nu mai latin, ca unul ce din capul locului se alcătuia de mai puține părți eterogene, și ca tradiție vie a limbei obștești vechi a Italiei ; dialectul romano-galic se modifică cu limba biruitori-

¹ Vezi *Precuvîntarea și Dialogul pentru începutul limbei române*, lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, 1825, Budae (n.a.).

lor germani, dialectul romano-ispănic cu limba gotico-arabică, și dialectul nostru, cel mai de pe urmă născut din toate elementele ce avea rădăcină în Galia, în Spania, în Italia, în Grecia mare, se combinează cu influența slavonă.

V

Întrebuințind porecla dată de d-l M. Kogălniceanu unor „Colombi“ literari de astăzi, am zice cu temei că, Petru Maior osebit, toți novatorii din timpul nostru au fost și sînt tătari în limbă și în istorie, cînd s-au silit a ne încredința că sîntem fiii romanilor de pe malul Tibrului și ne-au îndatorit a vorbi latinește. Nici un purist neolog nu poate întuneca adivărul istoric, pentru că adevărul acesta este viața ce ne mișcă. Pe lîngă izvorul istoric trebuie să mai ținem în seamă că norodul alcătuit din coloniști și leghionari, trezindu-se într-o țară cu păduri întinse, cu felurite zidiri a naturei necunoscute lor, cu climă osebită, cu vecini dușmani înarmați și străini de haine, de limbă, de naravuri, silit de a-și preface în totul viața înlesnicioasă a Italiei și a Galiei în viață aspră, muncitoare, au căpătat alte idei, aplecări și impulsie, și-au prăpădit accentul dulce ; prin urmare dialectele felurite întrunindu-se, au mai sporit cu cuvinte nouă. Ce fac neologii din cuvintele născute o dată cu românia... cuvinte ce nu sînt nici latine, nici grece, nici celtice, nici slavone?... Ce vor face din rădăcinele pelasge ca : *iorum*, *hora*, *miros*?... Cu ce dreptate vor zvîrli sau opri cuvîntul *codru*, cuvînt nelatin, dar ce se găsește în limba franțuzească veche?... *glod*, în limba spaniolă și alte multe?... Bucureștenii și

poetii din Moldova zic astăzi : *parfum...* Ardelenii au osîndit şi pe Petru Maior de slavon şi ne-au dat lexicoanele ce le ştim.

Aceste sînt temeliele istorice a limbei şi a neamului. Fapta logică nu poate fi alta, decît o limbă compusă de mai multe elemente ; toate aceste elemente au conlucrat a o produce, prin urmare nici unul nu e străin şi slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră precum germanismul, arabismul au fost nevoile istorice a celorlalte limbi neoromane pentru a se întregi. Scoate din limba românească ramurile străine... unde e limba... unde e originalitatea ei ?... Orice vom face, mirosul slavonesc are să rămîie ; doară să ne hotărîm a adopta *ex abrupto* limba latină sau alta în loc. Slavonismul e strigoiul cu care ne sparie reformatorii ; dar ni se pare că reformatorii nu au învăţat rolul slavonismului în limba noastră ; ardelenii şi bănăţenii leapădă slavonismul, pentru că le-au fost urîţi sîrbii ce le disputa dajmele bisericelor : noi lepădăm slavonismul pentru că urim astăzi pe ruşi, însă cu toate aceste ure, slavonismul nu ne va lepăda şi el zice ca domnul Moldavei : „Dacă voi nu mă vreţi pe mine, eu vă vreau pe voi“.

Precum în rînduiala psihologică, asemenea şi în rînduiala materială a lumii şi a faptelor istorice sînt principuri ce se imponcişesc la întâie vedere, dar aceasta este orbirea duhurilor mici şi a vederilor scurte, ce nu văd mai departe decît la gardul lor şi îşi uimesc mintea şi priceperea a chiti un lucru sau o chestie numai pe o parte.

* După socotința mea, rolul adevăraților învățați ce se vor îndeletnici cu filologia va fi să se mărginească în definiția rînduielilor limbei, statornicia sintaxei și a ortografiei; iar alcătuirea, întrebuintarea, iscodirea sau dipartarea cuvintelor trebuie să rămîie proprietatea urechii, a bunei judecăți ale scriitorilor. Codul limbei nu poate fi mai aspru decît cele politicești. Cuvîntul, fie slav, fie turc, fie latin, ce se va români, are drit de împămîntenire, și numai obșteasca frămîntare și nevoia pot să-i deie indigenatul, iar nu autoritatea fabricanților de sisteme. Oare elementul fundamental german al limbei engleze îi necinstit, deși limba englezească coprinde multe cuvinte franțeze, italiene, latine?

Oamenii serioși, ce privesc literatura ca complementul naționalității, sînt datori să se opuiie po-hoiului de sisteme *cuvîntase* și a combate tendenția literaturii cu cuvinte verzi și stacojii ca frunzele copacilor cînd le-a bătut bruma toamna, în loc de idei bune... Ideea bună aduce cuvîntul... deșertăciunea subt cuvînte sturlubatrice ce nu se leagă unul cu altul îi cangrena noastră... *Le faux goût est toujours le faux goût!*¹

Întîi și întîi, pînă a nu ne arunca în bolboacele etimologii și ale purismului, făcuta-m de-amăruntul catagrafia bogăției sau a sărăcii limbii? Și al doilè, cîți ne-am îndeletnicit cu chestii gramaticale și *cuvîntale* avut-am deplinile științi cerșute de asămine obiect...? Să nu rușinăm fudulia ni-

* Aceste ultime pagini ale *Cugetărilor* rămase în manuscris au fost publicate de A. I. Odobescu în *Revista română*, 1863. — Reproducem manuscrisul 311 Bibl. Acad. R. S. România.

¹ Gustul îndoielnic rămîne mereu îndoielnic (fr.).

măruia, dar subț chip de învățați, multă neștiință se ascunde, mulți au zvirlit în sistemele lor cuvinte osîndite străine, care ar putea dovedi de o baștină mult mai română decît baștina osînditorilor.

Cînd românii vor întorloca o societate serioasă, spre așezarea și dizbaterea chestiilor limbii, cînd vor pune pe izvod tot ce au, cînd societatea aceea va încheia jurnal de toate cuvintele primite, indigenate, lepădate, înnoite sau învechite din țările unde se vorbește românește, cînd se va așeza sintaxa și ortografia nu după placul fieștecăruia, dar după duhul istoriei și a originurilor neamului, atunce literatura își va lua zborul și va fi expresia neamului. Însă, ce va fi și mai de folos încă, pînă atunce, ar fi să vie în ciuda pedanților un soi de Pascal, Racine să scrie în limba românească fie acea limbă *pură* sau pe slavonie în *ție*, în *țio*, în *țiune*, în *ciune*, o carte de inimă și de duh român... În acea zi pedanții se vor șterge ca umbrele, că nimică nu omoară pedantismul ca o carte frumoasă, simplă, de gust și de idei.

Reacția în contra apucării literaturii de astăzi trebui să vie¹; judecata și gustul se vor isca în ziua aceea în care vom înțalege că literatura este pîinea zilnică a unui neam. Într-acea zi se va rădica fortuna împrăștiitoare a pedantismului; puține scrieri vor scapa; acele scrieri sînt ale oamenilor carii s-au oprit pe marginea prăpastiei novatorilor, fără însă să se îmbrace cu totul cu mantaua limbei populare, tocmai ca oamenii ce înot

¹ Pe marginea ms. 311 (Bibl. Acad. R. S. România), în dreptul acestor rînduri, stau scrise cu creionul următoarele: „*dire que c'est l'éloge des Moldaves de ne pas donner dans ces billevesées*“, [a spune că aceasta-i un elogiu al moldovenilor de a nu cădea în aceste năzbitii]:

între două ape...¹ Unii, deşi numai tălmăcitori a ideilor şi scrierilor străine, şi-au pus încăle silinţa a le traduce într-o limbă limpede şi înţeleasă, în care sistemele nouă îşi arată urechile când şi când ca o pată neagră pe o pînză albă. Sînt încă cîteva scrieri care dovedesc o presimţire de misia literaturii şi se deosebesc de operele pedanţilor prin o mişcare slobodă, o aducere aminte de obiceiurile limbei, şi prin urmare au o acţie morală pe cetitori, dar sînt rari... Totimea literaturii samănă o mozaică a căria petricele, nepotrivite în flori şi mărimine, nu sînt unite cu ipsos, toate literaturile cunoscute s-ar putea scula şi zice : „Pagina aceasta-i a mè ; ideea aceasta, schimosită şi desfrumuseţită, o cunosc ; fraza cutare îi furată din operele lui Lamartine, lui Dumas, lui Hugo, lui Byron, fila atîta, rîndul al 5-le sau 6-le“.

Departe de a împiedeca studia antichităţii şi mai ales acea latină, noi am îndemna din tot sufletul, căci acea studie îi baza dritului nostru istoric. Însă de la studia literală la aplicaţia ei la starea noastră este o prăpastie de şepţesprezăce veacuri... Sînt mulţi oameni dintre români care ştiu latineşte şi chiar numai latineşte ; asta nu-i de ajuns. Pe lîngă latinească mai trebui tactul care întorloneacă trecutul cu ceasul de faţă, ca să le tălmăcească şi să înţaleagă duhul lucrurilor şi frămîntarea lumii. Învăţaţii noştri latini s-au uitat în lumea nouă prin ochiana lumii vechi. Răvărsarea popoarelor nouă a prefăcut pămîntul, hristianismul a prifăcut civilizaţia ; rămîne numai a despica în interesurile şi civilizaţia de astăzi înrîurirea vechimei şi mări-

¹ Pe margine : „*objecter Schiller et qui n'écrivent pas en populaire — qu'est-ce que le populaire ?*“ [a obiecta lui Schiller şi celor ce nu scriu în limba populară — ce este limba populară ?].

tișul ideilor, interesurilor popoarelor nouă cu tradițiile și viața veche.

Deci pentru românie, Tacit¹, Ovid, Virgil sînt ciceronii ce ne vor tîlmăci viața romană și ne vor introduce în viața română... din ei să luăm ce este dreapta clironimie a noastră, ca să o adăogim la avutul nostru ; iar restul nu-i a nostru, îi un legatum a omenirii întregi, un muzeu unde toți intrăm fără a putea lua nimic.

XIII

Cer iertare de descrierea aceasta lungă, cer iertare pentru nevoia în care m-am aflat de a spune de trei și patru ori tot acele lucruri și acele idei, și cîteodată într-un *limbăgiu* ce-l hulesc. Așa de nenorocită este plecarea literaturii române și așa de întunecată mintea noastră, că aceste prințipii elementare ce sînt în alte țări o faptă viderată, de care nu se mai vorbește, ca și de mișcarea pămîntului, samănă a fi pentru noi lucruri din ceea lume ; aiurea ar fi pedanterie să zici că limba, literatura și poezia sînt trei cuvinte identice a uneia și singură formulă... naționalitatea. Pentru noi, înecați în pedantism, este o noutate îndrăzneată de a le rosti, vrednică de hula învățaților și legistatorilor Parnasului. După pilda lui Galilei, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanții vremii dupe atunce : „pururea se mișcă“, voi striga din Moldova, ca să se audă peste Molna, peste Milcov, peste Carpați : limbile domnilor I. L. P. și altora nu sînt limba românească și literatura de astăzi nu-i literatură românească.

¹ Istoric latin care a trăit între anii 55—120.

O mare mîhnire sînt ; neologismul nesocotit așă ne-a învălătucit, încît nu mai putem zice cele mai simple lucruri și mai obicinuîte, fără amestecare de vorbe străine ; deprinderea noastră de limbi și lexicoane străine ne-a tăct la rădăcină cuvintele și idiotismul adevăratei limbii noastre, încît ne este mult mai ușor de a scri și vorbi franțuzo-românește și italiano-românește, decît sadè românește ; ne mierăm cînd un cuvînt român sau o locuție pămînteană pică din condeiul nostru. Cuvintele sînt țarușile, idiotismul este marca, iar stilul este naționalitatea unei limbi. Mărturisesc neputința mea, deși am cercat a arăta rana noastră, rămîind cu nădejde că Pascalii, Volterii, Cornelii, Racinii români viitori vor găsi și limba și stilul român, care le-am prăpădit.

XIV

Am zis că studia înțeleaptă a vechimii este de neapărată nevoie și mai zic o dată. Două influențe a societății antici subț chip de doi oameni deosebiți, ce se cheamă Virgilie și Ovid, sînt temelia caracteristică a aplecărilor românilor ; deși prifăcuți de veacuri după duhul noului popor român, acești doi oameni înrîuresc poezia, obiceiurile, legislatura și viața curată plugărească a neamului nostru. Științele, artele, religiile, precum și limbile, au ieșit din sînul noroadelor ; în urmă au sosit poeții, învățații, ce nu sînt alta decît culegătorii, păzitorii și lățitorii iscoadelor obștești... Așă păstorii au descoperit rîndul stelilor și a vremilor, așă păscarii au început plutăria, așă babele s-au îndeletnicit cu buruienile de leac ; așă limba noastră făcută de popor

s-a păstrat de el... o dată cu răsipirea Romii se stinge civilizația în colonii : legioanele se rădăcă, învățații, care-s fricoși ca și alți oameni, deși filosofi, părăsire Dacia, și rămâne numai poporul cel mic din singe roman împrumutat în Italia, Galia și Spania, cu o limbă felurită, ca și singele lui... Părăsirea Dacii de romani dădu noul popor pradă *vărvării* ; de la a treilea pînă la a unsprezăcelea veac, în carele să mai liniștesc năvălirile popoarelor, și răsăritul Evropii își ia o așăzare mai statornică : neamul român să mistuie sau de-abia se zărește în istorie cînd și cînd. Însă în loc de a peri, nenorocirile politice slujăsc a întări neamul. Ele dizvoltesc în urmașii coloniilor o civilizație casnică, ce nu-i nici civilizația Romii, nici vîrvăria hunilor, și nasc limba, năravurile, duhul și naționalitatea nouă română, pe răsipurile agricole și religioase a societății vechi : un element nou, împrumutat oamenilor din Asia, adică păstoria, element prăpădit în Grecia și Italia după pîrăvila nevoită a propășirii civilizației, se adăoge și se tipărește în aplecările civilizației nouă a românilor. Aceste elemente se căsătoresc și produc o ființă nouă trecută prin botezul hristianismului.

O căutătură rapidă în obiceiurile, tradițiile și idiomul românilor ne-a întări ideea și ne-a statornici adevăratele prințipii istorice. Istoria limbii noastre îi cuprinsă în *perilips*, în războaiele neamurilor din Țara Ungurească și din Ardeal în 1848 și 1849. Mai mult decît noi, care sîntem interesați de-a dreptul în dizbaterea pricinii acestor sîngeroase întîmplări, învățații străini au cercat a se sui pînă la pricina pricinilor, însă unii numai au presimțit adivărul, alții, mai ales franțujii, după obiceiul lor de a lega toată mișcarea omenirii de

înriurirea franțeză, n-au văzut alta în cîmpiile ungurești decît o urmă a gîlcevîrilor filozofice și revoluționare ale Parisului. Nici o chestie de la 48 — la 49 n-a fost mai încurcată, mai sucită și mai împleticită de jurnalismul și învățații franțuji ca chestia naționalităților. Pe vremea aceea ieșise la iveală o geografie, o istorie¹, în care toate limbile, toate poveștile se lovî în capete, fără ca românii, slavii și maghiarii să-și poată cunoaște idioamele, năravurile, numele și țara.

Știința oficială, ca și jurnalismul, îneca fortuna² noastră în fortuna Apusului, tot după aceea fală franțeză nemărginită, ce vede Franția în tot și piste tot.

Limbile, numele popoarelor Răsăritului, dușmăniile ce le dispărta, precum și istoria lor, sînt necunoscute Apusului. De aceea jurnaliștii, învățații și diplomații să rătăciră ; iar un român, un maghiar și un slav, care-și cunosc țările lor și inima neamurilor, vor găsi în ei însuși cauza acestor războaie ; întinderea ideilor moderne îi mărginită pe țarmurile Dunării, îi mărginită în puține capite din treptele de mai sus ; iar lupta a pornit din bordeie. Două rînduri dintr-un cîntec din Ardeal care ne-a îndrepta la izvorul întîmplărilor de la 48 :

*„Horia bè și veseleste,
Țara plînge și plătește“.*

Războaiele neamurilor sînt cuprinse în aceste două rînduri. Nu am nevoie a face românilor monografia cîntecului acestuia ; ficiorii acelor ce

¹ *De la guerre des idiomes*, par, mr. Bourgoing, ancien ministre de France, 1849 (*Despre războiul idiomelor de d-l Bourgoing, vechi ministru al Franței, 1849*) (n.a.).

² Soartă, destin.

cîntau pe la 1782 „Horia bè și veselește“, ciobani de la Abrud, plugari și ficii de popi, începură în 1848 războiul tot cu acest cîntic. Cîntice de asămine fire să cînt de 15 veacuri pe malurile Tisăi, a Dravei și a Dunării și sînt prințipul necunoscut a Apusului.

Toată ideea politică și socială a lui Koșut de a amesteca toate naționalitățile Ungariei în singura naționalitate maghiară pica înaintea îndărăpniciei întemeetă pe poezie și pe obiceiuri a românilor și a slavilor. Koșut își sprijinea sistema, ca toți făcătorii de sistemă, pe o logică ce i se părè dreaptă și totodată cu putere administrativă, cu tunuri și cu ștandarul, adică spînzurătoarea. La logica lui Koșut, românii și slavii opuneau altă logică și ziceau: „dovidești-ne că limba ungurească îi mai frumoasă decît a noastră și om vorbi ungurește; dovidești-ne că-î mai cîstit a se chema Ianoș în loc de Ion sau de Ivan, și ne vom chema și noi Ianoș“.¹

¹ Aristocrația moșierească și capitaliștii unguri promovaseră o politică de asuprire națională și de maghiarizare forțată. Guvernul reprima năzuințele de independență națională ale celorlalte popoare. Cum arată istoricul sovietic A. Narocinițki, și Kossuth — cu toate meritele sale incontestabile în lupta împotriva autocrației habsburgice — „a adoptat în 1848 o poziție nedemocratică în problema națională“. El a respins propunerile de alianță formulate de Bălcescu și nu și-a dat seama de eroarea săvîrșită decît după ce contrarevoluția austriacă a înfrînt forțele revoluționare ungurești. Russo era perfect îndreptățit deci în atitudinea sa critică față de Kossuth. Pentru atitudinea acestuia vezi studiul *Tradițiile revoluției din 1848—1849 din Ungaria și contemporaneitatea* de A. Narocinițki, studiu apărut în *Kommunist* nr. 3/1957 și produs de *Contemporanul* din 22 martie 1957.

Aşa dar fără a depărta în totul înrăurirea apusului în întâmplările lumii noastre, începutul lor este în noi [...]. Nimică nu poate tălmăci puterea urăi neamurilor decît studiile năravurilor, idiomiilor, tradiţiilor şi muzicii fieştecăruia neam ; această studie cuprinde toată istoria, originea popoarelor, psihologia, literatura ; prifacerea ideilor dintr-un neam în altul şi de la un neam la alt neam, întemeind şi născînd deosebire naţionalităţilor. Acea studie în scurt să cuprindă în poezie, în muzică şi în idiom ; cu cît popoarele sînt mai departe de civilizaţie cu atîta obiceiurile, tradiţia şi poezia au mai multă putere.

Neamul român încă îi în faza tradiţiilor. Să ne uităm la formele civilizaţiei ; întîi este familia ce statorniceşte, al doilea familia ce se priface în neam, şi al treilea neamul în popor ; cu neamul se începe limba şi poezia. În ziua cînd istoria se priface în hronică, poezia îşi întinde aripile şi zboară sau se preface în poezie literară. Spre a găsi dar temeiurile limbilor, îi de nevoie de a se întoarce înapoi şi a lua limba în gura celor ce au făcut-o, pentru că atunci este expresia a neamului întreg, şi literatorii, sub pedeapsă de a se diparta cu totul de originile limbei, sînt siliţi la o asemenea studie. Să luăm de pildă un cîntic vechi. Tradiţia locului sau tradiţia omenirii, trecută din neam în neam, cîntată spre ajutorinţa aducerii-aminte, cînticul acela trece din veac în veac, încărcîndu-se în călătoria sa de fapte şi de idei nouă, păstrînd însă o formă rapidă, strînsă, totodată istorie şi poveste ; căci limba obştească stă într-o cumpănă cu civilizaţia ; poporul în toate treptele sale înfăţoşază o totime, unde toate nevoile, interesele şi patimile se

acufundă. Încet cîte încet neamul se priface în popor sau nație ; bogățiile particularnice și dignitățile își fac loc ; treptele se deosebesc mai tare ; civilizația în marșa ei progresivă, modifiază limba și năravurile ; istoria uită de unde a pornit, nu se mai amestecă cu tradițiile și cu năravurile spre talmăcirea faptelor ; și stă un minut la punctul acela unde viața tradițiilor se priface în viața istorică, și limba, năravurile și aplecările se întipăresc în sufletul unui neam. Tocmai [la] acel punct sintem astăzi ; dacă vom călca sănătos și după logică, vom avea limbă și literatură, precum și originalitatea noastră ; dacă dinpotrivă vom alergera după visurile pedanților, vom rămîne în patosul unde ne găsim.

În învățătura năravurilor, muzicii și a poeziei ne vom putea încredința de originile limbii noastre, de nașterea naționalității neamului român, de fi-reștele noastre aplecări și de luptele ce coloniile romane au pitrecut pînă a se priface în sfîrșit din romani în românii de astăzi. Dacă acea învățătură ne-a dovedi că elementul de baștină latin, elementele celtice și mai tîrziu mongoale i slave, amestecîndu-să, au dat viață unui nou neam, apoi latinismul pur pică de la sine, și vom fi încredințați că literatura trebui să se razime pe toate elementele care au intrat în limbă și în neam. Latinii ne trebui, cum am zis, ca o întroducere în viața noastră.

AMINTIRI

I

De ce oare cu cît ceasurile, zilele și anii se înmulțesc asupra lui, cu atîta mai mult omul se uită în urmă sa, și din căutătură în căutătură se oprește cu plăcere la cele mai departate aduceri-aminte, aducerile-aminte a tinereții și a copilăriei ? Nu-i soarele frumos și astăzi ? păsăruicele nu cîntă tot aceleași cîntice voioase sau jalnice ? frunzele nu au același freamăt ? pădurile nu înverzesc ca odinioară ? florile nu au același miros, cîmpiile, dulcele priveshti duioase ce aveau ? mișcarea vietăților alinitu-s-a ? Nu ; dar nici un soare nu lucește frumos, nici o florică nu are dulce miros, nici un fluier pe coasta dealurilor nu răzbate, nimica în lumea de față nu are asemănare cu florile și cu soarele zilelor văzute prin aducerea-aminte. Vîntul ce bătea atunce, lacrimile ce se vărsa se uit ; din zilele trecute a rămas în închipuire un soare de-a purure cu raze strălucitoare și un miros neșters. Are dreptate aducerea-aminte : nimică nu poate fi pentru om mai frumos decît trecutul, căci trecutul e tinereța și tinereța este fericire !... fericire de a crede în toată pasărea ce zboară, fericire de a crede în frumosul și în bunul, fericire de a nu se îndoii de cînte și de multe, fericire de a nu gîndi

la nimica, de a nu ști ce este viața și ce neagră prăpastie este sufletul omului... Când se întoarce gândul spre zilele tinereții, inima stă nehotărîtă, ce va povesti deodată : bătaia ei dintîi simțită, îmbătătoarele șoapte, primblarea încîntătoare umăr la umăr printre florile ce nu se zărea și în acele minute, dar care acum răsar și împodobesc suvenirul, voiniciile ce își făgăduia, patriotismul înflăcărat, visul măririlor, căpătate prin osteneală, vrednicie și fapte mari, binefacerile ce se pregătea a revărsa pe lume, ca un soare luminos și roditor ? — lucruri ce se schimb toate încet cîte încet în cevași cu totul dimpotrivă ; la unii, bătaia lui Dumnezeu !... nici nălucirea visurilor acelora nu mai este !

Din multele dulci ochiri a tinereții și a copilăriei două s-au tipărit în inima mea, verzi și vioaie, crescînd iarăși, an cîte an, ca mlădițele copacilor ; primăvara mi le aduce, pe cînd dă frunza, pe cînd fluturii încep a se giuca, cînd trandafirii îmbobociți se deschid, cînd soarele încă dizmiardă și nu arde, cînd de pe porumbei pică ninsoarea, mirositoare. Una din ele, zîbind în ceriul trecutului, cine nu o știe ? cine nu a avut optsprezece ani, cine nu s-a uitat la lună și nu a vorbit cu stelele ?... A doua aducere-aminte ce iarăși, ca toate aducerile-aminte, dulce lucește între flori și raze aurite, este un sat frumos, răschirat între grădini și copaci pe o vale a codrilor Bîcului, cu un păr mare în mijloc. De sînt mulți ce nu știu poate de codrii Bîcului (căci de lungă vreme nu să mai vorbește în Moldova de ei !) și mai mulți vor fi care nu știu ce însemnează părul din mijlocul satului. Codrii erau odată așezare de apărare ca plăieșia munților, salbă de zmarand a Besarabiei precum Besarabia era cuibul răscoalelor din țară, moșia celor Novaci de răul

cărora urdiile tătărești nu se putea înturna în Bugeag cu prada din Țara Leșească și cuibul voinicilor din cîntecele vechi. Codrenii era mîndri și nu purta numele nănașilor lor. Cîntecul zice :

*S-a aflat la Movilău,
De Codreanul cea rău !...*

Părul din mijlocul satului era odinioară : cînd divanul unde sfătuia satul, cînd locul unde poposea voinicelul străin, pînă a nu-și găsi gazdă, cînd locul jocurilor ale băieților, cînd spitalul unde zăcea bolnavii nevindecați, părăsiți în sărăcia lor de toți și de neamuri ! Balada lui Donciu spune :

*Sub cel păr mare din sat,
Zace Donciu într-un pat ;
Și de mult zace, mări frate :
Nouă ani și giu_mătate,
Și nouă zile de vară,
Și nouă de primăvară ;
Pe de-o parte carnea-i cade,
Pe de-o parte vermi îl roade.
Neamurile l-au uitat,
Toată lumea l-a lăsat !
Numai soră-sa Stăncuța,
Numai soră-sa, drăguța,
Nici l-a uitat, nici lăsat,
Nouă ani că l-a cătat,
Pernele că i-a mutat,
Cînd la umbră, cînd la soare,
Cînd la cap, cînd la picioare,
Cînd la dalbe brățișoare.*

De ce vorbesc de părul satului ? Vîntul primăverei a bătut ; peste dealuri, peste văi, peste ani, dorul leagănului mă agiunge ; spre codru mi se în-

torc ochii, și zăresc umbra părului copilăriei mele, care își întinde ramurile ca niște brațe și își scutură florile pe inima mea ca o ploiță răcoroasă. Părul, cu locul bătut pinpregiurul de vitele satului lui ce singure astăzi mai țin Divan : curtea boierească, opcină strămoșească ce nu se mai află, albind pe troscotul verde al ogrăzii mari, și întinsă : livada din dosul curtei, biserica cu ținterimul pestrit de iarbă lungă, de sulcină aurită, și de cruci negre ; cumpăna fîntînei de la poartă, animată pe răchita crengoasă ; toate trec dinaintea mea, vii și în mișcare... Iată pădurea unde alungam mierle, ciresul sălbatic unde mă băteam cu țărănașii : iată colo, colo în depărtare, în zarea luncei, pe deasupra pîrlazului, țiganca cu desagii, o stahie uscată, prietină cu *mama pădurei*, ce vine să ieie băieții, umbre ce mă fac să răsar și acum, deși îmi rîd încet și cu iubire. Cît de dulci sînt amintirile bătailor de inimă, cît de învăpăioase sărutările tinereții înflorite... însă nu desfătează inima, nu descînt durerile lumii, nu mîngîie de înșelăciunile vieții ca dulcele soare a copilăriei, alinit prin depărtare, ca soarele ce se vede prin o coată subțire. Dar serile satului meu, cînd luna se rădica asupra părului, și cumpăna fîntînei se părea un cocostire cu pliscul întins... ce sări sînine ! Într-amurgul se apropia cîrdurile, aducînd miroasele cîmpurilor cu ele, turmele de oi zbierînd cu ciobanii fluierînd ; focurile se aprindea dinaintea caselor ; fumul stuhului se împrăstia în văzduh cu mirosul teilor ce venea de la pădure ; moșnegii spunea de turci și de tatari, de moșul Adam cu barba pînă în brîu, ce ținea plăghiile pe genunchi, de Ileana Cosinzana, de frații din lună, de lupte și de năvăliri : vedeam în lună chip de om rănit, culcat pe un pat frumos de scoarțe și de lăi-

cere, și sîngele bolborăsînd îi pica alătura într-un ciubăr spart ; iar pe fratele ucigaș, osîndit din poronca lui Dumnezeu, pînă se va umplea ciubărul, a bè sîngele nevinovat ce nu încetează a curge de la începutul lumii... Auzeam picătura sîngelui ; zăream ¹ frații amîndoi, unul lungit, al doilè cu capul plecat și cu părul zburlit. De atuncea nu m-am uitat la lună vreodată fără a-i vedè. Bătrînii spunea de aceste, fetele și flăcăii vorbea de Măriuca... Măriuca ! șesespzece ani, față de tran-dafir și de spumă de lapte, ochi de mură, cămeșuică de omăt cu alțițioare ² suptiri, ca o creastă de rîndunică, și inimă de lăcrimioară ; mult iubită, mult sărutată de un nufăr frumos de pe iaz ; ea era drăguliță tot satului... dar nuferii sînt înșelători ca unda mirătoare în care să nasc ! Al nostru se duse la moscălie ³ cu fagadă de întoarcere ; lăcrimioara se vestezi... părinții o alungară... Un an, doi, trei ani, de sub părul satului, Măriuca se uita la drumul mare bătut de ochii ei ; drumul aducea numai dorul ; într-o zi, Măriuca clăti din cap ca o frunzu-liță vîntuită, se culcă la piciorul părului, cu ochii la drum, și adormi pentru totdeauna !...

II

Pe lîngă umbra Măriucăi, pe lîngă vîntul ce bate prin păr, pe lîngă chipurile trecutului ce se învîrtesc în ochi-mi și în inima mea, **deasupra satului** aud rădicîndu-se un huet ; **alte huete răspund** și clocotesc pe dealuri și prin văi ; **huete vesele de fete** și flăcăi ce vin cu flori și cu cordele ; zi-întii mai

¹ În *România literară* : zădeam.

² *Altîță* — broderie cu arnici sau mătase pe umerii iilor.

³ *Moscălie* — cătănie.

a sosit în sat și bate la toate ușele, la bordeie, la case și la curte ; ziua armindinei în care pelinului să-dă cep !... De aș fi avut noroc să fiu și eu din cei învățați ce scriu în limbă frumoasă, de nu aș fi simțit în cutrieratul lumii că cea mai mare nevoie a omului este de a fi auzit cînd strigă, de a fi ascultat cînd cere, de a pute plînge cînd îl doare, de a vorbi, de a se mîngîe și a-și aduce aminte în dulcea limbă a mamei, în dulcea limbă a poveștilor, care au întipărit icoane drăgălașe și poetice în închipuirea copilăriei, aș fi putut spune că povestea din lună : *e tonnella Danaidelor, tradițiune ovidică, augmentată de tradițiunea ebraică a rezelului fratricid. Capitul al IV din Opera prima a celebrului Moze, reformatorul și legislatorul inspirat al evreilor* ; v-aș spune iarăși că serbarea zilei întîi mai se leagă cu sărbătoarea unei zîne a cîmpiilor latine. de pe vremea strămoșilor noștri romani și a străunchiului nostru, bunul Evandru, care Evandru era un fel de Papură vodă latin ; v-aș spune cum se jărtfea pe altare în acea zi mică fără pată, fruntea turmelor ! giunce albe, mîndria imășelor ! și cum să dăruia zînei colive de miere și de făină, de trei ori cernută, de grîu spălat ; dar nu sînt învățat și spun în limba ce am dobîndit o dată cu lumina, o dată cu auzul, o dată cu vederea soarelui, a codrilor, a cîmpiilor, și a florilor ; cîtă trudă, cîtă vreme pune omul a învăța limba neamurilor străine ! dar acea străină nu-i vorbește de țară nici de părinți, nici de frații ca brazil, nici de surorile ca florile, nici de primăvara cu verdeața ei și turmele de oi cu ciobanii în capul turmuror, lăsîndu-se pe guri de rai, nici de plugurile cu șese boi, nici de copilițe bălaie și fete de împărați, cum vorbește limba ce o învață și o sugă omul cu laptele vieței !

În acea zi dar, părul satului păzea numai el casele ; cîți flăcăi, cîte fete mari și codane, toți și toate se împodobeau cu flori și cordeluțe, care la pălărie, care la codițe. Cu lilioci în mîni, cu garofe pe cap, cu busuioc verde în sîn, fetele și flăcăii păreau flori mișcătoare ; de cu seară fetele se la, flăcăii se pieptăna ; iar în zori de zi, cînd se deschid lăcrimioarele, viorelele și toporașii se scutură de roua nopții, văile se umplea de chiote ; codrii clocotea de pocnite de frunze, de hohote, de cimpoaie : telingile răsuna în toate părțile de doine ; mese numeroase se întindea pe sub copaci.

Curțile boieresti, locuite pe atunce iarna și vara, se gătea, se pospăia, se înalbea la apropierea zilelor mari ca și casele satești ; sărbătoarea se primea cu aceeași bucurie de boier și de țăran, fiind uniți în credință, în limbă și în obiceiuri : strigoii, stihile urzitoare de rele, naiba, năbădaica și urletul cînilor noaptea îi umplea de spaimă deopotrivă pe amîndoi. Pare că văd încă acea icoană a trecutului : mare zgomot și zbuciumală este prin curți ; ȝiganii, pînă și bucătariul, se fudulesc în cămeși curate, oamenii în minteni cu mînicile suflecate, cu cordele la pălării filfiind în vînt, se păunesc prin ograda măturată ; rochiile roși și tulpanele galbine de la Paști ale ȝiganilor se zăresc iarăși : totu-i plin de mișcare : toate fețele pline de veselie : giupînesele de la camară sînt pîrjol de amețală, cucoana ȝipă ! După mult vîlmășag a nenumăratelor slugi, ameteite de alergătură, trăsurile cu caii împodobii trag la scară ; în una se suie cuconul și cucoana, în capră un arnăut cu ciubucul încălîfat¹ în mînă, și cu pistoale la brîu ; în

¹ *Încălîfat* — băgat în toc, într-o pungă.

a doua, giupîneasa cu vutcile și dulcețile ; în alta sofragiul și țigănașul său nedespărțiți, cu tacîmurile ; în alta, stolnicul cu vinățele, cafeaua, pînea și pelinul mai cu seamă, fără care nu este zi-întîi mai ! apoi vine bucătariul cu merindele, ș-apoi gloata din casă, slugele, femeile și cuconașii. De se întîmplă vecini, adunarea nu se mai numără ; drumul se acopere de trăsuri și de călăreți : strînsura, cu răcnite, chiote și împușcături, seamănă o nuntă de cele huioase, precum obicinuia părinții noștri de toate treptele, călăreții, baloanele cu ficiorii boierești la obloane, brașovencele (de care ne-a scutit astăzi Dumnezeu pentru odihna ciclanelor noastre), căruțele și alaiul agiung într-o poiană mare și frumoasă, în mijlocul codrului, unde iarba-i netedă ca un covor, nu departe de un izvor rece în care steclesc fedeleșele. Mesele se întind : masa boierească, masa giupînesei și a ficiorilor, masa oamenilor și masa țiganilor. Sub poalele codrului verde se vede un foc urieș, împregiurul focului muncesc bucătarii : mieii întregi se întorc în țepe de lemn ; pîrpălacul umple pădurea de miros. Benchetul începe cu glume late ; pelinul curge prin pahare, după pelin, vutca, fala gospodăriilor ! vutca se taie cu cutitul ! vutca se schimbă cu vișinapul ; vinul și lăutarii întart boierii, paharele se umplu des, fesurile zbor în văzduh. Sînt manele dulci, sînt manele mîngîioase, sînt manele dure-roase ce rup inimile : bătrîinii înclin, tineritul bea în papucii cucoanelor și se sărută cu lăutarii, iar cucoanele, cu ochii înecați în amor, cîntă versuri frumoase, de se răsun codrii, și se trezesc păunașii. Pe marginele poienii, arnăuții dau din puște și din pistoale, slugele huesc ca roii rătăciți, surugiii se îmbată. Porneala-i o amestecătură nespusă : de-abie prin mijlocul nopții mai încep iarăși a cînta

privighitoarele spăriete de huet și de glasul lăutarilor !...

Am văzut multe zile-întîi de mai de atuncea, în Iași și la țară, dar nu seamănă că zi-întîi a mea ; în loc de veselie am simțit dor și amărăciune !

III

Dar anii trec... vine vremea ca copilul cel vesel și slobod ca o căpriță să lesă cîmpul cu flori, poveștile nesfîrșite, cuibul și șezătoarele satului și să între în viața chinurilor prin cartea de învățătură... Nu este românul din acele neamuri fericite, ce au hrana minții la ușa părințească ; multe veacuri ș-a primblat el cortul de pe șesuri pe dealuri, de pe dealuri pe alte dealuri, căutîndu-și pămîntul strămoșesc... acum încă e pribeag pe lumea înțelepciunii, și trebuie în neagra străinătate să-și agonisească putere, pentru a mărturisi și sfinți patria mult iubită, dar mult năcăjită, patria asta ce se clatină ca o luntre ușoară în toate părțile, și se întoarce cînd la apus, cînd la răsărit, cînd la miazăzi, cînd la miazănoapte, ca frunza vârtejită de furtunile toamnei... departe trebuie să cîștige inimă și pinea sufletească, ce susține în zilele nedreptăților și înfrumusețează zilele sărine... căci pinea sufletească și inima sînt un rod scump și rar a pămîntului român, ist bogat de roduri... într-o zi, copilul care îl chemăm cuconas, și se va chema mai tîrziu neamț, frantuz, și mai în urmă bonjurist, copilul crescut în huzur ¹, în bumbac și în toate dragostele mamei trece într-o caretă... careta se mișcă... se tot mișcă... merge și tot merge peste nouă țări și nouă

¹ În *România literară* : hazar.

hotare... icoana tristă a vieții politice a bietelor țări... Dar lumea are sfîrșit... careta s-a oprit... unde?... se trezește copilul între fețe ce nu a mai văzut, aude o limbă ce nu o știe !... Inimioara i se sfîșie... multe zile lungi, gîndul îi zboară acasă... dar casa... călătoria, oamenii și lucrurile nouă se amestec în închipuirea sa, viața lui ie alt curs, trecutul se șterge... și de român îi rămîne numai o scînteie în fundul inimei, o scînteie ascunsă, fugară, înădușită, neîntăleasă de bietul copil, acea scînteie ce se priface, într-un ceas, în focul mare și luminos a româniei !...

Ferice de aceia ce nu au părăsit pragul părintesc cît de mic, cît de mare... ei nu au simțit durerea de a fi muți, durerea de a vide cum se șterge întii plînsul dispărîței, și apoi cătinel-cătinel toate amintirile copilăriei lor... Ei nu au simțit durere și mai mare, cum se duce și limba, de te înădușă cuvîntul : „țară“, și nu-l poți spune decît pe limbă străină !... Dar dorul, dorul, al doilea suflet ce a dat Dumnezeu românului, pentru a răsplăti cu durere rălele ce făptuiește și are a făptui pe pămîntul românesc, dorul numai nu se șterge !... Văzut-am în străinătate românași uitați de numele lor și de limba leagănului lor, răsărind la auzul unui sunet român, ca calul de soi ce nechează la auzul trîmbiței ! Gura e prinsă... dar ochii învie... trupul tremură... și inima se bate cu iuțeală !... auzitu-i-am, neștiitori de gîndul lor, șuierînd doine, sorbînd miroasele ce vinea pe aripele vîntului despre țări, și uitîndu-se cu jale, în nopțile stealoase, la calea cea cerească pe care strămoșii urma împăratul cel mare, mare și luminat ca un soare... Fericiți aceia care nu au pierdut din ochi pragul casei !... au crescut în sărutările soarelui, în toată

volnicia¹ cîmpiilor înflorite, în dizmerdările limbei și în toate bucuriile copilului... Sînt care aruncă pietre asupra celor crescuți de străini și între străini... Va veni și giudecata aceia... și se va face parte dreaptă tuturor ; și se va ține în seamă celor ce au fost mucenici din pruncie, dacă au purtat departe numele de român... dacă nu au iubit românia ca nealții !... și ochii lor s-au umplut de lacrimi, cînd au văzut zarea departată a țării... și inima lor a plîns, cînd, după ani și iar ani, a cunoscut în sunetele de pe dealuri doinele jalnice ce șuiera odinioară ; și sufletul lor s-a amărît de amărăciunea tuturor... și toți străinii nu le sînt plăcuți.

Bine și frumos este în străinătate, noroade îmbrăcate și voioase, școale și tîrguri mîndre, podobe, măriri, steaguri și oaste fudulă. legi și giudecători buni, viață și mișcare... dar românii nu s-au rușinat de țara lor și au iubit-o și în sărăcia și în goliciunea ei.

IV

Pe cînd copiii își din urmă se făceau mari, pe cînd universitățile Ghermaniei și școalele franțeze trimetea îndărăpt copiii României, pe cînd școalele, astăzi roditoare, a Bucureștilor și a Iesului stau încă în proiecte în reglementurile organice, o epohă mare și luminoasă se rădicasă. o epohă ce trezisă omenirea prin huetul lunului : 1830, anul cî se numește în istorie anul slavei. Cu o presimțire mai presus decît conștiința obștească de atunci, părinții moldoveni și români umplură lumea cea mare de copiii lor, spre a-i adăpa la izvoarele

¹ *Volnicie* — libertate, putere.

de învățătură, de care cea mai mare parte din ei, dar nu toți, fuseră lipsiți... Ne-am deprins a crede, noi generațiile de filozofi, de profesori, de învățați și de cărturari din acest timp că pretutindine moșii și strămoșii noștri au fost neluminați delaolaltă și neștiitori de nimica. Multă știință a fost odată semănată în ogorul românesc... Multă carte, multă știință istorică, politică, finanțiară se ivesc ici-colê, dar plutind de-abie în răsîpile aduse de veacul al XVIII ; multe și crude rane nevindecate încă astăzi a lăsat acest veac, dar din caosul grecesc, din descălicatul obiceiurilor răsăritului o stea nu s-a putut mistui niciodată pe ceriu ...Steaua României : — Stea lucitoare în inimile părinților noștri, stea ce părea că spune cîteodată, dar care i-a îndreptat de-a pururea și fără greș la școalele și legăturile Apusului. De la Costinești, crescuți în Țara Leșească, și pînă la noi, tot drumurile Apusului sînt bătute de pruncii români. De nu ar fi teamă de învățații noi care ne învață astăzi că părinții noștri nu au fost români și ne îndeamnă a lepăda limba lor ca o limbă străină, pentru ca, nesămănînd lor, să fim români, am îndrăzni a zice că românia, de va pieri vreodată, va pieri de mîna românilor : împotriva străinismului, românia a stat, stă și va sta nestrămutată, ca biserica lui Dumnezeu zidită pe stîncă. România este ca Dunărea cea lată, mare și adîncă, în care se cotropesc apele deosebite din a dreapta și din a stînga ; cu cît mai multe pîrăie, pe atîta și Dunărea crește ; valurile străine s-au cotropit în românie, nici un val nu ne-a putut îneca... de multe ori un val amenințător de pieire ne-a întărit, de multe ori acel val ne-a împins spre o propășire.

Lucisă dar pe lume 1830, an prevestit prin cutremurul popoarelor de la Pindul pînă la Apele

italienești ; lumea română încă [...] plîngînd cruntele zile a anului 1821, netămăduite de răsipile războiului din 1828, sta nehotărîtă între instituțiile nouă, ce nu se înțelegeau încă, și viața moale, venită de o sută ani cu domnii străini ; viață prelungită cîteva zile de domnia lui Ioan Sturza.

Pe atuncea drumurile erau pline de călători de bunăvoință cu nădejdele deschise, inimele aprinse, ce se întorceau după ani pe la casele părințești, cu limbe, haine, simțiri alte decît limba, haina și simțirile ce le aștepta.

V

Multe neamuri s-au schimbat de caracter, așa englezii rîd și gioacă astăzi, pe cînd din contra voioșii franțuji de odinică se fac serioși... În cetatea Țarigradului tabără nouă a francilor, din care nu mai este nevoie să-i scoată :

„*Măcelarul turcilor,
Tăietorul frîncilor*“.¹

Inglezii își pun turbanuri, fesuri peste coifuri, mătânii la gît și huesc de trezăsc morții, vechii cruciați... Franțujii stau sub arme și sub uniforme, nemișcați și liniștiți ca liniștea turcească. Prin vâlul hronicilor am împărțit lesne românia în două trăsături : — românia ce se întinde de la descălicăturile din urmă a țărilor, și românia ce începe cu răsăritul luceafărului moscălesc în Petru cel Mare, și se încheie cu războiul din 1828. Oamenii din

¹ Vezi *Cînticul Badiului*, partea a II-a, din *Balade*, V. Alecsandri (n.a.). Titlul exact : *Balade adunate și îndreptate*, Iași, partea I, 1852, partea a II-a, 1853.

epoha dîntîia, epoha cea mare, cea făloasă, seamănă a sta pe voinicie numai, călăreți îndrăzneți, giucînd cai neînvățați, luați fără de plată din cîmpiile tă-tărești, ungurești și leșești, cuțitul în briu, sabia, și sabie tăietoare, în mînă ; gata, tot cu acea mînă, a scrie giudecată și a răspinge cînd leahul, cînd tur-cul, cînd tatarul ¹, ungurul, cînd cazacul. Boieria lor era o muncă, cinstele o nevoie, viața o lungă trudă, ce se împărțea între războaie și adunările țării... pe atuncea românii nu aveau madame și cucoane, ce giupînese ocîrmuind vitejește casele și avuțiile, cum bărbații lor ocîrmuiau vitejește țara :

*„Cică, mări, că'de-atunci,
Cînd vin cete de haiduci,
Drumul lor nici-că greșesc !
Nici că, zău, mai nimeresc
La perdeaua șangăii,
Sus pe malul Dunării.“* ²

Podoabele lor era o rochie grea de catifea cusută de mîna giupîneselor, odor scump ce trecea de la mame la fete și prefăcut, într-o zi de evlavie, în veșminte ce se pot vidè și astăzi pe la unele bise-rici, în toată bogăția cusuturii și a izvodului ³ bi-zantin ⁴ :

— Umbrele lor sînt nalte, fețele sînt triste, gîn-dind poate la nevrednicia urmașilor ; ochii lor, țin-

¹ În *România literară* : *taturul*.

² Vezi V. Alecsandri, *Balade*, partea I, fila 73 (n.a.).

³ *Izvod* — model.

⁴ La biserica Trii Sfinți se găsesc veșminte cusute de doamna lui Vasili-vodă ; desenul (izvodul) e după școala zisă bizantină (n.a.).

tiți pe cîmpii și pe dealuri, căutînd vrun dușman de alungat sau un frate de închinat.

Aceștia sînt urieșii istoriei și însuflătorii poveștelor ce se zic la capra podurilor și în adunările crîcimelor.

Epoha a doua este epoha cădereii, dar și a slăbăciunei, în care oamenii sînt aproape de a uita că sînt români și se prefac cînd în moscali, cînd în venetici, epohă de ștreang de foamete, de lăcuste, pe aripele cărora Dumnezeu are scrisă pedeapsa noroadelor, dar lăcuste mai puțin pustietoare decît cămărașii ¹, iedeclii ², gostenarii ³, oierii ⁴, vădrarii ⁵, fumărarii ⁶, zapcii ⁷, panțirii ⁸, ceaușii ⁹. În astă epohă innourată de colbul ce se rădica sub caii Bugiacului, țipetele auzite nu sînt țipetele vitejilor de la Dumbrava Roșie, de la Vadul Turcului, de la Baia, dar urletile tatarilor voioși de pradă și a ienicerilor beți de sînge.. miros de pîrjol a satelor și a orașelor iese din anale. Cînd în răsipele acestè se vede cîte o faptă strălucită, cîte un om mai bărbat, cîte un cap mai puțin plecat, inimele împietrite de durere se desfac în plîns. — De-abie în istoria astă de sînge și de lacrimi, de biruri și de rușine se zărește o luminioară.

¹ *Cămăraș* — slujbaș la curtea domnului, însărcinat cu strîngerea venitului.

² *Iedecliu* — slujitor domnesc.

³ *Gostenar* — cel ce încasa birul pe oi și porci.

⁴ *Oier* — cel însărcinat cu adunarea dijmelor pe oi.

⁵ *Vădrar* — funcționar care strîngea dările pe vin.

⁶ *Fumărar* — cel ce strîngea impozitul pe coșurile de fum.

⁷ *Zapciu* — ajutor de ispravnic ori slujbaș la poliție.

⁸ *Panțir* — polițist, jandarm.

⁹ *Ceauș* — aprod.

Culmele societății nu aveau conștiința de întunericul și prapastia în care arunca neamul „cel ales“, cum zice frumos unul din rarii domni vrednici de pe acea vreme ¹. Ați auzit în scripturi despre petrecaniile Babilonului, când moartea și pustierea vecinică sta la porțile cetății : — Așa și părinții noștri prefăcuți în greci îmbabușeți ² și însalvarați pitreceau zile dulci și vesele, când urgia dumnezeiască se apăsa pe români. Patria și românia nu murise în ei, dar ele se treziră, crudă trezire, când Țarigradul nesățios cere pungi și iar pungi... de nu mai putea rădica gloata ostentă !... Jeluirile boierești se înalță atuncea pînă la poezia patriotică :

„O, Moldovă ! de ar fi domnii tăi care stăpînesc în tine toți înțelepți, încă n-ai pieri așa lesne. Ce domniile neștiitoare [de] rindul tău și lacomi sînt pricină peirei tale, că nu caută să agonisească și nume bun la țară, ci desfrinați caută numai avere să strîngă ; care apoi totuși se răsipește, și încă și cu primejdia caselor lor ; că blestemul săracilor, cum se zice, nu cade pre copaci, cît de tîrziu.“ ³

Eterea, visul Fanarului pe malul Dunărei, ce moldoveni auzisă, *jalnica tragedie* ⁴, despărțenia jacașă ⁵ și vecinică a grecilor de români, nu deștepta molătatea vietuirii ; românii greciți vroia să moară în anterei și calpace, precum sibiariții ⁶, oleacă mo-

¹ Vezi hrisovul lui Grigori Alecse Ghica v. v. din 1765, avgust 13, hărăzînd Galațului pentru înființarea de școale averea monast. Mavromolului, *Uricariu* d-lui T. Codrescu, 1852, tomul I, fila 173 (n.a.).

² *Imbabușel* — încălțat cu papuci.

³ Vezi *Litop., Kogălniceanu* : — Miron Costin, tom. al III, fila 236 (n. a.).

⁴ *România literară* în nr. 5 a tipărit o bucată din poema lui Beldiman : *Jalnica tragedie* (n.a.).

⁵ *Jacaș* — jefuitor, hrăpăreț.

⁶ *Sibarit* — persoană care trăiește în lux și desfrîu (în felul aristocrației din vechiul oraș Sybaris).

șii lor, vroia să meară în disfătări și pe paturi de trandafiri ; în bejănie, ca și înainte, precum și în urmă, taifetul, egoismul și nepăsarea fură statornice ; cu taifetul, chieful adunărilor, amoruri nesfârșite, stihuri pestriți de inimă, *chaulieu* și *anachéreon*, lăutari, primblări pe lună, bencheturi... și țeremoniile curței, țeremonii mai amplificate decât țeremoniile curței craiului celui mare a Franței. S-ar putea asemăna acea societate cu o adunătură veselă de oameni din toată lumea, cîntînd și mîncînd pe o corabie frumoasă, ce ar trece pe lîngă niște maluri ciumate.

În societatea aceasta nu lipsă nici învățătura, uneori nici talentul... dar înțelepciunea era deșartă, inima seacă.

VI

Triste și jalnice ar fi hronicele române, dacă din timp în timp nu s-ar arăta, pentru mîngîierea făloasă și susținerea neamului, cîte un soare luminos, ce se cheamă Ștefan, Petru, Vlad, Mihai, Basarab, Alexandru, Vasile, cîte un om care își răpune capul, cîte un scriitor duios, care se pare a plînge cînd strigă din fundul inimei : „A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, este inimei durere“. În puținele aceste linii nu stă numai frumuseța stilului, care străinii la scriitorii lor o prețuiesc ca giuvaierurile scumpe, și pe acei scriitori îi îndumnezeiesc sub nume de Froissart ¹, Montaigne, Rabelais, dar stă un poem întreg, un cîntic de lacrimi, vărsate de oameni ce se lupta în dregătorie mare și grea cu răsipa neamului și a țării. Melancolia Bi-

¹ Cronicar francez (1333—1400).

bliei stă pe deasupra neamului, țara se sfîșie între liniile plîngătoare a hronicarilor și cînticele dureroase a poporului, că numai neamurile necăjite au cîntice triste ca a noastre, de rupe inima.

Cît de răsipos a fost veacul al XVIII, și pentru noi veacul acesta merge pînă la 1821, încă tot se nasc oameni de acei vrednici, rădicîndu-se nu se știe de unde pe deasupra ticăloșiei și a vaietelor dușilor în robie, și înfătoșază în ei trecutul și viitorul unui neam ; luptători neobosiți, ce mor unii de cuțitul calăului, alții de cuțitul dușmanului, alții de otrava scîrbei ; cu toate rănele, moșia și durerea neamului au avut moșteni, care nu ne-au lăsat să perim.

Era grecilor începuse cu vîrsarea singelui moldovan ; Fanarul boierit avea numele pline de avuturile și de singele născut o dată cu numele și neamul român, Costinești, Bogdănești, Cuzăști și alte jărtfe a urei politice și a jăfuirii. Dar acest sînge, din carnea și plămîile țarei nu perise.

Pe lîngă societatea cea veche și egoistă, născută din năpădirele Fanarului și din corciturele singelui român, acea societate care nu era nici greacă, nici română, dar un cancer îngrășat, trăia în ură, în antipatie, în apasare și în gîndul răzbunării, fiii și coborîtorii vitejilor ce își cîștigase boieria cu singele vîrsat pe cimpiile vestite a României... iată istoria... orice inimă bate, orice cap pică, orice pană scrie durerele și ticăloșiile are nume românesc. În această societate sau treaptă muncită, săracă de mijloace, dar înavuțită de inime, se moșteni ura străinilor și sămința dragostei neamului : în ea incolțea legul politic a lui Ștefan, precum în cealaltă societate se visa îndeplinirea testamentului a lui Petru cel rusesc. Pe cînd sibariții noștri cînta după modul lui

Anachréon, poporul cînta voiniciile trecute, voiniciile drumurilor mari și a codrilor și surghiunul Besarabiei, iar boierimea mică și înlăturată, ficiorii de neamuri și hrăniți cu durerea, cu rușinea și răsipă strămoșăstei străluciri, se deda cu doctrinele filozofice și răspîndea satira, duh ce nu s-a mai stîns încă, epopee politică din care trii cîntice ne sînt foarte cunoscute :

Scrisoarea ce a trimis un boier din Moldova către d. Logofăt G. S. [...] Sfatul de la Cristești și Jaloba vrîncenilor... adecă 1821, 1847, 1855... trii crize a vieții româniei.

Cînd se apropie de nații întîmplările mari ce au a strămuta condiția lor, se arăt și oamenii cerșuți pentru a înțelega, a înlesni, a sfîinți sau a mărturisi acele întîmplări ; dacă nu cumva le prevestesc sau le fac ei însuși.

Sfîrșitul Fanarului, care vruse a rădica oligarhia veneticilor pe răsipele țarei și înfundarea numelor naționale, se încheie în doi oameni, născuți amîndoi din vițele ce le surpa grecii. Unul din ei, Vlădimirescu, sau, cum îi zic cînticele de pe Olt, Tudor¹, își are numele și locul făcut în istorie ; al doile așteaptă încă recunoștința și răsplătirea : Ionică Tăutu, comis de boierie, inginer de meșteșug, român de suflet, născut la 1798, era fiul lui Gheorghi Tăutu, nepot de fiu vornicului Tăutu bătrînul, și a murit la 1828, la Țarigrad. Ionică Tăutu e românia reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol prin condei și stăruinți în politică, care îl giuca Vlădimirescu cu pușca plăieșască. Pamfletist călduros și convins, în corespondențe cu toate partizile și căutat de toate căpiteniile partizilor, giudecîndu-le

¹ În *România literară* : Tudur.

toate, și iar singur de o partidă... partida țării. Tăutul se poate asemăla numai cu un om în istorie : cu I.P. Courier.¹ Precum I.P. Courier se fălește că este un simplu vier, asemenea și Tăutu se mindrește că este numai moldovan ; și unul și altul se luptă pentru aceleași principii, unul în contra emigrației de la Coblenz², ce se aruncasă peste Franția cu furia nesațioasă de putere și de averi a fanariotilor, celălalt în contra bejăniei, ce rîvnea privilegiu care nu se pot înțelega macar astăzi, așa sînt de dizbracate de dreptate și de cumpănire. Tot cu acea iuțeală, cu acel duh mușcător, și tot într-o vreme scriu, și pentru întreaga asemănare, dacă hronica este adivărată, amîndoi mor de moarte silnică politică, unul prin mrejele unei dragoste veninoase, iar Courier împușcat.

VII

Sîntem la Cernăuți... Domnia cvasinațională a lui Ioan Sturza a început. Ambițiile domniei sînt în fierbere, partizile se șoptesc, constituțiile și proiectele plouă, prietiniile politice se disfac, transacțiile și trădările se lovesc, se înțeleg și se prifac ziuă pe ziuă, eteriștii și turcii nu mai sînt în țară ; dar retrași pe culmea Cernăuțului, ca pe muntele Aventinului, arhondologia cea de frunte, ce se numește însuși *proh*³, nu se întoarce acasă... că nu frica Eteriei, nici a turcilor a adus bejănia... dar glasul străbătător a lui Vladimirescu, ce deșteptase

¹ Scriitor francez (1772—1825), cunoscut prin virulența pamfletelor sale îndreptate împotriva aristocrației abuzive.

² Oraș german pe Rin, unde, în 1792 s-au format armatele contrarevoluționare ale emigranților francezi.

³ *Proh, pruhă* — protipendadă, elită.

politica nouă a românilor. Nu frica Eteriei mai ținea în pribegie boierimea, dar ambiții înșălate : tirguie cu țara prețul întoarcerii : — scutirea întreagă — aceea scutire ce se uita însuși de domnii străini în vremile grele. Ca toți oamenii care se cred, cernăuțenii zicea... ce va face oare țara fără stîlpii săi ? Convulziile intrigelor nu se astîmpir : Ioan Sturza scrie la Cernăuți : *Scrisoarea mării-sale lui vodă către boierii din Bucovina.*

„Boierilor, nu mă îndoiesc că n-au agiuns la auzul dv. mișcările unora din boierii de aici, și cred că pentru dv. au trebuit să fie de deșantare ; însă în bunele plecări ce eu păstrez pentru dv. nu mă pot apăra de a nu vă mai mări încă mirarea, înștiințîndu-vă că aicea boierii nu v-au cruțat nevinovăția, cu carele vă cred îmbrăcați, publicari-sînd atît aicea, cît și în drumul lor în gios pînă la hotar, cum că ar fi într-o legată unire cu dv. la pasul ce au pornit. Dacă acest pas are o necuviință, dv. veți giudeca, încît vă răpune numele ce vi l-au înflorit oamenii și ostenelele dv., și dar eu mă grăbesc a vă face știut această comprometerisire, ca unul ce totdeauna am fost și sînt a dv. iubitor : I. S. Vv. D. 1824 fev. 7.“

Pentru a da seamă de răvașul acesta și de toată mișcarea sufletească a României, numai viața, corespondenția și hirtiile lui Tăutu ne pot slugi ; corespondenția și documentele politice găsite la el sînt, la cunoștința noastră, singurele documente ale acei mișcări ce se înfundă în trataturile de la Acherman și Andrianopol, și ne dau ponturile și tălmăcirea Regulamentului Organic : fără Tăutu istoria nu se poate înțelega.

Așadar, pentru a ne tălmăci cartea mării-sale lui vodă să întrebăm pe Tăutu de cuprinderea sa. Din mormîntul lui, Tăutu ne va arăta că această

carte a fost o mare ispită, de care să ținem minte, capitul din mijloc a unui roman politic : hîrțile lui Tăutu cuprind tot romanul... și ce roman ! Și vom zări în acest roman și unele din cheștile capitale ce ne împing astăzi.

Eterii au jăfuit țara, dregătorii și domniile grecești au dat mîna cu jăcuiorii ; prada, focul și dislocația principaturilor s-au făcut ; cine are să ridice neamul, cine are să-și aducă aminte de pămîntul acesta, de *independență*, de vechi drituri ?... că ocîrmuire nu-i...

Turcul stă gata a preface umbra țărilor în pašalicuri și abutorii¹ pămîntului... stîlpji patrioți... au fugit, pare că nu a lăsat nimic în urmă. În urma lor însă era mai mult decît pămîntul gol, era norodul român, apăsător, dar neuitătoriu de trecut, acel norod care se vede numai cînd sosește primejdia și greul. Boierimea nu trecuse hotarul, că un țipet groaznic striga de la o margine la alta : „Au fost vremi să lăsați pentru un minut tot fe-liul de interes particulărnice și să vă țintiti giadirea și îngrijirea la interesul obșteșc, să lăsați prigonirea și dihonnia ce aveți între dv. și cu o unire să lucrați cele de folosul patriei ; să lăsați *ura ce purtați cătră toți ceilalți*... Dar protivnicia urmării din partea dv. face pre obște ca să-și rădice glasul său *acel amorțit de atîtea veacuri*. — Acest pămînt, odinioară ocîrmuit de *independenței* săi voievozi, a avut hotarele sale în întindere, așezăminturile sale în datorii, privilegiile sale în urmare, și pravilele sale în îndatoriele unui om cătră altul. S-au văzut boieri (a căroră scaune, dv. țineți astăzi) *rîvnind domnești cununii*, neînvoindu-se între dînșii și întrecîndu-se unul cu altul, se îndesau să

¹ *Abutorii* — cei care trag foloasele.

o răpească. Dintru aceasta a născut puternica pricină de orice între dînşii : *legiuita pricină a apărării domnilor* şi sfînta datorie a preputernicei Porţi, ca să se puie în lucrare liniştirea : *Toate au venit la un pont, şi neînvoiala între boieri nu s-au putut ostoi, decît numai cu punerea pe scaun a naţiei greceşti.*“

Strigarea obştiei este doprosul ¹ şi giudecata regimului trecut, în care nimic nu e uitat, de la vechile privilegii pînă la şcoale, şi în care videm că, vorbind de dările războiului, se miară norodul de întrebuintărea banilor hotărîti de plată.

„De unde dar curge oprirea vînzării cei de bună-voie, şi în locul ei preţuri hotărîte şi păgubitoare ? Nevoit a lua aminte el (norodul) n-au trecut încă în uitare că, în vremea războiului trecut, măria-sa monarhul Rosiei au slobozit înaltă poroncă ca să se plătească în bani tot ceea ce se va lua din pămîntul acesta. Apoi norodul dînd tot ceea ce i s-a cerut, poate arăta un număr mare de dări, pentru care nu a luat nici cea mai mică plată : şi în vreme ce ştie că împărăteasca haznă ² a plătit pentru toate acele fără cruţare, rămîne în prepusul său fără ieşire, că plătile acele rînduite pentru folosul obştiei au alcătuit în pămîntul acesta numai cîteva folosuri în parte.” Lungul rechizitorium acest a obştiei ce ne dă a crede că numele oamenilor se schimbă, dar naravurile foarte cu greu, lungul rechizitorium în care se propune Porţei toate îmbunătăţirele ce se aşteaptă şi astăzi, dar înlătura boieria ca sfîrşită sau moartă, dădu a gîndi boierilor. Era prea lungă strigarea, prea ascuţit ţipătul, prea vie durerea, ca pribejii să nu o audă afară de

¹ *Dopros* — interogatoriu.

² *Hazna* — vistierie.

pruha, fruntea, cei mulți se întoarseră pe la casele lor ; educația politică a obștiilor nu se face într-o zi, în capul celor mai mulți era o amestecătură a chestiilor dinlăuntru cu chestiile dinafară — faza de reforme în care se părea a intra Moldova cu mișcarea strigărei se prefăcea într-o combinație mai bună decât starea de mai înainte negreșit, dar unde elementul dezorganizării se susținea. — Istoria va aprecia rodurile acei combinații statornicită sub numele de Reglement Organic și folosurile ce au tras fiecare treaptă moldovană ; urmărim numai duhul mișcării aceia.

VIII

S-au văzut neamuri perind deodată pentru un princip sau pentru slobozenie, dar castele și privilegiții se îndoiesc, târguiesc cu chestiile generale și inevitabile și caută a scăpa cevași ; așa urmăară și boierii cu obștia de la 1821. Subt umbra măgulirei duhului român înviat, prin reacția în contra grecilor, prin oarecare concesii morale cerșute de veac, boierii rămasără totuși oligarșia de mai înainte, dînd în spinarea cîrmuirii greutatea și răspunderea stărei sociale, o tactică ce s-a înnoit în opozițiile din urmă, și se arată încă și astăzi. Sîntem fiii oamenilor de la 1821, știm ce e dar duhul acelor concesii și înțălegem logică horțișă¹, ce șovăiește între mărturisirea dreaptă a adevărului și a cugetului și între sofisme. Așadar boierii pribegi începură a cumpăni, a socoti și prinde la inimă ; constituții și proiecte plouă, curieri trieră țara, Țarigradul și Petersburgul mai cu seamă, Fanarul e în picioare, mezatul opiniilor și a sufletelor se

¹ *Horțiș* — pieziș, strimb.

începe. Toate proiectele seamănă unele cu altele în principiiuri, și toate sînt într-o conglăsuire : „a restrînge puterea ocîrmuirii, a pune țara sub epitropia boieriei”. Fiecare taraf¹ își face o constituție. Avem mai multe constituții sub ochi, *otografe*. Strigarea zice : „nimică altă nu era cunoscut de pravilă statornicită în toate, decît interesul, mita și pîrtinirea ce pretutindene nu purta alte roduri decît nerînduiele, jacuri, asupriri și împilare, care pre mulți din drepti supușii preputernicei Porți au silit a alerga să facă sudiți², pentru ca să poată apăra dreptățile lor. — Acest fel era ocîrmuirea, cînd moldovenii obosiți de jacurile ce în strîmtoare de mai înainte au fost siliți să mai sprijinească și tulburările grecilor, care au făcut vîrf ticăloșiilor lor, pentru care obștia într-aceea bănuiește numai boierilor celor mari. Căci aceștia erau începătorii țării, aceștia erau stîlpii patriei, la îngrijirea acestor toată obștia era rețămată, cînd fără veste s-a văzut căzută în prapastia ce a săpat împărecherea apostatilor. Cătră aceasta, strîngerea mai înainte a oamenilor lui Ipsilant sub privirea începătorilor noștri, intrarea între acei oameni a arnăuților ce slujea pre la boierii cei mari, și, după venirea lui Ipsilant, poroncile date din visterie cătră dregătoriale țării, spre înlesnirea strîngerei oamenilor de oaste, încingerea cu arme a lui Ipsilant, făcută³ prin mitropolitul țării, și agiutarea de bani, cai și altele, făcute de mulți dintre boieri, sînt destule pricini care fac a crede că acei mai puternici dintre boierii cei mari au știut mai înainte de împă-

¹ *Taraf* — gașcă, partidă.

² *Sudit* — locuitor din Principatele Române aflat sub protecția unei puteri străine, avînd prin aceste drepturi și privilegii asigurate.

³ În *România literară* : făcut.

rechierea grecilor, și acei prin viclesugul lor au uitat dintru-ntîi pre toți ceilalți.“ Boierii opunea că friul țării nu era în mîna lor. Asta a făcut gilce-virea de-a pururea în țările noastre : țara în contra boierilor și boierii în contra domnilor. Ștefan cel Mare statornici cu temei în Moldova temeiul aristocratic. El nu simți greul instituției sale, că avea braț greu și mînă iute ; dar fiul său Bogdan cu anevoie cîrmuiește, și al treilea fiu a lui Ștefan, Rareș, plătește cu surgunul său și zbugiumarea zilelor sale gîndul de a reduce și mîrgini însușirile aristocraticești.

Iată principurile proiecturilor : deși lungi pentru un articol ca al nostru, prescriem mai multe paragrafe, pentru că sînt pline de actualitate, pentru că trecutul trebuie a ne povățui, și pentru că unele dispoziții sînt întreaga noastră istorie :

„Shedion de reformăluirea stăpînirii țării Moldaviei.“

1. Stăpînirea să fie monarhicească, dinpreună însă lucrătoare cu șese și opt familii cele întîi a pămîntului, ce se numesc în limba grecească : *pruh*. Această alegere a stăpînirii dinpreună cu un DOMN, tot din neamul moldovenesc, să fie pe viață.

2. Budjetul domnului.

7. Chiftul ¹ căldărilor să fie pentru toți de obștie slobod fără de plată, afară de vama legiuită, care toți de obștie să o plătească, fără deosebire de obraze, și nicicum altfel, sub orice fel de nume de bir pe această madè ² să nu se poată pune. Și la orașe și tîrguri, velnițe ³ să nu poată fi, ci numai la

¹ *Chift* — fierbere.

² *Madea* — fel, categorie.

³ *Velniță* — povarnă, instalație rudimentară de fabricat rachiu.

moșie, și de veci și cu anul se va ține. Iar holercă¹ de peste hotar nicicum să nu fie volnic a se aduce, și această oprire să se facă cu suirea vămei, ca la toată vadra să plătească zece lei.

Articolile 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, ca și acel al 7, sînt tot dispoziții generale ce se ating de biruri și de regule polițienești.

11. Ocna și vama să se vînză pe trii ani cu chizășia celor întii fruntași boieri, și banii toți să între în soma iaraturelor² statului.

12. Poștele să se vînză în mezat, bucăți-bucăți la particularnici cu bună chizășie, fără a da cel mai mic agiutoriu statul cumpărătorilor.

13. Mitropolia, episcopiile și toate celelalte mănăstiri grecești și pămîntești să fie cu leafă de însuși lăcașurile acestè cu de agiuns, și cheltuielile bisericelor tot asemenea știute și hotărîte, și „prisosul” să fie a statului, și mitropolitul și episcopii să nu aibă voie în diastimă³ de cincisprezăce ani de a mai hirotonisi preut sau diacon sau dascali, ca să nu se înmulțească catahrisul⁴ de acum.

14. Tagma bisericească, afară de cele duhovnicești, să nu fie volnică a se amesteca, și nicicum Divanuri și giudecăți mirenești la Mitropolie să nu se facă.

16. Boierii să aibă toate a lor privilegii vechi, fără însă a intra întru aceste privilegiile și catahrisurile urmate în urmă.

17. Boieri să se numească cu *caftan* numai acei făcuți de domnul Calimah, iar ceilalți toți să fie

¹ *Holercă* — rachiu.

² *Iarat* — venit.

³ *Diastimă* — interval, spațiu de timp.

⁴ *Catahris* — abuz.

socotiți fără caftanuri, și să nu fie „volnic domnul cu boierii rînduiți“ de a cinsti cu caftan, fără socotința Divanului politicesc și *războiesc*.

Art. 18, 19 și 20 reglementează oastea mărginită în 3 000 oameni aleși și cu chizășie, darea birului, și spînzurarea tîlharilor de pe drumul mare, de va agiunge furtișagul la un leu.

21. Fără de bir, lăcuitori să nu se afle nicicum, măcar și străini de va fi, și nu va fi cinstit cu caftan și va fi așezat în acest pămînt, și acest bir de 18 lei să se numească birul capului.

Articolile 22, 23 organizează statul civil și hotărîtura moșiilor.

24. Răzăși să nu poată fi în toată țara cu moșie mai gios decît 50 stînjini moșie. Boierii ce sînt cinstiți cu caftane să nu fie supuși la birul capului, și lăcuitorii să fie datori a le lucra două zile pe săptămîină tot gospodariul, „însă în măsuri putincioase de a le lucra lăcuitorii fără asuprire, iar mai mult visteria țarei să nu sufere a se urma asuprire“.

28. Afară de știutele și ispititele familii și acei cu știință și practis ¹ de a oblădui ², alți netrebnici și de neam prost și fără moșie mai vîrtos, sau altă stare să nu poată intra în slujbele orișicare a țarei, măcar și un ocolaș ³.

Proiectul acesta în 30 articule corijate de o mîină ce nu s-a răcit încă poate sluji ca document istoric a dovedi „strigarea“ și a ne da o idee despre greutățile pămîntului nostru; dar totodată ne dă și măsura a trii ponturi ce a cîștigat conștiința

¹ *Practis* — drept.

² *Oblădui* — a guverna, a administra.

³ *Ocolaș* — conducătorul administrativ al unui ocol (circumscripție administrativă).

obștească de astăzi. Nimeni astăzi nu s-a feri de un bir, chiar și birul capului, ca o dare rușinoasă, căci am învățat acum că rușinea este de a se în-lătura de sarcinele publice. Progres, nu s-ar găsi astăzi un singur om ce ar cere două zile din săptă-mînă unui lăcuiitor. Progres, știutele și ispititele familii au ispitit că învățătura e altă unsoare mai prețuită, și fiii acelor familii și fiii neamurilor proaste sau cufundat și răsbotezat sub numele de român. Progres.

IX

Alt taraf, altă constituție. Proiectul de față e foarte laconic și este cunoscut sub numire de pon-turile popilor.

Pontul I. Mitropolitul și episcopii să fie de-a pururea numai din pămînteni, și mănăstirele gre-cești sub epitropia arhiereilor și a pămîntenilor.

-II. Mitropolitul și episcopii asemenea sub epi-tropia pămîntenilor, și fără știrea epitropilor să nu se poată împrumuta.

IV. Pronomiile și privilegiile de mai înainte să rămîie nestrămutate.

V. Ocîrmuirea țarei să fie de domn împreună cu *gherusie* alcătuită de opt boieri din cei dintîi, care se vor schimba la „toți tri ani”, și aceștia vor fi din fiecare neam cîte unul din cele opt nea-muri.

VI. „Neamul boieresc nesupus nici unei dări.”

VII. Domnul să nu poată osîndi vreun pămîn-tean fără cercetarea și hotărîrea *gherusiei*.

IX. Cinurile să nu se deie la proști și mai ales fără hotărîrea acelor opt boieri.

X. Grecii să fie siliți a se desface de averile din Moldova.

XI. Numai grecii neguțitori să fie primiți.

XII. Cinurile domnului Suțo cu toate să se strice.

XIII. Nici într-un cin a pământului, grec să nu se întrebuinteze.

XIV. Privilegiile scutelnicilor să se întărească.

XIX. „Cărțile mazililor și a postelnicilor să nu se mai înnoiască.“

XXI. Asedosie¹ pe trii ani.

XXIII. Holerca să fie oprită a mai veni de peste hotar, și velnițele să fie slobode și fără plată, însă numai la pământeni.

XXV. Boierii să aibă slobodă voie a trimete arzuri² la Poartă la vreo „nemulțămire“ despre domn, sau și din ei a trimete, însă numai pentru „obștești interesuri“.

În proiectele aceste este o curioasă amestecare de idei economice bune de monopol și, preste tot, gândul de a înghiți obștia în boierii pruhiști, și a cîrmui pe deasupra domnului o oligarșie venețiană.

Mai găsim încă un al treilea proiect, care se deosebește de cele două; deși întemeiază constituția sa pe boierie privilegiată.

Art. II. „Domnia să meargă în moștenire la fiiul cel mai mare, ori, lipsînd el, apoi la neamul cel mai aproape de același sînge“. Dar proiectul acesta, iarăși ca celalalt, restrînge ocîrmuirea. Este

¹ *Asedosie* — scutire de dări către Poartă.

² *Arz* — jalbă, memoriu, trimis de domn sau de boieri către Poarta otomană. (În *România literară* : *arsuri*.)

curios că oligarşiele se apropie de anarhia d-lui *Proudhon*¹.

Al patrulea proiect e proiectul lui I. Tăutul ; şi preambulul deschide îndată orizontul naţional : cererile cele mai însemnătoare ce se fac din partea „obştiei Moldaviei“, „în întocmire cu cele cuprinse prin obşteasca jaloabă, trimese către pre înaltul Devlet, şi în temeiul sfîntului înalt împărătesc ferman, ce s-a slobozit, ca să fie obşteşte sfînite aceste ceriri, spre a sluji pămînteştilor ocîrmui, pînă ce se va înfiinţa «Pravila ţărei», într-o desăvîrşită alcătuire“.

Pontul 1 : Norodul Moldovei, ca un norod ce din învechime şi pînă astăzi a avut şi are sfînit privilegiul slobozeniei şi acela de a se oblădui cu ocîrmuitorii săi etc.

Pontul 18 : Înaintea pravilei să fie socotiţi toţi deopotrivă, şi fără deosebire, avînd a fi şi pravila una şi tot aceeaşi pentru toţi, sau pentru de a ocroti sau pentru de a pedepsi. În pravilă nu poate să se hotărască decît aceea ce este drept şi folositor, şi nu poate să se oprească decît ceea ce este nedrept şi de stricăciune.

Pontul 19 : Norodul, spre a i se ocîrmui trebile sale cele dinlăuntru în chipul cuviincios, ca să se poată folosi cu dreptăţile, vechile sale privilegii, cere ca să i se întărească şi legiuirea aceea a sfatului obştesc, ce a avut pămîntul acesta iarăşi din învechime, legiuire după care „puterea ocîrmuirii şi a împlinirii să fie în singura mîna a domnului, iar puterea hotărîrii să fie pururea în mîna domnului împreună şi a sfatului obştesc“.

¹ Publicist francez (1809—1865), critic acerb al capitalismului de pe o poziţie individualist-anarhică. A demască cu tărie răul exploatării, dar nu a văzut singurul remediu posibil în lupta proletariatului. Conformismul gîndirii sale a fost dezvăluit de Karl Marx.

Pontul 46 : Toate fețele ce alcătuiesc sfatul obștesc, afară de șasesprezece vechili a ținuturilor, toate fețele alcătuitoare Divanului și celelalte să se aleagă toți aceștia după socotința domnului cu a sfatului obștesc, urmîndu-se alegerea numai după „meritul bunelor fapte și după puterea și vrednicia fiecăruia, pentru slujba ce este să i se încredințeze etc. etc. etc.“.

Și [în] proiectul acesta, din care se vede că Tăutul era versat în scrierile politice a vremii, unde întîia dată în Moldova s-a așternut principul împărțirii puterii, multe defenii de drit se găsesc ; dar este de mirare că proiectul tace cu totul în privința sătenilor. Ori dă a înțalege că dreptățile politice și țivile erau a se întinde preste tot, fără prejudețul legăturilor și contraturile ce leagă proprietatea de locuitoriu, și locuitoriul de proprietate ? Se poate crede și acesta, fiindcă loc deosăbit în constituția sa nu este dat boierimei ca unei caste, dar alegerea poate chema cu încrederea domnului tot pămînteanul vrednic la slujbe ; sau că Tăutul mai aștepta vreme, spre a-și spune toate ideile sale de reformă.

Proiecte și constituție nu erau de agiuns boierimii ce își venise în fire din spaima strigărei. Domnia se așezase, dar, din nenorocire, Moldova poate da o domnie numai, și postulanți se găsia din toate părțile : cu constituțiile și cu făgăduinți de credință și alte, o sută de postulanți stăruia, și boierii din Cernăuți ca și ceilalți, ba încă și mai mult, ca unii ce aveau ramificație cu Ipsilant, Cantacuzineștii și eteriștii și sprijin mare în Fanar ; pînă și sîngele mării-sale lui vodă își făcea partizi și rîvnea biata domnie a lui I. Șturza.

Huietele de domnie și intrigele ce nășteau din toate părțile făcură pe I.S. Vv. a scrie scrisoarea din 7 fev. 1824. La 22 fev., plecatele slugi a mării-ei-sale în număr de șesespzeciă iscălituri răspund :

„Pre înălțate doamne ! Nu poate fi alta mai străină și deșanțată privelește astăzi, decît aceasta numai, că fiii cei adevărați a patriei noastre, bătrînii boieri și moștenitorii familiilor celor din învechime «pre credincioase și supuse» pre puternicului, îndurătorului și hrănitorului nostru Devlet, și mai ales cunoscuții întru vechime jărtfirilor ale prețuitelor slujbe cătră pre puternica împărăție, prin carele chelariul său veacuri întregi s-au păzit neclintit din stejarul drept, și neprihănitei supunere. Aceia astăzi în tot chipul prigonîți, apoi unii și înstînjăniți de a se apropié încă de maica lor, patria noastră, ba încă nevoiți cu jale și lăcrămare a păzi o crudă tăcere, o aspră neamestecare și o desăvîrșită neîmpărtășire cu toată suflarea «simbatrioticească» dinlăuntru pentru ca să ne depărtăm și de clevetirile cele formalnice pornite din patrie, și din întunericul scornirilor propoveduite în lume, că adică cei dinlăuntru patrioți, nu cei dinafară, ar fi avînd însoțire nepriincioasă. Această oprire a comunicației păzită de noi cei înstrăinați întru sfințenia eugetărilor, iată ne dă tot creditul și la înălțimea ta, și la toată lumea acum, că nu am putut avea împărtășirea unei științi formalnice mai de înainte, pentru cuvintele călătoriei cătră pragul îndurării Devletului, a unor boieri deputați. Nici dacă în ¹ particularnic sau prin știința a mai multor sinpatrioți merg să puie

¹ În *România literară* : ii.

lăcrămile patriei la picioarele pragului milostivirei, acum și din luminata carte a înălțimei-tale, doamne, însemnată din 7 fev., care ne-am învrednicit a o primi după o îndelungată înconținere, întru aceeași vedem a ne însemna aceasta, cum că sunetul vorbelor în călătoria lor le poate aduce comprometație, propoveduind ei ufire cu noi. Se dizleagă această întrebare, că, dacă a lipsit comunicația, n-a putut fi hotărîrea mai de nainte și a unirei ; iar dacă este obștesc bine apoi, ei în noi și noi în ei, precum urmează a se crede că ești și înălțimea-ta, și iată pentru că am primit luminată cartea voastră, tăind nodul tăcerii cu patrioticesc cuget, răspundem cu plecăciune că sîntem neuniți cu toată suflarea a acelora carele se plac în nenorocirele și obida patriei și a simbatrioților și sîntem uniți în duhul nostru cu acei care pentru binele patriei arată jărtfire ; însă lucrare, îndemînare, corespondenție nu am avut ; de am fi fost și noi în patrie, iarăși nimică alta nu am fi putut face la o pierzare mărturisită în lume a țarei noastre, decît a năzui și noi la limanul mîntuirii milostivirei pre înălțatului Devlet, stăpînitorul nostru. Așa dar și pentru acești deputați, dacă merg pentru binele patriei, datoria urmează a fi și înălțimea-ta într-o sufletească unire .“

Răspunsul ista, foarte lung, nu s-a putut reproduce, tot, plin de fraze îndoite, unde cimilitura gioacă, adivărul pică în mîna lui Tăutul.

„Măria-sa vodă, carele are un suflet bun — strigă Tăutul în scrisoarea ce a trimis un boier din Moldova către d-lui log. G.S. la Cernăuți — poate să fi crezînd, dar eu, carele știu, vă mărturisesc că împotriva științei mele nu pot crede și mă rog, mă iertați, scriitorul dv., spornic în florile fandasiei, încît și pragului, de putea, îi da

picioare, măcar că ar fi bine cătră celelalte prăguri să-și cruțe dărnicia, ca să nu le fugă ușile, scriitorul dv. a știut să presoare și să poștească în toate frazurile scrisorii lacrimile pătimirei, pe obijduiții sîmpatrioți, obida patriei, pierzarea ei, ticăloșia, nenorocirele și alte asemenea.“

„Scrișoarea unui boier moldovan“ e un pamflet în 32 pagine manuscrise, în care Tăutul se rădică uneori la o înălțime de idei nespusă, cu un foc, cu o ură necruțătoare și crudă, care face din acest pamflet nu numai un monument istoric, dar și un document literar.

Cernăuțenii, ca și boierii veniți pe acasă, iscă-lise jaloaba și cererile obștei. Domnia lui I. Sturza era rezultatul a tuturor, dar slaba idee a naționalității reînviată și Tăutul nu ierta fățărnicia și ambiția tulburătoare a domniilor, care amenința iarăși acest prințip cîștigat cu atîtea dureri. Scrișoarea ia la răspicat răspunsul boierilor din cuvînt în cuvînt sub închipuirea unui boier ce ar fi fost din taraful Cernăuțenilor.

CINTAREA ROMÂNIEI

Dacă dușmanul vostru va cere legă-minte rușinoase de la voi, atunci mai bine muriți prin sabia lui, decît să fiți privitori împilării și ticăloșiei țării voastre. Domnul părinților voștri însă se va îndura de lacrămele slugilor sale și va rădica dintre voi pe cineva, carele va așeza iarăși pre urmașii voștri în volnicia și puterea de mai înainte.

(Hronică moldovenească)

1

Domnul Dumnezeuul părinților noștri înduratu-s-a de lacrămile tale, norod nemîngîiet, înduratu-s-a de durerea plămîilor tale, țara mea?... Nu ești ¹ îndestul de smerită, îndestul de chinuită, îndestul de sfîșiată? Văduvă de ficiorii cei viteji, plîngi fără încetare pe mormintele lor, precum plîng și jălesc femeile displetite pe săcriul mut a soților.

2

Neamurile auziră țipetul chinuiri tale, pămîntul se mișcă. Dumnezeu numai să nu-l fi auzit?... Răzbunătorul prevestit nu s-a născut oare?

¹ În *România literară*: este.

Care e mai mîndră decît tine între toate țările semănate de Domnul pre pămînt ? care alta se împodobește în zilele de vară cu flori mai frumoase, cu grîne mai bogate ?

Verzi sînt dealurile tale, frumoase pădurile și dumbrăvile spînzurate de coastele dealurilor, limpede și senin ceriul tău ; munții se înalță trufași în văzduh ; rîurile, ca brîie pestrițe, ocolesc cîmpurile ; nopțile tale încîntă auzul, ziua farmecă văzutul... Pentru ce zîmbetul tău e așa de amar, mîndra mea țară ?...

Pe cîmpiile Tenechiei răsărit-au florile ?... Nu au răsărit florile, sînt turmele multe și frumoase ce pasc văile tale ; soarele înrodește brazda ; mina Domnului te-a bucurat cu bunuri felurite, cu pomete și cu flori, cu avuție și cu frumusețe... Pentru ce gemi și ții, țară bogată ?...

Dunărea bătrînă, biruită de părinții tăi, îți sărută poala și îți aduce avuții din ținuturile de unde soarele răsare și de unde soarele apune ; vulturul din văzduh caută la tine ca la pămîntul

său¹ de naștere ; riurile cele frumoase și spume-
goase, pîraiele cele răpede și sălbatice cîntă neîn-
cetat lauda ta... O, țară falnică ca nici una, pentru
ce fața ți-e îmbrobodită ?

7

Nu ești frumoasă, nu ești² înavușită ?... N-ai fi-
ciori mulți care te iubesc ? N-ai cartea de vitejie
a trecutului, și viitoriul înaintea ta ?... pentru ce
curg lacrămile tale ?...

8

Pentru ce tresari ? trupul ți se topește de
slăbăciune, și inima ți se frămîntă cu iuțeală... ceti-
t-ai oare în cartea ursitei ?... Aerul mișcă turbu-
rat... vîntul dogorește... Îngerul peirei arătat-ți-
s-a ? Noaptea tale sînt reci, visurile turburate ca
valurile mării bătută de fortună... ce-ți prevestesc ?

9

Privește, de la miazăzi, la miazănoapte, popoa-
rele își rădică capul... gîndirea să ivește luminoasă
pe deasupra întunericului... Gîndirea, duhul dum-
nezeiesc ce zidește, și credința ce dă viață... lumea
veche se prăvălește, și pe a ei dărîmături slobo-
zenia se înalță !... Deșteaptă-te !

10

Mucenicii singelui tău n-au zis oare : și Dom-
nul va scula pe unul dintre voi, care va așeza pe

¹ În *România literară* : tîu.

² În *România literară* : nu este.

urmașii voștri iarăși în volnicia și puterea lor?... Uitat-ai sîngele ce cură prin vinele ficiilor tăi?... Mult erai mîndră odinioară, cînd strigai „ura“ în bătai!... pieptul tău era tare ca de oțel, paloșul se tocea pe dînsul... soarele se întuneca de norii de pulbere ce rădicau războinicii tăi.

11

Poporul tău era îndrăzneț ca vulturul, războinic și trufaș ca taurul neîngiugat... Rămasu-ț-a oare numai umbra puterii și aducerea-aminte a vitejiei tale?...

12

Cum a slăbit pieptul tău de oțel?... mîna ta cea tare cade de oboseală... și molășirea a intrat în lăcașul voinicilor!

13

În vremea veche... de demult, demult... ceriul era limpede... soarele strălucea ca un fecior tînăr... cîmpii frumoase, împrejurate de munți verzi, se întindeau mai mult decît putea prinde ochiul... păduri tinere umbreau dealurile... turmele s-au-zeau mugind de departe... și armasarii nechezau jucîndu-se prin rariște... pe o pajiște verde, slobozenia, copilă bălăioară cu cosițe lungi și aurite, se giuca cu un arc destins. Ferice de oamenii din cîmpie, ferice de cei de la munte!... Era vremea atuncea, cînd tot omul trăia fără stăpîn și umbla mîndru, fără să-și plece capul la alt om; cînd

umbra văilor, pământul și aerul ceriului era deschisă tuturor ; iar viața se trecea lină ca un vis ; și cînd agiungea pe om nevoile bătrîneților și moartea, el se ducea, zicînd : „mi-am trăit zilele“, și era sigur că viața lui se va prelungi în copiii și moștenirea lui...

Dar iată aerul se turbură... ceriul cel limpede se îmbrobodește cu nori întunecoși... un nor de prav învăluie cîmpia și ascunde munții... se aud vaiete... dobitoacele se învîrtesc, cum se învîrtesc în nopțile vijălioase, cînd lupii urlă în păduri... cai nechează jalnic... mulțime de glasuri se aud strigînd... vădesc cînd primejdie, cînd nedejde, izbîndă, cînd perdere, turbare, deznădejduire, vîntul suflă și norul se împrăstie puțin... Doamne, fă-ți milă !... Se vede amestecul unei bătălii !... Cei ce au năvălit sînt îmbrăcați în fier... săgeata alunecă pe pavază, și paloșul cu două ascuțite taie în carne vie... dar pepturile goale stau împotriva... se luptă cu furie... se plec sabiei... inimele slăbesc... fug... țara slobodă a perit !... stați... izbînda-i în mîna Domnului... arcul se întinde din nou... luptătorii se amestec și se izbesc... pepturile goale de pavezile... capetele descoperite de coifurile...

Depart pe cîmpie se văd arcuri zdrobite, fășii de steaguri, apoi un cușciug mare-mare se rădică, și o pară grozavă înflorează ceriul... focul jărtfei se înalță în văzduh... învinși și învingători cad în genunchi, și la lumina flăcării își dau dreapta și se iau în brațe... fii cu inimă bună... țară binecuvîntată... Tu fusăși altariul rudirei crivățului cu pustia, a bărbăției cu mintea, a slobozeniei cu puterea. Din această rudire frămîntată cu sînge și sfințită prin foc se naște un popor nou.

Astfel povestesc bătrînii.

Orășele se întemeiază și se înfrumusețează din nou... oamenii cresc în îndestulare și se înmulțesc ca năsipul mării... pământul se acopere cu holde aurite... volnicia domnește ca mai înainte, dar nu aceea volnicie pruncă, floare plăpindă a pustietății, ci slobozenia cea bărbată și luminoasă, sau puternică și cu rădăcină țeapănă și adânc înfiptă în pământ... sabia, acum nefolositoare, a războinicului stă în coliba sa spînzurată... femeile zimbesc dulce la pruncii lor... chipul zbîrcit a bătrînilor se întinde de bucurie... pacea aduce legea care chizășuieste, iar nu asuprește... legea, rod al slobozeniei... legea care apără pe cel slobod de nedreptate, și nu apasă pe sărmanul în folosul bogatului... și multă vreme era numai oameni fericiți, deși se aflau bogați și mai săraci... căci nelegiuirea nu era cunoscută; și cei bogați, și cei mai tari nu făceau ei singuri legea, după cum le vinea lor mai bine, și nu puteau călca dreptul altuia, și junii ziceau, închinîndu-se cătră bătrîni: „cinste fie părinților noștri, care s-au luptat vitejește și ni-au lăsat de moștenire moșie și slobozenie“.

Cel ce nu cunoaște nevoia legii nu cunoaște ce e slobozenia, căci nu poate fi slobozenie fără lege... și acel ce nu se ține de duhul legii se leapădă de slobozenie.

Pământ chinuit, te-a iubit legea... cînd te va ierta Domnul ?

Slobozenia e îndoită : cea dinlăuntru și cea dinafară... ele sînt surori, una fără alta nu pot trăi... slobozenia dinafară este neatîrnarea moșiei, în care naștem și care ne hrănește, moșia de la care tragem numele nostru și dreptul de om, de subț biruirea oricărei alte țări și împărății. Pentru sîngele ce ne dă, sîntem datori cu sîngele nostru. Pentru aceasta au fost bătăliile neamului nostru și a neamurilor, bătăliile cele vestite, scrise cu movile și mănăstiri pe șesuri și pe dealuri. Slobozenia dinlăuntru este legea, icoana dreptății dumnezeiești, legea așezată prin învoirea tuturor și la care toți deopotrivă se supun. Acolo unde nu e lege, nu e nici slobozenie, și acolo unde legea e numai pentru unii și ceilalți sînt scutiți de subț ascultarea ei, slobozenia a perit... și fericirea e stînsă... căci atuncea asupra, nevoile, necazurile și sărăcia izvorăsc în lume ; atuncea lumea se împarte în săraci și bogați, în stăpîni și robi, flămînzi și îmbuibăți... atuncea lumea stă în cumpănă de peire... căci dreptatea dumnezeiască e vecinică ; ea urăște și blastămă pe omul și pe neamul ce alunecă în calea nedreptăței... străbunii noștri au fost blestămați de Domnul pentru strîmbătățile lor, și blăstămul a trecut din neam în neam pînă în zilele noastre... privigheți asupra-vă ca la candelă ce arde, ca nu copiii voștri și copiii copiilor voștri să zică de voi: blăstăm asupra părinților noștri, care au făcut strîmbătate !... strîmbătatea izvo-

rește din siluire, din pizmă, din jefuire și din neștiință... legea dreptății e frăția, și ce frăție poate fi între uliu și prada lui, între răpitul și răpitor, între dreptul și nedreptul?... pînă cînd mai puteți, voi, cei ce ați călcat dreptatea grăbiți a intra în calea Domnului, căci va sosi ziua izbîndirei, ziua cînd vrabia se va lupta cu uliul și-l va birui... și într-adevăr zic vouă, acea zi s-a apropiat.

18

Tot lucru lasă sămînța sa prin care din nou se naște : din tulpina bătrînă și putredă a fagului încolțește vlăstare tinere și vioaie ; așa și din robie se naște slobozenia, din neorînduială [iese rînduiala]... jugul aduce mîntuirea, precum furtuna liniștea... Rădică capul, țară bîntuită de vijăliile lunei, țară legată de jugul durerii !...

19

Furtuna mîntuirii strașnică are să fie... aveți grijă de ziua aceea, și grăbiți-vă a vă îndrepta din vreme. Tîrziu va fi atunci a plînge și a se căi ; căci suferința îndelungată împietrește inima omului și ucide mila, și o smulge dintr-însa... Cei mari și puternici au toate zilele spre a se îngrășa din asuprile creștinilor... Norodul are un ceas numai, un ceas în care își izbîndește, și cu acest ceas răscumpără veacuri de chinuri... Deșteptați-vă... că vine groaza... n-ați auzit prin somn țipetele și vaietele megieșilor?... blăstemele văduvelor sărace, sudoarea oamenilor aruncată ca pleava, hrana sărimanilor mistuită, moștenirea copiilor

răpită, adunate la un loc cresc furtuna omenească și iuțesc răsplata cumplită a dreptății Domnului. Cei ce prin siluire fac nelegiuri, prin siluire pier... și sabia Domnului e în mîna norodului... și sabia atunci mănîncă carne și nu cruță pe nimine, de la sugătoriul pînă la cel desăvîrșit bătrîn. Și sîngele curge ca un izvor, căci sîngele îmbată mintea, ca spirtul și ca vinul... Și în acea zi se vor auzi mai multe vaiete de cum s-au auzit de cînd lumea... și sîngele vărsat va cădea peste capul celor ce fac strîmbătate și își spală mînile, peste capul celor ce zic acum : ...nu este dreptate dumnezeiască... carii precupesc dreptul văduvei și vînd cugetul lor și sîngele fraților lor.

20

Lumea întreagă are tot o poveste... strîmbătaea care se lăcomește la bunul altuia, și sărmanul care sfarmă funia ce-l strînge, grea e strîmbătatea... și răsplata ei cumplită este !...

21

Și era viața dulce și pacinică... subț aripele slobozăniei, legea înflorea... toți fiii țării trăiau în bine, căci unirea și dragostea domneau cu ei... bogatul ajuta pe sărman ; sărmanul nu pizmuia pe bogat... fiecare om avea dreptul său și era moștean în țara sa... legea era dreaptă și tare ; ea nimicea înlăuntru pe cei cu inima vicleană, și era un zid de apărare de către dușmanul din afară.. fruntea ta, o, țară mult dragă, nu se pleca atunci rușinoasă înaintea străinilor, și cînd grăiai,

glasul tău se auzea de departe... numele străinilor nu te îngroza ; și deși ziceau ei între ei : hai să punem în fiare pe ficiorii vulturilor și să dominăm asupra lor... căci noi sîntem tari și mai mulți la număr... și turmele lor vor fi a noastre... vom necinști femeile și fetele lor... și vom batjocori perii cărunți ai bătrînilor lor. Dar tu rîdeai de laudele sălbaticilor... că vulturii aveau aripi și cîngi tari... cînd cătai la dîșii, ei pereau precum pere un nor de grauri cînd vulturul se leagănă prin văzduh... greu era de a răpune ficiorii tăi. Fiecare om era slobod și plătea cît o sută de oameni, căci se lupta pentru dînsul... slobozenia în-sutește puterea... numai cei mișei și cei răi țin cu străinii și cu apăsătorii...

22

Vîntul de la miazănoapte bate cu furie... ceriul se întunecă... pămîntul se cutremură... În patru unghiuri ale lumii se văd înălțîndu-se stîlpi de flacără învăluită în nouri de fum... se aud armarii nechezînd, turmele mugind, zgomote de cară și o larmă îngrozitoare de glasuri de tot felul ; limbele se amestecă și oamenii nu se mai pot înțelegе... popoarele se grămădesc și se îndeasă unele peste altele... d-abia urma unora după pămînt s-a șters, altele au năvălit în locul lor... pare că ziua d-apoi a lumii ar fi sosit... scrișniri de dinți, gemete și țipete de moarte se mai aude... Noroadele dau năvală peste noroade și oamenii peste oameni... pustiirea pășește înainte și în urma lor... dreptatea stă în jaf... legea în sabie, noaptea cu beznele sale a cotropit omenirea... sîngele curge pîraie... focul mistuiește ce scapă din sabie... și moartea săceră

pământul... întunericimea se îndeasă și mai mult... tot neamul omenesc se frământă și se struncează... urgia Domnului... dreptatea dumnezeiască trece pe pământ pustiind !...

23

Viscolul siluirei se întinde și mai mult, și jaful se întocmește... cei mai voinici dintre voinici vor să supuie și pe soții lor, și pe cei mai slabi... sîngele curge mereu... sabia domnește în acea vreme... Setea de a stăpîni cuprinde pe oameni... Domnii și boierii neamurilor se rădică ca niște urieși și caută a zdrumica popoarele... o luptă mare și îndelungată se începe între om și om, popor și popor, și între popoare cu căpiteniile lor cele hrăpitoare... oamenii de război se unesc toți din toate părțile între sîne... slobozenia se învinge... pustiirea se întinde peste tot locul.

24

Din această frământare a popoarelor se naște o fiară... Robia.

25

Inima și tăria sufletelor bărbate... temelia dreptului și ale slobozeniei nu per în veci !... în orice inimă rămîne un gînd ascuns, un loc unde sămînța bună încolțăște... popoarele își pierd sfaturile și rătăcesc din calea dreaptă, sau adorm în durere, dar nu per.

Lumea răvășită se întorcește iarăși, dar cu în-
cetul și cu durere mare : neamurile trec prin ispite
și cercări, pînă ce intră priceperea într-însele și se
întăleg, așa și fierul numai prin foc se îmlădie, se
netezăște și se face strălucitor.

26

Se zice în carte că Domnul pre cei fărădelege,
cînd voiește a-i prăpădi, îi orbește și le însuflă
cugete nebune și neîntălepte de mîndrie... Domnii
și boierii neamurilor ziseră între dinșii: să nu lăsăm
popoarele noastre în odihnă, căci odihna deș-
teaptă gîndirea, și gîndirea mină la faptă... să ră-
dicăm stavili, să semănăm zavistia și ura, și să în-
suflăm lăcomia cuprinselor și a prăzilor, și să în-
pingem neamurile unele asupra altora, ca astfel să
întindem domnia și puterea noastră... și neamu-
rile se dușmăniră și se pizmuiră între dînsele,
luptîndu-se mereu ca să slăbească pe cele mai tari,
ca să înghită pe cele mai slabe, nu spre folosul
lor, ce spre folosul asupritorilor pămîntului... ast-
fel popoarele se făcură părtașe la nelegiuirile și
nedumnezeirea căpiteniilor lor, sleiră sîngele și to-
piră carnea după oasele lor în luptă, pînă cînd ră-
nite și sîngerate, și dîndu-și sufletul, cunoscură
în sfîrșit rătăcirea lor și cum că toate limbele pă-
mîntului sînt surori și fiice iubite ale Domnului...
și vremea neînțelegerii trecu !...

27

Neamurile toate s-au cunoscut între sine... lim-
bele toate s-au îmbrățoșat... Numai pe tine, țară

de jărtfă, pământ de sînge și de durere, nu te cunosc... mare ți-a fost fala... dar amară îți este răstignirea... Doamne, depărtează paharul...

28

În mijlocul viscolului, ce făceai tu, pământ dezmoștenit?... Pământul ce acoperea cenușa strămoșilor era frămîntat de lavă... vârtejul furtunos învăluia cîmpia... talazurile acelu ocean fără margini de neamuri, prăvălindu-se din toate părțile lumii, spinteca cu durere coastele tale... Mumă fără copii, ficiorii tăi, rătăciți în vijelia omenească, pribegea în toate laturile, ducînd cu dînsii numai limba și dorul tău... moșia e cel mai dintîi și cel mai de apoi cuvînt al omului; într-însa se cuprind toate bucuriile... simțirea ei se naște o dată cu noi și e nemărginită și vecinică, ca și Dumnezeu. Patria e aducerea-aminte de zilele copilăriei... coliba părințească cu copaciul cel mare din pragul ușii, dragostea mamei... plăsmuirile [nevinovate] ale inimei noastre... locul unde am iubit și am fost iubiți... cîinele care se giuca cu noi, sunetul clopotului bisericeii satului ce ne vestește zilele frumoase de sărbătoare... zbieratul turmelor cînd se întorceau în amurgul sării de la pășune... fumul vetrii ce ne-a încălzit în leagăn, înălțîndu-se în aer... barza de pe streșină, ce caută duios pe cîmpie... și aerul, care nicăierea nu este mai dulce !...

Și subt cortul pribegiei, bătrînii ziceau copiilor : ...colo... în vale... colo... departe... mai departe... unde soarele se vede așa de frumos... unde cîmpiile sînt strălucite și pîraiele răcoroase... unde ceriul e dulce, unde pământul e roditor și giuncele sînt albe... copii, acolo e țara !... și la aceste cuvinte,

voinicii prindeau armele... pruncii tresăreau în leagăne... femeile cîntau patria depărtată și dureră pîbegiei... cei slabi se îmbărbătau. Și tu erai mîndră atunci, o, țară nemîngîiată... feciorii tăi erau un neam barbat... numele tău era vestit noroadelor... războinicii tăi erau vitejii vitejilor... dragostea moșie[i] întărea ca o za de oțel latele lor pepturi și brațele lor erau tari... cîți căuta la tine te pizmuia, și dușmanii tăi însuși îți da laudă... cînd din nări sforăind și din ochi scînteind, taurul clătina coarnele, groaza se răspîndea în toate laturile...

29

Lupta întărește pe cel slab, și primejdia mărește pe cel tare... tot bunul are nevoile sale. Ghimpul se ascunde sub floare... așa și slobozenia mulți vrăjmași are... pentru că este partea cea mai frumoasă, cea mai roditoare din moștenirea părințească. Nu aurul este bogăția neamurilor, nu neavutul este sărăcia oamenilor. Avuțiile de aur sînt peritoare, sărăcia harnică e o bogăție ce nu se răpește ; munca e bogăție vecinică.

30

Noi, săracii de legi, ca să păstrăm moștenirea aceasta, sau ca să o luăm înapoi, cînd ni s-a răpit, trebuie : o mare stăruință și privighiere, jărtfe necurmăte și o unire strînsă între oamenii din același singe... astfel ca toți să stea pentru unul, și unul pentru toți.

Mai odihnește-te, pământ al luptelor!... precum muncitoriul stă de se răsuflă. Fruntea ta e plină de sudoare și de pulberea bătăliei... mai răsuflă puțin, căci ai dușmani mulți la număr... și soarta ta e o luptă necurmată.

Fost-ai multe veacuri volnică ca pasărea văzduhului, pînă cînd o seminție iubitoare de cuprinderi rîvni după patria ficioară a slobozeniei. Vulturul legioanelor zdrobise lumea în ghearele sale... ca să te poată cuprinde în brațe, fu silit a te lua de soție!... seminția pustiei cu seminția ce năvălise peste dînsa s-a amestecat... acum slobozenia mai bărbată are arc și sabie spre apărare... Ascuțe-ți sabia ca fulgerul și încoardă-ți arcul, o, țara mea!... dușmanul se gătește și tu ești straja lumii... lumea te-a părăsit și s-a sculat asupra-ți: noroadele s-a legat între ele, pentru a te batgiocuri și a stînge dintre noroade pomenirea ta... o, patria mea, jărfește-te!

Grăbește a mai prinde putere... iată, se mai apropie o furtună... De-abie vijelia omenească se mai potoli și o întunecime cît un grăunte se zărește despre răsărit... De ce merge, mai crește... și ca un nour se îndeasă și se întinde... Ceriul se întunecă, viscolul izbucnește... norul se varsă pe pământ ca un rîu întăritat și, ca o mare fără margine, înghite și îneacă tot ce-i iese înaintea... Spaima a cuprins toate neamurile... slobozenia și legea popoarelor se zdrumică... potop de sînge este... pă-

mîntul se umple de dărîmături... războinicii o iau la fugă... voinicii sînt cuprinşi de frică... semiluna străluceşte.

33

Pentru ce salţi, Dunăre bătrînă?... un biruitor îndrăzneţ venit-a oare, ca în zilele strămoşilor, să calce cu amîndouă picioarele pe amîndouă malurile tale?... Legioanele înviat-a şi mai vin să întemeieze de a doua oară patria?... apele tale se umflă, sar în sus şi vîjie îngrozite... nu... un turban se vede pe mal... armasarii Anadolului nechează, sărind în două picioare de nerăbdare... pala pustieşte ţărmul din a dreapta... popoarele de la miazăzi la miazănoapte, de la răsărit la apus pleacă capul lor sabiei şi se leapădă de legea părinţilor lor, ca să-şi scape viaţa, şi cred *Coranului*... Mahomet ia locul lui Hristos... Sabia şi *Coranul* duc robia după dînsese...

34

Pe riuri plutesc dărîmăturile palatelor şi a bisericilor... cu singele se scurge rămăşiţa neatîrnărei a douăzeci de popoare... Valurile izbesc spumegînd valurile, şi spuma lor e sîngerată. Pe luncii Dunărei merge şi se întoarce, se afundă şi se rădică un iatagan scînteitor... şi valul înfiorat azvîrle pe ţărmurile înspăimîntate pe ficiorii prorocului... Allah ! strigă ei... aicè e pămîntul făgăduit celor credincioşi !...

Dacă dușmanul vostru va cere legăminte rușinoase de la voi, atunci mai bine muriți prin sabia lui decît să fiți privitori împilării și ticăloșiei țării voastre... Domnul părinților voștri însă se va îndura de lacrimile slugelor sale și va rădica dintre voi pe cineva, carele va așeza iarăși pre urmașii voștri în volnicia și puterea de mai nainte.

Pustiirea se întinde pe cîmpii... codrii clocotesc de o fișuire duioasă... pe coastele dealurilor se văd numai sate arse și turme de femei rătăcind cu pruncii la țîță... o, țara mea ! unde sînt acum voinicii tăi cei cu inima vitează și cu brațul tare ?... N-aud ei răcnitul tău... vaietele femeilor... plînsorile copiilor... rușele ficioarelor ?... leii făcutu-s-au miei ?... Paloșele crunte ruginitu-s-au în mînele războinicilor tăi ?... și femeile ziceau : vai nouă... vai !... bărbații ș-au prăpădit inima... moștenirea copiilor noștri o să cadă în prada vrăjmașilor... și copiii vor agiunge robii lor... și ei se vor purta cu dînșii, sărmaneii, ca stăpînul cel rău cu cînele său... și vom rămîne de rîsul și de batjocura neamurilor... și mumele ziceau la ficiorii lor : cel ce fuge dinaintea dușmanului este mișel... și mișeii nu sînt din singele nostru... duceți-vă de muriți mai bine slobozi, decît să trăiți în robie și ocară.

Vîjiile crivățul... se clatină pămîntul... răsun buciumele... oamenii se izbesc cu oameni... zalele cu

fierul... pepturile cu oțelul... vitejii cad morți în țărină... sîngele desfundă pămîntul... leșuri plutesc pe riuri... pîrjolul se învîrtește în toate părțile. Strigările luptătorilor și clăncăirea paloșelor, încruceșîndu-se, răsun cu huiet... ce te-ai făcut, mare vizir?... Unde-ți sînt voinicii, pașă cu trei tuiuri? Vîntul împotrivirei sfărîmă zabalele armasarilor tăi... năvala se trase înapoi, spăimîntată de pepturile goale a vitejilor!...

Cine fuge colo în vale cu briul descins... cu turbanul desfăcut... cu pala zdrobită?... Sultanul cel fălos... Sultanul groaznicul ¹!... Fugi... și erai împăratul împăraților... numele tău îngrozea mai mult decît o oștire... Pașii tremurau cînd te vedeau trecînd... Unde sînt cetele cele numeroase ca și țările tale, ostașii tăi, mai mulți la număr decît stelele cerului? Trăsnitul pică din mîinile tale... numele tău de nebiruit peri... Fugi... și, în goana fugei, căpitani tăi nu mai cunosc pe voinicul înfricoșător ce încura armasarul înaintea bătăliei. Caută în urmă, vezi-ți comorile prădate... haremul pîngărit... caii nechezînd în cîmpie fără călăreți... cîte mume te vor blăstema, o, sultane Fulgere... credincioșii pro-rocului zac neîngropați pe cîmpuri... Dumnezeu s-a fost îndurat de lacrimile slugilor sale și a rădicat pe acela ce le-a așăzat iarăși în volnicia și puterea de mai înainte.

38

Ești frumoasă, ești avuțită... o, țara mea... ai copii mulți la număr, care te iubesc... ai cartea de vitejie a trecutului și viitoriul înaintea ta... pentru ce curg lacrămile tale?...

¹ În *România literară*: *groznicul*.

Tresari, pare că trece pe zare năluca văielor... inima ți se frământă cu iuțeală... cetit-ai în cartea ursitei, ori că îngerul peirei ți s-a năzărit ?...

Pentru ce stai înmărmurită, o, țară română ?... nu-ți mai aduci aminte de zilele cele vechi ?... trăsnetul se zdrobea în minele celor nebiruiți.. turbantul se rostogolea în țărină... străinul fugea ca de moarte când vedea amenințatorul tău steag, un semn de dreptate, putere și slobozenie... Turcul, cuprins de spaimă, alerga să se ascundă între cădine în harem... și tatarul, în fuga calului, lua îndărăpt drumul pustiei !

Subt poalele unui munte se întindea o cîmpie mare, și un soare strălucitor lumina acea cîmpie... Doi inși se preumbla printr-însa... stau ades în loc... și apoi pornea mai departe... precum spicurile, în vremea secerei, zac unele peste altele, așa și oase peste oase de morți acoperea pămîntul... petice sfîșiete și acățate de prăjina lor plecată de-abiè se mai mișcau de vîntul ce dogorea... un nour de corbi filfia pe deasupra croncănind, vulturi mari se învîrtejea în văzduh, ș-apoi deodată se azvîrlea cu iuțeală peste oasele înălbite... nici o lăcuință nu se zărea în acea vale a morței... ici-colè, movile semănate fără rînd încrețeau ca niște

valuri luciul cîmpiei... și pe fiecare din acele movili era cite un semn deosebit... pe una, o cruce roșie plecată... pe alta, un turban sîngerat cu semiluna înfiptă pe dînsul... mai departe, o suliță tătărească sfarmată... și acolo stau mormane grămădite, după semînții și lege, oasele neamurilor care se întîmpinară pe acest cîmp de bătaie... fiecare la un loc, ca un semn de izbîndă pomenitoare... La marginea cîmpiei era o pădure, iar din fundul pădurei se auzea o fîșiire neînțăleasă... o plîngere ce semăna cu vaietele sufletelor chinuite... copacii erau împestrițați de frunze feliurite pline de o rouă roșie... și în vîrfurile unuia stejar bătrîn, un vultur alb filfiia și scutura din aripi... și la fiecare din acele mormane, cei doi oameni îngenunchea și ziceau împreună : „...Fală și mărire ție, țara noastră, binecuvîntată și cuvîntătoare de Dumnezeu... feciorii hunilor s-au încumătat să te supuie... și tu ai fost peștera ciolanelor lor... potopul Asiei a vrut să înghită lumea... și tu ai fost stavila lumii... un neam de viteji a rîvnit la turmele tale și la grînele aurite ale holdelor tale... și tu ai legat pe viteji doi cite doi... și ai arat cu dînșii țărîna... și ai semănat cu sîngele și cu sudoarea lor Dumbrava Roșie, pădurea sîngelui !”

42

Cum de te-ai veștejit, floare a falei și a slobozeniei ?... Într-o zi vruseși să te odihnești, ca omul obosit de muncă... și feciorii tăi cei vicleni făcură sfat între dînșii... Cugetul nedreptăței și al domniei intra în sufletul lor... și rîvniră la armele și avuția fraților lor. Zavistia semăna sămînța gîlcelor și a împerecherilor... feciorii tăi te mușcară

la inimă, o, țara mea, și îți făcură rană mare... Străinul puse piciorul pe peptul tău, ca să te înădușă... și dete în mâinele voinicilor tăi furca în locul paloșului de odinioară... și tu, mușcată, te lăsași de bunăvoie în mîna celor ce nu putuse a te birui !...

43

În șesurile tale, dușmanii corturile ș-au întins... mîndria numelui tău a căzut, precum cade de pe deal stejarul cel îmbătrînit, și nu-ți lăsară de a răsufla fără numai atîta aer precît se îndurară ei... Domniile și boieriile tale îngenuncheară înaintea lor.

44

Erai un trup cu viață, și ai agiuns umbra morții... războinicii tăi s-au făcut muieri, boierii tăi, robi ai dușmanilor, și steagul tău pieri dintre steagurile neamurilor !...

Pentru ce te frămînți oare ? îți este dor de vremea veche... vreo rază din fala trecută venit-a să lumineze fruntea ta ?... Nu, ce frămîntarea e de durere !...

45

Mindră și vitează erai în bătălie, o, țară română... cu greu și cu anevoie era a te birui... Ca să-ți sugă sîngele, feciorii tăi cei blestemați te deteră în prada dușmanului. Neamurile ce pizmuia puterea ta și

numele tău cel falnic se legară între ele, și ziseră : „Hai să zdrobim acest cuib de volnicie...” Ele te orbiră de ură și de zavistie, puterea ta se toci pilită de trupul tău însuși... urieșii se aruncară asupra trupului tău, și îl tăieră în bucăți, și împărțiră între sine ca pe niște turme pe feciorii tăi : „și aruncat-au la sorți hainele lui Hristos“, zice Psaltirea.

46

Mult mai înainte păgînul zisese : „Ca să zdrobesc acest trup ce mă îngrozește și cînd nu se mișcă să dau drumul asupra-i nemernicilor mei...” și venetici, lepădați de Domnul, ca un nor de lăcuste, trecură mările și se azvîrliră peste tine, o, pămînt a grelelor dureri, și supseră sîngele măduvei tale ! ei aruncară pe copiii tăi în beznele întinericului... și numele lor peri cu tine... Erai slobodă... și te puseră în obezi... erai avută... și se îmbuibară de carnea ta, ca niște lupi flămînzi... erai vitează și infipseră mișălia în inima ta... erai vrednică și lăudată... și agiunseși defăimată... erai curată... și te pîngăriră cu tilhăria și nelegiuirea !

47

Sîngele feciorilor tăi s-a stricat, și inima lor a putrezit... cînd erai tare, era și ei mîndri de tine... dar de cînd s-au amestecat cu cei mișăi și cu cei vicleni, s-au făcut și ei vicleni și mișei !...

48

Tu ești ca corabia fără cîrmă bătută de furtună... și vîslașii cei răi care ș-au însușit [dreptul] de a fi

cîrmaci te duc dintr-o nevoie într-alta și mai mare, din fărădelege în fărădelege, din păcătuire în păcătuire... că sînt orbi de strîmbătate... iarba se usucă pe unde călcăm... înțelepciunea noastră e minciuna... isteciunea noastră, jăfuirea... faptele noastre, faptele iadului... și am supus robiei pe frații noștri, am robit clăcei sîngele nostru, și am ofilit fruntea ta... stîns-am candela cu suflarea noastră de fărădelege... ce vei zice, o, țară de necazuri, Rahilă nemîngîietă... cînd îi grăi?... ce vei face cînd va veni ziua dreptăței și a curățirei?

49

Jalnic e cînticul tău, româncă copiliță !... ce zici? Ienicerii trecut-au Dunărea?... Tatarul pustietor împrăștie oare spaima de-a lungul țării?... Leahul călăreț venit-a să-și izbîndească de războaiele pierdute, și ungurul să-și adune oasele răsipite ale ostașilor săi?... logodnicul cins-a paloșul strămoșesc?... Cîntă-ți cînticul...

50

Doina și iar doina !... cînticul meu e versul de moarte a poporului la șezătoarea priveghiului... pămîntul îi e de lipsă... și aerul îl îneacă... Văzut-am flăcări scuturîndu-și pletele... și fruntea lor a se încreți fără de vreme... florile de pe capul copilelor a se vesteji... și poporul căutînd în beție uitarea necazurilor... Trist e cînticul în sărbătorile satului : „Birul îi greu, podvoada e grea !...” Bătri-

nii își ascund ochii plini de lacrimi, bărbații stau obidiți... cînticele se sfîrșesc în blăstămuri... și copiii căinează nașterea lor. Poporul e stîlpul țării... fiecare pătîcică de pămînt e văpsită cu sîngele lui... și într-o zi ni s-a zis : „Muncește, române, de dimineață pînă în seară... și rodul muncii nu va fi al tău !... tatăl tău ți-a lăsat de moștenire o țarină și arme... și nu te vei bucura de dînsule... și tu vei trăi vecinic robind... trupul și sufletul tău vor fi străini pe pămîntul înrodit de tine... vei plăti aerul ce răsufli... vei plăti soarele ce te încălzește, și locul unde zac oasele mamei tale, vei plăti dreptul să crești vaca ce hrănește pe copiii tăi, și boul ce-ți agiută la muncă... trupul tău se va gîrbovi sub bătaie, și partea ta în lume va fi ocara !” Veneticii zisu-ne-au în limba lor : „Al nostru e pămîntul și acei ce locuiesc pe dînsul... ale noastre cîmpurile... ale noastre dealurile... ale noastre cotunele, satele și tîrgurile, colibe și curțile, toată mișcarea și toată suflarea... Tu ai fost puternic și viteaz în luptă... dar puterile tale s-au tocit de sărăcie și de stricăciune... și noi am cules rodul vitejiei tale... Vor veni ficiori cu mîngîieri mincinoase de ți-or povesti că ești și tu un popor... Noi sîntem păstori... Tu ești turma chinuirilor...” toți își bat joc de viața, munca și sărăcia ta, și slugile slugilor calc peste trupul tău... cei ce zic că sînt aleșii tăi cresc în mări și avuții, și ție-ți este frig, și copiilor tăi le este foame !... Ei fac legi, dar nu pentru dînșii, ci pentru împovorarea ta !... Doina, și iar doina !... Sîntem pribegi în coliba părințească... și străini în pămîntul răscumpărat cu sîngele nostru !... Dar în cîmpie crește și pe deal iarăși crește o floare pentru popoarele chinuite... Nedejdea !

Era odinioară un neam de frați născuți tot dintr-o mumă și dintr-un tată... și veni acel neam într-o țară lată și mănoasă pe căile cerului de se pomeneste și astăzi... Și frații se iubeau între sine și creșteau în avuție și fericire... turme nenumărate ca stelele pășteau în cîmpii întinse... vecinii și hoții pizmuiau unirea, puterea și bogăția lor, dar le era teamă de dînșii, căci bărbăția lor îi îngrozea... și astfel acești frați trăiau fericiți, și copiii lor în moștenirea cea mare rămasă de la părinții lor... Cînd vreo nevoie vinea dintr-o parte, ei alergau cu toții într-acolo... cădeau cu toții împreună, cînd vijelie mare îi doboră, dar se rădicau iarăși cu toții împreună și izbîndeau... astfel se pleacă și se rădică în timp de viscol virfurile codrilor.

După ce trăiră într-acest chip vreme multă, nepoții ziseră într-o zi între dînșii : „Pentru ce să mai trăim amestecați unii cu alții, mai bine să împărțim moștenirea părințească, și fiecare să ie partea sa...” Atuncea trasără cu funia și-și împărțiră moșia în mai multe părți : una la miazăzi, alta la apus și alta la miazănoapte... Săpară șanțuri și puseră riurile și munții hotare între dînșii... și de atuncea frații nu se mai puteau vedea între ei... și vecinii se umplură de bucurie... Nu trecu mult, și fiecare, șezînd închis în moșia sa, agiunse că copiii din aceeași părinți uitară de tot unii de alții, și de vorbeau tot o limbă... dar nu se mai înțălegeau... și cînd unele din ramurile acelui neam se stîngeau de pe fața pămîntului, înecate de vecini, ceilalți frați nu simțeau nici o durere... căci acum erau străini și dușmani între dînșii, și se rădicau cu dușmanii împotriva singelui lor !...

" Și aceste neamuri, care încă se numesc între sine români, în ochii celorlalte popoare sînt numai seminții rătăcite, al căror izvor s-a stins din ținerea [de] minte a oamenilor !...

52

1 Domul Dumnezeuul părinților noștri înduratu-s-a de lacrămile tale, țară română ?... Nu ești indestul de smerită, indestul de chinuită, indestul de sfișiată ?... Văduvă de feciorii cei viteji, plîngi fără încetare pe mormintele lor, precum plîng și jălesc femeile displetite pe săcriul mut al soților.

53

Neamurile auziră țipetul chinuiri tale... pămîntul se mișcă... Dumnezeu numai să nu-l fi auzit ?... Răzbunătorul preursit nu s-a născut, oare ?

54

Care e mai mîndră decît tine între toate țările sămănate de Domnul pre pămînt ? care alta se împodobește în zilele de vară cu flori mai frumoase, cu grîne mai bogate ?

55

Deșteaptă-te, pămînt român ! biruiește-ți dureră... E vreme să ieși din amorfie, seminție a domnitorilor lumii ! Aștepti oare, spre a învie, ca stră-

moșii să se scoale din morminte?... Într-adevăr ei s-au sculat, și tu nu i-ai văzut... ei au grăit, și tu nu i-ai auzit... Cinge-ți coapsa ta, caută și ascultă... Ziua dreptății se apropie... toate popoarele s-au mișcat... căci fortuna mîntuirii a început... Vezi ! cu cît mai mult pleci capul, cu atîta cei nelegiuîți fsi bat joc de tine și sug sîngele tău... Din a dreapta și din a stînga, piticii și urieșii rîvnesc la tine, oricît de slabă și zdrumicăată ești.

56

Sfîrșitul ispitelor s-a apropiat... căci vremea trece iute... și semne s-au arătat pe ceriu... Și blestemul a covîrșit măsura... oamenii singiurilor ț-au mistuit inima și plămîiele... Ei înălțară trufia lor pe tîlhărie, avuția lor pe foametea ta... mărirea lor pe zdrențele tale... puterea și strălucirea lor pe sîngele ce ai vărsat într-o sută de bătălii, unde părinții lor nu se aflară !... ține minte numele lor, o, țară a grelelor dureri, și numele străinului !

57

Aurică copiliță, cîntă frunză verde, cîntă floarea cîmpului, cîntă floarea muntelui, cîntă nădejdea... nădejdea e glasul Domnului ! Norodul trebuie să se ispășească și să se curețe de păcatele sale, și prin ispitele suferinței numai se curăță no-
roadele... cele ce am făcut în vremea trecută nu sînt ispite... căci, dacă ne-am luptat și am fost vi-
teji, rodul luptei și a vitejiei ne-au fost volnicia și
numele nostru... ispitele sînt strîmbătatea giude-

cătorilor... despoierea și mișălia, minciuna și lăcomia, zgîrcenia și impilarea domnilor și a boierilor... cumpăna nepotrivită a dreptății... uciderea proslăvită... robirea pentru unii și desfriul pentru alții... toate acele fapte grozave, pentru care s-au cotropit Sodoma și Gomora, orașe și țări urgisite de Domnul Dumnezeu pentru blăstămăția lor !... și toate aceste ispite le-ai cercat, pămînt român... paharul fărădelegii s-a umplut peste margine și palaturele de strîmbătate se prăvălesc surpate de blăstămul norodului ! Făptuitorii de tîlhării se spăimîntează însuși de faptele lor !... Domnul și-a întors cu scîrbă fața de la dînșii, și îngerii s-au depărtat cu groază de ei... Ești searbădă și s'ăbănoagă... ai suferit toate... o, țară de chinuri !... Rădică-ți capul strivit și caută de vezi... semne s-au arătat pe ceriu... furtuna mîntuirii a început !...

58

Să nu ne scîrbim de vremea trecută, cînd bătrînii povestesc bătăliile cele urieșe și ne arată dărîmăturile cetăților ; cînd ne spune lupta, zgomotul, sîngele vărsat și cîmpiile acoperite de morți, ciuma și văpaia focului, foametea și războiul, și pe cîmpiile pîrjolate cetele tătărăști tîrînd în fuga mare, legați de cozile cailor, pe femei, copii și bătrîni !... Era acea vreme a luptei... era viață, bărbăție și putere, vitejie și jertfe... cei ce făceau faptele mari aveau o moșie... și erau umărul drept al moșiei, și rădicau stîlpi de biruinți, și țara era ¹ o țară de fală și zidiul cel tare al credinței !...

¹ În *România literară* : *era*.

Orașele s-au întemeiat din nou, dărîmăturile turnurilor și a curților nu se mai văd... alte curți și alte turnuri s-au înălțat în locul lor... copiii robiți întorsu-s-au iarăși... dar oamenii singiurilor nu-ți deteră înapoi volnicia... pămînt al grelelor dureri!... și copiilor tăi le-a rămas robia... Pe cîmpul de bătaie se văd oameni cu brațele goale, cu pepturile dezvălitate, zvîrlindu-se peste ascuțișul paloșelor... și în locul oricărui om ce cade, în locul oricărui pept ce se despică, alt pept și alt om se pune în rînd... carnea tocește fierul... bătrînii robiți cîntă... femeile blastămă pe cei mișei... Dar în orașele cele nouă a tale, o, țară română, nu se mai aude de vitejie... ci de lăcomie și nedreptate... Pe cîmpiile tale și pe drumuri trec fețe serbede și veștede, fluierînd doine dureroase.

60

Viscolul pustiirei a suflat pe acest pămînt... sîngele părinților în vinele strîmte a strănepoților a secat !

61

Viforoase erau vremile cele vechi... dar oamenii se nășteau tari... Pămîntul era acoperit de dărîmături și de trupuri moarte... dar din acele cîmpii ce fumegau de pîrjol și de măcel se înălțau strigări de biruinți și de slobozenie.... Ticăloșia și moartea sînt și acum... dar unde sînt slobozenia și biruința...

și strigările ce se înalță sînt numai a durerii !... Ce ar fi agiuns pămîntul acesta dacă strămoșii noștri ar fi dormitat și ei !...

62

Deșteaptă-te, pămînt român ! biruie-ți durerea, e vremea să ieși din amortire, seminție a domnitorilor lumii !... Aștepti oare, spre a înviè, ca strămoșii să se scoale din morminte ?... Într-adevăr, într-adevăr ei s-au sculat, și tu nu i-ai văzut... Ei au grăit, și tu nu i-ai auzit... Cinge-ți coapsa ta, caută și ascultă... Ziua dreptății se apropie... toate popoarele s-au mișcat... căci furtuna mîntuirii a început !...

63

3. Nu ți s-a zis oare prin gura mucenicilor tăi : „Și Domnul părinților voștri se va îndura de lacrămile slugilor sale și va scula pe unul dintre voi, care va așeza pe urmașii voștri iarăși în volnicia și puterea lor de mai înainte ?“

64

Deci timpul sosit-a... Semne s-au ivit pe ceriu... pămîntul s-a clătinat de bucurie... blestemul înfricoșat s-a auzit despre apus... și toate popoarele s-au deșteptat.

Cinge-ți coapsa, țară română... și-ți întărește
inima... miazănoapte și miazăzi, apusul și răsări-
tul, lumina și întunerecul, cugetul dizbrăcător și
dreptatea s-au luat la luptă... Urlă vijălia de pe
urmă... Duhul Domnului trece pre pământ!...

[POETUL DĂSCĂLESCU]

România literară, Zimbrul, în urmă *Steaua* — carele are toate simpatiile noastre pentru călduroasa și folositoarea sa redacție, deși limba ei bate pre în franțuzie — și mai mult o broșură tipărită în Iași în anul acesta, au făcut cunoscut publicul cu talentul d-lui Dăscălescu — un talent drept și adevărat național, că se tălmăcește cu limba, naravurile și durerile românului. De la ivirea broșurei d-lui Dăscălescu au trecut vreo șase luni, și în zadar am așteptat ca magistrații și areopagele să-și deie socotința spre a opri sau a îndemna publicul ; dar areopagele au fost mute și critica a tăcut pînă astăzi.

Prin critică nu înțelegem numai aceia care bate fără cruțare frazeologia, sărăcia ideilor, pedanteria și obiceiurile literaturilor străine introduse cu patos în pămîntul român, dar critica sănătoasă ce răspîndește bunul, cînd vine ca acuma sub chipul poeziei d-lui Dăscălescu, română pînă în cap ; și pentru că poezia asta e română și nu vra să fie alta, nici lamartiniană, nici bironiană, nici hugoniană, de aceia este totodată și frumoasă de limbă, limpede de idei și adîncă de gîndire folositoare;

precum înțălegem și este de dorit să fie tot ce se scrie și se cugetă la noi.

Dar românul e astfel : rîvnește strălucirile străine, aleargă după umbrele și fluturii străini, și, ca fluturul, firesc, se prinde de momîteriile unora ce au puncturi... și exclamații multe ! ! ! ! ! Nici punctul, nici exclamația nu ascund vro idee, și cînd s-ar putè găsi cevași, limba o ascunde subț o mreajă încîlcită. Mai are românul că așteaptă să-i vie de aiurea giudecata a oamenilor și a lucrărilor sale ; calare pe două-trii nume, ce s-au veștejit de cînd se pomenesc, puterea criticei și dizvoltarea gustului sînt adormite în el.

Ne pare bine că sîntem cei întîi a vorbi de d-l Dăscălescu, și dorim ca publicul să se pătrundă de dulceața și modestia talentului acestuia, ce se arată cu așa miros de naționalitate, o floriceică românească ce se ivește lîngă tufele de buruiene străine ; dorim ca d-lui să rămîie poetul celor neștiitori de franțuzie, poetul răzășilor, „piatra ce nu se duce ca apa“, și d-l Dăscălescu va fi nu numai un poet, dar va fi poet român. Au dreptate *Mijloacele*¹. Românul a avut mulți oameni mari, dar în loc de a le rădica statuie, spre a-i cunoaște, se duce să vadă în departare chipul oamenilor mari ; românul are viteji în istorie, are mucenici a neamului său ; dar de nu ar fi vîntul să ne șoptească de ii, nu am ști că au fost, că pămîntul și inimele nu au ținut numele, nici chipurile lor ; românul a avut scriitori mari — dar sînt uitați ; românul are și va avea poeți, iar românul nu știe a prețui ce e bun și ce e trebnic, decît într-un tîrziu, cînd răceala și descurăgiarea au amorțit

¹ Poezia d-lui Dăscălescu *Mijloacele*, vezi *Rom. lit.*, nr. 43 (n. a.).

sufletele. Trebuie să caști gura în București, ca să fii poet în Iași, trebuie să dai din coate în Paris și în Berlin, ca să fii proroc, trebuie să fii pedant sau neînțăles ca să fii cunoscut în românie — domnul Dăscălescu nu vrednicește a fi nici poet, dar nici profet, nici cunoscut. Să se mulțemească a scrie cum vorbește și a ne spune poveștile și durerile sale, care sînt și a noastre, în limba ce le-a auzit : pe vremea de astăzi este lucru rar de a vorbi și a scrie ca d-l Dăscălescu.

•

[DEZROBIREA ȚIGANILOB]

Toată presa română a lăudat proiectul mării-sale domnului stăpînitor pentru dezrobirea Țiganilor, o dezrobire, credem, ce ne va aduce la alte dezrobiri ce stau în naravurile noastre, deși supt alte numiri. Publiciști emeriti, după talentul lor fiecare, și-au dat glasul laudei asupra mării acestei cugetări, ce-și are locul ei făcut lîngă datinele frumoase nu numai ale pămîntului Moldovei, dar ale omenirii — 1749—1844 — zicem. Aceste datine sînt frumoase, pentru că sînt venite cu liniște, și erau pregătite în inima obștiei, cînd legea a venit de le-a pus în lucrare și în faptă ! Laudă mare cîrmuitorilor, ce știu a auzi și a asculta inima obștiei în minutul cuviincios, precum a auzit-o și a ascultat-o acum mării-sa.

Însă toată mișcarea omenească are întorsătura medaliei, turaua¹ în dosul pajurei, zic franțujii. Robia în pămîntul nostru este un drit al codului, și driturile nu se sting, nu se prefac fără oarecare tulburare a interesurilor materiale ; mai mulți din

¹ *Tura* — partea monedei pe care se află emblema.

obștie, ce au chemat din tot sufletul dezrobirea, stau a se răzgîndi la pierderile ce vor face.

Dacă ofisul mării-sale rămîne strălucit într-o pomenire, pentru că a apipăit inima norodului român din Moldova, neuitarea interesurilor materiale nu este puțin de lăudat, căci inima națiilor are aspirații fără margine ; dar cîrmuirilor le este dat a cumpăni acele aspirații cu cîințele pungei fiecăruia particular. În cît se poate, ofisul 1166 din 28 noiembrie face această parte zgîrceniei omului și cheamă la conlucrare pe toți compatrioții.

Proiectul dezrobirii în curînd va intra în dezbatere, și ne măgulim a crede că, deși această faptă a nației nu va fi mărturisită cu aceeași mărime de fizionomie națională de la 1749 în biserica Triisfețiilor, rezultatul va fi tot același. Nu este îndoială că se va încuviința și despăgubirea, dacă cumva adresuri număroase ale interesaților nu ar ierta de istov ¹ acea despăgubire. Pînă la promulgarea legii, care vom fi datori a o primi oricum, publicul este chemat de măriia-sa a conlucra cu știința și opinia. Despre opinie o cunoaștem... Iar pentru știință, rămîne a o propune, discuta și răspîndi presa pînă la ziua hotărîrei.

Cît de mărginit, mic, este, un cetățean are datoria a aduce contribuția glasului și a precugetărilor sale în chestii de asemenea ; de aceea, deși nemărginit mic în rîndul cetățenilor, ne credem dator a vorbi și ținti luarea-aminte a publicului asupra chipului despăgubirii.

Hotărîrea obștească let 7257 aprilie 6 nu rostește despre despăgubire. Dar putem crede oare că o despăgubire sau o răsplătire nu a urmat?... Oare privilegiile date boierilor de N. Mavrocordato nu

¹ Istov (de ~) — cu totul, complet.

sînt vreo răsplătire a vecinătății... și oare baștina scutelnicilor, prefăcuți cu vreme în alte îndatoriri, nu se leagă de dezrobirea lăcuiitorilor?... Multe numiri din istorie se șterg, dar trebuie ani și iar ani ca urmările unor instituții să se nimicească de tot. Scutelnicie nu se mai poate și, sub orice nume ar mai trăi, trebuie a căde.

Răsplătirea ce se poate aștepta astăzi, sîntem încredințați, va fi numai o răsplătire bănească. Dar vine întrebarea, cum va urma acea răsplătire foarte însemnată, oricît de mic ar fi prețul despăgubirii? Știm toți că greutatea țărilor sînt mijloacele bănești; știm că drumurile de fer, șoselele; canalurile, spitalurile, temnițele, școalele, amplotiații, soldații, artiștii, ulițele, monumentele etc., etc. se fac și se țin cu cheltuieli mari. Putea-o-a oare visteria scoate pungi...? Sau fi-va ea silită a alerga la vreun greu împrumut, pentru a plăti moldovenilor, ca zarafi și neguțitori din piață, prețul unei marfe cu suflet și creștină...? Dar plata unui împrumut se poate sminti de vreo întîmplare neprevăzută, căci bugeturile, cît de regulate, tot vor da deficaturi; și sminteala¹ ar fi datori a o plăti moldovenii, carii nu au avut robi. Nu cumva s-ar socoti, pentru întîia dată în Moldova, a se introduce creditul statului pe alte baze decît creditul neguțitoresc, nu se va lua oare hotărîrea de a se preface despăgubirea într-un venit (rente), ce ar reprezenta capitalul despăgubirii hotărîte, un venit potrivit de șese, șapte sau opt la sută, ce ar avea o înrîurire folositoare asupra oborîrii² dobînzilor de astăzi? Acel venit, înscris în condicile însărcinatoare ale bugetului, va putè fi vecinic sau cu amortizație.

¹ *Sminteală* — stricăciune, pagubă, neplăcere.

² *O oborî* — a desființa.

Sîntem pentru acest mod de despăgubire ; el ar avea folosul de a crea creditul public, a pune în circulație valori necontestate și ușor de a se negocia, ar mai deschide nouă căi duhului speculației și ar aduce mai strînse relații și legături între țară și ocîrmuire decît acele ale birului. Și cu amortizație sau fără amortizație, se înțelege că dările dezrobiților au a sluji venitul hotărît. Pentru amortizație va fi menit prisosul și sporul dajnicilor noi și a copiilor. Fără amortizație, sporul și prisosul vor intra în lăzile visteriei pentru a contribua la cheltuielile statului.

Pentru cei dedați cu chestiile economice, consecințele se văd. Iar proprietarii de astăzi pot să-și realizeze marfa dindată, marfa astă omenească reprezentată prin valorile statului sau ale visteriei... Chibzuința cîrmuirii va fi în înțelepciunea sa de a cumpăni prețul despăgubirei ca un capital sau ca venit. Credem că acest princip, introdus în țară, ne va înlesni alte chestii mari, care se văd în zarea politicii.

Dînd astăzi drumul discuției presei asupra modului despăgubirei, socotim a fi de un folos obștesc, și toate înțelepciunile finanțiale ale noastre ar trebui să se puie la muncă a lumina chestia și a pătrunde pe spăriați că dreptul lor nu li se ia, decît se preface în altă proprietate, ce nu le va cere hrană, îmbrăcăminte, răspunderea cugetului și îngrijirea de a o strînge de pe drumuri în cătuși, cînd fuge împinsă cîteodată de bătaie, chinuri, iar de multe ori de glasul slobozeniei, ce-i strigă rușinea și degradăția lui, și nedreptatea noastră.

Cînd se nasc chestii de căpîtenie de cele ce aduc strămutare în rînduielile economice a unei țări, misia presei este de a deștepta publicul și a-l convinge de folosurile ce i se dau, în contra altor folo-

suri ce i se iau. Jurnaliștii îndeobște au acea misiune, mai ales în țări neînvațate, unde obiceiurile și driturile sînt întemeiate pe așezăminte seculare, ce nu se potrivesc cu noile așezăminte ale omenirii și hristianismului. În asemenea cazuri, presa are de datorie nu numai a lumina, a discuta, dar a consilia, a întări și a dizvăli acea scînteie a sufletului oamenilor ce-i îndeamnă la fapte mari și la jertfe, și se zice *Mărinimie*. Toți cei ce scriu nu înțeleg astfel, și se prefac în moralști de șarivari ¹, pepeli sentimentali, în loc de a îmbărbăta jărtfa și dovedi folosul prefacerii. Într-o polemică vestită a răposatei *România literară*, d-l Mihail Kogălnicean presimțea pe răii moralști în chestii de finanțe și averi.

Sîntem de școala aceia ce zice cîrmuirilor, cînd prefacerile vin : driturile capatate au sfințenia lor relativă, și în cumpăna strămutărilor trebuie a se arunca alte drituri : de acele ce nu vatămă nici existența țărilor, nici vrednicia personală a omului.

De a purta morala pe principul robiei numai, ar fi un curs de retorică mai mult, în acele mii de cursuri făcute pînă astăzi, fraze, logică, simțire, toate mai frumoase decît frazele, simțirile și logica noastră, dar mustrarea îndeosebi asupra foștilor îndrituiți a robiei este mai mult decît o mustrare zadarnică, este o zgîndăreală la patimile îndărătniciei individuale și slăbește porneala obștească.

Necumpăna pepelilor nu trebuie a ne departa de discuția serioasă a interesurilor materiale și a ne convinge că prefacerea robiei în bani este un folos mai simțitor pentru îndrituiți decît robia.

¹ *Șarivari* — carnaval.

Să luăm condicile de vînzarea țiganilor de 15 ani încoace. Ele ne vor dovedi că încrederea în cumpărarea lor lipsea și că mușteriii se depărtasă din zi în zi. Vînzările au fost *pe mici some de suflete*, și, în contradicție cu un articol ce a huit în zilele aceste, cumpărătorii nu sînt de acii proprietari de mii și sute de țigani. Cu cît o proprietate e mai mică, cu atîta e mai exploatată ; și folosurile cele multe și abuzive le-au avut proprietarii de țigani puțini la număr. Dacă vreodată s-ar provoca o cercetare în condicile giudecătoriilor și o cercetare despre soarta trecută a viețuirii dezrobiților, aceste două fapte economice s-ar pute ușor dovedi.

Convicția de greutate ce se întîmpina a se vinde țiganii ne aduce la altă convicție, anume că proprietarii de țigani aveau un capital ce nu le da toată dobînda ce dă banul, un capital greu de a preface. O mare parte din țiganii boierești nu plătea nici o dajdie, o parte sînt netrebnici la munca pămîntului, ca salahori se văd rari, și un grădinărit nu plătea de multe ori hrana și îngrijirea lor.

Putem astăzi rezuma proiectul supus hotărîrii :
8 și 4 galbeni sufletul de vatrași și lăieși fără osebite de vîrstă și de sex ; se scot numai nevolnicii.

Iar modul dispăgubirei se încheie în următoarele cinci articole :

1. Obligațiile dispăgubirei vor fi nominative.
2. Aceste se vor împărți în două serii după valoarea lor. Seria *a* va fi de la 200 pînă la 900 lei, iară *b* de 1.000 lei.
3. Ele se vor trece în condicile ce vor purta numirea de registrul *datoriei publice*, în rînd după ordinul numerației.
4. Creditorii statului vor primi atîte obligații, cîte se cuvin spre a acoperi suma datorită de stat,

și vor fi înscrși la registru pe numărul obligațiilor ce vor primi.

5. Pentru primirea proțentelor, creditorii statului vor înfățoșa obligațiile la sfârșitul fiecărui an și, pe lângă achitarea de primirea proțentelor în dosul obligațiilor, vor slobozi și adeverire de primire supt a lor iscălitură.

Proiectul legiuiește după pilda altor staturi :

Exoflesirea¹ obligațiilor (capite și dobânzi) prin glasul sorților, precum se urmează cu datoriile Eforiei Parisului, adică din termine în termine obligațiile, după numerația lor, sînt chemate a trage la sorți exoflesirea lor. Cele ce nu iesă, se amînă la a doua vadè², și din vadè în vadè, după mijloacele date creditului într-un timp hotărît, toate obligațiile se găsesc stinse.

Operația dispăgubirei este așa : de pildă, d-l S. are una sută suflete țigani de categoria întii, adică de cei cu cîte 3 galbini, și una sută cîte de 4 galbini, peste tot i se cuvine 1.200 galbini, sau în lei de piață 44.400. Pentru această somă, statul sloboade d-lui S. atîtea bucăți (sineturi) cîte de 1.000 lei și de 900 lei și de 200 lei, cîte vor acoperi soma întreagă de 44.400 lei, cum se socoate în cursul pieței ; iar bucățile toate poartă dobîndă cîte 10 la sută. La a doua tragere bunăoară, numerile neieșite la tragerea dintii concurează cu obligațiile numerate. 2. În alte țări, obligațiile nu se fac pe capital, dar pe venit numai, care reprezentează capitalul ; dar într-o țară de spărieți, obligațiile vor cuprinde și rostirea capitalului, pentru odihna duhului încă neînțelegătoriu de aceste operații.

¹ *Exoflexire* — lichidare.

² *Vadea* — termen de plată, scadență.

Ce câștigă țara și ce câștigă îndrituiții prin acest mod?... Țara câștigă, că, fără a avea comori în mână, nu are nevoie de a înmulți birurile, sau a se împrumuta cu milioane de pe aiurea, care milioane trebuie iarăși a se duce de unde au venit, ba încă și cu un sporiu de dobânzi. Țara câștigă, că ne deprinde a avea încredere în însuși noi, și își poate pregăti mijloace pentru toate marile îmbunătățiri ce așteptăm; țara câștigă, că vom avea mândria faptelor noastre și mândria de a susține creditul ce ne dăm, și ne va strânge împregiurul ei cu noi legături mai vii...

Dar proprietarii oare pierd ceva? Videm că prețul hotărât e un preț foarte însemnat, și care nu se găsește chiar în tranzacțiile urmate de bunăvoie. Dacă ideea pierderii ar putea prinde vreun loc, ar fi numai că banii nu se numără odată. Astă idee îi dreaptă după codul țivil, dar dritul codului țivil trebuie să slăbească înaintea dritului omenirii și a vieții publice; căci națiile, adunate în staturi, au dreptul de a le modifica, când trebuința o cere. Sila¹ morală a noroadelor abroghează cîteodată puterea dritului particular de a dispoza după plac de un lucru... dritul cunoscut în iurisprudență, „user et abuser“, *jus utendi et abutendi*².

Însă, în viața privată, sînt oare un fenomen tranzacțiile pe termene lungi, și cu condiții de plată din vreme în vreme?... Nu sînt zapise, prin care se dau bani în împrumut pe cinci, șase și zece ani, plătitoare de capitale și dobînzile lor din vadèle în vadèle?

¹ Silă — putere, forță.

² Dreptul de a folosi și a abuza (lat.).

Aceste zapise nu trec din mînă în mînă, și escon-
tul lor nu se suie și se coboară după nevoile parti-
zilor ? 8.000 galbini în obligațiile statului se vor
vinde, ca și toate sineturile ¹ și vecselile ² ce se vînd
în piață, cu osebire că amaneturile și siguranțele
private aduc prelungiri, proțesuri ; iar obligațiile
statului se vor privi ca bani gata, cu atîta mai lesne,
că sînt mici și pot ușor intra în toate tranzacțiile.

¹ *Sinet* — chitanță, obligație.

² *Vecsel* — poliță.

[CONTRA LATINIZANȚILOR ARDELENI]

Steaua Dunării în nr. 33, anul trecut, a reprodus din *Gazeta de Transilvania* apologia ardelenilor emeriți, ce luminează Principatele cu flacăra limbei manualului de filozofie, de care *România literară* a vorbit în nr. 10, și citează totodată *opiniunea* corespondentului *Gazetei* din Zărnești despre *națiunile* lumii alergînd toate după *uniune*, iar numai *națiunea* română, și ce parte din *națiunea* română?... un milionaș de moldoveni, prin *România literară*, prin *Steaua Dunării* și prin *Zimbrul*, se împotrivesc *misunii* ce destinul a împărțit românilor.

România literară, pentru odihna pedanților, a încetat; dar principurile literare și limbistice, dar colaboratorii ei tot trăiesc, și astăzi ei revandică partea lor în hula *Gazetei* și se mîndresc de truda ce și-au dat în cercetarea titlurilor ardelenilor noi a regenta înțelepciunea noastră cu pensumuri latinești.

România literară a zis: Petru Maior. Klein, Șincai, Maiorescu, Costineștii, Urechi, Mihai Vi-teazul, Ștefan cel Mare sînt români, d-l Uitirab a fost român... Iar gramerianii de astăzi sînt nu-

mai munteni, moldoveni, blăjeni, brașoveni și ardeleni, da' nu români...

România literară a zis : păsăreasca a venit din Ardeal, și Ardealul s-a făcut o carte latinească moartă ; Principatele sînt și au fost vietatea română.

România literară a zis : Ardealul, pe lîngă o mare erudiție, nu are nicicum filozofia lucrurilor lumii, nu are sau a prăpădit conștiința tradiției istorice, nu are, nici a avut ispita educației neamului ; de aceea erudiția Ardealului este seacă, stilul său, o repetiție desflorită de retorica știută și înnoită din respectabila, dar moarta vechime, și rodul, o secătură pedantă, ce a născut barbarismul latinesc al școalelor.

România literară a zis : Ardealul nu a înțales pre reformatorii veacului trecut, și Petru Maior nu a visat comedia politico-limbistă de la 1848, mai în 15 : — Domnul B. I vorbea o limbă, domnul B. II vorbea altă limbă, domnii B. III și IV etc., etc. vorbeau limba manualului, domnul Ț., limba organului, domnii ceilalți vorbeau limba „foaiei“ pentru *minte*, *animă* și etc.

România a zis : limba scrisă a început la români cu reforma religioasă, și cînd limba se găsea formată și înfășurată cu limbele megieșilor slavoni.

România, după Petru Maior, a zis : limba română e de viță *romană*, iar nu *latină*, și este mai mult decît o greșală a predica latinirea : este un anahronism ; prelungit, anahronismul este un pedantism ridicul, și predicatorii anahronismului se cheamă pedanți.

România a zis : de cînd latinirea limbei, s-a lătit și dispărțirea religioasă a românilor ; și toate ideile mari ale românilor au izvorît din Princi-

pate... precum de a adopta limba română în tre-bile statului și ale bisericei, fără a strămuta legea... Prin ea s-a mîntuit naționalitatea : limba în bi-serică ne-a depărtat de slavonism, credința neclin-tită ne-a dispărît de puterile, amenințătoare de atuncea.

Ce au a face cu chestiile aceste de căpitenie micile umbre de mici dascăli ?... Ori din ce un-gheriu a României ar veni un dascăl, chemat sau nechemat, prețuim ostenelele și meritul, dacă își dă ostenea și are merit. Dar ceea ce nu se pre-țuiește, în Moldova mai cu seamă, sînt sistemele pedantice și eronate, anahronismele care se impun în numele științei. Dacă dascălii predică pedan-teria și anahronismele, vina este oare a moldoveni-lor ? sau a școalelor care au însuflețit pe dasca-li ?... Pentru mîndria Ardealului, osîndi-s-ar milionașul de moldoveni a se hrăni de latineasca de bucătărie, ce ne trimete milionașul de arde-lenii ?... Cînd moldovenii se vor hotărî a vorbi latinește, vor alege altă latinească decît aceea a Ardealului. S-ar osîndi oare milionașul de moldo-veni, care de optzeci de ani trăiește de ideile filo-zofice a lumii civilizate, a se pune sub jugul scolastic a coteriilor pedantice, ori sub ce nume român se înfățișează ?...

Mîndria că a conlucrat vrodată Ardealul la educația Principaturilor trebuie a fi ștearsă din închipuirea română ; silințele sau ostenelele unor ficii a Ardealului, aruncate în ogoarele Princi-paturilor, nu sînt titluri la acea mîndrie ; fapta ar dovedi mai curînd că acei oameni, neavînd cum întrebuița în Ardeal învățătura lor, s-au îndrep-tat în părțile României, unde puteau fi auziți, înțeleși și întrebuițați.

Dezunirea nu au săpat-o jurnaliștii și criticii moldoveni, au săpat-o sistemele ardelenilor, aceste închipuiri singuratice, care, în lipsă de realități, s-au aruncat în ideologii¹. Jurnaliștii moldoveni au strigat : „Frate Ioane, vorbește să putem înțelege și noi, poate că vorbiți bine pe la d-voastră ; scrie să pricepem și noi bunătățile și frumusețele ce gândiți...” Jurnaliștii și criticii au zis : „Vă rătăciți, și rătăciți inimele și mințile românilor cu cimitiuri fără noimă ; ne faceți din nou Trisotinii și Vadiușii² veacului al XIX.” Și d-voastră răspundeți cu o chestie păcătoasă de persoane și de dascalăși, o chestie de negoț. D-voastră ați dat drumul pe calea pedantismului cailor neînvățați, ce își zic literatori, de calcă fără frâu peste toate lexicoanele lumii și peste logică, pentru a îmbogăți sistemele d-voastră. D-voastră ați introdus în România patosul declamațiilor reci, argumentația pentru un pahar de apă, tomuri pentru descoperirea unei reguli de gramatică latină aplicată la gramatica română ; d-voastră nu mai dați voie să zicem tată, ci pater, d-voastră ați da foc lumii întregi, pentru că lumea nu pricepe frumuseța, practica și patriotismul sistemelor.

De a face din chestii ca a noastre chestii de persoane, de a face din aceste persoane fenomene naționale, când persoanele ne sînt prietene sau sînt tot dintr-un sat cu noi, este o slăbiciune cunoscută a coteriilor politice, științifice și literare. Dar tocmai pentru că toată românia a început deodată a

¹ Termenul „ideologii” este folosit aici cu sensul de idei fanteziste, fără raport real.

² Personaje ridicole, prin limbajul pedant și bizar pe care-l folosesc, din comedia lui Molière *Femeile savante*.

fi o cotărie, pedantismul s-a încuibat între noi, și ne-am proclamat toți scriitori mari, moraliști, oameni de stat și de capacitate. Moldova se dizlipește de această coterie și proclamă doctrina : că dascalășul funcționar, plătit sau neplătit, are a da seamă publicului de știința sa, de învățătura sa și de duhul acestii învățături. Pe parola sătenilor săi nu-l putem primi de om mare. Pentru dascalășii și autorii carii iscălesc, publică și vînd cărți, după cenzură vine cenzura jurnaliștilor și a criticilor. Orice se publică, gramatică, istorie, manuale, poezie sau filozofie, este proprietate nemărginită a criticei, ori de unde vin, și fără osăbire de laturile unde sînt născuți ; jurnaliștii și criticii moldoveni nu vor lipsi a întrebuița dritul lor de proprietate asupra scrierilor în toată întinderea dritului roman, care, latinește, ca să ne înțăleagă Ardealul, se zice : *jus utendi et abutendi*.

Cu aceasta nu credem a fi români răi, nici carii cearcă neunirea. Naționalitatea și patriotismul nu stau în numele unora și al altora, nu se slăbesc cu critice literare și nu se întăresc cu feticismul persoanelor. Norocire că în Moldova se găsesc critici, adică oameni carii se uită înapoi, să vadă ce au făcut pedanții, și se uită înainte, să vadă ce vor mai face pedanții, și în care rîpă de ridicul ne vor arunca ; fără dînșii, românia ar fi o adunătură de pedanți de tot soiul, ce s-ar socoti oameni mari, carii s-ar sui în toate zilele la Capitol să se ureze unii pe alții că au scapat românia. Se aude gîgîitul giștelor... Dar Camilii ¹ nu se zăresc !

Correspondentul din Zărnești se întreabă de ce moldovenii nu se apuc de cei ce șăd de una sută

¹ Aluzie la generalul roman Camil, care, la 390 î.e.n., a salvat Roma de invazia galilor.

cincizăci ani în fruntea mesii, sau de fiii lui Israel?... și s-au apucat de dascălașii din Ardeal. Românii din Zărnești nu știu ce sînt instituțiile țărilor, pînă acum ei nu au avut prilej a se ocupa de aceste chestii, și cred că se suflă pe ele cum nu s-ar sufla în borș... Nu știu iubiții noștri frați că fruntășia, supt o numire sau alta, e plecarea sufletului ominesc, și că numai nenorocirea poziției fraților noștri i-a ferit pînă astăzi de fruntășie. Moldovenii și muntenii nu sînt mîndri de fruntașii lor, că e un rod a vieții politice și comerciale de cinci sute de ani : duhul fruntășiilor se poate preface, dar fruntășia nu poate pieri decît cu societatea, și de aceea am zis că Ardealul e o închipuire moartă, pentru că a trăit afară de societate și s-a luat în dragoște cu sisteme afară de viață. Dar oare zărneștenii nu caută astăzi cum ar rădica și ei o fruntășie să o opue fruntășiei mugurilor și fruntășiilor altor neamuri ; oare ilustrațiile de acolo nu fac o fruntășie ce va rădica fruntășia socială, oare zărneștenii nu sînt mîndri într-atîta că cinstesc în preuții lor deșărtăciunile lumești, care nu le dorim în preuții noștri ?

Pentru fiii lui Israel mărturisim că este o faptă înțăleaptă a nu se apasa ; sîntem de aceia carii chemăm pentru dînșii îngrijirea, dreptatea și dreptățile toate... Ori subț ce chip și pretext se arată apasarea în lume tot strîmbătate se cheamă ; acei carii rădică la sarcinile țarei trebuie să aibă locul lor la bunuri și la folosuri — precum românii se despart în români ortodocși și în români catolici, vor fi și români israeliți ; și patria va cîștiga fii mai mulți. Exclusia nu are simpatiile noastre și am văzut cu părere de rău că în organizarea unei societăți, pentru îndemnarea și ajutorul învățaturii tinerimei, societatea își păstrează banii și simpatiile

numai pentru tinerii români ce-și dovedesc baștina. Am fi dorit ca agiutorul să se întindă la tot pământeanul, fără osăbire de lege sau de viță. Educația, ocrotirea obștească, egalitatea morală și civilă, împărtășirea la toate șterg baștina și dau lăcuiitori buni și îndatoriți. Principatele au a mulțami cîrmuirilor lor că toleranța, giunătare înscrisă în coduri, a fost întreagă în aplicație ; și ne mirăm că ardelenii emancipați de-abia să nu cunoască principiul evanghelic al toleranții și să strige războiul !

[DESPRE STEAUA DUNĂRII]

Ostenit de furtunoasele cișlegi ¹ ale acestui an, carele nu seamănă a ține toate frumoasele făgăduinți ce bucurase inimele și nădejdele românilor la începutul lui, m-am dus spre țară, pentru a răsuf.ă și pentru a zice ca cel cîntic, cîntic mai moldovenesc decît toate cînticele :

*Vară, vară, muma noastră,
Le bruma de pe fereastră
Și zăpada de pe coastă,
Și o fă iar rotăgoală,
Să mă mai dau ici de vale,
Să mai clănțăiesc din pistoale ;
Să mai văd soarele lucind,
Să mai văd iarba dînd,
Codrii înverzînd ;
S aud copilașii chiuînd,
Ciobănașii fluierînd.*

Din acest umer carnavalesc, primblat douăzeci și patru ceasuri într-un tîrg de munte, unde odinioară, în cîntea patriei, am fost lăcuiitor, am

¹ *Cișlegi* — interval între posturi, cînd se mănîncă de dulce și se organizează petreceri (carnavalul de iarnă).

făcut mai multe descoperiri, ce simt nevoia de a
ți le împărtăși.

I. Că numărul abonaților la *Steaua Dunării* ar
fi mare... deși mare... dacă... ! Pot oare spune acest
dacă... ? Nu te vei mînia și supăra ca alți redac-
tori... carii nu se mulțămesc a fi numai redactori,
dar vror a fi școală, sau cel puțin un eho al școa-
lelor muncite de *România literară*, moartă, pre-
cum știi, pe cîmpul bătăliei, și nu fără cinste.
Iubite redactore ! „Ce a fi a fi“, zice eroismul
nepăsător român. Așadar, acest *dacă* este... dacă
s-ar putè rosti mai moldovenește cele scrise, ca-
rele pentru noi poligloții sînt negreșit foarte fru-
moase, dar pentru mulți moldoveni de prin țară
și de prin munți, unde răzbate *Steaua*, sînt
moarte. Adă-ți aminte de *Patria*, ce nu o înțele-
geam nici tu, nici eu, deși scrisă pe hîrtie fru-
moasă, cum nu se fabrichează la Piatră. Mun-
cește-ți pana și pune o zăbală străinismului. În
adevăr, străinismul ne-a deșteptat odată, dar
începe de o vreme și supt toate chipurile a ne
înăduși, întocmai ca acei făcători de bine carii
scot pe nas binele ce au avut noroc de a putè
face. Ești înțelept, îndatorește pe corespondenții
d-tale la înțelepciune.

II. Altă descoperire, ce nu este nouă, este ne-
regulata expediție a Iașilor.

III. Greutatea ce simte românul de a plăti, și
placul lui de a prelungi creditul său, fie moral,
fie personal, fie cu amanet, pînă la sfîrșitul lumii,
se poate, de nu ar fi giudecători la Berlin, adică
Vornicia de aprozi și Divan de întărituri. Cumpă-
nește și dizleagă cum se poate uni astă greutate
cu fala vestită, cu mîna darnică și inima cea des-
chisă a românului...

IV. Altă descoperire am făcut, că răul e lipicios ca ciurma și ca rapăna ; sînt cîțiva ani, lăsăm tîrgul supt munți liniștit, străin de alte gîlceve decît gilceve de cherestè și produse : străin de București, străin de Blaj și de Iași. Astăzi... Oare cine a fost apostolul babiloniilor putregăioase... ? Copilăndrii înfășurați în ardelenismul, sarsailismul și alte isme ale Academiei... ? *Profesorii școalelor sătești*, vreau să zic *primare*... ? Coloniștii greci, turci, nemți, leși ce împoporează acest tîrg... ? *Zimbrul... Steaua... România literară*... sau cel nămol de rele tălmăciri ce le vînd Iașul și Bucureștii... ? Adevărul este că și aicea încep oamenii a nu se mai înțălege, acum că este nevoie de înțălegere ; și, neuniți în vorbă, sînt toți uniți a cere ca *Steaua* să scrie pentru obștie, obștia cea nepoligloată, nelatină, nefranțuscă, ca să poată bieții oameni avea o legătură, un locușor pe pămîntul moldovenesc, unde să se vorbească moldovenește. Știu că, de ți-ar cere o jărtfă mare acest tîrg, sau alt tîrg, sau și țara întreagă, ai face jărtfa. Jărtfește dar pentru cetitori o filă, o coloană sau un capăt de coloană, unde frumusețele stilului și a cuvîntologiei să lipsească cît mai mult se poate. Dă-ne idei multe și bune în limbă proastă, și cetitorii te vor binecuvînta, și *Steaua* va crește, de s-a face un soare. Hristos nu a spus oare că vorbește pentru proști și lipsiți, și oare slut vorbea Hristos ? Deși vorbea nu în limba fari-seilor și a cărturarilor, ci în limba lui Petru pescariul. Cu o a doua scrisoare ți-oi împărtăși a cincia descoperire, dacă aceste îți plac. Descoperirea este o călătorie în Moldova la 1817 făcută de doi ofițeri din gardia lui Napoleon, în urma desfiin-

țării armiei franceze, zise *L'armée de la Loire*. Urmăriți de patimele reacționare ale vremii, hăituiți de poliția franțuzească în Francia, în Svițera, în Germania toată, la Varșava, în Cracovia, Moldova fu un liman pentru dînșii ; impresiile lor tipărite la 1822 ne pot da o știință de mai multe naravuri moldovenești a aceei vremi.

· Scrieri tipărite
după moarte

SOVEJA

(Ziarul unui exilat politic la 1846)

4 martie. Iată-mă dar pus la-nchisoare și singur. Temnicherul meu a pornit azi la Iași... Am rămas dar singur... adecă sechestrat într-o viezuină fără orizont, unde soarele abiè pătrunde-n silă printre niște brazi stîrciți... Vîntul șuieră toată ziua ; omătul acoperă cu un giulgiu întristat coastele aprige ale munților. Oamenii îmblă aci acoperiți cu niște veștminte sălbatice de piei de oaie ; ar putè crede cineva că mă aflu în Siberia și cu atît mai mult în Siberia, încît sunt aici pe temeiul unei legi care nu are ființă... Dar, ce să zic ! nici partea mea nu e tocmai de lepădat, căci iată-mă, cu puțină cheltuială preschimbat în jertfă politică... suferind lipsuri, bîntuit de exil și de arbitrar, cine mă va putè oare opri de a mă declara un om mare prigonit?... De n-ar fi pilda cam primejdioasă, eu n-aș avè alta decît a rîde de aceste împrejurări... și dacă nu mi-ar lipsi cărțile, de n-aș fi pus la popreală, dacă aș avè cu mine straie și rufe, în sfîrșit dacă nu mi-ar fi așa de urît și aș mai putè să văd cîteodată vreo figură cunoscută, apoi, zău, nu știu de n-aș fi aici tot așa de bine ca și în Iași...

Neavînd ce să fac, îmi frămînt capul cu gînduri de tot felul ; printre toate aceste cugetări, roșii, verzi și împestrițate, punctul meu de plecare, călătoria și sosirea mea aici mi se ivesc ca niște visuri ; spre a le risipi și a pute dormi, trag la tutun, nu ca un turc, ci ca patru... căci, negreșit, în starea mea de exilat, omul are drept de a-și cheltui puterile în fumuri. Cînd însă nici fumul, nici ciubucul nu pot să-mi mai aline urîtul, atunci cat pe fereastră și ochii mei se ațintesc pe o bisericuță umilită, care de două sute de ani, de cînd e înălțată, a văzut multe, și care și ieri și azi a stat față la cîte o înmormîntare... ieri un unchiaș... azi un copil !... Viața și bătrînețele... nădejdea și dezgustul !... unuia-i zîmbea viitorul, cum zic poeții ; celalt trecuse prin toate nevoile... și ce nevoi !... ale săracului. Sărmani trufași ce suntem ! Noi credem că vom trăi în veci... închipuim planuri nemărginite... credem că vom face zgomot pe lume... și apoi o lopată de pămînt acopere tot ce am fost, și s-a mîntuit !... Niciodată n-am putut să-mi deslușesc lămurit aceste două cuvinte : *moarte și nimicire*.

Poate că vecinătatea acestei vechi bisericuțe și acele două înmormîntări au răspîndit o așa mare liniște în cugetările mele... nici o mîhnire, nici un răcnet de mînie, nici o tînguire n-au trecut încă prin buzele mele. Temnicierul meu a plecat chiar acum ; el era o mîngîiere mare pentru mine ; îmi povestea mereu la basme în felul *Halimalei*, și fiecare din povestirile sale, adunate în multîncercata sa viață, coprindea axiome din morala orientalilor. În ziua dintîi, cînd ne-am văzut, el, trăgînd din ciubuc, îmi zise, în chip de mîngîiere : „Nu te mîhni ; toate acestea vor trece. Supărarea nu este de nici un folos... la astfel de împrejurări trebuie

să faci ce-î face, ca să te uie lumea... Cînd cu Zavera, un turc, bănuiră cum că avusese amestec cu răzvrătitorii, fusese surghiunit pe țărmurii Asiei Mici. Trei ani se petrecură, și bietul turc tot aștepta să-i vie știre că s-a mazărit vizirul, dușmanul lui ; dar — cu totul împotriva obiceiului sultanilor — vizirul sta pe loc în slujba lui, și turcul se prăpădea cu firea. În sfîrșit rudele acestuia, prin deosebite uneltiri, ajunseră pînă la vizirul și-i dară o jalbă, rugîndu-l să ierte pe osînditul și să-i dea drumul a se-napoia acasă. «Mohamet să trăiască ! zise vizirul, ce ? n-a mai murit cînele acela ? În-dată să meargă să-i taie capul !» La turci, unde-i vorba, acolo-i și fapta... Peste trei zile însă, vizirul fu mazărit și altul veni în locul său. Ei ! spune-mi acum, rogu-te, nu e mai bine să-și caute omul singur mîngîierea ?...“

N-am de fel ce face ; să mă primblu nu pot, căci pre e vremea rea... singurele-mi petreceri sunt de a trage tutun, de a mîncă mult și mai cu seamă de a dormi ; dar vai ! i se urăște omului și cu somnul. Mă bucur c-am putut fura un petic de hîrtie de la acest om de treabă, care mă păzește aici, și c-am găsit și-o pană pe care îmi lipsește însă un briceag, spre a o mai subția ! cu dînsule-mi petrec vremea puind negru pe alb. Deși nu mi-ar lipsi subiecte de descriere, voi spune însă împrejurarea care m-a adus aci.

Nu știu ce pornire împinge în veci pe om către păsul său... oare este aceasta spre a-și aduce sieși mîngîieri ? — Nu-mi vine a crede... Fi-va dar spre a-și atrage luarea-aminte a celorlalți și a-i îndemna să te bage în seamă, să-ți prindă mila sau să te laude ?... Pare c-aș crede aceasta mai bine, mai ales cînd mă gîndesc la dramul de zădărnicie și de trufie ce zace-n fundul inimei oricărui om și mai

cu seamă a oamenilor carii, spre rău sau bine, sunt căzuți la boala condeiului... De aceea nu pot crede că cei de seama mea au scris vreodată întâmplările lor fără de un interes cu totul personal. Nu voi însă să aduc pilde politice... de vreme ce ar fi de ris a amesteca politica într-o treabă ca aceasta; apoi cine voiește însă să cunoască pricinile, împrejurările și urmările unor asemenea [pilde] n-are decît a citi cele ce s-au petrecut cu Mirabeau¹ și vor cunoaște dintr-acelea, toate părerile mele în asemenea materie.

S-apuc dar lucrurile ce mă privesc pe mine de la căpătîiul lor.

La 25 ale lunii *februarie* s-a jucat pentru întîia oară *Provincialul la Teatrul Național*. Sala era plină... aplaudări din toate părțile, numai autorul nu aplauda... mai întîi de modestie, apoi fiindcă nu era mulțumit nici de bucată, nici mai ales de actori, carii, cei mai mulți, nu-și cunoșteau rolurile, și în sfîrșit nici de cenzură, care ștersese aproape a treia parte din bucată.

Subiectul, dacă voiți să-l știți, era numai o scenă de haiduci moldoveni, cu îmbrăcămintea și graiul lor, cu cîntice de ale lor, carii la sfîrșit se ucideau toți; autorul voia să facă o epigramă în contra dramelor ce au copleșit scena, dar epigrama avea însăși să se schimbe în dramă adevărată, precum veți vedea, nu pentru spectatori, ci pentru eroi și autor. Aceasta va fi, cred, întîia oară cînd acei actori se vor fi identificat așa de bine cu eroii ce înfățișau.

26 *februarie*. Priimesc dimineața vizita directorului teatrului... Mai întîi mă felicită asupra suc-

¹ Om politic francez (1749—1791), cunoscut pentru participarea sa la revoluția burgheză, pe care însă a trădat-o.

ceselor dobândite în seara ajunului... îi răspund că el nu pricepe nimica din ale teatrului și că viitoarea mea bucată nu va fi desigur jucată în prăvălia lui de *pehlivani*. Zicînd acestea, îmi dau pe gît cafeaua, iar d. director, cu poruncă de la ministru către dînsul, mă roagă să-l *împrumut* cu *bucata*. Nu văd nici o greutate într-aceasta ; știu că bucată e cenzurată, știu iarăși că actorii au lăsat pe dinafară jumătate din ceea ce a rămas neșters de cenzură, știu în sfîrșit că legea e dreaptă și că, acolo unde se află o cenzură, impusă sau primită, nu mai poate fi răspundere pentru autor. Dau dar *bucata* și ies din casă, fără a mai gîndi la acestea.

La 11^{1/2} ceasuri mă întorc ca să mă culc ; aflu că d-l agă m-ar fi căutat și că mă pofteste a trece pe la d-lui. Petrecusem seara vorbind despre poezie și literatură, precum arareori se petrece în frumoasele adunări ale frumoasei noastre capitale, și dau peste o invitație de la aga ; contrastul era ciudat... dar fie !... Intru în trăsură și mă duc la domnul aga, deși nu știam să fi avut vreo daraveră cu pristavii agiei... Nu-l găsesc însă acasă... dar crezînd că poate să fie ziua d-lui aga, las slujitorului un bilet de vizită, zicîndu-mi că poate să prinză bine, și mă întorc acasă... Vreo cîțiva prieteni mă așteptau cu o partidă de șah. Abia începusem partida cînd deodată intră pe ușă aga... Slujbașilor statului se cade a li se face oarecare cinstiri... sluga aduce ciubuce, dulceți : ...eu jucam mereu înainte ; nu se-ntimplă nici *șah*, nici *mat* ; partida se sfîrși printr-un *crai despuiat*. Ne sculăm, aga mă ia de mină și mă pofteste a merge cu dînsul pînă la ministru, spre a da oarecare deslușiri. Eu nu cunosc pe ministru ; dar de vreme ce voiește a fi luminat, eu îi sunt la porunci ; de aceea îndată îmi iau pălăria, mînușile și biciușca. Toată adunarea lua

aminte la noi ; curiozitatea sta zugrăvită pe toate obrazy, iar eu, plecînd, poruncesc în gura mare să pună masa pentru cină. Eram vesel ca o ciocîrlie. „Russo — îmi zise un prieten, apucîndu-mă de mînica hainii — fii cuminte fără d-a te înjosi ; fii țeapăn și nu zvăpăiat. Știi că extremitățile se lovesc în cap ; nu trebuie omul să fie nici înfumurat, nici slugarnic.“ — „Lasă-te pe mine, îi răspund ; știu eu seama ; dacă va fi vorba despre bucata mea, eu nu ies din această dilemă ; ori este cenzură, ori nu este !“ Mă sui cu aga în trăsura lui și mă pune la dreapta, drăguțul ! Nu-mi aduc aminte vorbele fără șir ce am schimbat cu aga ; eram departe, foarte departe de ce mi se pregătea și mai ales de locul de unde aveam a scrie acestea ; nu știu să-l fi zărit vreodată pe vreo hartă geografică.

Sosim la d-l ministru ; tindele erau pline de slujitori, de *gens-d'armi* (oameni ce sunt astfel numiți, fiindcă niciodată n-au umblat serios cu vreo armă în mîină), de comisari și alte felurite fracțiuni ale stăpînirii, însărcinați cu păzirea orînduiei publice. Toate acestè nu mă deșteptară de fel asupra enigmei mele... Întru... Sub lumina îndoioasă a unei lampe, zăresc împrejurul unei mese doi miniștri și un director ; mai mulți slujbași și directorul teatrului stau în picioare, iar în mînele ministrului recunosc o broșură. Mă înaintez salutînd pînă la masă, și următoarea întrevorbire se începe între mine și ministru :

— Domnule, domnia-ta vrei să răzvrătești țara !
— Eu, domnule ministru ? Zău, nu vă înțeleg !
— Domnia-ta ai scris o bucată, care atacă orînduiala publică și întocmirea țării. Va să zică domnia-voastră, domnilor, nu voiți să vă astîmpărați și să trăiți fără de a tulbura orînduiala !

— Mă iartă, domnule ministru ; noi toți dorim să fie dreptate și bună orînduială... Dar nu pre cunosc pricina pentru care m-ați chemat aci ; oare este spre a da ceva lămuriri despre bucata mea, sau spre a mă-nvinovăți ?

— Domnia-ta ești pîrît de a fi poruncit, sub a domniei-tale răspundere, actorilor, ca să rostească unele cuvinte șterse din bucată de către cenzură.

Directorul teatrului — Vezi, domnule Russo, ce ne-ai făcut ?

Eu — Și cine mă pîrăște ?

Ministrul — Actorii.

— Ia să vedem.

— Grefiere, citește.

Aci, un păcătos scoate un terfelog de hîrtie, care coprindea mărturisirea actorilor ; într-însul sta scris că eu, sub a mea răspundere, i-aș fi îndemnat a rosti unele pasagii, dar că ei, temîndu-se de urmări, le-ar fi tăcut. (Ba bine că nu ! ei uitase jumătate bucată.) Eu răspund la acestea că acea hîrtie n-o pot lua în seamă, fiindcă mai întîi e stoarsă de la ei prin îngrozire, apoi fiindcă coprin-sul ei de sineși se desființează și, în sfîrșit, fiindcă nimic dintr-însa nu mă privește pe mine.

— Dacă d-l ministru poștește, îi pot dovedi că cenzura n-a știut ce face și că toate cele șterse de dînsa se află mai pe larg desfășurate în cursul bu-cății... Și spre dovadă întoarcem foile broșurii.

— Orișicum, domnia-ta nu trebuia să alegi ase-menè subiect... el aduce tulburare, mai ales în ast-fel de vremi.

— Aceasta nu mai e treaba mea, d-le ministru ; ci a cenzurei. Dacă ea nu este în stare a cunoaște ceea ce se iartă și ceea ce nu, apoi sunt eu de vină ?

— Măria-sa e supărat.

— Îmi pare rău, dar nu e vina mea. Ori e cenzură, ori nu e. Dacă cenzorul e un neghiob, care nu-și știe meseria, spînzurați-l, ca să fie de pildă... Eu socoteam, d-le ministru, că m-ați chemat aci spre a sta și eu de față cînd veți sudui pe direcția teatrului, care nu răspunde la încrederea publicului și pune în joc bucățile, fără ca actorii să le știe bine pe de rost și fără de a îngriji buna lor executare. Dar de vreme ce este vorba de bucata mea, apoi tac, căci nu am nimica de spus asupra-i.

Ministrul, care era foarte aspru la începutul întrevorbirei, se alinase mult în urmă. După acestea, el îndoi broșura, o puse în buzunar și ieși cu celalt ministru, zicînd :

— N-ar trebui domnia-voastră, domnilor, să vă țineți de asemenea secături.

Ciuda însă mă năbușise și, spre a o potoli, cerui un ciubuc ; ne mai deteră și dulceți pe dasupra. Rămîind singur cu aga, cu directorul ministeriului și cu Leon adiotantul, aceștia mă cam înștiințară despre ceea ce mă aștepta. Nu mai țin minte glumele ce făcurăm împreună : eu rîdeam mai tare — și aveam și pentru ce — iar ceilalți din cînd în cînd stau de mă jăleau. Îmi mai rămînea o nădejde... Miniștrii se dusesese la vodă, ca să cerce a-nlătura pacostea după capul meu. Pe la două ceasuri, ei se întoarseră plouați, parc-ar fi căzut păcatul pe dînșii... Nu știu dacă aceasta venea din inimă rea, unde mă porneam sub o osîndă politică... sau din căință pentru că săvîrșeau o faptă nelegiuită (dar aceasta n-o pre cred)... Vodă voia cu orice preț să facă cu mine o pildă, chiar dacă în urmă s-ar îndura a mă recunoaște de nevinovat. Trebuia dar să mă pornească... unde ?... zău, eu nici gîndeam ! Porunca pentru exilarea mea era gata de după prînz... hîrțile toate stau pregătite... căru-

tele erau în curte. În minutul plecării, oamenii stăpînirii se gîndiră că aş putea să deger de frig pe drum... şi stăpînirea voieşte îndreptarea şi nu pieirea vinovatului. Cerui să mă întorc pentru cinci minute acasă ; dar nu-mi învoiră ; şi domnia-lor şi eu eram în drepturile noastre, eu de a cere, domnia-lor de a-mi refuza... În scurt, aga îmi puse pe umeri blana sa ; ministrul îmi dete o căciulă, galoşi, un ciubuc şi tutun, şi fiecare din cei de acolo îmi deteră ceva bani. Voi înapoia banii la întoarcerea mea sau altcîndva, iar darurile ministeriale le păstrez, căci un ministru nu dă în toate zilele. Auzit-aţi pînă acum un exilat să plece la locul osîndei sale cu o căciulă pusă în capu-i de mîna de ministru !... La urmă, după ce se sfîrşiră îmbrăţişările în dreapta şi-n stînga, după ce se liniştiră încredinţările de slujbă, mărturisirile de mîhnire şi mîngîierile date şi primite împreună cu strîngerii de mîni cu grămada, ieşii din acea odaie, în care cu două ceasuri mai nainte intrasem slobod, sau ca şi slobod, ieşii prizonier şi *prizonier de stat*. Frumoasă pradă, zău !... şi eu m-aş făli cu dînsa. Dar, cu acestè nu se mîntuise năpastiile mele. În tindă, domnii actori, gata ca şi mine a întreprinde un drum de seară, mă salutară cu un concert de cobituri :

— Iată, domnule Russo, ce pătim din pricina domniei-tale.

În minutul acela afurisii cenzura şi mă azvîrlii în căruţă ; surugiul scoase un răcnet sălbatic, care în acea prilejire mi se păru o cobe rea : caii se porniră cu iuţeală, şi abiè deosebii un glas, ce-mi striga : „Nu uita blana mea... la Focşani !“... Plecam în loc de exil !... Să-mi fie calea uşoară !...

Aci se sfîrşesc faptele şi încep impresiile. Noi coborîm paveul pe trăpşor ; am cu mine un cazac,

părtaș la căruță, și picioarele noastre se ceartă pe un mănunchi de fîn, ce ni s-a așternut spre a fi mai pe moale. În urma noastră merge altă căruță, purtînd încă o fracție a puterii armate. Doi cazaci călări, sub comanda unui comisar de cuartal, merg pe de lături. Noaptea e întunecoasă ; cade o bură de ploaie, tîrgul e liniștit, felinarele lipsesc, căci eforia pusese temei pe făgăduințele din calendar ale lunii ; tropotul cailor și plesnetul bicelor au un răsunet jalnic. ; e o noapte numai bună pentru fapte rele, pentru comploturi de romanț, pentru mari măsuri de stat. Eu însă salut cu duioșie în dreapta și-n stînga bielele case din ulița mare, care dorm somnul dreptilor, fără de a ști ce se petrece pe uliță. Sosesec la barieră ; un om în cămeșă ridică iute cumpăna ; surugiii înjură, comisarul ne urează călătoria bună... Încă un pas... cumpăna se lasă îndărătul nostru... comisarul dă zor calului său ca s-ajungă mai curînd la culcuș. El era singurul fir care mă mai lega de societate. D-acum nainte eu nu mai sînt un om... ci un lucru, care va trece din mîină în mîină, pe la privighetori, la temnicheri, la cazaci, la cîrmuitori...

Aceste cugetări nu-mi veniră pe dată ; nu mă puteam gîndi la nimic ; atît numai îmi aduc aminte că simțeam o mare bucurie d-a mă duce din Iași. Pre cît caii sporeau la drum, ideile îmi veniră cu grămada, de toate feliurile și de toate fețele. Tre-cînd pe la Socola, deși era întuneric, zării palatul numit *Petit Séjour* și mă-nchinai cu smerenie, puindu-mi nădejdea în dreptatea oaminilor, a legilor și a autorităților. Mi-adusei aminte că cu vreo cîteva zile mai nainte mă primblasem de vreo două ori pe acolo... și, fără de voie, îmi făcui cruce. Cît ținu acea seară pînă la întîia poștă, numai o dată îmi veni în gînd o glumă ; una e cam puțin în îm-

prejurări așa de glumete. Era cam ruginită, în adevăr, dar tot o vă voi spune, cu atît mai ales că lucrurile ruginite sunt totdeauna bune ; dovadă : romanii și grecii, carii sunt foarte vechi și ruginiți, exilau ; modernii exilează și dînșii !... Așadar îmi dete și mie prin gînd a glumi cu nevinovăție asupra călătoriilor pe socoteala statului, și mai adăogii, cu aceeași nevinovăție, că neapărat ministeriul dorește să afle părerea mea asupra gradului de temperatură în nopțile lui februarie prin Moldova.

Sosind zdrobit și muiat la cea dintîi poștă, abiē dobîndii prin rugămintē, prin amenințări, prin sprijinul cazacilor și mai vîrtos prin ajutorul unei jumătăți de galbin, patru coți de pînză de cîlți cu un pumn de paie tocate într-însii, purtînd numele amăgitor de pernă. Trăsurile ce stăpînirea dă pentru slujba exilaților ar cere neapărat niște oase de fier ; meșterii care le pregătesc cu atîta meșteșug n-au prins încă de veste că sunt pe iume arcuri și leagăne.

D-aci pînă la Vaslui nu mai știu nimic ; am cam dormit, dacă se poate numi somn acea neconținută zdruncinare, care te azvîrle la un stîngen de pe locul tău... Cînd scosei gluga din cap la Vaslui, era ziua mare.

27 februarie. Pînă să pună caii, mă dau jos la poștă, unde găsesc un fel de căpitănaș de poștă, căscînd și frecîndu-se la ochi. Voia nemernicul să capete știri și, prețuindu-mă după cojocul de drum — precum fac acești oameni — începu a mă cerceta cu oarecare despreț. Eu îi răspund că sunt surd ; el dă din cap și urmează a se îmbrăca mormăind.

Trebuie să știți că omul nu este în stare a merge cinci poște pe nerăsuflete, avînd și-o osîndă politică pe capu-i, fără de a simți trebuință d-a se

drege la inimă ; de aceea ne și oprim într-o ulicioară, la *ХАНСА БОГДАНЕСЧИ*, ¹ unde ni se dau cafele turcești, foarte bune, dulceți și rachiu, totul pe 60 de parale. Acolo găsii și doi turci trăgînd din ciubuce cu o adîncă seriozitate...

De mult era de cînd doream să încerc și eu caii de poștă, despre carii atîta s-a vorbit. Cu prilejul acesta mă încredințai că caii sunt buni și că surugiii nu și-au furat buna lor reputație. Totdauna am gîndit și am spus că surugiii noștri merită a avea o istorie a lor, și eu trag nădejde că va veni ziua cînd se va scrie *Fiziologia surugiului*, precum s-a scris aceea a unui mare număr de chipuri mai puțin interesante și mult mai interesate. Mi-a dat în gînd să-i pun pe scenă... Cîte ar mai zice ei despre persoanele ce au purtat cu olacul ² !... Dar lecția mi-a fost spre învățătură ; de acum înainte urăsc teatrul ; calea lui e plină de spini, și chiar de nu duce la glorie, apoi desigur duce în exil !

Alergasem vreo șapte ceasuri în goana mare, cînd, trecînd pe lîngă o trăsură, cunoscuî obrazul unui prieten : într-o clipă ne făcurăm semne și stăturăm. E de prisos a-i spune numele ; e bălai, rău scris la stăpînire și poartă adesea căciula țurcânească.

- Unde mergi ? fu întrebarea sa.
- În exil, fu răspunsul meu.
- Ce spui ?
- Privește la tovarășii de drum.
- Unde ?
- Dincolo de Dunăre.
- Pentru ce ?
- Reacție a întîmplărilor de la 25 ianuarie.

¹ Hanul Bogdănești.

² Olac — căruță de poștă, diligență.

— Bine, tu nu erai amestecat în ele.

— Ce face aceasta ? Vă pedepsește pe voi în mine.

— Altceva...

— Mai întâi, aceasta ar fi de ajuns. Apoi, se fac arestații în toate părțile și pe tot minutul. Astă-noapte toți caii de poștă au fost puși pe cercetări.

— Mai sunt și alți exilați ?

— Doisprezece...

— Nu șuguiești ?

— Aș vrea să pot. Călătorie bună ! Dar stai ! tu unde mergi ?

— Mă duceam la Birlad : dar acum am schimbat părerea. Mă întorc la Iași.

— Țin'te bine... au să te pună la gros.

— Cale bună !

— Așijdere !

— Să trăiască întâmplările de la 25 și reacția !

— Formele s-au păzit ? Judicata a fost lungă ?

— Cît să mă urc în trăsură... Dar ce gîndești tu, iubitule...

Mă pornii pe rîs la exclamația radicalului meu : minele noastre se mișcau în aer ca niște telegrafe, pe cînd surugiul cu un chiot mă zbură în poștă.

Priveliștea locului ce străbatem e tristă, stearpă și pustiită : sunt tot cîmpii întunecate de crivăț și semănate pe ici pe colé cu delulețe și movile, care nu schimb întru nimic uniformitatea locului. D-a lungul drumului nu e casă, nici sat ; la dreapta și la stînga se zăresc în depărtare cîteva colibe, rușinoase — s-ar crede — d-a se arăta. Timpul e întunecat și, de frig, bag nasul în blană și strig surugiilor a goni și mai tare...

La Birlad întîrziem un ceas ; un sfert ca să cumpăr pine, să-nghiț un păhăruș de rachiu, împreună cu escorta mea, și trei sferturi, la poștă, spre a da

capitanului vremea de a-și face tabietul după masă și a-și trage ciubucul. Ce să-i faci?! Omului îi place a trăi bine!...

Pînă la Tecuci vremea se schimbă, cînd spre vînt, cînd spre ploaie; pulberea și glodul se luptă pe rînd asupra-mi. N-am nimica de spus despre aceste două tîrguri; mi se părură așa murdare, așa despuiate, încît nu plătesc nici vorba. Să facem însă o deosebire: la Tecuci se găsesc covrigi minunați.

D-aci pînă la Focșani ploaia pică fără-ncetare; la cea din urmă poștă era noapte adîncă: nu mai știam unde mă aflu, nice ce fel de țară străbatem. Cînd ajunsei la domnul ispravnic, nu-mi sta prin putință a mă coborî din trăsură; glodul ce se strînsese pe mine mă oprea d-a mă mișca; nu puteam să înțeleg ce este în căruță; a trebuit să aducă o luminare, ca să mă descurc, și opt brațe ca să mă deznămolească. Domnul ispravnic citește poruncile; escorta mea mă dă pe mîinile d-sale și primește o adeverință, ca și cînd aș fi fost un colet de mărfuri. Mă spăl pe obraz de glod și de pulbere și, fiind abiè 8¹/₂ ceasuri, mă duc să mă-nchin cu plecăciune la domnul ispravnic și la toată sindrofia; erau vreo șase-șapte inși, căroră le plătesc buna lor priimire prin cîteva știri nouă, care trec din gură în gură, și apoi mă duc să mă culc într-un pat de minune. În exil totul nu e de lepădat, și niciodată un pat bun și un pahar de ceai n-au mai mult preț!

28 februarie. Abiè la zece ceasuri m-am trezit; ușa se deschide și văd întrînd un cap de cazac; mă recunosc că sunt al lui. Văzînd că nu mai dam nici un semn, s-au fost temut ca nu cumva să fi luat-o la fugă noaptea. Mă îmbrac în grabă și,

ieşind, întîlnesc pe contracciul¹ poştelor, pe care nu lipsesc a-l felicita pentru buna stare a otcupului² său ; în sfîrşit mă pregătesc a mă porni la Soveja, unde este soarta mea d-a merge : ce-i mai de trebuinţă sunt albiturile ; cumpăr dar, groaznic de scump, opt cămeşe — pentru un exilat de agiuns — două duzine de colţuni — e cam mult — şi tutun — e de prisos ! — şi cît mai rămîne din ziua aceea stau de mă odihnesc şi dorm. Se aprind lumînările; *sindrofia* se adună; nu voi descrie acea *sindrofie*, căci e tot ceia pe care o-ntîlnim în toate tîrgurile noastre de prin ţinute, ba încă chiar şi-n Iaşi. P-aici se vorbeşte mai mult pe munteneşte.

Se deschide uşa şi intră un boier bătrîn, care pare a fi un patriarh al locului... e îmbrăcat moldoveneşte, şi eu stau de-l privesc cu curiozitate, sau ca pre o curiozitate. Nu ştiu pentru ce, de cîte ori întîlnesc cîte unul din acei sălbatici carii au păstrat vechile straie, mi se pare că, în felul lor, ei judecă foarte sănătos şi au în sineşi un ce pitoresc ; iar cînd vorbesc, graiul lor, şi de n-ar fi plăcut, e plin de originalitate. Azi numai ei au rămas carii să vorbească pe moldovinie... Văzînd pe acesta, eu mă aşteptam c-a să înceapă a povesti, şi nu mă înşelai.

În tot ţinutul nu se vorbeşte de alta decît de un întreit omor, săvîrşit în împrejurări groaznice, de către şapte inşi dintr-un sat, prin care am să trec mîine. Acei oameni s-au prins, şi d-l ispravnic ne arată armele ce s-au găsit la dînşii: un cuţit tare tăios, cu ascuţişul de două palme lung, o păreche de pistoale rele şi un frumos iatagan cu mănunchiul de argint săpat, care negreşit că este de furat.

¹ *Contracciu* — cel care ia în concesiune de la stat o lucrare publică.

² *Otcup* — bun sau venit al statului dat în arendă.

Crima sluji de temă, și fiecare înșiră numele tâlharilor pe carii i-a cunoscut : *Voicu, Petreanu* și alții reînviase, și mai mult de cincizeci de ori auzii reviind în vorbă numele *Olteanului*. Țara de gios a Moldovei e întetită de tâlhari ; sau că locuitorii ei au păstrat aceasta ca un rămas din vechea lor vilejie și din obiceiile de jaf ale războaielor din trecut, sau că le-a dat pronia o aplecare firească, așa de nenorocită ; dar sunt sate întregi, ba și ocoale, care se bucură de o reputație foarte îndoielnică, fără ca aceasta să le fie spre ponos.

Veni și rîndul unchiașului d-a povesti : povestea lui e cam lungă, dar am ținut-o minte, osebit numai de gesticulația lui, de cîteva înjurături și de acel pitoresc al-îlimbei, căci era și glumeț bătrînul. Am uitat numele tâlharilor, numirea satelor și locurilor, dar prescriu aci istoria, cu nădejde că se vor găsi și acelea, dacă nu voi pute însumi a le pune cu vremea la locul lor.

La 183... ceata aceea străbătea ținutul Putnii în toate părțile. Era vara și mare lipsă de popușoi în țara de gios : căile erau cutreierate de neguțatori și de care, ce mergeau să ia merinde în țara de sus... Într-o zi, ceata de care e vorba întilnește pe drum, pe lingă Adgiud, doi turci : îi calcă, îi jăfuieste într-un minut și încalecă apoi, luind d-a lungul malurile Siretului în gios. Dăsupra Mărășeștilor întilnește vreo șasezeci de care moldovenești și muntenesți, ce se duceau să cumpere popușoi : pe dată ce tâlharii rostiră un cuvînt și arătară pistoalele, toți căruțașii o rupseră la fugă care-ncotro putu, unii puindu-se cu burta la pămînt, alții ascunzîndu-se prin mărăcini, alții alergînd cît îi ținură picioarele ; hoții traseră pistoalele mai mult în vînt ; nimeni nu fu atins : dar numai spaima ! Ei adunară vreo șapte mii de lei, care tot sunt

cevași pentru niște tilhari și care sunt foarte mult pentru niște țărani. Nemulțămindu-se însă pe atîta, ei, tot în ziua aceea, cîrmesc înspre munți și apucă drumul d-a dreptul prin cîmpie... aveau cai buni, hoții !... Pe la apusul soarelui, iată-i că sosesc la un sat : pe cîmpie nu daseră peste altcineva decît peste un biet răzeș, ce-și treira griul. Hoțul milă n-are ! Unul din ei luă binișul ¹ din spina românului și-l puse pe al lui ; apoi intrară în sat.

Tocmai în ziua aceea, pentru păcatele mele, venisem și eu de prin țară, într-o căruță cu un cal și trăseseam la hanul din sat, ca să noptez acolo cu vreo patruzeci de care, ce-și făceau conacul². Știam că locurile acelea sunt cutreierate zi și noapte de hoți și mă feream de vreo pacoste... Vremea era cam tulburată : tuna cam înfundat și începuse a pica stropituri late de ploaie. Nu era cu putință să mă adăpostesc în cîrcimă, de mulți ce erau într-însa... Mă-nfășurai și eu într-o ipingea veche de aba, mă stîrcii în căruță și cîrcimarul îmi azvîrli dasupra o rogojină. Doar că apucasem să mă culc, răsufliînd abiè-abiè, și simții că se ridică rogojina : o mîină îmi dete ipingeaua în lături și mă pomenii față în față cu căpitanul cetii de hoți... Numai cît avusei vreme să azvîrl la dracul punga mea cu vreo două sute de *usluci* ; îndată mă și scol și întru în cîrcimă în urma căpitanului... Era tare întuneric ; ...hoțul cheamă pe cîrcimar și-i poruncește s-aprinză lumînarea.

— N-am luminare — răspunde arendariul — dar de-i aștepta puțin, m-oi duce să iau de la vornic...

¹ *Biniș* — haină lungă și cu blană pe margini.

² *Conac* — popas.

Auzii răsunînd o palmă ; unul din hoți scoase o legătură de lumînări și, scăpărînd cu amnarul, aprinse două. Una mi-o deteră mie în mînă, poruncindu-mi să o țin. Mă făcuseră sfeșnic, tîlharii ! drept să spun că *ighemoniconul* ¹ meu de boier se cam zburlise ; dar oprii *paraponul* ² pe seama mea. Pe cealaltă lumînare o lipiră de sobă... Nu țin minte să fi văzut vreodată în viața mea chipuri așa mîndre ; ai fi jurat că nu-s tîlhari. Ș-apoi ce arme, ce straie la dînșii ! numai firuri și săpături de aur, împrumutate de pe la călători... Eu, biet, stam în mijlocul casii numai cu cămașa și anteriul pe mine, și cu cizmele în picioare ; șalul de la brîu se desfășurase în valvîrtejul de la-nceput... Șase hoți ieșiră afară... apoi îndată începură a intra în odaie țărării, tovaroșii mei de conac și de pagubă, cîte unu-unu : toți șezură pe lavița de la părete, fără să cîrcnească ; după dînșii veniră și hoții, care începură a cerceta pe fiecare și a scormoni prin buzunare și prin chimire. Despre parte-mi, cu mare foc și grijă cătam la toate cîte se petreceau. Pe dată ce vreunul era jăfuit gata, mi ți-l azvîrleau pe un crivat ³ mare, ce era între sobă și părete, de ajunsese acolo să stea grămădiți ca niște saci de făină. Cînd mîntuiră această poznă, doi dintre tîlhari luară pistoalele în mînă și ieșiră afară de strajă. Ceilalți șase chemară din nou pe cîrcimar și-i porunciră s-aducă din pivniță vin și o putinică de icre moi, care trebuia să se afle acolo.

Diavolii cunoșteau bine locurile, căci în adevăr icrele erau aduse pentru privighetor. Cîrcimarul aduse o mescioară rotundă cu trei picioare, vin,

¹ *Ighemonicon* — demnitate, mîndrie.

² *Parapon* — supărare, ciudă.

³ *Crivat* — pal.

pîne și icrele cerute. Căpitanul se rezimă de o crăpătură ce era în părete și sluja drept fereastră, și ceilalți șezură împrejurul mesii; îmi făcură semn să m-apropii ca să le fac lumină, și se puseră pe o mîncare țeapănă și foarte adese stropită la măsea... Înțelegeți domnia-voastră că Dumnezeu n-a făcut pe boieri ca să stea în picioare pe cînd mănîncă moșicii; de aceea începusem și eu a mă cam *stenahorisi*¹, cînd deodată s-auzi un zgomot mare despre sat. Prinse se de veste că la cîrcimă au călcat hoții și veneau oamini armăți cu furci și cu bîte, făcînd larmă mare... Tîlharii însă nu se clințiră... Zgomotul creștea mereu; dar doi inși, strigînd mai tare, ziceau în gura mare: „Măi oameni-lor, cătați-vă de treabă! Mergeți pe la casele voastre, carii aveți neveste, cu muierile voastre; carii n-aveți, cu ale celorlalți!...” Apoi răsunară două pistoale slobozite totodată în vînt, și bărbați, femei, copii, toți tăcură... Hoții din odaie își căutau de bere și de mîncare; peste puțin însă alte strigăte se auziră, împreună cu împușcături. Fugarii luase într-ajutor mai multă lume și veneau de această dată cu o larmă groaznică. Strejile strigară: „Ieșiți”. La aceste cuvinte, căpitanul sări peste masă cu așa multă furie, încît mă trînti pe gios. Pînă să n-apuc a mă așeza bine pe picioare, toți dase năvală afară și sta pe prispă dinaintea ușei. Huetul se făcuse așa de mare, încît socotii că toată cîrcima era cuprinsă de gloată; șeasesprezece focuri răsunară de rînd și se făcu iarăși tăcere. De astă dată tîlharii se-napoiară în odaie, își umplură armele și se puseră iară la masă...

— Ia spune, boierule — întrerupse aci unul din ascultători — te aud povestind multe și mă-

¹ *A stenahorisi* — a se neliniști.

runte ; dar despre buşelile ce vei fi căpătat şi domnia-ta în vălmăşag nu pomineşti de fel...

— Să mă ierţi, domnia-ta ; eu n-am căpătat nimic. Drept vă spun că m-a prins şi pe mine mirare când m-am văzut scăpat teafăr printre picături. Dar tîlharii erau veseli şi foarte mulţamiţi de prada zilei : nu le-a mai stătut să se lege de mine... După o jumătate de ceas, ei încălecară, ca să iasă din sat : dar tocmai la capul satului era o cîrcimă în bordei, ce o ţinea un muscal, anume Ivan... doi turci se odihneau acolo... auzind împuşcăturile, ei socotiră păgînii că este vreo nuntă în vecini, măcar că era în postul Sîn-Petrului ; spuseră lui Ivan să meargă să vază ce e p-afară şi iar se culcară. La o fugă de cal de la sat, Ivan se-ntilni cu hoţii.

— Să-ţi fie noaptea bună, bădiţă — zise unul lui Ivan — dar cine eşti tu ?

— Ivan cîrcimarul... mă duc în sat să văd ce-i p-acolo...

— Dar pe la tine ce veste, bade Ivane ?

— Ce să fie ? Nimic. Ia, doi turci au mas la mine la adăpost.

— Fă-te-ndărăt acasă !

Tîlharii deteră pinteni cailor, lăsînd pe Ivan să-şi urmeze calea sau să se întoarcă, după plac. La cîrcima pomenită, ei descălecară şi traseră cu urechea ; nu s-auzea alt zgomot, decît bătaia unei mori ce era nu mai departe de o azvîrlitură de puşcă ; la moară, lucea o zare de lumină ; altmintererea, peste tot era tăcere şi o noapte mîndră din luna lui iunie. Hoţii s-apropiară de bordei şi, văzînd uşa deschisă, se îndemnau unii pe alţii să între mai întii, căci se temeau de vro cursă ; dar Ion, cumnatul căpitanului, cel cu binişul de căpătate, apucă înainte, şi după el merg cu toţii. Ar-

dea înlăuntru un fel de candelă, ce d-abia lumina ; pe pat, dormeau duși amîndoi turcii, cu armele lîngă dînșii ; unul bătrîn și celălalt tînăr, ca de vreo 19—20 anișori. Hoțul cu binișul luă mai întîi armele, apoi ridicînd de urechi pe turcul cel tînăr, îl dete pe mîna unui tovarăș de ai săi, care-l trecu altuia, și astfel bietul băiat, pînă să n-apuce a se trezi bine din somn, se pomeni mort, fără d-a zice nici *kîrk* ! Turcul cel bătrîn, deși dormea ca un turc, dar Ion nu nemeri tot așa de bine cu dînsul ; era mai țeapăn, mai voinic turcul, și șiret ; căci simțind unde vor să aducă treaba, el se lăsă greu, de pică pe gios, și amăgi într-astfel pe ucigaș. Nu știu dacă v-am spus că, osebit de pistoalele și de cuțitele ce tîlharii purtau la briu, apoi mai aveau și cîte unele legate cu găitan de fir și aninate de gît, ca să le fie pentru scăparea din urmă... Pe cînd sta de se lupta Ion cu turcul, acesta, răsturnat pe gios, dete cu mîna peste pistolul hoțului, care se legăna de gîtul lui, și apucîndu-l fără veste îl slobozi în pîtecele tîlharului... Lovitura fu țeapănă, căci glonțul, străbătînd pe Ion, se înfipse într-un tovaroș d-ai lui. Ion șovăi și căzu gios... tîlharii se pătrunsese de groază, și turcul se furișă și fugi afară... Ion se văieta înfășurat în binișul lui... „Cumnate Ioane — îi strigă căpitanul — stăpînește-ți firea... las' că te-om răzbuna !” Precum zise, așa și făcu : turcul speriat, neștiind încotro s-apuce, dase fuga spre locul ce se vedea la moară ; dar în raza luminii, hoții da cu puștile și cu pistoalele într-însul ca la semn.

Amețit de frică și cătînd tot la moară, turcul căzu în scocul morii și roata îl ridică zdrobit și sîngerat. Acum cel puțin se credea el scăpat ; dar oamenii de la moară, deșteptîndu-se din somn de

alîta huet, ori că au socotit că-i vreo stafie, ori c-au crezut că-i vreun hoț, se repeziră cu ciomegele pe dînsul și-l uciseră de tot... Peste un ceas muri și Ion... Ceata își urmă drumul înainte ; cînd se revărsă de ziuă, ea trecu hotarul muntenesc, unde muri de oboseală și de pierdere de sînge celălalt hoț, ce se rănise... Căpitanul și tovaroșii lui plătiră moartea acelor doi soți, ucigînd un biet om nevinovat, și se duseră în cale lungă pînă dincolo de Craiova... Nu știu ce se mai făcu căpitanul și ceata lui... dar era voinic om căpitanul și inimos tare !

Istoria fusese cam lungă, mai ales că și mie mi-au scăpat din minte multe din amăruntele ei. Unsprezece ceasuri sunase, și mai toți ascultătorii se apropiase de ușă, cu șăpcile și cu căciulele în mini (la Focșani pălăriile se obicinuiesc numai duminica și zilele de sărbătoare). Povestitorul luă și dînsul șapca în mîină, dar pe pragul ușei, el sfîrși într-astfel istoria :

— Să vă mai spui însă că eu, rămîind singur — căci trebuie să știți că toți țărani fugise unul după altul — mă pusei pe gînduri, aprinsei un foc mare-mare ; întinsei un covor dinainte-i și mă lungii. Eram acuma singur stăpîn și chiriaș al casei, de vreme ce chiar și cîrcimarul fugise. Mă uitam cum ardea focul și stam de mă gîndeam : cam peste o giumătate de ceas, intră un biet păcătos de neamț și se apropie de foc ; își scoase căciula ; îi mulțămii :

— Ce veste, domnule neamțule ?

— Pînă să nu intru în sat m-am întîlnit cu o ceată de oameni călări, carii mi-au cerut pipa.

— Ei ! ș-ai dat-o ?

— Ba nu, n-am vrut și m-am pomenit cu două gîrbace pe obraz...

— Mulțamește lui Dumnezeu c-ai scăpat cu atîta. Aceia erau hoți : acuma ieșiră d-aci din cîr-cimă, unde au jăfuit o sumedenie de oameni.

— *Ah ! mein Gott !*¹ strigă neamțul și, fără s-asculte ce-i mai spuneam, și-a luat geanta și bățul și s-a pornit neamțul ca o săgeată.

— Vorbă de pomană la moșneagul acesta ! îmi zise ispravnicul, după ce ieși bătrînul boier. Așa are el obicei să tot spună la secături.

Nu eram cu totul de părerea domnului ispravnic... dar starea mea de osîndit politic nu mă ierta să am păreri deosebite. Dădui dar din cap cu un zîmbet de învoire, și cu capul plin ca o baniță de aceste povestiri, mă dusei să mă culc...

Seara de azi și patul de ieri vor rămînea ca amintiri plăcute.

1 martie. E ziua plecării... Dejunăm în pripă. Ispravnicul mai dă ceva porunci, și ne pornim însoțiți de patru cazaci... În dreapta și-n stînga norodul cu căciula în mînă se-nchină la noi... cînd zic *noi*... înțelege pe ispravnicul și nici pe dînsul, ci... pe cazacii noștri, sau mai bine tot zgomotul ce făceam. Din zi de dimineată vremea e frumoasă, dar cam ger... trage un vînt rece, de ustură... Eu mulțamesc în mine d-lui Catargiu pentru blana sa, și ispravnicul mulțamește ursului în care e-nvelit... cu dînsul, el coprinde mai toată trăsura... Eu mă stîrcesc într-un colțișor, fără d-a cîrcni... Crivățul suflă aspru din partea munților, ale căror culmi se văd albind de omăt... Drumul ne duce prin niște cîmpii ce par pustii, nici un copaciu, nici o casă ; ici și colè niște pîrîiașe, ce le trecem fără pod, niște sātuțe sărăcă-

¹ Dumnezeuule ! (Germ.)

cioase ; pretutindeni o privesc de pustietate și un ce jalnic... Poate că starea mea îmi arată toate într-astfel. P-alocurea în cîmpie, mai ales lîngă vaduri, se zăresc niște cîrcime ticăloase, de o înfățișare îndoielnică, din ale căror ceardace, în dalbele zile ale verii, ochesc tîlharii pe călător și rîd, pitiți la umbră, de oamini stăpînirii... căci aici e țara tîlharilor, șerpuită de pîraie, scaldată de Putna și de Siret, așa de mult lăudate în *cînticele bătrînești* : adăpostită sub plaiurile cu poteci ascunse și cu colnici nerăzbătute ; în dreapta sunt poalele munților care-ncing țara Vrancei, acea vatră de oameni îndrăzneți, cu obiceiuri patriarhale păstrate de la străbuni, carii de veacuri au păzit țara de unguri și neatîrnarea lor de boierii pămînteni... Dincoaci pe coasta aceea, stearpă astăzi-mîne, la vară, se vor înălța mii de vițe, mîndria țării și-mbilșugarea locului, căci aci se cheamă că sunt Odobeștii. Vinul bun de la podgorie, vecinătatea îmbelor hotare, muntenesc și unguresc, blîndețea și starea umilită a țaranului, avuțiile pămîntului, toate adunate la un loc au făcut ca cîmpia Putnii să fie cuibul vestit al hoților. Toți tîlharii cei mari s-au cutrierat pe aci... aci au voinicit Voicu și tovaroșii lui... de-abiè un sfert de ceas d-aici e locul unde s-a dat prins după o zi de luptă crîncenă ; alături cu mine stă chiar acela care povățuia pe biruitorii lui. Pe dată ce vezi malurile Seretului, țarmurii Putnii, înfățișarea cîmpiei și a muntelui, te pătrunzi lesne despre mișcarea ce ele dau acestor locuitori, în veci pribegi și răsipiți... Înfățișarea cîrcimilor îți spune de sineși tot ce s-a pîtrecurt în ele și ce are să se mai petreacă ; parcă se și aud chiotele beției, înjurăturile tîlharilor, rîsul lor grosolan și văietările bieților împilați... Ș-apoi, spre a desăvîrși pri-

veliștea, în laturile drumului mare, pe aproape de sate, se vede înălțându-se din țărână fumul unor colibe, care și acelea sunt cîrcime, de altă fire... Printre locuitorii locului s-au amestecat o mulțime de sîrbi, de bulgari cu fețe mohorîte, care nu se știe de unde vin și nu se știe cum îi cheamă... Iată-mă sosit, după ce am trecut Putna, la un sat slut și jigărit ce-i zice Gîrlile și unde s-a petrecut mai deunăzi un groaznic măcel. Pana se scîrbește a povesti asemenea uricioase cruzimi ; casa pătimășului e spartă și bortită... un sîrb cu nevasta, cu moșul și cu un copil al său au fost măcelăriți... făptuitorii sunt la isprăvnicie și tăgăduiesc... Să trecem înainte !

Vîntul tot suflă tare ; noi trecem Șușița, un pîriu, a căria obîrșie e departată cu un ceas de locul ce-mi este hotărît... cat la el ca să-i prinz cunoștința și, după apele-i repezi și tulburate, după prundișul din matca lui, nu-mi lasă îndoială că e fecior de munte... Atît de mult cat la dînsul, încît nici bag în seamă c-am părăsit cîmpia și că ne oprim la gura unei văi, prin care Șușița iese în dreptul Panciului... Apoi iar luăm Șușița în sus, pe o cale ce s-ar numi mai bine chiar patul pîrului... Alături unul cu altul vin satele Varnița și Verzii... sat răzășesc... p-aci-s locuitori mulți... Apa prin care imblăm sapă muntele după placu-i, răzlețindu-se și îngustîndu-se, despicînd văi răsfățate și restrîngîndu-se deodată în maluri... Din nenorocire pe cer plutesc nori posomorîți ; viscolul ne vine de pre culmea munților, și în dreptul Răcoasei omătul pică cu fulgi îndesați ; noaptea se apropie ; zăpada întunecă cerul ; trăsura abie se mișcă ; vîntul răstoarnă pe surugii... Copacii se acopăr cu alb ; Șușița muge cu jale... Adevărată zi de exil !... Ispravnicul înjură, iar eu scot capul

din trăsură afară și rîd văzînd cum pică omătul și cum se zugrăvesc pe cer crestele munților ; răsuflu aerul și mă grăbesc a mă împrieteni cu locurile ce mă vor găzdui.

Era noapte adîncă, cînd ajunserăm la Cîmpii, unde se-ncep adevărații munți... Vremea era tot rea... ar fi fost cu primejdie a înainta... și moldovenășul meu de ispravnic n-avea pentru ce a-și primejdui pielea... Stăm acolo de cină și ispravnicul trimite de știre egumenului monastirei, care e depărtată de un ceas ; iar eu îmi încep exilul, dormind pe un pat fără pernă, fără saltê, fără obială¹... Aci se-ncep zilele mele de-ncercare, și cu toate acestea am dormit pînă s-a făcut a doua zi, ziuă mare și luminoasă.

2 *martie*. Egumenul sosește călare... Privește-l la față și-ntreabă-l de viață !... el vine în odaie cu o pipă nemțească în gură și ne dă ziua bună șugînd... La urmă vin formalitățile : ispravnicul mă trădă lui, precum mă primise de la escorta mea din Iași... sub luare de adevărîntă. Acum nu mă mai poate pierde și, dacă s-o întîmpla una ca aceasta, are cu ce mă reclama. Se citește ofisul domnesc care zice : „să se închiză Alecu Russo, ca un răzvrătitor al orînduielei publice din țara sa : să se privegheze zi și noapte de către doi gens-d'armis destoinici și nemitarnici : să se ție la cea mai aspră opreală, fără a i se da de scris sau a primi el scrisori, și a se așeza pe hrană de fasole și pe canon de rugăciuni, spre a-și veni la pocăință și la ispășenia păcatelor“...

Mă uit cu jînd la d. ispravnic, care se-ntoarce acasă la d-lui, și, împreună cu noul meu temni-

¹ Obială (*oghial*) — plapumă.

cer, apuc calea închisoarei. Și calea și vremea merge tot stricându-se din ce în ce mai mult... suntem în zilele *Babelor*, adică nouă zile d-a rîndul are să fie și frumos și urît, are să plouă, să ningă și să bată vîntul, și din cînd în cînd soarele se va arăta rînjind cu razele sale... Sosim pe omăt... în preajmă-mi văd numai brazi și stînci... locul îmi pare întristător... îndată dar mă și duc de mă culc... seara la cină mă trezesc... dar numai-decît adorm din nou, fără de a căta împregiur.

3 martie. Vremea e pe schimbare. Deși e vînt și omăt, mă strecor p-afară... priveliștea nu e veselitoare ; satul stă în fundul unei văi scobite de apa Șușița... casele nu se văd, dar fumul din ogeacuri stă chezaș pentru ele... schitul, deși mai înălțat decît satul, stă rezimat de niște munți, care cu păduri, care despuiați... unii pare că sunt bolnavi... N-am nici o carte și mi-i tare urît !... Temnicerul meu se pornește mîne... Cat pe fereastra odăii mele... și văd chiliile monastirei și biserica... se face o îngropăciune... Totul aci e trist.

Nu știu de ce sunt tot posomorît. În zadar îmi tot povestește părintele la istorii ; mi-e urît ! Au venit ceva vizite ; mi-e urît și de dînsule. Mi-e urît chiar de a scrie... Altă dată vă voi povesti istoriile părintelui și obrazyele vizitatorilor mei.

5 martie. Mă aflu cu totul singur... De urît spun să-mi aducă din biserică o carte, pe care în zadar o răsfoiesc, fără de a pute citi un cuvînt pe dînsa... Trag tutun și mănînc de patru ori pe zi... Îmi spun că sunt două ceasuri turcești, și eu am și mîncat de seară... Mă culc... dar de dormit nu-i nădejde ; în zadar cat de un ceas a îmblînzi pe Morfeu... Aud zgomot... mă scol ; un trămis de la

Focșani îmi aduce rufe și straie... Mă pun iarăși în pat, ca să citesc...

6 martie. Și să nu cred în semne !... Aseară, pînă să nu vie trămisul de la Focșani, feștila lumnării de seu trosnea și eu ziceam în mine : „A să vie cineva ; de n-ar fi hoții, știu c-ar păți-o, sărmanii ; un biet exilat ! ce mai pomană !...” Dar n-am vreme să scriu... citesc, căci mi-au venit șase broșure și un Théophile Gautier !... sunt bogat !

7 martie. Timpul e întunecat, dar gata pe schimbare... Ies în pridvor... aerul e primăvărat, și se aude cîntînd în pădure... Cat la munții ai căror brazi i-am și numărat, și visez a cîmpie... Mă-ntorc în odaie și mă pun la fereastră... Iată biserica ; schitul și biserica sunt zidite de Matei-vodă Basarab... au spoit acum din nou vechea biserică... e simplă, de un stil ce nu-i poți zice nici într-un fel... Este și o pisanie veche de cînd cu clădirea... dar e slavonească... Din slavonește, știu numai două vorbe rusești și alte două leșești, și acelea sunt pentru trebuințele mele particulare ; de aceea nu mă pot îndeletnici cu citirea pisaniei...

Un slujitor al schitului sosi acum de la Cașin, patru ceasuri de-aci... zice că sunt acolo trei boieri puși sub paza sîtului ; douăzeci de săteni îi păzesc pe rînd, strejuind cîte doi, zi și noapte, la ușa lor. Pricepui îndată cine are să fie. Aceasta dovedește că ispravnicul de Bacău, pe care-l cunoaștem toți, a luat lucrurile serios și că a dat acelor boieri o însemnătate pe care ei, sărmanii, desigur n-o merită.

¹ Scriitor și poet francez din școala romantică, de care s-a despărțit însă prin trecerea la un estetism agresiv. Susținător al artei pentru artă (1811—1872).

Această poveste mi-a adus aminte pozna din săptămîna trecută, pe care o și uitasem, și acum stau de mă gîndesc la două lucruri... mai întîi la cursa întinsă de d-nii miniștri, în care d. aga m-a tras cu așa multă dibăcie... a fost o adevărată *comédie de pārete*... Păcat însă că se cam da de gol marafetul comedianților... Se zice că oamenii răi sunt bănuitori... apoi zău, nu-s om rău, căci n-am bănuît nimic... Apoi iar mă gîndesc la purtarea domnilor actori sau artiști, și nu mă pot domiri cum niște oameni, carii de atîtea ori au rostit atîtea frumoase maxime și învățături presărate prin drame, comedii, tragedii și vodeviluri, n-au mai multă inimă și n-au înțeles că li se cuvenea a fi ceva mai mîndri, căci orîșicum tot li s-ar fi înțîmplat ceea ce au pătît, și că, *cu sau fără* hîrtia ce au iscălit așa de mîrșăvește, ei tot erau să fie exilați. Sărmani nepricepuți, carii n-au înțeles că, în toată această istorie, numai eu eram pe dasupra, ca *fuiorul popii*, și că n-am fost, biet ! decît prilejul spre a li se răsplăti pentru trebile de mai nainte ; în sfîrșit că, dacă n-aș fi ieșit eu la mai-dan, s-ar fi găsit vreun alt cuvînt oarecāre. Stăpînirea voia cu tot dinadinsul a se juca cu dînsii *d-a ascunsele*. (Pricepeți cuvîntul cum vă va tăia capul !) Înțelepciunea turcească, după cum îmi spunea mai deunăzi temnicerul meu, zice așa : „*Stăpînirea gonește iepurele cu carul cu boi și-l prinde...*“ Parabolă orientală de însemnat !...

Paznicul meu cel mare, adică ispravnicul din Focșani, nu mă uită... chiar acum îmi trāmise tutun și cîteva rînduri prea drăgăstoase.

8 martie. Vremea e minunată. Baba a-ntinerit... ea ne zîmbește ; dar tot i se cam vede știrbenia... Adineaori stătui față la prînzul slujitorilor monastirei și al lucrătorilor, afară la aer... Am mîn-

tuit cărțile ce mi-au venit de la Iași ; era un volum în șase broșure al *Magazinului istoric pentru Dacia*, tipărit în țara muntenească... N-am ce spune despre publicație și despre scopul ei... e frumos, e mare, e folositor. E multă simplitate în cronica lui Constantin Căpitanul, multe mușcări împotriva moldovenilor ; dar e ieftin la vorbă și tare ostentiv ; nu plătește cît Miron și alții. Am citit foarte mult osebitele bucăți datorite redactorilor și m-am unit cu părerile lor, cu privirile lor istorice ; dar această citire a lăsat în mine o-ntipărire rea... iat-o : peste zece ani n-are să mai fie *limbă românească* ; vom avea româneasca italianizată, franțozită și nimic mai mult... De mult ce voiesc a curăți limba, a o îmbogăți și a o apropia de izvorul ei, s-a format o altă limbă, pe care țara n-o-nțelege și nu o va-nțelege în veci... Pricep ca francezii să-și fi alcătuit o limbă din latineasca stricată și din idiomele galice, germanice, celtice și altele ; dar n-aș pricepe ca cineva să se apuce a strica acum limba franceză. De e vorba să primim ziceri și termeni care să înlocuiască pe cele ce ne lipsesc sau care sunt de baștină slavonă, atunci luați cel puțin rădăcinile latine și dați-le o-nfățișare românească...

Răsfoind pe Théophile Gautier, am dat peste fața 75, ediția din Bruxelles, unde zice : „*un couvent est un monde*“¹ etc. ...Dau iertăciune lui Gautier, căci nu cunoaște Soveja... și mai ales fiindcă nu știe ce va să zică a fi la Soveja fără voia-ți... În Franța se exilează numai dinastiile și miniștrii... Când ești exilat, chiar raiul ți-ar părea iad... n-ai ședea într-însul sub zăvor, nici trei

¹ O mănăstire e o lume (fr.).

zile... Tocmai despre aceasta, părintele Acati îmi povesti, pînă să nu plece, următoarea istorie :

„În oarecare țară, al cărui nume istoria nu-l spune, trăia un om bogat, care, ca toți bogații, murea de urît. Într-o zi, sătul de huet, de politică, de clevetiri, de petreceri și de adunări, el hotărî să-și schimbe traiul, și-ndată se și închise în casă, fără ca să mai pună piciorul afară, fără ca să poftască pe nimeni la masă la dînsul, fără ca să mai vază vreun om pe lume. Schimbarea păru tutulor ciudată ; toți în toate părțile nu vorbeau decît de aceasta, și orașul fiind mic și lumea dintr-însul mult vorbitoare, știrea ajunse pînă la urechile domnului, craiului, împăratului, sultanului, sau cum îi va fi zicînd fericitului muritor care muștruluia acea frumoasă țară. Istoria îi păru și lui ciudată și, spre a se-ncredința însuși mai bine, el trămise către *ipochimenul*¹ nostru un adiotant al său, poftindu-l ca să vie să prînzească cu înălțimea-sa. El însă răspunse că roagă pe măria-sa să-l ierte, fiindcă nu-i stă prin putință a ieși din casă afară. A doua poftire, a treia poftire, și același răspuns... Învederat se simțea că stăruința lui era îndărătnică, mai ales că și ținea acum de trei săptămîni. E însă cunoscut că, dacă supușii au uneori stăruință, apoi și domnitorii au voință, și — ce e mai mult — au putința de a-și îndeplini voințele. Așa și prințul despre care vorbim, supărat peste măsură de așa nesupunere, își așternu într-o zi voința într-un luminat ofis, prin care porunea să se pună la popreală omul care nu priimise cîntea de a ospăta cu măria-sa și să-l țină închis în casă, neiertîndu-i cîtuși de puțin a ieși afară. Un ministru, un agă sau

¹ *Ipochimen* — individ, ins, persoană.

un adiotant — nu se spune lămurit care din toți — fu însărcinat să-i facă cunoscut luminata poruncă și să-l țină sub pază. Dar îndată ce citi ofișul, boierul nostru își trînti căciula în cap și cu minile în șolduri, începu să strige : «Ce va să zică !... Ba ! ia, acum am să ies... nu voi să stau acasă cu d-a sila... ce am stricat eu, rogu-te ?... Iaca ! voi să mă primblu în ciuda tuturilor... măria-sa împăratul n-are drept să osîndească așa de la sineși, fără judecată... Ce ! adică legi noi nu mai avem în țară ? »... Și ieși să se primble.“

Las la chibzuirea fiecăruia morala ce izvorăște dintr-aceasta.

9 martie. Sunt bolnav. Către seară priimesc o mulțime de vizite, adică pe untrofițer, pe un vameș ciung și trei cocoane : una e o mătușă groasă, ce se crede încă tînără și face nazuri ; are în creștet un pieptene, deși e cu părul zburlit ; poartă rochie neagră, care a fost de mătase, și un șal, iar negru. Cealaltă e munteancă ; nu-i slută, dar e sulimenită și înzorzonată și tirăște după sine o manteluță ce pare a fi fost de *drap-de-dame*. A treia, îmbrăcată cu straie jumătate vechi și jumătate nouă, înfățișează curat chipul acelei frumoase și puternice denumiri românești ce aseamănă pe femeia slută cu *ciuma*... Ele vorbesc mult despre locurile de pe aci... se plîng că nu pot găsi slugi. Se vede că oamenii locului nu vor să slujească pe *ciocoi* ; iată cuvîntul pentru care aceștia îi numesc *proști* ; eu, dimpotrivă, îi cred, pentru aceea, oameni zdraveni. D-aci în sus se-ncepe a se găsi sămîntă de adevărați oameni, pre cît a mai rămas în poporul moldovinesc.

10 martie. Azi am făcut chef și veselie !... Așa se și cuvenea, azi e duminică ; ...în ziua Domnului toată ființa cată să se veselească... chiar și exilații.

Dimineața am ieșit în cerdac, ca s-arunc o privire... timpul era frumos și ascultam cu plăcere cîntecul cocoșului, colo în sat. Deodată, aproape de mine, aud plîsete și văietări, și zăresc la picioarele mele, într-o mare ogradă care este tot-deodată loc de pășune al cailor, livede de pruni și cimitir, vreo douăsprezece muieri stînd în picioare pe niște morminte și bocindu-se cu foc. Așa e obiceiul la țară ; vreo două săptămîni după moartea bărbatului, copilului sau vreunei rude, muierile vin pe toată ziua și la orice vreme să plîngă pe mormînt... Am intrat în odaie, ca să nu mai aud văietări, și mi-am adus aminte de o descriere, cam în felul acesta, în *Cel din urmă mohican* de Cooper.

Am petrecut dimineața ascultînd cîntecele olte-nești ale lăutarilor din sat... i-am încercat pe toți cu luare-aminte. Mine au să vie să-mi povestească toate mai cu amăruntul.

Iată programa concertului: Variații pe fluier, improvizate de un concertant al locului... E un mîndru voinic din acel soi de oameni ce se numesc *mocani*, adică oameni de la munte și carii par a face oarecare deosebire între neamul lor și al oamenilor de la cîmp. Graiul lui, ce nu e moldovinesc, nu-i nici muntenesc, ci e apăsător și se aduce ca al ardelenilor. El cîntă tot felul de cîntice, și *moldovinești* și *mocănești* și *ardelenești* și în sfîrșit știe a o întoarce și pe struna acelei poeme așa de simplă și nevinovată, așa de dulce și plină de dor și duiosie, ce se cheamă *doina* ! Iată și povestea ei pe scurt :

„Era o dată un cioban, care albise păstorind oile la munte și, cu mult chin și nevoie își agonisise vreo douăzeci de oițe și tot pe atîtea capre, pe care le păștea zi și noapte, păzindu-le cu acea îngrijire

ce poartă, biet, creștinul, bunului căpătat cu sudoarea frunții sale. El le mîna în livezile cele mai mănoase, le adăpa la izvoarele cele mai limpezi, și pe cînd turma păștea și se adăpa, el cînta cu fluierul. (Aci mocanul se oprește din povestire și cîntă din fluier un cîntic cu viers alene și prelungit ; apoi iar începe.) Într-o zi, mare, obosit de îmblet și de nevoi, ciobanul mi se culcă sub un copaciu și adoarme de somn adînc și doarme dus, încît nici că bagă-n seamă cînd turma lui, pascănd iarba pe ici și colè, se pribegeste în rîpe depărtate. Trece pe acolo un creștin și văzînd pe cioban că doarme singur și sforăie la soare, îl trezește din somn... Mai întîi el cată să-și vază turma ; apoi pune mîna pe fluier și, plin de jale, cîntă un cîntic de dor ardelenesc. (Aci povestitorul cîntă iarăși.) După aceea se scoală ciobanul și privind în toate părțile, ca să-și zărească oițele, el zice așa în sineși : «Bun e Dumnezeu !... El mi le-a dăruit... el o să mi le-napoiască, ori o să-mi dea altele la loc !» Ș-apoi iar s-apucă de cîntat, îmblînd cam obidit pe cărări pustii. (Mocanul cîntă iarăși, și rîdea, voinicul, povestindu-mi acestea.) Deodată i se pare că-și zărește pe un munte oile și caprele și dă zor să le ajungă cîntînd din fluier un cîntic de danț : iac-așa ! (Aci cîntă vesel povestitorul meu.) Dar degeaba ! căci era numai o nălucă ; nu fusese nici oi, nici capre, ci numai stîncele de piatră care albeau și roșeau la soare... Acum iar se tînguiește și iar cîntă cu dor (așa face și mocanul), pînă cînd sosește pe muchia unui munte și de acolo, într-o rîpă depărtată, zărește oile pascănd. Atunci ciobanul cîntă vesel din fluier și se pune pe danț.“

Povestitorul nu juca, dar p-aci, p-aci, căci degetele-i se-ncordau pe fluier cu iuteală și umerii

și coatele lui se săltau după mișcarea rapide și sărită a cînticului.

Finalul programei: Vătaful părintelui Acati intră în odaie, ținînd în mînă o piatră ce se cunoaște a fi marmură neagră ; pare a fi frîntă dintr-o lespede. Îl întreb dacă mi-a adus-o ca s-o mănînc de prînz, iar el îmi răspunde rîzînd : „Ba nu ! dar această piatră are și ea o istorie a ei !“ — „Ce spui, frate ? zic eu ; dacă e așa, aprinde-mi un ciubuc, și pînă atunci eu o să mă așez pe sofa, ca să-ți ascult istoria.“ Iat-o și pe aceasta :

„Era odată, nu țin minte cînd, un om de-i zicea Bucur (vezi înțîia broșură a *Magazinului istoric pentru Dacia*, fața 32), și el era crai peste plai și peste cîmpie ; el își alege adăpost pe muntele de colè, care pe atunci era acoperit cu păduri și despre care v-am spus mai deunăzi că pare a fi bolnav... Acest munte e astăzi hotarul între Soveja și o altă monastire, ce-i zice Vizanțea. Spre mai multă înlesnire, el își făcuse umbră din doi copaci apropiați, carii ieșeau din aceeași tulpină — cum zice românul — ca doi frați dintr-o mamă ; — d-acolo el pîndea ziua pe călători și noaptea acolo se odihnea... Peste o sută de ani după aceea, cînd copacii ajunseră de se putreziră și căzură, niște ciobani găsiră într-o zi, la rădăcina lui, un iatagan minunat, dar cam știrbit pe alocură. Iataganul se făcu nevăzut... dar de atunci oamenii tot deteră bănuială de vreo comoară... Sunt acum vreo doisprezece ani, stăpînirea, aflînd despre vorba ce mergea în partea locului, sculă toate satele megieșe și, după spusa vorbei vechi, începură a cerceta fără nici un spor. Ba încă au și mutat matca unui pîriu, zicînd că este o poartă ascunsă sub apă, și altele multe d-alde acestea. Trei luni d-a rîndul au muncit oamenii p-aci degeaba și abiè atunci se lăsară...

Dar lăcomia de comori e mare... Acum un an niște locuitori d-aci începură iarăși a săpa într-altă parte și deteră peste o lespede mare de piatră ; ei înfipseră, între piatră și pământul de dedesubt, niște taraci ¹ și vrură s-o ridice ; dar, din nenorocire, pământul se cufundă : o bucățică din piatră se rupse și lespedeza căzu iar la loc... Călugării de la Vizantea, aflind de iscodirile ce se făceau pe pământul lor, se-mpotriviră și acum stau toți la îndoială dacă această bucată de piatră, ce s-a adus de-acolo, e frîntă dintr-o lespede care acoperea haznaoa sau dintr-o stîncă fără nici un preț ?”

. 11 martie. Toată noaptea a bătut un vînt groaznic : drept mîngîiere îmi spun că nu e nimic pe lîngă valvîrtejul ce se obișnuiește pe aci. Nu mă trezisem bine, cînd un alt lăutar veni să mă cîntească în pat cu un nou concert de fluier. Intrarea se plătește cu un zwanțig.

Ziua se petrece tare încet ; dar pînă-n sfîrșit se petrece.

.

22 martie. E foarte dimineață ; am fost în biserică să ascult slujba. Biserica e mică, goală și prefăcută mai cu totul din nou... din vechea clădire au rămas numai lespezile de pe gios și pisanția de care am mai vorbit... Înlăuntru am găsit numai pe slujitorii bisericii și pe o babă.

Am luat din biserică două volume : le-am răsfoit, fără de a le citi ; iată ce sunt : unul e o carte, pe care o recomand ca monument de artă și de naivitate ; ai zice că e scrisă și tipărită prin veacul de mijloc, pe cînd se jucau pe scenă *tainele sau misteruri* :

¹ Tarac — stilp de susținere.

Огланда омѣлї дннлѣхнтрѣ, антрѣ каре фїецекареле пре сїне се vede, кѣноаще стареа свѣлетѣлѣ сѣхш дѣпѣ ачеїа, поате ікономїсі андрептареа са, пѣсѣ ананте ан 10 фїгсрі кѣ арѣтареа лор...¹

Тѣлмѣчїтѣ дїн ча рѣсеаскѣ ан сѣхнта монастїре Неамѣла шї тїпѣрїтѣ кѣ благословенїа преосфїнцїтѣлѣ мїтрополїт ал Сѣчевїї шї ал Молдовїї, кїріо кїр Кенїамин прїн осѣрдїа прекѣвїосѣлѣ архїмандрїт шї старец ал сѣнтелор монастїрі Неамѣлѣ шї Сѣкѣлѣ, кїр Дометїан, ан сѣхнта монастїре Неамѣла 1833, — де схїмонахѣл Исаїа типографѣл.²

Nu mi-e cu putință a trage aci cite ceva din acea carte și mai ales a descrie figurile ; de curioase ce sunt, trebuie să le văză omul. Pe scoarța dinlăuntru se află numele stăpînului cărții, și la sfîrșit stă următoarea însemnare :

Сѣ фїе прїст кѣ ал 1820 генар 25, аѣ фѣлгерат шї тѣнат.³

Primii scrisori de la Iași. Știri rele... După-amiază m-am așezat în ceardac, ca să-mi sorb cafeaua... era vreme frumoasă... În curte, un stol de porumbițe, albe ca zăpada, se giugiuleau și se jucau ; găinele zgiriau pămîntul ; cocoșii se băteau ; lucrătorii lucrau cu stăruință. La doi pași, în biserică e slujbă ; vreo cîteva fete din sat intră în biserică, și eu ascult cîntarea bisericească ce se

¹ Oglinda omului dinlăuntru, intru care fieștecarele pre sine se vede, cunoaște starea sufletului său și după aceia poate iconomisi îndreptarea sa, pusă înainte în 10 figuri cu arătarea lor...

² Tălmăcită din cea rusească în sfînta Monastire Neamțul și tipărită cu blagoslovenia preosfințitului mitropolit al Sucevii și al Moldovii, chirio chir Veniamin, prin osîrdia precuviosului arhimandrit și stareț al sfîntelor monastiri Neamțului și Săcului, chir Dometian. În sfînta Monastire Neamțul 1833, de schimonahul Isaia tipograful.

³ Să fie știut că la 1840 ghenar 25, au fulgerat și tunat.

cîntă acolo de sunt acum două sute de ani... Auziți, eu, conspiratorul, cu ce mă îndeletnicesc !... Cînd Basarab așeză cea dintîi piatră la clădirea sa, oare bănuia el că-ntr-o zi unul din strănepoții săi va exila aci pe unul din strănepoții supușilor săi ?... E ceva jalnic în monotonia cîntării bisericești ; ai zice o vecinică plîngere, o durere adîncă ce nu mai are putere de a scoate un strigăt tare.

.

1 aprilie. Vremea e rece ; s-ar crede că vine iarna înapoi. Către seară vin doi oameni de la Cașin cu vestea că închișii de acolo au fost sloboziți ; îndată au și zburat. Trebuie să mă aștept și eu la ceva asemeni, după cele coprinse în cea din urmă scrisoare a ispravnicului din Focșani, care mi-a dat de știre că va veni în curînd să mă vadă.

2 aprilie. Pînă la una ca această, adică pînă să-mi vie voia de a fugi de aici, eu răsfoiesc viața sîntilor ; iată titlul cărții :

КІРІАКОДРОМІОН САЗ АНГЪЦЪТОАРЕ КАРЕ АРЕ АНТРС ІЕ
КАЗАНІЕ ЛА ТОВАТЕ ДЪМІНІЧІЛЕ ПРЕСТЕ АН, ШІ ЛА ПРАЗНІЧЕ
ДОМНЕШІ ШІ ЛА СФІНЦІІ ЧЕІ НЪМІЦІ АКЪМ, АНТРС АЧЕСТА
КІП ТІПЪРІТЪ ШІ ДІОРТІСІТЪ МАІ АЪМІНАТ АН ЛІМБА
РЪМЪНЕАСКЪ. АНТРС АНТЪІСА АНЪ АЛ ЧЕІ ДЕ ДЪМНЕЗЕЪ
АНЪАЦАТІІ ДОМНІ ПРЪ АЪМІНАТЪАЪІ ШІ АНЪАЦАТЪАЪІ
ДОМН НОСТРЪ, ІУ КОНСТАНТІН НІКОЛАІ БОЕВОД.¹

Apoi vine binecuvîntarea mitropolitului și leatul de la 1732, la București.

¹ Chiriadodromion sau învățătoare care are întru ie Cazanie la toate duminicile preste an, și la praznice domnești și la sfinții cei numiți acum, întru acesta chip tipărit și diortisit mai luminat în limba rumânească. Întru întiiul an al cei de Dumnezeu înălțații domnii prealuminatului și înălțatului domn nostru Io Constantin Nicolai-voevod.

În capul precuvîntării se află versuri în lauda Domnului :

стѣхѣри полѣтѣи асѣпра стемѣи прелѣмѣнатѣлѣи слѣри-
тѣлѣи шѣ блѣгочестѣвѣлѣи домн ѡ константѣн воевод;
Страшнѣкѣ шѣ ѡнѣрѣкошат сѣмн че с-аѣ арѣтат,
Марелѣи Константѣнѣи креѣшѣнѣлѣи ѡмпѣратѣ,
О крѣче де стеле пре черѣ ѡнѣпѣшѣтѣ,
Исѣпра врѣжмѣшѣлѣорѣи арме небѣрѣшѣте
Кѣ слѣве прежѣшѣр скрѣсѣ ѡн ѡмѣа рѣмленѣаскѣ,
Пре тоѣи прѣтѣвнѣиѣи ка сѣ-и бѣрѣѣаскѣ;
ѡкѣм шѣ корѣвѣа ѡн печете е арѣтатѣ,¹
Домнѣлѣи Константѣн ѡнкѣ-тр-аѣеаста датѣ.
Дѣндѣи-ѣи лѣи шѣ пѣтере кѣ нѣдежде плѣнѣ,
Цара сѣ стѣпѣнѣаскѣ, кѣ-ѣ дѣ вѣцѣ бѣнѣ.²

Armele Țării Românești sunt coprinse între versuri și titlul închinării. Precuvîntarea, care începe iarăși cu titluri și laude în cinstea domnului Ungro-Valahiei, pomenește de Seneca și de alți filosofi. Pe scoarță se citește următoarea naivitate :

И чест кѣриакрѣдѣомѣон есте а сѣ. Мн. Сѣвежа шѣ чѣне сѣ ва испѣтѣи сѣ о фѣре сѣ фѣе блѣстѣмат шѣ аѣфорѣсѣт де тоѣи сѣшѣнѣиѣи 1840, март, ѡн 15.³

¹ Stihuri politici asupra stemii preluminatului slăvitului și blagocestivului domn, Io Constantin-voevod :

Strașnic și înfricoșat sâmn ce s-au arătat
Marelui Constantin creștinului împărat
O cruce de stele pre cer închipuită
Asupra vrăjmașilor arme nebiruite,
Cu slove prejiur scrisă în limba rimlenească
Pre toți protivnicii săi ca să-i biruiască ;
Acuma și corbul în pecete e arătat,

² Domnului Constantin încă-tr-aceasta dată.

Dîndu-i lui și putere cu nădejde plină,
Țara să stăpînească, că-i dă viță bună.

³ Acest chiriacodromion este a sf. mn. Soveja și cine să va ispiti să o fure să fie blestemat și aforisit de toți sfinții, 1840, mart, în 15.

3 aprilie. Nimic... Nu mi-e bine.

4 aprilie. Mă trezește un trămis cu știri. Liberarea îmi vine călare în persoana privighetorului și a doi cazaci. Am lăsat plecarea pe mine.

Am făcut vizita-mi din urmă la biserică ; e plină de lume, căci suntem în săptămîna mare ; biserica e săracă, despuiată ; cîteva lumînările abiè o luminează ; dar cei ce sunt într-însa sunt cu credință adevărată.

Așadar pe mine ! Tot nu mi-a fost așa tare urît !...

STINCA CORBULUI

(Legendă culeasă de la Bicăz)

Vizitînd valea Bicazului, care dă în valea Bistriței, caii noștri se înșirau pe cărări înguste și pietroase, conduși fiind de un călăuz muntean. Acesta era tipul românului din Carpați, tînăr, vesel, sprinten, dibaci, lipsit de învățătură, însă înzestrat cu bunul simț al strămoșilor noștri. El își purta calul în joc și ni povestea în graiul său poetic viața lui de copil al munților, vînătorile sale la urși, și chiar îndrăgirile inimei lui, spunîndu-ni totodată numele piscurilor și admirînd ca noi mărețele așezături stîncoase, care ne încungiura ca un amfiteatru uriaș.

Strîmtoarea în care curge pîriul Bicazului este una din cele mai frumoase din Carpați : natura pare că a voit a aduna la un loc tot ce a putut crea mai grațios, mai pitoresc și mai grozav.

Tablou magic și demn de penelul lui Salvator Rosa ¹ ! Soarele asfințind într-un ocean de lumină înfocată ; cîțiva plăieși trecînd pîntre copaci : cîțiva vulturi zburînd roată împregiurul vîrfului Ceahlăului și gios, lingă o naltă stîncă, caii noștri adăpîndu-se în apa limpede a Bicazului !

¹ Pictor italian (1615—1673), excelînd mai ales în zugrăvirea peisajelor sălbatice și dure.

— Priviți — ni zice călăuzul nostru — acea pădure neagră ce se întinde în dreapta și în stînga, colo în zare, spre Ceahlău... Ea este linia hotarului Moldovei și în ea facem adese vînat la căprioare, la urși... ba chiar și la Unguri cîteodată.

— La Unguri !

Da. Plăieșii noștri din timpurile vechi și pînă în timpurile de azi, au preschimbat glonțuri cu catanenele nemțești... Hei !... mulți brazi ascund la rădăcina lor trupuri omenеști, și printre răsunetele spărioase ce ies noaptea din codri trebuie să fie și glasurile celor uciși.

— Bine, dar pentru ce acele ucideri ?

— Pentru ce ?... Pentru un cuvînt, pentru o căprioară care trece hotarul, pentru ura contra secuiilor ce ne pradă pămîntul pe nesimțite... Această expresie energică a prădării pămîntului ne făcu să gîndim cu mîhnire la nepăsarea guvernului care permite vecinilor de a strămuta neconținut linia de frontieră a țării în paguba noastră.

Unul din noi însă, mai mult admirator de podoa-bele naturii decît de faptele oamenilor, întrebă pe călăuzul nostru cum se numea stîncă dreaptă ca un zid lîngă care ne aflam.

— Piatra Corbului, răspunse el.

— Are vreo legendă ?

— Ce să aibă, domnule ?

— Are vreo istorie, vreo basnă, vreo...

— A ! înțeleg ; are ca toate stîncele cîte le vedeți.

— O știi ?

— Cum nu ?... Ce nu știu eu ?

— Spune-o... spune-o... ziserăm cu toții, apropiind caii noștri de ai lui.

Românul își clătină pletele, ținti ochii săi vultu-rești pe vîrfurile stîncei și povesti :

— Stîncă asta încununată cu plop și mesteacăni, precum o vedeți, a fost martur unei întâmplări foarte jalnice, de care se pomenește la noi din neam în neam.

Cică pe timpul strămoșilor, un străin pribegind de la dealul Corbului despre Borsec, a venit să se așeze la Bicaz. El își dură o căsuță mai deoparte, pentru că pe aicea, pe la noi, fiecare cotun e locuit de un singur neam și străinii nu sînt primiți în sînul lui.

Pribeagul avea o fată căreia bistrițenii îi daseră numele de Corbița, întru aducerea-aminte a dealului unde ea se născuse... Ce fată ! ce bujor de copilă !... Cică era sprintenă ca o căprioară ! cică gurița ei era un fagur de miere : cică ochii ei străluceau ca focurile, ce le aprind ciobanii noaptea în întunecul codrilor.

Mulți flăcăi umblau să-i vîneze dragostea : mulți cîntau doine în childa ei, dar din toți numai unul, un plăieș cu pletele lungi și cu chipul de făt-frumos, avu norocul să cadă drag Corbiței. Părinții lor se primiră a se încuscri și îi logodiră după obicei.

Pe atuncea, spun bătrînii că se făceau adese năvăliri de tătari în țară și că în urma lor rămînea numai cenușă și sînge. Păgînii dracului ! cică mîncău carne de cal și beau lapte de iapă.

Într-o zi, o ceată de tătari, pătrunzînd în munți, ajunseră pînă în valea Bicazului prădînd, arzînd, ucigînd tot ce era în calea lor. Tatăl Corbiței și logodnicul ei căzură morți lîngă copila, pe care ei voiau să o apere, căci tătarii auziseră de frumusețea ei și avea de gînd să o ducă poclon hanului de la Bugeac.

Corbița însă scăpă ca apa printre degetele lor și o apucă la fugă spre munte, urmărită de tătari ca o ciută hăituită de lupi. Biata fată alerga pe după

copaci, pe după stînci și din cînd în cînd se oprea puțin, ca să se mai răsuflă, dar n-avea vreme să înghită măcar o dușcă de aer, căci tatarii îi călca pe urme.

Corbița, înspăimîntată: nebulă de groază și de durere, se îndreptă spre stîncă asta și ajunsese curînd pe marginea ei. Aicea ea se opri o clipă și cîntă în urmă. Tatarii se apropia cu fuga.

Atunci ea căzu în genunchi și se rugă lui Dumnezeu să-i vie-n ajutor... Zadarnică rugăminte !... Mîna unui tatar se întinse să o apuce, însă ea, rădicîndu-se drept în picioare, cu părul despletit de vînt, cu ochii aprinși, cu fața albă ca un crin, zise : „Atunci s-ajungeți voi, cînd îți pune mîna pe Corbița !“ — și deodată ea se aruncă în prăpastie. Trupul ei se cufundă în apa Bicăzului, zdrobindu-se de holovani, iar tatarii rămaseră încremeniți și fură uciși chiar pe muchea stîncei de o ceată de plăieși, care alergaseră în ajutorul Corbiței.

De atuncea locul acesta se numește : *Stîncă Corbului!*

În zilele de sărbători, pe cînd fragii sînt copti, fetele de prin cotunele învecinate se adună pe piscul stîncei și cîntă doina Corbiței : iar în nopțile luminoase ale primăverii, păstorii zăresc adese o umbră albă clătîindu-se pe vîrfurile stîncei și apoi lunecînd de-a lungul ei pînă-n apa Bicăzului.

Călăuzul tăcu, lăsîndu-ne sub o impresie adîncă : și nu știu cum se întîmplă, căci în noaptea aceea, somnul nostru, legănat de vuetul valurilor Bistriței, fu totodată și frămîntat de visuri neplăcute. Pare că o stîncă mare ni apăsa pieptul, în vreme ce o ceată de tatarî ne amenința scîrșnind din dinți, și o copilă gingașă întindea mîinile spre noi.

DECEBAL ȘI ȘTEFAN CEL MARE

(Studiu istoric)

Strălucite și mult mărețe figuri sînt ale acestor doi eroi în cadrul istoric al Daciei vechi și al noiei Dacie ! Închipuirea se pierde în zbor, cînd cearcă a se urca pînă la înălțimea lor, și însă numele unuia dintre acești bărbați legendari este în toate gurile, pe cînd celalalt este acoperit cu vîlul uitării.

Fanatismul patriotic și ignoranța atribuie lui Ștefan tot ce i se pare minunat, tot ce-i este necunoscut : orice zidire veche, un pod de piatră dărimat, o movilă de pămînt ridicată în mijlocul unui șes întins, o ruină de cetate, biserici, schituri etc. ...tot, zice românul, este făcut de Ștefan vodă.

Dar istoria este mai nepărtinitoare : ea ni arată imaginea maiestooasă a lui Decebal stringînd cu o mînă rana deschisă în pieptul său și cu cealaltă chemînd popoarele în contra poporului-rege.

Ștefan e un luceafăr luminos : Decebal este un soare întunecit : însă umbra lui Decebal se întinde mai departe decît lumina lui Ștefan.

Ștefan este un om gigantic, ce împle ochii : Decebal se înalță în zarea trecutului ca o zeitate nevăzută și neînțeleasă.

Și unul și altul au avut același țel, aceeași idee sublimă : neatinarea patriei lor ! Amîndoi sînt

eroi, însă Ștefan un erou mai local, un erou moldovan, cînd Decebal este eroul lumii !

În vîlmășagul secolelor trecute nu e rar de a vedea unele staturi mici susținîndu-se și mărindu-se chiar prin ajutoriul politiceii. Astfel Ștefan, amenințat din toate părțile de hoardele sălbatice ale tatarilor și de nenumăratele fiare asiaticе ce năvăliseră în Europa la glasul lui Mahomed II și al lui Baiazid, poreclit Fulger ; atacat fără răgaz de leși și de unguri, sub pretext de oarecari drepturi fictive, Ștefan, zic, se opuse dușmanilor cînd cu puterea, cînd cu dibăcia unei ingenioase diplomății. El se uni cu leșii, ca să bată pe unguri, cu ungurii, ca să alunge pre leși, și cu amîndouă aceste neamuri, ca să reziste turcilor.

Înțelept, viteaz, neadormit, el izbuti a face dintr-o țară de păstori o țară de războinici spăimîntători, și, cu sîngurele lui mijloace, el fulgeră pre Baiazid Fulgerul, combătu cu succes pre Matiaș Corvinul, smulgîndu-i o parte din Ardeal, mătură leșii de pe pămîntul românesc, luînd Podolia și Pocuția, și puse stăpînire pe șesurile goale ale Bugacului și chiar pe o parte din cîmpiile Valahiei (Țării Românești).

În mijlocul tăcerii de moarte, în care lumea era cufundată pe timpul lui August, se vede rădicîndu-se deodată în fața imperiului roman un om nou și un popor nou, pre care vechii cetățeni ai Romei îi numea barbari.

Însă șeful barbar se numește Decebal : el are o inimă ce ar putca cuprinde lumea întreagă, el se sprijinește cu mîndrie pe arcu libertății. Popoarele stau în mirare cu ochii țintiți asupra acestui barbar, care se măsură cu împăratul, găsindu-se deopotrivă cu dînsul, și care umilește Roma silind-o să-i plătească tribut. Domițian Dacicul, Particul etc.

seacă comorile sale, ca să cumpere pacea de la Decebal, însă Decebal zgâlțîie puternic colosul roman, fără a-l putea răsturna ; el combate cu neîncetare influința romană, mărirea romană, domnirea romană, și în fine cade glorios sub brațul divului¹ Traian.

Moartea lui este ultimul sacrificiu ce-l face poporului său : el se ucide pe ruinele patriei sale !

Decebal e ca stelele acelea călătoare ce se zăresc pe ceriu, fără a se ști de unde vin și unde se duc. Necunoscuți pe lume, el și poporul său, pînă-n momentul cînd încep lupta cu Roma, ei dispar în cîrînd, și de-abia numele lor rămîne înscris în unele pagini de-ale lui Tacit.

Ștefan și Decebal au fost oameni de aceia cari nu au nici strămoși, nici moșteni.

Decebal mort, Dacia cade, fecioară încă, în trista condiție de provincă depărtată. Ștefan coborît în mormînt, Moldova, pre care el o rădicasese la culme, se întunecă încet-încet, pierde rangul său, drepturile sale, hotarele sale cele vechi și nu mai conservă decît numele său și suvenirile domnului Ștefan.

Remarcabilă asemănare de destinuri ale țării la două epoce atît de depărtate, după moartea acestor doi oameni !

Ștefan și Decebal au lăsat testamenturi patriotice. Testamentul lui Decebal a fost moartea lui !... Ștefan, prevăzînd soarta ce amerință patria sa, a dictat cu limbă de moarte povățuiri izvorîte din durerea inimei și din luciditatea cugetării celei mai înalte.

După unsprezece secole, Ștefan a rădicat spada singeroasă care căzuse din mîna lui Decebal. Cine oare va fi chemat a rădica spada purtată cu atîta glorie de Ștefan cel Mare ?

Și cînd ?...

¹ Div — măreț.

STUDII NAȚIONALE

(1840)

Toate națiile în decădere sau în stare încă necultă au avut și au hoți, pe cari poezii și romanțiarii îi idealizează. Spania, Sicilia, Italia, Calabria sînt chiar astăzi cutrierate de bande înarmate, ce se țin la drumuri, vietuiesc în codri și sînt groaza călătorilor. Grecia a avut clefți săi, carii sub pretext de a se răzbuna asupra turcilor, trăiau mai mult din jacurile făcute asupra creștinilor, și însă numele de clef este sinonim cu numele de brav !

De unde vine această influință magnetică, pe care o simțim cînd se pomeneste de acei oameni ieșiți din calea dreaptă ? Pentru ce sîntem dispuși a da simpatiile noastre acelor prizoniți de asprimă legilor ? Ni place oare traiul lor zvînturat ? Am vrè, ca dînsii, să dormim prin păduri cu capul răzimat de rădăcina unui stejar cu mîna pe oțelele pistoalelor ? Am vrè să stăm de pîndă pe vîrfurile unei stînce, să ni expunem zilele neconținut la trude, la pericole, la lupte ? Ne încîntă ideea unui om ce are curajul de a se revolta în contra societății întregi și a o combate cu singurele lui mijloace, sau în sfîrșit există în sufletul nostru un glas tainic, care îndeamnă a lua partea celui mai slab în contra celui mai tare ?

Oricum să fie, popoarele au o admirare plină de dragoste pentru unii hoți și chiar un cult pentru vitejiile lor, căci tot curajul națiilor căzute se concentrează în acei oameni energici.

Unii din aceștia au fost împinși în calea hoției prin vreo nedreptate, de care ei au voit să-și răzbune ; alții au fost conduși de spiritul lor neastîmpărat, de natura lor activă, alții de farmecul codrului, care îl atrage pe român cu o putere neînvinsă. Cine știe dacă născîndu-se în alte timpuri, în alte locuri și în alte condiții, ei nu ar fi ajuns oameni însemnați prin fapte mărețe !

Moldova are și ea analele sale, scrise pe frunzele codrilor : și ea are eroii săi de drumul mare, ale cărora balade sînt cu drag cîntate de popor, căci poporul vede în ei pre niște apărători meniți a restabili cumpăna dreptății.

Țara Muntenească (*numită astfel în glumă, căci cea mai mare parte din ea nu este decît un șes*) a avut asemenea hoți înfrățiți cu poporul. La anul 1830 a fost prins și executat în București unul din ei. Lume multă asista la acel crunt spectacul, iar cînd drama fu săvîrșită pentru satisfacerea soțietății, un țăran se puse în genunchi lîngă trupul mortului și începu a plînge amar.

— Ce ai ? îl întrebară cei care-l încungiurară.

— Ce să am ? Mă doare sufletul, căci acesta mi-a fost binefăcătorul meu.

— Cum ?

— Acum e o lună, îmi aram ogorul ; unul din boi căzu mort de osteneală și de căldură !... începui a-mi smulge părul de deznădăjduire, cînd omul ăsta, Dumnezeu să-i ierte păcatele, îmi zise : „Ține, sărmane, și nu te mai căina ; cumpără-ți alt bou...” și îmi dăde 12 galbeni, fără a aștepta măcar să-i mulțămesc !

Or fi vreo patruzeci de ani, de cînd o bandă de trei hoți vestiți domina Moldova; pe atunci nu exista poliție, și comunicațiile între ținuturi erau foarte grele, prin urmare acel triumvirat prăda țara în ziua mare fără grijă de potiri. El era compus de Bujor și de doi boieri din cele mai întîie familii !

Prinși în sfîrșit de arnăuții hatmaniei, Bujor, *mojicul*, fu spînzurat, iar nobilii, privilegiați pînă-n momentul morții, fură descăpăținați în cîmpul Copoului. Cu toate acestea, cronica pretinde că doctorul Gall ar fi cumpărat scump capul lui Bujor, pentru ca să-l studieze, și că nu a dat nici o lețcaie pe tidvele boierești.

Acest Bujor și-a primblat vitejia prin Valahia, prin Bucovina și prin Basarabia, fără frică de cātane sau de cazaci, iar cînd se arăta în Moldova, poporul zicea :

Pe ciocoi mi-i bagă-n fiară etc.

S-a ivit Bujor în țară...

Și atunci boierii mergeau la drum cu cîte doi-trei arnăuți plini de arme din cap pînă-n picioare.

Cuconul A., ducîndu-se la Băcău cu nevasta d-sale, care dormea în trăsură, se văzu deodată oprit în mijlocul drumului. Bujor cu șese tovarăși îi aținea calea.

Arnăutul de pe capră vru să se posomorască, însă nu-i dete vreme unul din hoți, căci îl smuci de sus și-l culcă în țărînă sub genunchiul său.

— Ce vreți ? întrebă boierul.

— Ca să știi ce vrem, cucoane, află că eu sînt Bujor.

— Bujor ?

— Bujor !

— Am înțeles, adăugi boierul. Iată punga, însă te rog să nu-mi treziți nevasta.

— N-ai grijă, noi nu spăriem femeile... Cîți galbeni ai cu d-ta ?

— 150.

— Numai ?

— Numai !

— Cu zimți ?

— Împărătești.

— Prea bine... Mulțămesc... Unde mergi ?

— La Băcău.

— Să spui ispravnicului închinăciuni din partea mea... Hai, încălecă, flăcău, și călătorie bună !

Surugiul, de cuvînt, se azvîrli pe cal ; arnăutul se acăță pe capră cu sprincenele posomorîte și boieriul răsufală mai ușor.

— Stați, răcni Bujor.

— Ce mai este ? întrebă boieriul îngrijit.

— M-am răzgîndit, că poate să ai nevoie de parale la drum ; iată zece galbeni de la mine.

Zicînd acestea, Bujor aruncă galbenii în trăsură ; caii plecară cu fuga, iar cucoana, trezindu-se și văzînd monedele de aur împrăștiate pe perne, începu a rîde întrebînd dacă a căzut vreo ploaie cu bani, în vreme cît dormise.

— Dar ! răspunse bărbatul ei ; mi-au căzut din senin niște Bujori de galbănași.

★

Lăutarii țigani, ca vechi rapsozi, cîntă poporului baladele sale strămoșești pe un ritm monoton și melancolic. Poporul le ascultă din copilărie pînă la adînci bătrînețe, fără a se satura de ele, precum nu se satură de apa limpede a izvoarelor, căci poezia e pentru dînsul o apă răcoritoare, care îi îndulcește inima.

Carii sînt însă autorii acelor balade ? Poporul însuși, poporul întreg !... De aceea poezia lui cuprinde atîta frumusețe, carii încîntă și minunează auzul. Un singur om nu ar ave o comoară așa de bogată în imagini poetice, în idei mărețe, în simțiri duioase.

Cîteodată se întîmplă ca hoții să fie și poeți : ei atunci își fac cîntecul după plac și îl răspîndesc în țară prin gurele lăutarilor. Ion Petrariul din ținutul Neamțului a compus însuși balada lui cu cîtva timp înainte de a muri :

Cine trece lunca mare ?

Ion Petrariul călare,

Cu celmaua despre soare...

Cu trei rînduri de pistoale... etc.

La anul 1834, o brișcă înhămată cu trei cai venea despre Siret către pădurea Strungei. În brișcă se vedea un om cărunt, dezbrăcat de surtuc și, cu toate acestea, aburit de căldura atmosferei : el era maiorul Bacinschi.

Maiorul Bacinschi a fost un tip în soțietatea noastră, însă un tip original și plăcut. Polon de naștere, el fusese de tînăr înrolat în oastea rusească, făcuse campaniile Franței și ale Italiei sub comanda lui Suvorov, și la 1834, după încheierea păcii între Turcia și Rusia, el se așeză la Moldova în calitate de staroste rus.

Cîțiva ani mai în urmă, maiorul fu numit șeful corpului pompierilor, pre care el îl organizea prea bine. Cine nu-și aduce amîntă de maiorul Bacinschi alergînd la foc, cînd călare pe calul său roib, cînd călare pe o saca, cînd în uniformă, cînd în halat, după cum îl apuca vremea. Adevărul este că pompierii noștri făceau minuni sub direcția lui.

Maiorul Bacinski era un *bon vivant*¹, și avea un bogat repertoriu de anecdote variate, pe cari le povestea într-o limbă moldo-ruso-leșească de multă originalitate. Toți îl iubeau în soțietatea Iașilor și toți voiau să-l aibă la petrecerile lor, căci el aducea pretutindene acea veselie plăcută ce izvorăște dintr-o inimă bună.

Ajungînd în deal la Strungă, maiorul se opri puțin, ca să se răsufle caii, și privi cu mulțămire întinsa panoramă ce se desfășura sub ochii lui ! *Precrasnai!*² zise el după obiceiul său și, lăsînd brișca pe deal, începu a coborî singur în vale cu pușca în mînă. Paserile ciripea în umbra copacilor ; cimbrii răspîndea în aer un miros plăcut, însă soarele era nesuferit ; maiorul se puse gios sub un tufariu de măcieș, așteptînd ca să vie trăsură. Deodată tufariul se deschise și dete drumul la vreo 12 indivizi, carii încungiurară pre vechiul militar.

— Domnule ! îi zise unul din ei, nu cumva se întîmplă să ai vreo pungă de prisos ?

— Șto ? întrebă maiorul.

— A ! ești rus ? *No davai rubla*, căpitane !

Maiorul înțelese și scoase din buzunariu vro cîțiva sorcoveți.

— Parcă ai și un ceasornic ? observă hoțul... adu-l încoace... Nu-i vrun lucru... o ceapă... al meu e mai boieresc. Hoțul scoase din sîn un *breguet* de aur.

— Vrei să schimbi cu mine ? întrebă maiorul. Hoții începură a rîde, iar căpitanul lor zise :

— Ești maiorul Bacinski, te cunosc eu de la

¹ Om de viață (fr.).

² Minunat, splendid ! (Rus.)

Iași... ai scăpat de foc casa unui neam al meu din Păcurari. Na-ți o carboavă de drum.

— Dar cine ești d-ta ?

— Eu sînt Ion Petrariul !

— A, *precrasnai* ! D-ta hoț, dar om cinstit !

Banda aceasta de hoți fu prinsă preste cîteva luni.

Unul din ei primi să devie călău pentru ca să scape de moarte, însă el era țigan !

Românul se face hoț, se face ispravnic, se face judecătoreu, dar călău niciodată.

POEZIA POPORALA

I

Datinele, poveștile, muzica și poezia sînt arhivele popoarelor. Cu ele se poate oricînd reconstitui trecutul întunecat.

Din studiul lor ne vom lămuri despre originea limbei noastre, de nașterea naționalității române, de plecările naturei cu cari este înzestrat poporul, și de luptele, ce le-au susținut coloniile romane pîn-a nu se priface în locuitorii de astăzi ai vechei Dacie.

Între diferitele neamuri răspîndite pe malurile Dunării, nici unul nu are, ca neamul românesc, o poezie populară atît de originală, atît de variată, atît de frumoasă și atît de strîns unită cu suvenirile anticității.

Născut din sînge meridional, strămutat de sub un soare fierbinte într-o țară nouă, neamul român a păstrat o închipuire fecundă, vie, grațioasă, o agerime de spirit, care se traduce în mii de cugețări fine și înțelepte, o simțire adîncă de dragoste pentru natură și o limbă armonioasă, care exprimă cu gingășie și totodată cu energie toate aspirațiile sufletului, toate iscodirile minții.

Să luăm de exemplu aceste versuri dintr-o baladă :

*Viața omului
Floarea cîmpului !
Cîte flori p-acest pămînt
Toate se duc la mormînt ;*

*Însă floarea lacului
Stă la ușa raiului
De judecă florile,
Ce-au făcut miroasele !*

Mult am cerceta în literaturile cele mai înaintate și în operele poeților celor mai emininți, fără a găsi o idee atît de minunată și așa de frumos zisă. O asemenea idee este rezumatul cumînției omenеști, relevarea simțului de nemurire, exprimat prin glasul poporului. *Vox populi, vox dei !*¹

II

Poezia poporală este întîia fază a civilizației unui neam ce se trezește la lumina vieții, iar cînd acest neam cade din vechea sa civilizație, poezia poporală devine *paladium*² al limbei și al obiceiurilor strămoșești. Pentru noi, ea este și o fază și un paladium.

De vom deschide pre Virgil și pre Ovid, ne vom găsi, pot zice, acasă la noi. Virgil, istoricul didactic și poetic al vieții agricole, autorul *Georgicelor*, descrie însăși viața cîmpenească a românilor de astăzi. Ovid este izvorul credințelor mitologice ce sînt răspîndite între noi prin povești și tradiții. În ele găsim, ca și în gura poporului nostru,

¹ Vocea poporului, vocea lui Dumnezeu (lat.).

² *Paladiu* — ocrotire, cheazășie.

fete și flăcăi schimbați în brazi, în păuni, în dafini, dobitoace cari grăiesc, păsări măiestre etc., etc.

Pe lângă acești doi creatori de poezie antică s-a adăogit un al treilea poet, *păstoriul* cîmpiilor și al munților noștri, care a produs cea mai frumoasă epopee păstorească din lume : *Miorița*. În-suși Virgil și Ovid s-ar fi mîndrit, cu drept cuvînt, dacă ar fi compus această minune poetică.

III

Poporul e un mare neolog, cînd îi face trebuință : el răstoarnă sistemele învățaților, cînd ele nu sînt întemeiate pe logică, și își formează o limbă curată, expresivă, armonioasă, căci îi place armonia. El cată a cuprinde în puține cuvinte o lume de idei, fiind *vorba lungă sărăcia omului*, adică sărăcia gîndului : prin urmare tocmai în forma frazelor lui descoperim rudirea limbei noastre cu limba latină.

Poporul împarte poeziile sale în *cîntice bătrînești*, în *cîntice de frunză*, în *doina* și *hore*.

Cele mai multe balade ce le avem datează de la secolii XVI, XVII și XVIII, precum : *Toma Alimos*, *Gruia Grozovan*, *Codreanul*, *Ghimciu*, *Norac* etc.

Sotietatea de pe atunci era războinică : toți oamenii era înarmați și în picioare, toate ideile pornite spre luptă cu dușmanii țării. Principatele noastre de-abia știau că au tractate cu țările vecine : lovirile erau zilnice cînd cu leșii, cînd cu ungurii, cînd cu tatarii, cînd cu turcii și, ce e mai trist, cînd chiar cu românii !

Arăturile se făceau cu o mînă pe coarnele plugului și cu una pe pală, căci tatarul sta la pîndă în marginea țării. Cînd tatarul prăda în țară, românul găsea cu drept să-și întoarcă paguba cu dobîndă : așa el era mai mult prin Buceag decît pe-acasă.

Cînticele bătrînești adevăresc cronicile, însă cînticele au un ce care te mișcă pînă-n suflet ; nu poți sta în neimire, cînd auzi pre Gruia Grozovan zicînd :

*Alei ! tu, Ghirai bătrîn,
Lasă cel hamger la sîn
Că eu sînt pui de român
Și nu-mi pasă de păgîn !*

Nu poți să nu admiri calul lui Codrean, care cînd fugea : *văile se limpezea !*

Nu poți să stai nesîmțitor în auzul armoniei limbei poporului, cînd Toma Alimoș zice murgului său :

*Așterne-te drumului
Ca și iarba cîmpului
La suflarea vîntului !*

Frumoase timpuri de vitejie au fost acelea unde românul intra în doi ca în doisprăzece și unde hanul tatarilor trimitea *jalobă* către domnii Moldovei, cu rugăminte ca să poroncească Grozovenilor de pe atuncea de *a nu li mai opri calea, cînd se întorceau cu pradă din Țara Leșească !*

Însă roata norocului se întoarce ! Starea Principatelor se schimbă ; neatîrnarea lor piere ; poporul suferă, vitejia lui amortește și trece de la gloate la cete, de la cete la indivizi, și prin urmare baladele strămoșesti sînt înlocuite prin *cîntice de frunză, cîntice hoțesti*.

Poezia populară este nu numai expresia cea mai vie a caracterului național, dar ea aruncă și o lumină asupra comerțului din timpurile trecute :

*Măiculita tot mă-ntreabă,
Căre muncă mi-i mai dragă ?
Un cal bun de călărie
Și arme de Veneție.*

Nici Miron, nici Niculcea, nici Urechie în cronicile lor nu pomenesc de comerțul venețianilor și al genovenilor cu țările noastre ; însă cânticul popular îndeplinește acea lacună cu două cuvinte.

El asemenea arată dragostea nemărginită a românului pentru frumusețile naturei, ca o moștenire virgiliană :

*Primăvară, muma noastră,
Ia zăpada de pe coastă,
Iarba verde să mai crească,
Sufletu-mi să-mi răcorească ;
Să-mi aud ceriul tunînd,
Să mai răd turme păscînd ! etc.*

Este dar de nevoie a mai analiza simțirea exprimată în aceste rînduri și poetica lor frumusețe ?

Este oare vreo introducere mai minunată în literatura modernă, un tablou mai omeric decît această strofă care începe un vechi cântic haiducesc ?

*Sub poale de codru verde
O zare de foc se vede,
Și-mpregiurul focului
Stau haiducii codrului !... etc.*

Este mai simplă, mai colorată, mai frumoasă descriere decât aceasta din *Balada Badiului* ?

*Pe luciul Dunării,
La scursurile Gîrlîi,
La cotitura mării,
Ian, mări, că mi-și venea...
Un caic lung, și nuț,
Pe dinăuntru poleit,
Cu postav verde-nvălit,
Și-n caic ședea lungit
Tăietorul frîncilor,
Măcelariul turcilor !... etc.*

Poezia populară se mai deosebește și prin o cunoștință psihologică, care denotă spiritul observator al **poporului**.

De voiește să arate cochetăria femeiască, cînticul zice :

*Puica trece și zîmbește
Și-a mă zări nu voiește... etc.*

În balada *Păunașul codrului*, femeia privind lupla pe moarte a doi voinici, carii o iubesc, zice cu mîndrie :

*Din doi care-a birul
Eu cu dînsul m-oi iubi,
Bărbățul voios mi-a fi... etc.*

La notițele prețioase despre relațiile (referințele) noastre politice și comerciale, poezia populară mai adaogă o largă prescriere de starea morală, de obiceiurile vieții intime și de organizarea socială a Principatelor : prin urmare poezia populară trebuie să fie obiectul studiilor noastre serioase, dacă vrem să aflăm cine am fost și cine sintem.

Albia literaturii noastre e atît de îngustă, că, de aş zice că mai nici o scriere nouă nu posedă condițiile unei scrieri nemuritoare, aş zice un adevăr supărător pentru tagma literaților, și adevărul, de cînd lumea, împlă cu capul spart, însă mărturisesc că privind babilonia limbistică din zilele noastre, mă îngrijesc pentru viitorul nostru literar și mă mîngîi numai cu credința că acest viitor își va găsi loc de scăpare în poezia populară !

Îmi închipuiesc că sînt un străin sosit în Moldova sau în Valahia, cu dorința de a studia istoria, datinile, natura și geniul neamului românesc. Cumpăr o bibliotecă întreagă de cărți scrise în felurite jargonuri, istorie, poezie, jurnalistică etc.

Deschid o carte istorică, și văd în ea nume, date, pomeniri de războaie, însă nici o idee de mișcarea soțială, de instituturi, de gradul civilizației diferitelor epoce. Nemulțămît, mă duc să vizitez monumintele, doar voi descoperi un vestigiu din lumea trecută : monumintele lipsesc ! Mă întorc deci la limba și la literatura de astăzi ! Aicia mă cuprind fiori de gheață !

Gramaticile îmi par niște seci disertațiuni de limbistică latină, franceză, italiană... însă nu adevărate gramatici românești.

Cercetez literatura și dau de o amestecătură indigestă de limbile neolatine, de o sumă de idei luate fără nici un sistem de la străini, și prin urmare nu-i găsesc nici un caracter original.

Undi este dar românismul ? Unde să-l caut, pentru ca să-mi fac o idee esactă de geniul român ?

Din întîmplare mă primblu într-o zi printr-un iarmaroc, și deodată mă cred în altă lume. Văd oameni și haine ce nu văzusem în orașe ; aud o

limbă armonioasă, pitorească și cu totul străină de jargonul cărților. De unde eram la îndoială dacă românii sînt o nație sau o colonie cosmopolită modernă, un soi de Algeria franco-italiano-grecescă, încep a întrevădea adevărul.

Iată un om cu fizionomia veselă. El intră într-o colibă de frunze, scoate de sub suman un instrument ce-i zice lăută, și se pune a cînta. Mulțime de oameni se îndeasă împregiurul lui și îl ascultă cu dragoste, căci el zice balade strămoșești !... Ochii-mi se deschid ; o naționalitate întreagă se dezvălește în graiul, în hainele, în tipul antic, în cînticele acelor oameni.

Lăutariul cîntă :

*Pe cîmpul Tinechiei,
Pe zarele cîmpiei,
Răsărit-au florile
O dată cu zorile ?
N-au răsărit florile,
Și-au scos badea oile
De-au umplut văile... etc.*

și dinaintea mea se desfășură un tablou care mă încîntă ; mai pe urmă lăutariul, vrînd să mă aducă în estaz, începe balada *Mioriței* :

*Pe-un picior de plai,
Pe gură de rai,
Iată vin în cale,
Se cobor la vale
Trei turme de miei
Cu trei ciobănei... etc.*

Și cînd el sfîrșește, toată nedumerirea s-a șters din minte-mi ; rămîn convins de naționalitatea română, de geniul român, de adevărata literatură română.

Înțeleg dragostea românului pentru țara lui ;
îl înțeleg de ce zice el :

*In neagra străinătate
Dorul m-apucă de spate.*

Înțeleg puterea legăturilor de familie, cînd el
suspină în modul cel mai poetic :

*Bate vîntul pîntre brazi
Și-mi aduce dor de frați ;
Bate vîntul pîntre flori,
Imi dă dor de la surori ;
Bate vîntul pîntre munți,
Imi dă dor de la părinți... etc.*

Iată poezie ! iată adevărata literatură, de care
se pot mîndri românii !

Fie forma versurilor uneori defectuoasă, ele îmi
par mie poleite cu razele geniului. Privighitoarea
nu e frumoasă, dar cînticul ei este din rai !

PALATUL LUI DUCA-VODĂ

mai 1842

Amice, îți scriu dintr-o ruină care odinioară a fost palat domnesc : de pe o înălțime unde odinioară vegheau cete de ostași viteji, țintind ochii în calea tătarilor, și unde astăzi se îngrașă dormind câțiva călugări în compania buhnelor. Am venit să vizitez palatul lui Duca-vodă în Cetățuie, și iată ce-am găsit :

Acest fost palat, ridicat spre partea zidului din față cu Iașii, este întreg de piatră, cu bolți de cărămidă. El nu întrunește proporțiile arhitecturale care dau unei clădiri aspectul de monument, dar posedă un ce misterios, care spune multe imaginației. Ferestrele, prea mici, sînt împrăștiate fără nici o simetrie pe fațada lui, însă pe timpul luptelor, atunci cînd românul era totdeauna cu zilele în mînă, locuințele aveau nevoie mai mult de mețereze decît de ferestre largi.

Înălțimea lui e ca de două rînduri, dar numai unul, adică cel de sus, apare ochilor, căci partea mijlocie cuprinde tainițe întunecoase, iar sub aceste vin beciuri săpate în pămînt. O scară de vreo 12 lespezi, strîmtă și lipită de perețele dinafară a palatului, duce pe un balcon mic, sub care se deschide ușa beciurilor.

Pe acest balcon de piatră o altă uşă, rotundă, îngustă şi scurtă, dă pas în o tindă boltită, pardosită cu cărămizi exagonale şi luminată prin o fereastră din fund. În dreapta şi în stînga tindei, două uşi dau intrare în două mici apartamenteuri ; cel din stînga cuprinde o sală destul de mare cu trei ferestre spre ogradă, boltită şi pardosită cu cărămizi. În unghiul de-a stînga, cum intri, se vede locul unei sobe ce s-a dărmat. Acea sală servea pentru primiri şi sfaturi ; ea comunică cu o cameră luminată prin două ferestre, tot despre ogradă, asemenea boltită şi pardosită cu lespezi de cărămidă. În unghiul din fund, în dreapta, se vede o uşă mică ce se crede că ar fi comunicat prin o scăriică săpată în zid cu tainiţele de dedesubt.

Celalalt apartament, din dreapta tindei, se compune iarăşi din două camere, însă mai mici. Cea dintîi are două ferestre spre ogradă, boltă şi pardoseală de cărămizi. În unghiul de-a dreapta uşei se găseşte încă o sobă, ce samănă cu vetrele ţărăneşti, deşi mai bine lucrată, mai elegantă şi mai ridicată. A doua cameră, numită *odaia lui vodă*, primeşte lumina din partea oraşului Iaşii. Pe pereţi apar nişte flori roşii zugrăvite cu puţină artă ; însă aceste vestigiuri arată că apartamenteurile au fost acoperite cu frescuri, peste care s-a lăţit mai în urmă varul vandalismului călugăresc.

În unghiul din fund, în dreapta camerei din fund, este o uşă foarte îngustă şi scurtă care se deschide în zidul despre ogradă. O scăriică săpată în acel zid, şi luminată numai prin o fereastră rotundă, duce în o cameră, numită *ietacul doamnei*, şi care se găseşte sub *odaia lui vodă*. Acea cameră misterioasă, boltită cu piatră, puţin ridicată şi luminată prin două metereze, are în

fund un soi de scobire în zid, ce servea de vatră. Ferestrele ei privesc în partea Prutului.

Așadar, rîndul de sus al palatului se compune din cinci camere, dintre care una tainică și sub-așezată.

Intrarea în beciuri este pe din față, adică din partea ogrăzii. Ele sînt săpate în pămînt, boltite și zidite de-a curmezișul palatului, în număr de cinci sau șase, dar nu au nimic remarcabil.

Iar intrarea în tainițe se găsește în perețele palatului care privește spre oraș. O ușă mică, rotundă și ridicată de la pămînt ca de vreo doi coți duce într-un feliu de tindă îngustă, în a cărei fund se deschide o vizunie ce are multă asemănare cu un cuptor de pitărie ; nivelul ei e mai ridicat decît acel al tindei. În stînga se vede o cameră boltită, tupilată, întunecoasă, în al cărei colț, de-a stînga, se arată o gaură prin care de-abia încape omul, pentru ca să intre în o altă cameră, asemenea întocmai ca cea dintîi. Amîndouă sînt zidite pe aceeași linie cu *ietacul doamnei*. — Care a fost menirea acestor tainițe ?... Las această întrebare pe seama arheologilor ; eu constat numai că bolțile sînt lucrate cu multă măiestrie, că forma ferestrelor este rotundă și că arhitectura palatului, deși străină regulelor arhitecturale, are un sigil de originalitate și poate să ne facă a întrevedea în trecut soiul locuințelor adoptate de strămoși pe timpul periculos în care trăiau.

În pervazurile ușei balconului se cunosc încă borte scobite în zid pentru capetele drugului ce servea a întări ușa pe dinăuntru, cînd era închisă noaptea ; obicei care s-a păstrat pînă astăzi în casele țărănești.

În *odaia lui vodă*, la ambele colțuri, în partea ferestrei, sînt doi stîlpișori de piatră, puțin ridicați,

care țineau loc de picioare pentru un pat. Asemenea se obișnuiește și la țărani, cu deosebire numai că stîlpii sînt de lemn.

Din dosul palatului se găsește o cișmea seacă, făcută în zidul ce încungiură Cetățuia.

Poarta Cetățuiei se deschide în partea zidului ce cată spre dealul Pietrăriei. O clopotniță se înalță pe dînsa, însă nu are nimic mai însemnat decît toate celelalte clopotnițe de pe la monastiri. În fruntea porții, pe dinafară, este săpată în piatră stema țării : cap de zimbru, purtînd o coroană pe coarne, și între coarne o stea ; în dreapta un soare, în stînga o lună, dedesubt o cruce și prinpregiur o inscripție încă bine păstrată. Grăbească-se arheologii să o copieze, căci timpul macină.

În stînga porții se înșiră niște case mari cu două rînduri, ce par a fi mai moderne ; iar de acestea se țin un rînd de case vechi, care au o sală lungă-reață de o frumoasă arhitectură. Proporțiile sînt bine chibzuite, iar mai cu seamă bolțile, de stil gotic, sînt demne de admirat. Sub ea, se află pivnițe lungi, largi și trainice.

În dreapta porții, lîngă zidul Cetățuiei, despre Prut, este o zidire de formă rotundă, a cărei boltă este o adevărată minune de eleganță și de măiestrie. Lumina o primește pe deasupra ca domul Panteonului. Ce păcat că acel mic capodoperă de arhitectură servea, precum se spune, de bucătărie !

Biserica se ridică mai în mijlocul ogrăzei. Ea seamănă cu biserica Goliei din Iași. Pe zidul dinlăuntru, deasupra ușei, sînt zugrăvite portreturile lui Duca-vodă și a familiei sale. Domnul ține în mîna dreaptă planul bisericii.

N.B. — Se zice că o parte din dealul Cetățuiei s-ar fi dărmat — nu știu cînd... și că în acea

dărmare ar fi dispărut și un palat cu două rinduri... (?)

Pe zidul Cetățuiei este un foișor luminat cu trei ferestre mari, din care turistul se bucură de o minunată panoramă. Lângă acel foișor se deschide în zid o porțiță ce dă drumul afară din Cetățuie... Cîte scene romantice s-ar putea clădi pe acel foișor și acea porțiță misterioasă !...

PIATRA-TEIULUI

(*Legendă*)

FRAGMENT DINTR-O CALĂTORIE ÎN MUNTII MOLDOVEI

Mulți dintre compatrioții noștri s-au dus, se duc și se vor mai duce poate în străinătate. Călătoria e un lucru frumos și bun, care ne dezvăluie, cu mult mai bine decît cărțile, viața intimă a civilizațiilor. Puțini sînt cari să nu fi măsurat geometriceste lungimea Praterului ¹, de la cea din urmă casă de pe Jägerzeile pînă la rotondă : care, oricît de încăpățînat le-ar fi fost tactul lor muzical, să nu fi simțit fără voie piciorul lor drept bătînd măsura, pe cînd ascultau pe Wasser-glaus, pe-o frumoasă lună plină, unul din acele dulci valsuri ale lui Lanner ori Strauss, care leagănă într-o ușoară somnie bătrîna și molatică Vienă.

Foarte mulți dintre tinerii noștri, întorși la căminul părintesc, vorbesc despre întîmplările pe care Italia le-a sămănat în calea lor, și amintirile acestea sînt ca o palidă răsfrîngere a parfumului frumosului ei soare. Care dintre noi n-are la îndămină o anecdotă auzită la Paris, o aventură la Viena, o lovitură de stilet la Veneția, un ceas de dragoste la Florența și o plimbare în golful Neapolului, în voia unei vele latine, care se leagănă

¹ Bulevard principal în Viena.

capricios la lumina miilor de facle a voluptoasel
cetăți scînteind ca stele atîrnate de bolta cerească,
electrizat de o mîndră napolitană cu iubirea arză-
toare ca un siroco din țara ei, cu ochii aruncînd
flacări, adese tot așa de grozave ca ale Vezuviului.
Apoi un drum printre sfărîmăturile și bucățile îm-
prăstiate ale columnelor de marmoră, ale fîntîni-
lor secate și ale arcurilor de triumf din întristata
Romă ! Cine nu și-a muiat mîna, plecat pe margi-
nea luntrii, în limpedea undă a frumosului Le-
man¹, cel cu contururi gingașe ca gîtul unei le-
bede, cu vile răcoroase și vesele pe țărmurile-i
fericite, a acelui frumos Lemn care slujește de
ogîndă Muntelui Alb, ca unei bătrîne cochete,
mare și poetic prin el însuși, și mai mare de cînd,
în entuziasmu-i de poet, Voltaire zicea : „Lacul
meu e întăiul !” Cine n-a trecut printre însem-
nările-i de călătorie efectul soarelui în cascada de
la Giessbach, cine n-a admirat și n-a descris un
asfințit de soare pe Rhighî, cine n-a simțit nimic-
nicia omenirii și micimea omului în fața uriașilor
din Alpii cu piscuri de nea, cu briul de verdeață
întunecoasă, ca un simbol de nelămurit ?

Mai mult, noi, oameni fericiți, abia răsăriți la
fața pămîntului, ne-am dus să ne plimbăm trîndă-
vă via ori nefericirile pînă și prin pădurile fecio-
relnice ale Lumii-Nouă ; și după ce am străbătut o
parte a lumii, după ce am grămădit atîtea nume
de orașe și atîtea poziții geografice, numai țara
noastră nu ne-o cunoaștem, țara noastră, care, după
gazeta zilei, ar fi măsurînd 500 de mile pătrate.
De ce oare ? Ca moldovan ce mă aflu și pentru
amorul meu propriu, n-aș vrea să fiu și eu cuprins
în dezlegarea problemei puse...

¹ Lac în Elveția, pe malul căruia se află orașul Geneva.

S-ar putea oare să fie cineva așa de nedrept și să spuie ori să creadă că Moldova ar fi un ținut de stepă, în care soarele se trudește în zări fără sfârșit, în care verdeța slabă și pălită te întristează ? Nu, Moldova cuprinde tot felul de vederi, vesele, întunecoase, cîmpenești, îmbogățite de po-doabele naturii. Mai are apoi un caracter nclă-murit de suavă melancolie, ca parfumul unei flori delicate. Are un nu știu ce primitiv în prietenia colinelor ei, care te fac să-ți uiți viața cu neca-zurile-i de fiecare clipă și te adorm într-o blindă și mută admirare. Visare a sufletului, care-ți adoarme durerea subț un vâl de uitare, găsești pe costișele-i singuratice, în fînațurile-i deșerte, în pădurile acelea care nu cîntă decît pentru ele ; din toate izvorăște parcă o cîntare sublimă de pă-reri de rău și de resemnare, de amară milă, apoi de zîmbet și mai amar încă ! În tăcerea cîmpiilor ei simțești poezia unui bocet, apoi lacrimile în-tristate și neconținute ale aceluia care singur se plînge pe sine ; parcă vezi pe un om care moare și-si întoarce ochii topiți cătră soarele vesel pentru alții, dar palid și fără raze pentru dînsul. Parcă vezi în icoanele ce te înconjoară stîngerea tine-reții, melancolia unei luciri slabe pe un lac liniș-tit. Stăruiește în natura aceasta singuratică o sim-țire adîncă de descurajare, o veșnică vorbire cu sine însăși a unei păreri de rău, a unei dureri, apoi o privire sfioasă, în ceața zării, cătră viitor ! Sim-țești parcă în bocetul înăbușit și fără conținere zvîcniri de nădejde, prăpăstii de îndoială, melo-dioase cînturi de slavă, o poezie fără nume, care te pătrunde, pe care o respiri cu aerul, dar care n-ar putea fi tălmăcită în nici o limbă omenească — ceea ce marele poet a numit „voci interioare“, sfătuind între ele, vorbindu-și o limbă necunos-

cută, față de care limba noastră omenească nu-i decît o palidă copie.

Amintirile istorice, legendele castelelor, care sînt farmecul călătoriilor în Elveția, de pildă, unde sînt ? Nu lipsesc nici acestea : sapă urmele răs-pîndite ici-colo și o să ai a scutura pulberea de pe vreo cetate romană : o să găsești săgeata unui arc dacic, ori frîntura unei săbii a lui Traian, un turn, un pod, cîteva lespezi cu vechile lor inscrip-ții latine, singurele anale pe care ni le-au lăsat vremurile de odinioară : amintiri mari și simple, ca și natura care le înconjoară, tăcute, cu gîndi-rea gravă, singuratică și împrăștiată în furtuna tulburărilor care au frămîntat biata noastră patrie. Vei găsi locuri sfîințite de oasele străbunilor ori de vitejiile lor. Fă-ți un drum din gîndurile tale, ori aruncă în trecere o privire de admirație înlăcri-mată spre Neamț, lasă altă lacrimă în locul acela cu nume poetic care se cheamă Valea Albă, pe unde rătăcesc umbrele războinicilor lui Ștefan !

Ce-mi pasă mie, moldovan ruginit, de scenele voastre din Italia, de serile voastre pariziene, de amintirile voastre din străinătate, de fantomele voastre nemțesti, de *comediile voastre imitate și de povestirile voastre traduse și adaptate* ! Zugră-viți-mi, mai curînd, o icoană din țară, povestiți-mi o scenă de la noi, pipărată ori plină de poezie, o mică scenă improvizată, căci bunul și răul, sim-plul și emfaticul, adevărul și ridicolul se întîlnesc la fiecare pas. O să găsiți în nevinovatele credinți populare oricîtă fantezie voiți, iar în năravurile amestecate ale claselor de sus, stofă destulă. Și în loc să-mi plimbați prin Iași un personagiu de-al lui Balzac, care s-ar îneca în glodul de la noi, dați mai bine eroului vostru o giubea largă, un antieriu din vremurile cele vechi și bune, în vor-

bire o lăudăroșie naivă, în felul de a se purta o asprime firească, și puneți în juru-i viața orientală alcătuită din despotism casnic și din trai patriarhal. Apoi pe un divan, ori în căruță de poștă, ori în rădvăn, dacă-i dă mîna, faceți-l pe acest moldovan să lucreze, faceți-l să se miște prin țara lui. Imitația necugetată ne strică mintea și inima, și încet-încet va ruina și patriotismul — dacă este patriotism ! Imitația, care ne face să disprețuim ce e național și pămîntul nostru, ne încarcă creierul de idei cu neputință de pus în legătură cu lucrurile vieții zilnice.

Dacă din întîmplare ar cădea în Iași o broșură tipărită la Paris, ori chiar la Cernăuți, intitulată : *Un drum prin Moldova, Călătorie în Moldova, Schiță* ori altceva, în care autorul ar spune cam acestea într-o frază lungă și sforăitoare : „Într-un ținut neștiut al Europei, ori necunoscut bine, am găsit un popor bun și naiv încă, poetic în tradițiile lui de obîrșie, poetic chiar în sălbatica neștiință, un popor cu bun-simț, din care ai putea să faci tot ce vrei, impresionabil, locuind o țară pe care destinul a înfrumusețat-o și a îmbogățit-o ; e o comoară măreață de tablouri nouă acest popor, această țară, în care oamenii sînt azi ca și-n ziua în care natura a sfărmat tiparul în care i-a creat, această țară cu împestrițarea raselor ei deosebite, cu dialectele ei, cu îmbrăcămintea și obiceiurile ei...” — atunci, ca deșteptați dintr-un vis, am găsi și țara noastră vrednică de ceva !

Eu, cel care vorbesc acum și *critic*, și eu multă vreme am petrecut, nu *criticînd* această biată țară, dar necunoscînd-o. Cîteodată cugetam privind cu ocheanul în zări de pe dealul Copoului : „Aș vrea să fiu lingă stîncă aceea uriașă, înroșită de cele

din urmă luciri ale soarelui, pe care o văd în depărtări atîrnînd parcă din cer...“, dar n-aveam decît o dorință nedeslușită, așa cum îți vine cîteodată în mijlocul leneviei care țese viața noastră ieșană, și care-i face farmecul.

II

Și iată că într-o zi las din nevoie zgomotele nedeslușite ale orașului nostru, zumzuind ca un stup gata de roit, desfășurîndu-și strălucirea, glodul, gunoaiele și luxul, jidovii murdari și pretențiile ridicule și părăsind rohatca ¹, și îndreptînd din surghiunul meu un rămas bun acestui tîrg pe care-l iubesc și-l urăsc, văzînd cum se șterge în zare cea din urmă clopotniță, încercam o simțire ciudată, nu de părere de rău, nu de plăcere, dar și de una și de alta, amestecate cu curiozitatea și cu rîvna fantastică de a merge înainte și în același timp dorind să știu și ce fac prietenii mei cei buni; adică mai curînd dorind să fiu de față nevăzut la viața acea de liniștită tulburare, să bag de seamă la toate mișcările acelei vieți de nimicuri, de prefăcătorii mărunte, de mici cancanuri și vorbe rele, de taine mărunte, care se șoptesc la ureche și pe care tîrgul întreg le știe, de toate lucrurile mici care alcătuiesc temeiurile îndeletnicirilor și plăcerilor capitalei noastre.

Și într-adevăr că nimic din toate acestea nu găseam în dacul spătos care sta călare ca o stană pe calul lui; numai brațele i le vedeam mișcîndu-se iar țipătu-i sălbatic nu sămăna de loc cu glasurile eleganților noștri.

¹ *Rohatcă* — barieră la marginea unui oraș.

Vă rog să mă iertați deocamdată de toate cugetările, observațiile și tablourile, căci și-așa mi-i destul de greu să-mi păstrez cumpăna în gingașa căruță în care mă aflu. La fiecare hop stau gata să călătoresc în aer : e foarte plăcut. Până la Piatra surugiul m-a răsturnat numai de două ori. Am făcut adânci studii mineralogice și nemărginit progres în psihologia oamenilor.

4 septembrie. Am venit foarte repede, și-i de mirare când te gîndești la caii care fac slujba. Iată-mă la Piatra, ori mai curînd deasupra Pietrei. Iată cele dintâi căsuțe care stau atîrnate pitoresc pe coastele Chetricicăi, ca niște capre. Oprește, dacule — nu știi tu că adierea aceasta de viață care suflă de la munte a uscat lacrimile copilăriei mele, a dezmiardat visurile mele de tînr și mă găsește iar, după lungă despărțire, tînr îmbătrînit, cu fruntea brăzdată, cu inima sfărîmată, dezamăgit ! Cît de repede trec zilele iluziilor ! Cît de frumoase erau visurile mele și gingașe, ca și tresăririle acelea ușoare pe care le stîrnea piatra mea pe undele Ronului ! Lasă-mă să răsufli ! O, te recunosc, adiere dulce ! Cît de bine îmi umpli pieptul ! De pe ce piscuri ai cules miresmele tale ? Suflă, haide, joacă-te în părul meu, răcorește-mi fruntea înfierbîntată. Te salut — ca pe un credincios prieten pe care-l socoteam pierdut, ca pe o amintire a zilelor frumoase, care a venit să-mi zîmbească ! E multă, multă vreme de cînd nu ne-am văzut !

7 septembrie. O plimbare pe podul de pe Bistrița. Am fugit din groapa aceasta rău mirositoare care se cheamă Piatra. Să răsufliăm aici. Da, Bistrița limpede și măreață vine și-și sfarmă valurile de stîlpii podului, aducînd cu ea aerul răcoros al munților. Soarele în asfințit se joacă cu undele. Iată-l cum le sucește ca pe niște solzi, iată-l într-un

snop de raze lăsîndu-se la vale, și de cîte ori valul bate țărml, parcă rămîne o rază la mal. Între munții care o strîng, apa lunecă pe subt o plută ușoară, pe care o cîrmuiește un copil, repetîndu-și refrenul, modulat, ca și plîngerea pitulicei, enigmă dureroasă de îndoială și de nădejde, de prelungă tristeță, blînd, tăgănat, pe care munteanul îl șuieră de cînd începe să rostească cuvîntul de mamă ! Întunecată și îmbrăcată cu brazi bătrîni, cu coastele brăzdate de rîpe, care se prefac la topirea zăpezilor în șivoaie mînioase, rostogolindu-se cu tunete, și trezind în fuga lor nebună ecourile, se prelungește la stînga lanțul Cernegurei, numită așa fel în limba figurată a țării pentru că culmea ei cea mai înaltă stă aproape totdeauna învăluită de aburi ; din dreapta, între Cozla și Chetricica, care par două străji puse de pază orașului încă din copilăria lumii, se desfășoară Piatra. Încet-încet, zgomotele tac ; numai clipotele undelor, pe care vîntul întărit le bate de țărml, se mai aud și vuietele necunoscute ce străbat noaptea și înfioară pe ciobanii care se cheamă și-și răspund de pe munți.

Itinerar. Piatra, care a răpit Neamțului prerogativa de a fi capitală, deși, prin vechimea lui, acest tîrg ar avea dreptul întăietății, are însemnătate prin comerțul ei mai ales. E șchela lemnelor de construcție, care coboară din Carpați pe Bistrița ; altfel e urît tîrg, neprietinos, murdar, rău clădit și plin de ovrei. Pentru un om obișnuit cu capitala, care n-ar avea ce face în Iași, o ședere de două-trei zile aici nu-i displăcută. Străinii cu vază sînt foarte bine primiți, sărbătoriți și, ciudat lucru, cinstiți. Femeilor din Piatra le-a mers vestea pentru frumusețea lor. Se pare că clima e prielnică dezvoltării ei. Altfel, cu adevărat petreci

numai în casa domnului prefect și a președintelui tribunalului judiciar. Aici te găsești ca între cunoscuți și asta-ți face plăcere, căci la urma urmei te plictisești să tot rizi de ridicolele femeilor, de îmbrăcămintea lor de bal mascat, de pornirea lor în a maimuțări modele și traiul în mare și de obiceiul ce-l au de a rîde de oamenii pe care nu-i cunosc. — Moravuri de provincie, prea plăcute de descris. — În Piatra grozav țin oamenii la etichetă. — Curiozități : Podul de pe Bistrița, proprietatea domnului general Lascescu. — Plimbare măreață. — Clopotnița și biserica sfîntului Ion, zidite de Ștefan, proteul popular al gloriei naționale. — Partide de plăcere la mănăstirea Bistrița, unde se vede mormîntul ctitorului ei Alexandru cel Bun. Cînd mă aflu în Piatra, nu se vorbea încă de planul de a întemeia o fabrică de hîrtie. Dorim domnului Asachi, pe care n-am cîntea să-l cunosc, izbîndă pentru această patriotică operă.

Poezie. Deși pînă azi Piatra nu s-a prea deosebit în frumoasele arte, o zicătoare veche a ținutului place străinilor :

*Bistriță, apă dulce,
Care bè nu se mai duce.*

Avem de-a face cu poezie primitivă, în care nu mă pricep. Și într-adevăr, nu știu dacă înrîurirea apei ori primirea ce ți se face te leagă de Piatra. Piatra trebuie să rămîie în amintirile mele, căci aici am văzut din nou, am atins și am simțit munții.

11 septembrie. Aici intrăm în inima muntelui. La stînga nu se văd decît coaste acoperite de brazi, și piscuri ascuțite, cele de mai multe ori

ascuise în nouri. La dreapta, pe țărm, unde e aşternut drumul, muntele se abate cătră miazăzi şi lasă slobodă cîte-o bucată de pămînt zgîrcit, unde plugarul îşi samănă păpuşoiul, inul şi cînepa, singura bogăţie a acestor ținuturi. La jumătate de leghe de Piatra, munții se lărgesc deodată şi alcătuiesc o trecătoare pitorească, unde se vede faimoasa mănăstire Bistrița, care slujeşte de hagioalîc şi de petrecere paşnicilor localnici ai Pietrei. Nu departe de mănăstire, cele două lanțuri de munți se apropie încet-încet şi nu lasă lîngă locul numit Viişoara decît o trecătoare strîmtă, plină de stînci uriaşe, prin care Bistrița îşi face loc vuind înăbuşit. Aici avem de ales două drumuri : unul, trecînd Bistrița. La stînga stă un monument veşnic al călătoriei pe care măria-sa domnitorul a făcut-o în munți. Cu această împrejurare, din toate satele pe care le udă Bistrița au fost scoşi oamenii la beilic¹. Fără îndoială că au îndurat multe năcazuri oamenii, că fiecare bătaie de cazma a fost întovărăşită de multe sudălmî, pe care moldovenii le au la îndămină cu prisosință ; dar azi, cînd năcazurile au încetat, cînd (ceea ce de cînd lumea nu s-a văzut în aceste ținuturi) trăsurile şi căruțele, de bine de rău, pot umbla pe aici, sudălmile au făcut loc binecuvîntărilor şi, mai ales, unui tract spornic. Viişoara e o crîsmă urită, aşezată pe un dîmb oblu, la poalele căruia bat valuri fără hodină. Îi zice așa, pentru că odată un călugăr bătrîn de la mănăstirea Bistriței a sădit aici un cîrlig de viță, care a prins rădăcini şi a rodit struguri — lucru nevăzut la Piatra şi în munți. Din pricina vremii ori din lipsa de îngrijire, via s-a uscat, a

¹ *Beilic* — muncă fără plată, prestată în folosul boierului sau al stăpînirii.

pierit, însă locului aceluia i-a rămas numele și are să-i rămîie poate totdeauna.

Cărarea de coastă e largă tocmai cît poate păși calul. Încercam un fel de plăcere nețărnută, văzîndu-mă astfel deasupra prăpăstiei, în fundul căreia se zbate Bistrița verzie, acoperită de spumă. Ca o ultimă înfrumusețare a icoanei, natura, cu puternicu-i braț, a sămănat la fața apei stînci, care, ca Scylla și Carybda¹ celor vechi, par că-și așteaptă prada. La fiecă opintire a calului îmi ziceam : un pas greșit acum, și rămas bun lumii ! rămas bun plăcerilor, și prietenilor și petrecerilor, și balurilor iernii, care mi-s așa de dragi, cînd muzica te amețește, cînd te înăbuși în saloane, pe cînd afară ninge în fulgi mari și vîntul biciuiește geamurile înghețate, cînd, ca într-o seră, parfumurile ți se urcă la cap ; rămas bun în sfîrșit acelor zîmbete femeiești poate îndreptate altora, dar n-are a face — rămas bun observațiilor mele tăcute, care, urmînd jocul înfățișării celor mai de seamă actori, vin să-și ia loc lîngă atîtea altele, în portofoliul meu... Toate acestea mă vor despăgubi poate de truda călătoriei mele.

Fericire, bucurie, plăcere nu există decît prin contrast ! Ce preț aș pune oare pe vana fericire pe care pînă azi n-o cunosc decît din nume, dacă în adevăr m-aș folosi de ea ? Numai durerea cunoaște bucuria ; și cred că trebuie să fie tare nesărată o viață de plăceri neconținut înnoite. Astfel, după tulburarea fără voie care mă cuprinsese trecînd pe poteca Vișoarei, răsplata a fost în ade-

¹ Stînci în trecătoarea Mesina (între Sicilia și Italia) care puneau la grea încercare pe navigatorii din antichitate. Scăpați de una dintre stînci, erau în primejdie să se ciocnească de cealaltă.

văr măreață. La dreapta, munții se depărtează din nou și fac loc unui tăpșan udat de cîteva șuvițe de apă și închis de pădure amestecată. La stînga un lanț de munți nalt și lung, de pe culmile căruia se zvîrl șuvoaie bolovănoase ; sub noi, Bistrița mugind într-una rostogolește valuri spumoase pe sub podul umblător, legănîndu-l : apoi, zguduită deodată, apare la cotitura unei stînci o plută, pe care stă un băietanaș cu mîna pe cîrmă. În urmă caravana care se înșiră spre potecă, cu călătorii cei mai leneși ori cei mai fricoși călări, cu alții trăgîndu-și calul de căpăstru și alții, în sfîrșit, mai cu cap, cu cozile cailor în mînă, lăsîndu-se tîrîți, spre a fi scutiți de truda urcușului. Ar fi de făcut o descripție întreagă.

Cînd am trecut întăia oară prin aceste locuri, era o vreme cumplită ; ai fi zis că-i haosul ; o ploaie cu găleata, glod, ceață de nu se vedea om pe om ; toată natura, azi așa de verde și frumoasă, nu era atunci decît o pînză nelămurită. Se auzeau zgomotînd fioros valurile tulburate ale Bistriței. Vîntul șuiera prin codri și, din vreme în vreme, răcnetul unui plutaș trăgînd la mal se ridica deasupra glasului vijeliei cu o izbucnire sălbatică. Ceea ce se povestește despre Bistrița în căsurile-i rele te cutremură : poduri, case, mori, vite, copaci străvechi, totul rupe și duce ; și cînd vin zilele de liniște, țarmurile sînt acoperite de sfărîmături, de plute, de stînci uriașe, de trupuri zdrobite de plutăși !...

Poteca Viișoarei dă pe-un plaj sterp, presărat cu cîțiva rari mesteceni și cîteva colibe ; drumul dosit de o ridicătură dă deodată la un izvor, adăpostit sub un cerdac. Sus, deasupra unei icoane grosolane a Fecioarei, stau scrise patru stihuri, care n-au alt merit decît că sînt poezie de ocazie :

întemeietorul, un călugăr, pofteste pe drumeți să-și potolească setea și să se roage pentru sufletul lui.

De aici drumul urcat la o mare înălțime deasupra Bistriței se strecoară prin păduri de frasini, care ascund vederea, pînă ce deodată se luminează la coborișul repede, care se cheamă *Scăricica*.

Aici vederea e fără păreche. Poteca e strînsă la dreapta de o coastă repede încununată de un mănunchi de copaci, la stînga de o prăpastie oablă, în fundul căreia mugesc undele albastrii ale rîului, în față, munții aburind parcă înaltă văzduhul și soarele care răzbate prin brădeturile cuimilor argintează spuma valurilor. O poezie nespusă stăpînește priveliștea aceasta. Albastrul întunecat al munților, șuvoaiele care saltă în arcuri din coastele lor se desfac cu putere deasupra unui șes larg și înverzit, liniștit și zîmbitor, cu nenumărate ogoare de popușoi, care-și leagănă spicele în voia vîntului ușor. O plută singuratică trece repede : o întovărășește ecoul care răspunde cîntecului plutașului. În fundul zării, departe, sprijinită parcă pe vîrfurile Cheatricăi, scînteiază pentru cea din urmă oară crucea argintată a clopotniței sfîntului Ion, și dincolo, în față, tîrgul oprit întâi de un piept, desfăcut dintr-un brîu lung de munți, care se abat în partea dimpotrivă, se întinde pe șesul larg, în fundul căruia se zăresc cele dintâi case ale Pîngăraților, iar mai aproape, dincoace de Bistrița, se vede satul Vaduri. Poteca strîmtă a fost deseori teatrul unor tragice catastrofe și numai de puțină vreme s-a hotărît stăpînirea să așeze un parmaclic în lungul prăpăstiei.

Înșelat de întuneric, un negustor tînăr, care se ducea în munți, plecînd tîrziu din Piatra, căzu în groapa adîncă ce se vede la marginea drumului și care mănîncă din zi în zi din potecă ; steaua lui cea bună l-a apărat : a căzut pe moale de sus, de la

o înălțime de zece metri, pe o surpătură proaspătă de năsip.

Faimoase sînt locurile acestea și prin tîlhării, și-ntr-adevăr că ar fi greu să se găsească un loc mai potrivit pentru asemenea meserie.

Scăricica își merită numele pentru iuțea povîrnișului, pentru îngustimea ei și pentru prăpăstiile care o înconjoară. De puțină vreme a fost deschis drum. Poteca veche n-o pot compara decît cu cărarea de pe Filia care coboară de pe Montouvert la izvoarele Arveronului : dar nici comparația asta nu poate da ideea ; oricît de repede ar fi Filia, ea totuși ocolește coastele muntelui, pe cînd aici cărarea dă de-a dreptul pe un repezuș de prund și năsip, care-ți fug de sub picioare.

Așa încît... dacă vreodată am știut în adevăr ce-i ameteala... apoi am știut atunci cînd suiam Scăricica. De la poalele Scăricicăi, udate de un pîrîu limpede și rece ca gheața, care lasă între pietre un mîl negru, în care scînteiază firișoare de argint, începi a merge fără nici o trudă urmînd un drum împotriva cursului Bistriței. Aici îți iai rămas bun pe o bucată de vreme de la Arva moldovenească, care vine din dreapta, dintr-o strîmtoare, îi întorci spatele și intri în Pîngărați, așezat într-o vale, pe unde curge zgomotînd ușor pîrîul repede care dă numele satului.

Pîngărații nu-ți înfățișază nimic deosebit, afară de mănăstirea pitorească, așezată pe coasta unui povîrniș repede. Înconjurată de frasini bătrîni, cu turnulețele ei, cu zidurile-i nalte și groase, mănăstirea avea înfățișarea unei cetăți. Pîngărații e și întîiul popas, de aici pînă la Piatra sînt două cearsuri bune de drum.

Aici începi a te simți cu adevărat în munți. Poteca pietroasă începe să fie tot mai grea. Munții se

apropie, brazilii își scutură mireasma rășinoasă, vulturi bat stîncile cu aripile lor, și caravana înaintează tăcută. Totul se schimbă — oamenii, vorba, portul și obiceiurile.

La jumătate de ceas, după ce treci de sat, ajungi în fața Grohotișului, pisc prăpăstios pe care trebuie să-l treci. Îndată ne coborîm de pe cai și începem un urcuș anevoios pe un pămînt fugar, în care picioarele se încurcă în glod și pietre. Mai adaogă înfățișarea întunecoasă a împrejurimilor, urme de surpări, adîncituri aspre. Este alt drum, al domnitorului, primprejurul muntelui, dar trebuie să șase ceasuri încheiate ca să se poată sui pînă în vîrf un car cu șase boi, așa încît cei călări se folosesc mai bucurosi de potecă.

III

Am auzit deseori oameni comparînd Carpații noștri cu munții Șvîțerei, deși cei care spuneau asta n-au văzut niciodată, nici măcar în vis, frumoasa Elveție. Eu ce să spun? Într-adevăr munții noștri sînt frumoși, măreți, arătînd mii de vederi pitorești, dar singuratece, care-ți plac numai dacă ești într-adevăr îndrăgostit de așa ceva, și acoperite de vîlul acela nebulos de melancolie, care alcătuiește deosebirea peisagiilor noastre, vederi, dar nu tablouri largi, puncte, cînd strînse și încadrate parcă anume, cînd desfășurîndu-se în depărtare cu pășunile lor grase, așa cum natura le-a sămănat în Elveția. Este și măreție și sublim în culmile care se înalță încununate de brazi întunecoși cu coastele mîncate de șuvoaie, care acopăr văile de stînci și ruine, dar nu-i măreția Alpilor. În fața acestora ochiul rămîne uimit, judecata neputincioasă. În fața munților noștri sufletul se lasă dus de visare : ca-ntr-o elegie fără sfîrșit. Parc-ai vedea măriți că-

zute, ori suflete rănite de atingerea lumii, care au încercat dezamăgirile vieții.

Am crezut multă vreme cu mulți oameni că drumurile, călătoriile, înveslesc. Astăzi cred dimpotrivă că întipăresc în sufletul nostru un fel de simțire de nedeslușită și atrăgătoare tristețe. În trăsură, plecat puțin pe-un cot, îmi place să-mi ațintesc ochii în zări. În mișcarea regulată, toate amintirile îmi vin una câte una. Mă cufund în trecut și visez la zilele duse. Toate micile întâmplări care alcătuiesc viața unui om se desfășură domol. E un farmec viața aceasta de oboseli și de lene, de mișcare și de somn, care învederează sistemul lui Xavier de Maistre¹, în care trupul nu-l simțești decât după câteva zguduituri mai tari ale căruței, în care omul blînd legănat înhite aerul cu plăcere și-și deschide sufletul impresiilor pe care i le stîrnesc icoanele ce se perindă ; o vedere veselă îl face să rîdă ; o stîncă cumpănilă deasupra unei prăpăstii, un brad străvechi pe care brațul vijeliei l-a dezrădăcinat și care își întinde ramurile pe pămînt ca un atlet învins îl umplu de melancolie.

Călătoriile în Moldova, la munte mai ales (căci la șes, civilizația s-a amestecat în toate) seamănă cu hagialicurile la Meca, ori cu acelea pe care odinioară creștinii cuvioși le făceau la locurile sfinte. Se fac totdeauna în caravană mare, cu caii încărcăți de merinde, cu oamenii înarmați cu puști și cu pistoale, cu săbii și iatagane. Din vreme în vreme vezi pe cîte un călător întîrziat ocolind țeasta unui munte, cățărîndu-se pe pîscul unei culmi, ori trăgîndu-și calul de căpăstru la un coboriș. Apoi toți drumeții din convoi veseli, vorbind, rîzînd, fumînd, își trec de-a călare din mîină în mîină o ploscă

¹ Scriitor francez (1763—1852), autor al cărții *Călătorie în jurul camerei mele*.

cu băutura aceea așa de înviorătoare, care se cheamă rachiu și care e așa de trebuitoare și așa de obișnuită în munți. O observație prea adevărată și al cărei temei dovedește o patriarhală moștenire din vremurile cele vechi și bune, care pare născută firii moldovanului, este aproape egalitatea care domnește pe drum între stăpîni și oamenii lor. În călătorie la noi, ca și robii celor vechi în vremea Saturnalelor¹, cei mici au dreptul să înceapă vorba, să facă observații, să ridă, să-și amestece glumele și sudălmile cu cele ale stăpînilor, cu o încredere de copii răsfățați. Întorși acasă, toate intră în obișnuita rînduială fără ca această binevoitoare slobozenie să fi adus atingere respectului și supunerii. Lămuriți dumneavoastră cum vă place de unde vine asta.

Cînd caravana ajunge la un izvor, toți călătorii descalecă și de data aceasta cu ierarhică rînduială — dobitoacele mai întîi apoi stăpîinii, după aceea ceilalți oameni își potolesc setea. Iar cînd întîlnesc o munteancă rotunjoară, rumănă ca o răsură, încălecată bărbătește pe căluțul ei, toți cu veselie îi răspund la prieteneasca salutare, adăogînd și-o glumă în doi peri.

În ținuturile acestea primitive și sălbatice și omul are ceva deosebit. Nu vezi aici mijlocul gros și spinarea adusă a plugarului, nici încetineala adormită a țaranului cîmpiei. Munteanul e sprinten, potrivit în legăturile lui, mai mult mușchi decît carne, vesel din fire, glumeț și plin de pătrundere. Obiceiurile sălbatice se potrivesc cu îmbrăcămîntea lui. E violent, zgomotos, încăpățînat pînă la răscoală și iubitor mare de rachiu, pentru care

¹ Sărbătoare la romani cu caracter agricol, în timpul căreia erau suspendate diferențele sociale, și sclavii erau serviți la masă de stăpîni.

își dă jidovului toată munca și mai mult chiar decât poate munci. De-o energie grozavă, totuși ușor îl înmlădiezi când știi să-l iai cum trebuie. Muntenii totdeauna au avut în Moldova faima de zurbagii. Chiar azi când stăpînirea i-a strîns mai de aproape, și tot sînt încă departe de liniștea locuitorilor de la șes. Vecinătatea graniței le-a ușurat totdeauna îndrăzneala. Dacă un proprietar vrea să pedepsească pe cineva, omul, în timpul nopții, mîinîndu-și de dinapoi vitele, trece dincolo! Așa încît ei se poartă ca de la egal la egal cu subprefectorașii de plasă. Ciocnesc un pahar cu cazacii, a căror sabie și galoane roșii le au în mai mare cinste. Afară de proprietari, tuturor celorlalți oameni care ar veni între ei, fără deosebire, le spun *ciocoi*. Deosebesc numai pe cei îmbrăcați cu vechile straie moldovenesti care au multă trecere nu numai pe lângă munteni, dar și pe lângă ceilalți locuitori ai țării. Hainele acestea le privesc altfel, le respectează : amintirea lor e încă vie, și afară de asta au și-o prejudecată care leagă hainele acestea de adevărata boierie.

Îndeobște munteanul e frumos cu privirea îndrăzneată. La dînsul nu întîmpini supunerea dobitocească a plugarilor.

Pe lângă aceasta e și mare vorbitor. De altfel ca pretutindeni în Moldova, fiecare sat își are cîrmuirea lui. Cu toate că sînt destul de filozofi în ceea ce privește preoții, totuși aceștia au cea mai mare înrîurire în afacerile satelor. Sălbatici ca și băștinașii Americii, mulțimea muntenilor acestora niciodată n-au pierdut din vedere codrii lor și piscurile nou-roase și în limba lor simplă zic capitalei noastre *Satul lui vodă*. Spunea un bătrîn cu barba lungă unui tîrgoveț cu pantaloni și redingotă : „Voi, ciocoi, veniți în munții noștri să ne înșelați și să ne

furați, după aceea vă duceți în Satul lui vodă și vă faceți case așa de mari, încît de pe ele poți ajunge cu mîna la cer“.

Munteanul e mare iubitor de chefuri lungi, cunții și nunți. La un asemenea prilej, ulcioarele de vin și măsurile de rachiu, rachiu strîcat, două părți tutun și una piper, trei zile umblă din mînă în mînă într-o grămădire deasă de bărbați, femei și copii. În voia bună a chefurilor acestora să cercetezi firea munteanului. După ce tinerii s-au săturat de jucat mîndrele danțuri naționale, impresură cu toții pe cimpoiaș ori pe bardul muntean cu scripca știrbă și cu arcușul de el alcătuit — lăutarul care, ca și trubadurii de odinioară, umblă din sat în sat, din crîsmă în crîsmă, din petrecere în petrecere, și pentru un adăpost, un pahar de rachiu și puțintică plată, zice cîntecele bătrînești ale haiducilor de demult. E ca o legătură de dragoste între cîntecele de vitejie și mulțimea care ascultă cu luare-aminte. Adesea, în clipe de înălțare, sunete dumnezeiești prin măreția și melancolia lor se prelungesc pe strunele vechi, ca ecouri în văi, și o lacrimă se prelinge din ochii vicleni ai lăutarului. Poezia aceasta feciorelnică a baladelor noastre populare e în adevăr sublimă. Din cîntecele acestea, din poveștile acestea în stihuri, izvorăște ca o mireasmă a țării, o mireasmă veche răspîndită pe întregul pămînt moldovenesc ; în ele găsești obiceiurile bătrînești și simțеști farmecul nespus al cernitelor ei zile. Cîntecul cel mai cu nume azi e al lui Chetraru. La partea aceea așa de mare și de naivă, unde un drumeț întreabă :

Cine trece-n lunca mare

Cu trei rînduri de pistoale

Care strălucesc la soare?

Ion Chetraru călare,

Din ținutul Neamțului ș.a.

ascultătorii, între care s-ar găsi la nevoie o sută ca Chetraru, întovărășesc cîntecul lăutarului cu glasuri murmurate. Iar alăuta sună mai duios, cîntărețul lasă să-i cadă pe ochi pletele lungi și întovărășește în tact, ca într-un suspin dureros, cîntarea monotonă.

Prîntre toți țărani de la munte, locuitorii de la Hangu se deosebesc prin bogăția, cinstea și liniștea lor. Satele cele multe așezate pe amîndouă malurile Bistriței, întinderea, numărul oamenilor au făcut nume mare acestui ținut și numele de hangan e un nume obștesc pe care-l poartă toți muntenii și chiar mocanii din Ardeal, care vin să ierneze cu turmele la șesuri.

Hanganul, cu deosebire de ceilalți frați ai lui, e liniștit, cumpănit, domol la vorbă și cu temei în ce spune. Aceasta se datorește oblăduirii cumînți a prințului Cantacuzino. Afară de 4¹/₂ ori 5 lei de cap, după cît știu, pe care vornicia satului îi orînduiește după starea fiecăruia și afară de cîteva clăci fără însemnătate, țăranul e slobod să facă ce-i place, numai vechilul prințului să aibă la cunoștință toate învoielile, ca omul să nu se încurce niciodată. Astfel prințul e în același timp și oblăduitorul și prîvighetorul supușilor lui. Ispravnicul nu se amestecă.

Vechilul orînduiește totul.

Cînd întrebî pe un țăran :

— Al cui ești dumneata ?

El îți răspunde cu oarecare fudulie :

— A cneazului.

— Și de unde ești, voinicule ?

— „De la Hangu“ — îți răspunde mîndru.

Printul Cantacuzino e un fel de zeu tutelar al Ceahlăului. Cuvîntul cneaz e rostit ca ceva sfînt dintr-un capăt la celălalt al muntelui. E patriarhul Ceahlăului.

În munteni vezi pe băstinașii dintru început ai țării : au în vinele lor sînge scitic. Trupul, trăsăturile vioaie ale feței, fruntea mică, asprimea vorbirii și o mulțime de cuvinte care n-au curs decît printre dinșii și a căror obîrșie e pierdută — apoi multe obiceiuri deosebite de ale plugarilor, moravuri mai poetice, o grămadă de eresuri și de povești pe care din străvechi le păstrează și pe care le amestecă cu rînduielile și ideile creștinești, — dovedesc aceasta.

IV

O frumoasă și sălbatică înfățișare are șesul lung care pornește de la Buhalnița și se pierde dincolo de satul Hangu — mărginit de doi munți între care curge Bistrița. Mai largă ori mai îngustă pe măsură ce munții se depărtează ori se apropie, Bistrița, urmîndu-și pornirea capriciilor ei, cînd izbîndu-se de o stîncă, zvîrle în snopi argintii valurile-i spumate, cînd urmînd un povîrniș mai domol, își rostogolește în solzi pinza scînteietoare : apoi, mareață bătînd molcom cu undele ei țârmurile înflorite, fuge la vale scaldînd cotiturile coastei printre ogoare, finături ori poieni, ducîndu-se să deștepte aiurea alte ecouri. De pe o piatră rătăcită în mijlocul apei, ori de pe țârmul pe care-l scaldă ea, mii de paseri mărunte cu penele negre lucind și cu guşa albă, cărora oamenii de prin partea locului le zic *pescari*, se cufundă necontenit și ies pe luci

bătînd din aripi. Domn între toate măgurile care alcătuiesc parcă în juru-i o strajă de onoare, Ceahlăul măreţ care şi-a păstrat de la daci numele de botez, cunoscut abia în cîteva colţuri întunecoase ale geografiei moderne, sub numele de muntele Pion, îşi înalţă capul pleşuv cătră soare şi răspîndeşte apoi în juru-i cu dragoste bogăţiile bătrînelor lui coaste înverzite, pînă la cîmpia pe care între toate parcă o iubeşte — ca pe o fiică mai mare a lui.

Stranie ursită a lucrurilor : ca şi oamenii, lucrurile nefînsufleţite au aceeaşi soartă. Din pricină că vederile acestea n-au avut pictor, nici poet, pentru că itinerarii mincinoase n-au arătat artiştilor amatori cărări necunoscute spre locuri feciorelnice şi sălbatic, atinse numai de paşii sfioaselor căprioare, a sperioşilor cerbi şi a pletuşilor ciobani, din această pricină nici poeţi, nici pictori, nici călători n-au venit să le salute.

Frumos în frăgezimea şi tinereţea lui, desfăcîndu-se pe nesimţite de la poalele Ceahlăului, şesul larg al Hangului se desfăşură cu ogoare bogate, cu livezi verzi, cu sate pitoreşti, tăiat ici-colo de aţe subţiri de apă cu dulce murmur, care merg să sporească limpezile unde ale Arvei moldovenesti. La stînga se înalţă, cu gingăşie tăiat, un runc verde, întăia treaptă a Ceahlăului, ascunzînd vailor capu-i pletos, care, văzut de la depărtare de 80 de leghe, seamănă cu zidurile fabulosului turn al lui Babel ! La dreapta Bistriţei, culmi acoperite cu păşuni, pe care pasc sute de turme, se ridică trepte-trepte făcînd loc la rîpe adînci, albiile obişnuite ale şuvoaielor mînioase, care lasă de obicei pe urmele lor sfărîmăturile smulse munţilor şi pădurilor, şi se împreunează deasupra Hangului la trecătoarea Dealul-Doamnei — 'zisă aşa pentru acelaşi lucru

pentru care singurului drum de trăsuri care trece prin aceste ținuturi i se zice drumul domnitorului, în amintirea călătoriei pe care măriile-lor au făcut-o pe aici. Molatic și parfumat, ca o frescă¹ — legănat parcă de șuvoaiele lui, țărmorele stîng al Bistriței îmbrățișează cu dragoste largile poale ale Ceahlăului, și adună parcă capricios, la o cotitură depărtată, satul Răpciuni — unde cîteva căsuțe albe se adăpostesc la umbra brazilor care le-au văzut înălțîndu-se. Rîul, oglindind piscurile care-l înconjoară, ca un brîu înflorit și larg îi încinge mijlocul. Ușoară ca o săgeată, o plută — schelet întocmit din coastele bătrîne ale munților — se repede în salturi pe povirnișul apei, și ecoul valurilor și ecoul glasului aspru al cîrmaciului, care duce pluta, se pierd în depărtări.

Apoi cînd soarele își grămădește focurile în văi, cînd ogoarele și fînațurile, cetinile coastelor împădurite și crucea de alamă a unei umile chinovii scînteiază, și cînd zarea se tulbură și împrăstie pe munți vălu-i de aburi, te crezi ca-ntr-un vis al închipuirii, în care, dormitînd ușor, sufletul singur parcă se bucură și se lasă dus ca de o leneșă voluptate.

Dacă nu vrei să urmezi drumul mare, ci treci podul îndrăzneț aruncat peste Bistrița aproape în fața curții boierești, dai prin frumosul sat Răpciuni, zîmbind în verdeață ; și după ce ai lăsat în stînga într-o întunecată adîncătură săhăstria de la Hangu, care în veacul nostru prea pozitivist nu mai e cer-

¹ Textul corect : „ca o grecoaică“ ← deformarea se datorește ediției din 1908, în care s-au strecurat numeroase erori și transcrieri false ale originalului franțuzesc. Aici, de pildă, s-a transcris greșit și absurd „comme une fresque“ în loc de „comme une grecque“. În ediția definitivă vom republica textele franțuzești conforme cu originalul lui Russo.

cetată decît din nelegiuîtă curiozitate, apuci pe malul Bistriței și mergi în drept cu drumul cel mare care urcă și coboară, se pierde și se arată iar, urmînd frămîntările munților sterpi în care e săpat. Priveliștea se schimbă și după ce ai trecut prin vad Bistricioara mîloasă și iute, care-și cară prin țara ungurească undele, după ce ai lăsat îndărăt sătisorul Călugăreni, poteca nu mai înfățișează de o parte decît o rîpă adîncă, care se prelungește pînă la apa tăcută și rece, largă și verzuie aici, și de cealaltă parte un clin repede. Și-aici, printr-un capriciu, muntele împădurit din stînga se trage domol îndărăt, alcătuiind un arc regulat, și Bistrița aruncîndu-se deodată de partea ceastălaltă, cu un vuiet adînc, încheie cercul cu zidurile înalte ale rîpei ei drepte. •

Cam la trei bătăi de pușcă, în fața unei adîncituri, unde din nou cele două rîuri vrăjmașe se apropie, se zărește stînd drept, căruntă ca un turn singuratic, o stîncă uriașă, care pare că răsare din șes și se zvîrle îndrăzneată spre ceruri. O ramură săracă de lei, pe care o clatină vîntul, se cațără pe creasta ei. Înaltă de patruzeci de picioare, așezată pe o temelie rotundă, potrivit tăiată, mulți călători, ca și mine, la întăia ocolire, o vor lua de departe drept o clădire îndrăzneată, rămasă din străvechi vremuri ; dar cînd te uiți la așezarea ei în șes, de departe de mai mult de 500 de pași de orice înălțime, cînd i-ai pipăit cu mîna cremenea dintr-o bucată, în crăpăturile căreia vremea a aruncat un fel de mușchi gălbui, rămîi tăcut și mic în fața mărețului uriaș ; ai de-a face parcă cu una din stîncile scăpate din mîinile titanilor trăsniți, ori chiar cu un titan amenințînd iarăși Olimpul, subț o nouă formă. La treizeci de picioare de la pămînt, o muchie mai ieșită a stîncii alcătuieste ca un fel de

cerdac, deasupra căruia se înalță creasta, puțințel încovoiată și încununată de o mladă plecată de tei, care a și dat pietrei numele lui, mai mult spre a face să se uite alt nume grozav, pe care ciobanii nu-l rostesc decît în șoaptă și făcîndu-și cruce ca buni creștini.

Ca un adevărat turist care a cercetat Svițera, țara turnurilor, și ca un om care știe pe de rost pe Dumas, descălecai repede de pe cal și scotînd din buzunar cuțitul, spre marea uimire a însoțitorilor mei și a unui sătean care se alăturase de noi, zgîria pe zidul curat un nume necunoscut.

— Boierule — strigă țăranul zvîrlindu-și în sus căciula de oaie — nu vezi colo lîngă rădăcina teiului ceva care seamănă cu un baltag ?

— Unde, voinice ? Colo, sus ? Nu văd nimica.

— Nu se poate, boierule : este.

— Ei, și ce lucru grozav e coada aceea de baltag ?

Săteanul mă privi c-un fel de batjocură, pe care o ghiceam sub respectul pe care țăranii îl arată de obicei boierimii — și batjocura se vădi mai ales în titlul pe care mi-l dădu el după aceea :

— Domnule — urmă el — pot să-ți spun în două vorbe istoria mănunchiului aceluia pe care eu și toți muntenii îl vedem :

A fost odată în munții noștri un voinic între voinici, groaza granițelor ; ispravnicii, zapcii, cazacii lor și toți ciocoi îi ziceau hoț, iar ciobanii îi ziceau „Vasile cel mare“. După ce Vasile cel mare (pe capul lui se pusese 1.000 de galbeni) schimba cîteva focuri de pușcă cu ispravnicii, după ce prăda vreun călugăr bogat și pustia cîteva sate ungurești la graniță, după ce spărgea o mănăstire și doboră cu baltagul lui ascuțit pe vreun cazac încăpățînat — venea cu tovarășii lui aici, lîngă piatra asta, și

se luau la întrecere, să vadă cine-a zvîrlit mai sus baltagul. Într-o zi, bărdița s-a înfipt în capul uriașului și-a rămas în ramurile teiului ; și acolo-i și astăzi !

Mă prefăcui c-o văd — dar ciceronele meu vedeau eu că nu mă iertase.

— Ia ascultă, voinice — începui eu iar după o tăcere lungă și tot privind stîncă, după ce toate celelalte forme fuseseră împlinite — poți să-mi spui de unde a venit piatra asta pe pămîntul Hangului — căci, după cît mi-i socotea n-oi fi adus-o dumneata ?

— Ferească Dumnezeu ! strigă omul cu nevino-văție, făcîndu-și cruce.

— Atunci de unde-i ?

— Apoi cînd te-i sui pe Ceahlău, ai să vezi dumneata singur de unde a fost smulsă de o altă mîină, nu de-a mea.

— Și altceva nu mai știi despre dînsa ?

— Ba da, domnule, cum nu ?... dar... Și muntea-nul se scărpină după ureche.

— Ei, spune...

— Apoi asta-i istorie necurată, și popa nu ne lasă s-o spunem...

— Ia ascultă, prietine, tare aș vrea să aflu ce nu te lasă popa să spui ; uite banul ista, să-l dai popei să-ți citească o moliftă, și istalalt, ca să mă pome-nești cînd îi cinsti un pahar de rachiu...

— Atuncea îngăduie să-mi fac întii cruce, căci vedeți dumneavoastră, istoria asta i-o istorie gro-zavă pentru un creștin, pentru un locuitor din valea asta pe care o hrănește Bistrița...

— Bine, fă-ți cruce, dar grăbește-te...

M-am lungit în iarbă, cu capul răzimat de stîncă, cu luleaua în mîină și cu ochii îndreptați spre crișma pitorească din Gura Largului, șuvoi lat și

mînios pe vremea dezghețurilor, care se lasă în vale dintr-un gîtlej întunecos, bîntuit noaptea — zic muntenii — de duhuri necurate, care se arată drumeților întîrziați.

Daco-romanul — căci acuma-i hotărît că noi sîntem un amestec de urmași ai romanilor cu coborîtorii lui Decebal — își duse mîna la cușma ușor plesnită într-o parte la vîrf, așa cum se vede într-un tablou al domnului Asachi, primi banii, îi puse cu grijă — după ce-i privi și pe față și pe dos — în chimiru-i larg, și se pregăti în picioare să-mi spuie povestea.

Era un flăcău frumos munteanul, subțire-n mijloc, cu pieptul păros descoperit ; ochii îi scînteiau de viață și cutezare ; de pe capu-i ras de trei degete deasupra frunții mici și ușor încrunțate, scăpătau plete lungi castanii, care cădeau pe umerii lui largi. Fața-i sălbatică era deschisă ca la toți oamenii de la munte, cu un zîmbet amar totuși, care nu se vede numai la munteni, ci la toți țăranii Moldovei. O pornire firească, ori o amintire le pune această pecete. Un chimir lat de piele de căprioară, cuprinzînd tot ce este trebuincios munteanului : un cuțit frumos, o lulea, o pungă și un amnar lung legat de cingătoare c-o curălușă ori un lăntujel de fier — strînge în jurul coapselor o cămașă lungă, cu mînici largi, cusută la gît cu arnici felurit colorat și căzînd peste ȋțari groși. O traistă cu merinde i-a-tîrnă de gît, opinci, un baltag și un suman scurt, aruncat în voie pe umăr, îi întregeau îmbrăcămintea. Nu-i asta oare o îmbrăcămintă primitivă, pitorească și îndămînoasă, obiect de mirare pentru rarii călători care ne cercetează ? Căci totul e nevinovat, simplu și frumos în poporul acesta incult ; el însuși și obiceiurile-i de om primitiv și cu inima deschisă,

credințele-i și eresurile-i din vremi păgîne amestecate cu tainele creștinismului ; viața-i aspră și zbuciumată ; bunul lui simț, cu învățăminte cumini, pe care, deși lipsit de învățătură, i-l dau obiceiurile patriarhale ; tradițiile din vremuri mai bune și deprinderile-i libere. Nu-i oare rușine ca niște străini să-și fi aruncat mai întâi ochii asupra poporului nostru, pe cînd ai noștri petrec copiind pe străini și calcă în picioare și nu bagă în seamă o comoară așa de bogată ?

E cu neputință să dau simplitatea energică a vorbirii daco-romanului, ale cărui plete aruncate pe spate filfăiau în voia unui vînt ușor, venind dinspre Bistrița. Vorbirea moldovanului e scurtă, ca și a latinului, vioaie și înflorită, cu amestecu-i de idiome scitice. A încerca să traduci dintr-o limbă înseamnă să abați un pîriu din albia-i de mușchi ; în canalul curat săpat, apa nu mai are murmurul de altădată, nici adierile-i singuratece.

V

Cînd soarele rumenește pîatra aceasta întunecată, ori o păsărică fără grijă cîntă pe o ramură subțire a teiului deșteptarea zorilor, noi trecem pe aici fără grijă, suierînd. Dar cînd umbra umple încet-încet văile, și muntele în limba lui spune povești tainice brazilor bătrîni, iar Bistrița, înainte de a adormi, își suspină rugăciunea de sară — atuncea din coastele uriașului scapătă vuiete adînci, glasuri nelămurite, blesteme grozave, ca la o beție mare, și crîsniri de dinți, care înspăimîntă împrejurimile. Chiar Ceahlăul răspunde înăbușit ; risete de spaimă, ca cele ale pedepsitilor din iad, deșteaptă în cutremur toată suflarea... și la lucrile

focurilor, ciobanii văd tremurînd cum se înalță o stafie uriașă. Apele Bistriței fierb și bat înfiorate țărmurile cu spumă sîngerată, mugesc vînturile, brazii își încovoae crestele mîndre, fiarele urlă-n codri, și luna pălită se ascunde dincolo de zări...

— Pentru că, vezi dumneata, domnule, piatra asta-i piatra dracului !

— Cum a dracului ? Dar atunci de ce-i zice a teiului ?

— De ce ? Odată, un cioban vrednic, cum se găsesc mulți prin părțile noastre, și-a pus în gînd să scape stîncă din ghearele necuratului. Într-o bună zi, și-a luat baltagul pe umăr, și-a pus în glugă merinde pe o săptămînă — și a coborît, s-a dus în pădurile de la șesuri. De acolo a adus un puî de tei, care prin munții noștri nu se află. Și după ce a dat la pămînt brazii cei vechi, care împresurau pe atuncea stîncă blăstămată, s-a aburcat voinicește pînă deasupra. Cățărîndu-se de crengi, întepenindu-se cu minile și cu picioarele, a ră-sădit sus teiul — dar jos nu s-a mai coborît... Mlada a prins rădăcină, dar de atîtea weacuri, iaca așa cum o vezi, tot închircită a rămas...

— Ei, și ce s-a întîmplat cu ciobanul ?

— Nu se știe, domnule.

În vremea de demult, oamenii uitaseră înțeleapta viață a părinților, părăseau slujba Domnului și trăiau în ticăloșie și nelegiuire, uitînd pînă și de pedeapsa dintru început dată de Dumnezeu. În vremea aceea, Diavolul s-a dus într-o zi la Dumnezeu. Domnul l-a primit cu toată cînstea, așa cum se cuvine să se poarte între ei cei mari. Căci adevărat e că Dumnezeu e stăpînul cerului și al pămîntului, dar Diavolul se luptă și el pentru stăpînirea pămîntului cu vrednicie și chiar și domnește el în lume ș-o poartă cum îi place, iar Dum-

nezeu e stăpîn numai cu numele, și are dreptul să orînduiască mersul vremii, primăvara, vara și celelalte, în care, de altfel, și Diavolul își vîră coada destul de des. Amîndouă măririle purtau pe față pecetea grijilor și îndeletnicirilor lor. Dumnezeu era cu obrazul întunecat din pricina nelegiuirilor din zi în zi mai mari ale oamenilor, ochii însă erau plini de bunătate și era gata să ierte. Iar Diavolul sta dîrz și înțepat, zîmbind cu răutate, căci trebile lui mergeau mai bine decît oricînd și în împărăția lui furnicau ispravnicii, zapcii, ciocoii și alți oameni de toată mîna. S-au pus la masă, și după ce-au băut acolo cîteva paliciuri¹ de vin de Cotnari și de Odobești, li s-au mai descrețit frunțile, și au prins a vorbi de una, de alta.

— Doamne, zice Diavolul, umplîndu-și a patra oară păharul. Ferice trebuie să fie țara unde se face vinul ista de Cotnari.

— Nu prea — răspunse Domnul — abia acum începe să se dezmorească. dar i-a merge mai bine după cît nădăjduiesc.

— Hei, și istlalt vin de Odobești nu-i rău, are dulce miroaznă.

Au mai cinstit ei așa cîteva butelci, după aceea au prins să vorbească politice — așa precum se obișnuiește la mesé boierești. Dumnezeu se jăluia de orbirea oamenilor, de stricăciunea tuturor de sus pînă jos, de minciună, de lene, de fățarnicie — căreia boierii îi zic „politeță“ — de nerușinarea femeilor, de zgîrcenie și destrăbălare, de îngîmfarea care se razimă nu pe destoinicie, ci pe parale. Iar Diavolul dimpotrivă arăta — și știa el de ce — că toate merg strună și că tocmai omenirea e cel mai de căpetenie lucru pe care l-a făcut Dumnezeu

¹ *Palici* — păhărel mic ; capacitatea : 50 gr.

pe lume. După cum se știe, smerenia nu prea-i partea Diavolului.

Cam amețit de băutură, a început să strige :

— Știi ce, Doamne ? Măria-ta ești prea bun, de te mai necăjești cu asemenea ticăloși...

— Da, meștere Satana, ticăloși cît vrei, dar sînt copiii mei.

— Halal copii, n-am ce zice. Dar mai degrabă-s ai mei, căci deși le-ai trimes potop, războaie și arhangheli, ei mai degrabă urmează sfaturile mele.

Dumnezeu a tresărit, apoi a spus cu liniște :

— Tocmai asta mă mîhnește mai mult.

Diavolul deocamdată n-a răspuns nimic, ochii lui însă scînteiară năprasnic. Cu glas tremurător și prefăcut, vorbi :

— La urma urmei, stăpîne, toți oamenii aceștia sînt niște nemulțămitori și niște răi. Ia uită-te cum merge lumea, bisericile cad în risipă, călugărașii se duc și popii nu mai cred ; duminica nu se mai înalță tîmîie la cer. Să fiu în locu-ți, stăpîne, le-aș arăta eu — le-aș trimete iar ca-n vremurile vechi o pedeapsă, să le vie mintea la loc. Știi, Doamne, că mie îmi place să te slujesc. Dacă binevoiești — pot să mă însărcinez cu pedepsirea oamenilor.

Diavolul, potrivit ura pe care o are el asupra neamului omenesc cu tăcuta mîhnire a lui Dumnezeu, voia să-și potolească ura aceasta zdrobind pe oameni. Pe puterea lui punea el mare preț.

— Ei, stăpîne — zice iar, văzînd că Domnul tace — ce zici ? Primești ?

— Primesc — răspunde Dumnezeu — dar c-o tocmeală.

— Bine, să vedem.

— Dacă nu-i izbîndi, să nu ceri ajutor de la mine.

Diavolul zîmbi cu dispreț.

- Asta — jur.
- Pe ce, jupîne Diavole ?
- Chiar pe mine, stăpîne.

Diavolul se socotea măreţ în clipă aceasta, şi obrăznicia lui spori.

— Mai mult chiar — adăose el — eu ţi-oi pedepsi pe ticăloşii aceştia chiar fără să mă slujesc de toate puterile mele.

Şi grăind, apăsă asupra vorbelor acestora.

— Da' ştii tu, jupîne Satana, că eşti cam lăudăros pe ziua de azi ?

— Se poate, dar e aşa cum spun eu.

— Nu cred.

— Cum ?

— De ce mijloace vrei tu să te slujeşti ?

— De unul singur, de potop.

— Ia lasă, dragă, oamenii nu se mai tem de apă, de cînd au iscodit vapoarele... Potopu-i lucru vechi...

— Tare bine, îl întineresc eu.

— Ia ascultă, îţi mai spun încă o dată că n-ai să faci nimic.

— Ba mă pun rămăşag că fac.

— Pun şi eu prinsoare că nu faci...

— Bine, dar pe ce ne prindem ?

— Ascultă — zice Dumnezeu — mă ştii darnic şi blajin. Toţi au slăbăciuni — şi slăbăciunile tale sînt obrăznicia şi o fudulie fără păreche. Dacă pierzi rămăşagul, ai să rămîi ca şi pînă acum ; dacă cîştigi, uit tot ce s-a petrecut între noi şi te fac iar mai mare peste îngeri.

Atunci, cu neruşinare, Satana a slobozit un rîs prelungit ; şi oamenii de pe pămînt socotiră că a tunat în ceruri.

— Ia ascultă, jupîne Satane, ştii că eşti obraznic ?

— Mă rog de iertare, stăpîne, dar la noi în iad uiți cum să te porți cu lumea.

— Atuncea adă-ți aminte de-acu înainte.

— Iartă-mă iar, stăpîne, dar pe cînd hotărîm ziua ?

— De azi în trei zile.

— Tare bine ; am două zile și douăzeci și patru de ceasuri fără cîteva clipe — mai mult decît îmi trebuie.

După vorbele acestea, întovărășite de un zîmbet drăcesc, Satana și-a luat rămas bun de la Dumnezeu, și desfășurîndu-și aripele uriașe își dădu drumul în văzduh, și se duse să steie de vorbă cu niște filozofi fără nici o para în pungă, care cu orice preț voiau să aducă pe pămînt bunătatea din vremurile vechi, și mai ales rîvneau împărțirea bunurilor.

Și-a treia zi, noaptea, era vreme de furtună și munții păreau că se clatină din temelii. Vuietele văilor se amestecau cu mugetele tunetului ; prin pînza luminoasă și repede a fulgerelor, cădea ploaia cu găleata. Șuvoaietele crescute deodată se rostogoleau din măruntaiele munților, minioase ; în drumul lor nebun și rătăcit duceau bucăți de stîncă și brazi întregi dezrădăcinați de vijelie. Zgomotînd cu grozave răsunete, brazii pîrîiau în codri, dărîmați ca sub lovituri de secure, și vîntul prăvălit în hău mugea cu îndrăcită minie.

Dar încet-încet furtuna se domolește, ploaia conținește. Luna, gînditoare și mîhnită, ca o mireasă părăsită, își mișca încet fața argintată deasupra Ceahlăului și se ascundea în dosul vreunui nour, rămășiță a furtunei, pe care un vînt ușor îl mîna cătră miazănoapte. Florile scuturau ca boabe de mărgăritare picăturile ploii, răspîndind mireasmă dulce și subțire, ca după vijelie. Ramurile se ridicauc încet și glasul depărtat al șuvoaielor tăcea din

vreme în vreme. Umbra uriasă a Ceahlăului bătrîn se lungea pe vale, însă ca o înfiorare peste fire... Ici-colo raze pălite de lună străbăteau printre nouri, albeau undele fugare și intrau iar în ascunzișul lor din văzduh. Întreaga fire, așa de frumoasă de obicei, așa de gingașă, cu miresmele ei, cu zîmbetele ori cu plîngerile ei, care picurau după furtună de pe orice frunză, părea în noaptea aceea în stăpînirea unei uimiri nespuse, ca un om care ar trece nepăsător pe lîngă o femeie frumoasă.

În vremea asta, pe malul drept al Bistriței, deasupra Buhalniței, pe piscul Grohotișului, un cioban deșteptat de furtună își ațîța iar focul, ca să-și usuce opincile. Un cîine de la stîină, mînios, porni o plîngere grozavă de urlete, cuprins ca de cumplită spaimă. În țarc, oile, berbecii și caprele se zbăteau. Ciobanul slobozi chiote lungi și cumplite — Hu-hu ! — care alungă fiarele. Răsunetul tremurător se deșteptă în munți ; din rîpă în rîpă, vuietul se prelungi ; dar în loc să se zvîrlă spre pădure, cîinele, cu coama zbîrlită și cu spume la gură, se ghemuia în cioban. Caprele și oile nu mai aveau astîmpăr. Ciobanul își făcu cruce de trei ori, șocotind în gîndul lui că nu-î lucru curat. Se uită în juru-i, și deodată, pe neșimțite, își aținti privirile, ca fermecat, asupra Ceahlăului. Luna cobora încet-încet după o stîncă, valea era cufundată în întuneric, numai fruntea pleșuvă a Ceahlăului, luminată, se desfăcea albă din umbra nopții, care stăpînea poalele muntelui, îi cuprinsese și coastele și se urca încet-încet spre vîrfuri. Înspre partea văii, pe marginea stîncii care înconunează Ceahlăul, era așezat cineva negru, mare. Alene, plecat într-o rină, cu mîna dreaptă se sprijinea de un bolovan, adus în sus, anume pus parcă acolo spre a sluji de parmaclîc așezăturii. Ochii îi scînteiau ca focuri rătăcite pe munți și cătau spre

vale plini de răutate. Umbra lui se zugrăvea pe stîncile mai înalte care împresură muchea spre Țara Ungurească, creștea și scădea pe măsură ce trupul se mișca. Șopotul izvorului limpede și rece care țîșnea dintr-o stîncă părea că-l leagănă mîngîietor în gîndurile lui. Noaptea era tîrzie ; se zărea geana de ziuă.

Un zgomot grozav se auzi, și cu mîna tot răzîmată de stîncă, umbra zvîcni în picioare. „Hai ! zise, a venit ceasul, am cîștigat rămășagul ; a mea e lumea.“ Aici iar rătăci un zîmbet drăcesc pe buzele ei. „Și poate — urmă — poate n-are să mă mai puie în capul cetelor îngerști...”

La vorbele acestea, Diavolul (căci el era) își desfăcu aripile. Ridicînd dintr-o clătinătură stîncă, pluti o clipă pe deasupra Ceahlăului. Se îndreptă spre gura Bistriței — cînd o chemare ascuțită sună în văi. Era cîntecul de veghe al cucoșului. Și știi dumneata, domnule, că noaptea e a Diavolului, de cu seară pînă la cîntători. Iacă așa. Diavolul se cutremură, își descleștă ghearele, și stîncă pe care o vezi a căzut greu.

Trei zile și trei nopți a plouat cu mînie. Șuvoaiele duceau departe pe Bistrița revărsată bucăți de case, brazi fărîmați, stejari uriași și trupuri zdrobite. Numai piatra a rămas pe loc și se împotrivește și fulgerului, cînd trăsnește pe vîrfurile ei. Diavolul își făcuse planul să oprească Bistrița din cale, și apele, crescînd într-una din clipă în clipă, să reverse și să înece lumea.

Cîteodată, în nopțile urîte, se așează iar pe stîncă de sus... Atunci, ca la o vrajă, toate tac, și toate focurile se stîng...

Daco-romanul își isprăvisese povestea. Eu mai stătui încă cîteva clipe în fața uriașului, în admirare,

trăgînd din ciubucu-mi drag și suflîndu-i în nas liniștite și mărețe învăluiri de fum. Apoi după ce mai trecui o dată cu cuțitul peste numele pe care-l scrijilasem, de teamă să nu se șteargă prea curînd, mă zvîrlii pe cal, lăsîndu-l în seama diavolului.

Pe cînd treceam în vad Bistrița, ca să mergem să facem cunoștință cu rachiul prințului Cantacuzino de la crîșma din Gura Largului, țăranul meu îmi zise :

— Ciudat lucru ai mai făcut și dumneata, domnule...

— Ce lucru, măi voinice ?

— Apoi ce făceai cu cuțitul dumitale... ? frumos cuțit, n-am ce zice...

— Îmi însemnam numele.

— Și pentru ce ?

— Pentru ca alți călători, care-or veni după mine, să-l vadă.

— Muncă prăpădită, domnule, ori vrei să șăguiești... De douăzeci și cinci de ani, de cînd cunosc Piatra-Teiului, deși trec pe-aici o mulțime de boieri și de ciocoi, n-am văzut pe unul macar oprindu-se, dar încă să-și scrie numele !...

Cititorule și respectabil public, pentru că soarta, care orînduiește așa de ciudate lucruri cînd își dă osteneala, a vrut ca amintirile unui călător, îngropate în portofoliul lui, și care nu-s cu adevărat frumoase decît în amintire, să ajungă obiect de publicare, declar, părăsind orice amor propriu, că eu mă dau frumușel deoparte și las pe Diavol să se descurce cu dumneavoastră cum o putea. Treaba lui ș-a dumneavoastră. — Am zis.

IAȘII ȘI LOCUITORII LUI ÎN 1840

(*Fragmente*)

Iașii a început de cîtăva vreme să ațîțe curiozitatea publicului european, nu în chip excentric, prin el însuși, ci ca scaun a principatului nostru și deci ca un punct al marei chestiuni a Orientului.

Pînă în 1830, orașul acesta — așa de interesant prin moravurile tuturor popoarelor care au călcat pămîntul celor două principate, de la dacul rătăcitor și sălbatic, de la romanul de pe Tibru, de la toate hoardele nomade care-și croiseră prin vechea Dacie pierdută o cale sîngerată spre a se năpusti în inima imperiului pînă la musulman, leah și ungur, pînă la grec și în sfîrșit pînă la rusul de azi care se pretinde regeneratorul nostru politic, moravuri necunoscute adaptate la moravuri cunoscute, obiceiuri barbare altqite pe obiceiuri antice, patriarhalismul pastoral topit în servitutea feodală, misterele creștinismului încrustate pe miturile păgîne, superstițiile poetice ale evului mediu încrustate în secătuitoarea necredință a veacului, tot ce-i vechi și ce-i nou, Occidentul și Orientul topite într-un tot nedespărțit, cimentate de vremi și împrejurări așa fel încît clădirea s-ar dărîma dacă ai scoate o singură piatră — Iașii, încă o dată pînă în 1830 nu era cunoscut lumii decît din bule-

tinele armatelor imperiale rusești și, în cercurile literare, din cîteva relații scurte și nu tocmai exacte ale cîtorva călători, baronul Trott¹ și alții. Un italian, de numele căruia nu-mi aduc aminte, care petrecuse în Moldova cu nădejdea vană de a strînge repede avere, în povestirile lui amestecă amărâciunea dezamăgirilor lui personale ; consulul Wilkinson, afară de cîteva generalități, e inexact ; unul singur, un neamț cu numele Wolf, în lucrarea lui a rezumat cu discernămint și cu gust moravuri, istorie, caracter, guvern ; dar cartea aceasta acuma e veche, și, afară de oarecare lustru local, toate s-au schimbat. Wolf era bun pentru vremea în care scria ; astăzi însă, cînd se judecă și se privesc lucrurile dintr-un alt punct de vedere, ar duce în rătăcire, fără voie, pe cetitorul care n-ar putea să-l puie față în față cu propria-i experiență.

Totuși, de la tratatul de București, din 1812, de la lupta libertății și emancipării elenice, a cărei primă scînteie pornită de pe malurile Prutului a făcut să izbucnească imensul vulcan al Eteriei, în sfîrșit de la cel din urmă război împotriva turcilor, orașul nostru ieși puțin din adîncul întuneric, din care nu l-a putut scoate nici moartea lui Potemkin.

Tradițiile populare, fragmentele informe și risipite ale cîtorva cronici vechi se contrazic fără încetare, și se contrazic mai ales cu un rest de inscripție găsită, nu de mult, pe o marmoră ciuntită, în săpăturile vechiului fort roman *Caput Bovis*, la Galați. Tradițiile duc întemeierea lui

¹ Corect : *de Tott* (vezi ca și pentru ceilalți călători pomeniți aici de Russo, lucrarea lui N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*).

la niște vremuri foarte depărtate : Cantemir, care e autoritate în ceea ce privește Moldova, pune obârșia lui în seama lui Ștefan al V-lea cel Mare, și vorbește astfel în capitolul IV al *Descrierii Moldovei* :

„Acesta este scaunul țării, pe care l-a mutat Ștefan-vodă acolo din Suceava, ca să poată apăra țara mai bine din mijlocul ei, de cătră năvălirile turcilor și ale tătarilor, pntu că el prea bine vedea că nu putea să se apere așa lesne din Suceava, deoarece este depărtată de hotarul turcesc. Mai înainte de aceasta era târgul numai ca un sat prost, întru care abia se așezase trei ori patru gospodari, și avea și o moară în care era un morar bătrîn, căruia-i zicea Ion (sau după cum se zice în limba proastă, *Iaș*). Numele acestui om, domnul l-a dat orașului pe care l-a făcut, întru care a zidit întâi și o biserică întru cinstea sfîntului Nicolai, care este acum biserica cea mare, și după aceea și alte palaturi pentru dînsul și pentru boierii lui a clădit. Iar Radu-voievod l-a împrejmuit cu zid...”

Astăzi nu se mai zărește nici urmă de ziduri și alte înfrumusețări de care vorbește Cantemir, afară de ruinele impunătoare ale palatului domnilor noștri — care însă nu e vechi și a ars în 1827, în focul ce a distrus aproape în întregime târgul. Dintre biserici, vrednică de luare-aminte e Trei Ierarhi, prin îndrăzneța-i structură gotică, și prin sculpturile bizare care-i împodobesc zidurile dinafară — cu atît mai mult, cu cît asemenea monumente sînt rare la noi. Cu privire la biserica aceasta, se povestește de un fapt destul de curios :

Evlavia domnilor și boierilor împodobise Trei Ierarhii — mai cu osebite între toate celelalte biserici. Zidurile pe dinlăuntru erau bogat zugrăvite și aurite. Pe vremea Eteriei grecești, turcii,

pătrunzînd cu puterea înlăuntru, îi dădură foc, socotind în neştiutoarea lor lăcomie că zidurile erau de aur masiv ; dar văzînd că aurul nu curge, stînseră ei singuri focul.

Iată acum pe ce se întemeiază cea din urmă părere, care pune în seama romanilor zidirea oraşului nostru şi care ar părea probată prin restul acela faimos de inscripţie găsit în ruinele cetăţii *Caput Bovis* :

— — — HOC GRAT — — —
— — — NUNTIA — — —
— — — (LEG : ESSENS) — — —
— — — QVARES HAN — — —
— — — C. ROC — — —

Un patriot luminat, d. Săulescu, profesor la Academia din Iaşi, a demonstrat că legiunea *Iassii*, tăbărînd în acest loc, s-a alcătuit aici un tîrg, care încet-încet, ca şi alte oraşe dace, a dobîndit de la Roma privilegiul de a fi recunoscut oraş municipal sub numele de *Municipium Iassiorum*.

Simţimîntul domnului Săulescu şi acel al lui Cantemir, oricît de depărtate ar părea unul de altul, se pot totuşi împăca destul de bine. E fapt cunoscut că după năvălirea popoarelor legiunile dace şi dunărene au fost retrase şi ţara rămăsese fără apărare. Iaşii, ca şi atîtea alte tîrguri, se supune soartei, şi aşezat fiind la marginile împărăţiei şi a Daciei, în drumul hunilor, slavilor şi tătarilor, se stînsă cu desăvîrşire. Aşa fel Ştefan cel Mare a putut să fie întemeietorul lui. Dată fiind lipsa de istorici, dat fiind întunericul neştiinţii şi al barbariei, nu-i de mirare să fi rămas ca o tradiţie nedesluşită numele Iaş, atribuit unui morar — nume pe care Ştefan l-a dat tîrgului său, fără să ştie că aşa îi zicea de veacuri. Cînd eroul

leșilor, Sobieski, a pustii Iașii în retragerea lui din 1687, se mai puteau vedea încă urme de ziduri.

Dar lăsînd feluritele păreri asupra întemeierii și obîrșiei Iașilor, și încercărilor veacurilor, căroră sînt supuse toate lucrurile omenești, după eterna lege — să aruncăm o privire asupra așezării, asupra moravurilor și locuitorilor lui, asupra amestecului de inovații altoite pe vechile datini, care alcătuiesc un fel de mijlocie pitorească între moravurile asiatice și moravurile Occidentului. Iașii e ca mașinile acelea complicate, căroră trebuie să le cunoști amănuntele și resorturile ascunse, fără să-i pricepi ansamblul.

Regulamentele nouă care stăpîneau Moldova, atingerea cu armatele rusești, care au brăzdat Principatele, vizitele cîtorva călători, roiul acela de tineri care au petrecut în orașele europene în mijlocul unei vieți și al unor obiceiuri diametral opuse obiceiurilor și vieții liniștite și așezate din patria lor au schimbat fața Iașilor, introducînd alte vederi, alte idei și un fel de a privi lucrurile. Ca în orice țară pe cale de regenerare, sînt la noi două principii care stau în luptă, o luptă înăbușită, însă uriașă și neconținută, între bătrîn și tînăr, între obiceiul căzut și veșted și inovația cutezătoare, plină de putere și de viață ; o luptă pe moarte între vechi și nou, în care biruința greu cîștigată va fi a celui din urmă. După părerea mea, aici e un vrednic subiect de cugetare pentru observatorul filozof : de o parte geniul unui secol care nu se sprijină decît pe amintirea trecutului, și de alta, geniul unui secol al vremii nouă, puternic și nervos — deși e înfășurat încă în scutecele copilăriei și a imitației necugetate. În punctul acesta am ajuns noi astăzi. Las pe altul mai dibaci decît

mine să aleagă nuanțele și să deducă urmările necesare și firești. Tocmai în clipa regenerării noastre politice și intelectuale a apărut printre noi d. *Girardin*¹. Scrisorile lui au dat Europei noțiuni precise, elocvente, însă nu îndestul de întinse. D. Girardin a dat probă de un mare tact, de observație fină, limpede, repede ca gândul și adevărată — dar domnia-sa a petrecut prea puțin printre noi, ca să poată vedea contrastul orașului nostru bizar. Moravurile, obiceiurile noastre, caracterul nostru sau acela pe care ni-l dau împrejurările ar fi un material nou, original ; și cu toate că pînă acum n-a apărut nimic în această privință trebuie să nădăjduim că va veni într-o zi un român care va umbla prin țară, cercetînd toate pietrele, toate mănăstirile, întrebînd amintirile înmormîntate, întorcînd poalele redingotei și anteriorului, benișul și jiletca, calpacul umflat și pantalonul modern, spre a le întreba de taina amestecului lor și de soarta care le așteaptă.

E supărător pentru noi că după d. Girardin am primit vizita domnului La Battu. Puținele lucruri care privesc Moldova — cu părere de rău o mărturisim — sînt neexacte. S-ar părea că cei opt cai care purtau repede pe d. La Battu prin principate, l-au împiedecat să vadă ceva, și frica de friguri, alungîndu-l din Iași după puține zile, l-a făcut să nu-și mai poată revedea notele. De altfel așa fac mulți călători ; oîteodată proverbele au mult bun-simț.

¹ *Saint-Marc Girardin* (1801—1873), literat și om politic francez. A manifestat interes pentru propășirea Țărilor Românești, ajutînd pe unii dintre tinerii luptători pentru această cauză în străinătate.

Iași se întinde domol pe spinarea ușor înclinată a unei coline lungi, își cufundă briul în râșorul Bahluiului, mîlos în cursul lui ca și la izvor, și se întinde pînă în mahalaua zisă a Tătărașilor, unde orașul se oprește deodată, lîngă o rîpă adîncă, străbătută de o ață de apă gălbie și murdară, deseori secată. Nimic mai pitoresc primăvara decît priveliștea pe care o înfățișează de departe acest Tătaraș, faimos între toate mahalalele orașului, din pricini pe care nu-i nevoie să le mai înșirăm aici.

Grămezi de căsuțe albe și cochete stau împrăștiate ici și colo, înconjurate de pajiști verzi, de grădini, de arbori ; cîteva biserici contrastînd cu micimea căsuțelor înaltă cruci argintii ; și deasupra crestei dimpotrivă un tufiș de copaci pe verdele cîmpului stăpînește totul. Dacă ar fi o punte de sîrmă peste rîpă, ar fi Friburgul ¹ din partea de miazănoapte, fără sîlbatica și limpedea Sarină. Orice iluzie însă încetează pe dată ce încerci a intra în dedalul acelor așa-zise străzi...

Iași însuși este un monstruos amestec de clădiri masive ori elegante, de palate și de magheriniți împrejmuite de ogrăzi nemăsurate ; pe ulițele lui furnică lucruri de la țară, lux îmbielșugat, echipaje repezi, livrele, toalete pariziene ori vieneze, zdrențe franco-moldave, fizionomii vesele, aspre, originale, felurit îmbrăcate, ca pentru un bal mascat. Populația lui de 60.000 de suflete e tot așa de felurită ca și costumele, și un observator de moravuri, stînd la fereastră o jumătate de ceas, ar avea de observat destul ca să poată face cunoștință cu zece popoare și să călătorească totodată în Franța, în Germania și în Orient.

¹ Oras în Elveția, pe riul Sarina.

Ici deosebești pe ovrei cu anteriorul negru dintr-o stofă căruia poporul îi zice pielea dracului, lipit de trup, cu cușma blănită de osebite forme, cu cei doi zuluși indispensabili coborînd în lungul timpelor și încurcîndu-se de obicei într-o barbă pe care niciodată n-o rade. Pantaloni de nanchin cu niște șușaniți care atîrnă ; colțuni și papuci, care au fost odată albi, completează pe ovreiu [...].

Colo stă armeanul, adevărat copil al leneșului Orient, grav și tăcut ca un turc, cu picioarele încrucișate pe tarabă ; în îmbrăcăminte lui mai păstrează neprețuiții șalvari, în care la nevoie s-ar putea ascunde zece parizieni de-ai noștri, giubeaua largă și anteriorul elegant și ușor. Dacă nivelarea înnoirilor a pătruns în magazia lui, stă lungit pe divan, cu un aer stîngaci, fumînd și vînzînd pașnic tutun turcesc, care aici se fumează în cantități uriașe.

Ici vezi pe lipoveni, vechi sectari pribegiți din Rusia. O ramură a lor numeroasă, fugită sub numele de rusnaci, a populat Galiția. Sînt oameni nalți, sălbatici la înfățișare ; și-au păstrat îmbrăcăminte, adică o bluză în cadriluri coborînd peste niște pantaloni largi, ziși „pantaloni căzăcești“, și poartă barba „mujicilor“, sînt birjari, grădinari, zidari și beau foarte mult, precum arată și o zicătoare moldovenească.

Uite dincolo neamțul, liniștit și meșter, lucrînd conștiincios, la părechea de ghetе și care, neavînd bere de Ratisbona, îi place totuși să tragă planuri de război pe masa umedă și judecă campaniile lui Napoleon, deșertîndu-și paharul de vin moldovenesc. Pentru dînsul toți mușteriii sînt *măria-ta*, *înălțimea-voastră*, ori *domnul conte* și *domnul baron* ; are mare dragoste pentru conți și baroni, măcar că la noi nu se află așa ceva.

Pe ici, pe colo, sînt sămănați mii de indivizi, greci, sîrbi, bulgari, neamuri corcice, care sînt băcani, pitari, hangii ori mai curînd crîșmari-bucătari, mijlocitori, în luptă de moarte cu ovreii care se amestecă în orice meșteșug, în haine bizare, împrumutînd de la un popor comanacul¹, de la altul surtucul, de ici anteriorul pe pantaloni cu chingi.

În sfîrșit, vin copiii faraonilor, enigmaticii egipteni, ori *bohemieni*, cum le zic franțujii, *gitanos*, *zingari* în spaniolește, *țigani* pe moldoveneste, care au dat gata pe un tinerel fruntaș al literaturii naționale²; amestecați cu sîngele indigen ori cu alte rase curate, cu fețele arse și întunecate, vorbind pe nas, cu pieptul descoperit, neputînd alt veșmînt decît ceea ce trebuie pentru a nu călca cele dintîi principii ale bune-cuviinți cu femeile lor nerușinate și înspăimîntător de murdare, popor ciudat cu care viețuim de veacuri fără să-l cunoaștem încă, nenorocit și gol, trăind totuși vesel și fără grijă sub cortul nomad, furiînd, cîntînd din scripcă prin crîșme, necunoscînd altă religie și altă patrie decît șatra și cerul. Deși reduși la o robie adesea mai mult închipuită decît reală, țiganii rătăcitori, adevărați beduini ai deșerturilor, sînt mai puțin disprețuiți decît ovreii, pe care-i disprețuiesc. Porecla umilitoare de țigani, care avea în ea tot ceea ce închipuirea castelor mîndre voia să arate mai josnic, nu mai este în zilele noastre așa de temută. Țiganii se apropie pe nesimțite de localnici; cea mai mare parte

¹ *Comănac* — căciuliță de postav, cilindrică și joasă, de obicei purtată de călugări.

² Aluzie la Kogălniceanu, care, în tinerețe, scrisese un entuziast studiu pe această temă: *Schiță asupra istoriei, obiceiurilor și limbii țăganilor, cunoscuți în Franța sub numele de bohemieni* (în l. franceză), 1837.

dintre cei care locuiesc în oraș sînt potcovari, bucătari, slugi în casele stăpînilor și lăutari minunați ; dacă ar fi să credem ceea ce spune d. G. — apoi sînt mai buni muzicanți decît COUNA, SCHULTZER, VERNER și alții, care desfătează Iașii. Țiganii aceștia așezați și-au uitat limba lor.

Cu căciula p_e o ureche, nalt și voinic cu vorba deschisă, pitorească și energică, vine daco-românul, care a păstrat de la părinții lui daci îmbrăcămintea și de la romani graiul.

Odihna orașului, belșugul prăvăliei, el le disprețuiește ; lui îi trebuie aer ; copil al lui CINCINATUS¹, lui îi trebuie stuhul satului, îi trebuiesc boi, vaci, oi, turme mugitoare și plugul hrănitor. O pădure de păr lung, castaniu, ras ori scurt, tăiat deasupra unei frunți de mărime mijlocie umbrește un cap expresiv pe un gît mic, însă cu mușchi puternici, împlîntat și el pe un bust potrivit... În mișcări e domol ; e liniștit — însă fără milă, brutal și sălbatic, ca un puhoi revărsat cînd se răscoală pentru dreptul lui ; ca un miel, cînd știi cum să-l iai ; ignorant nu din vina lui, ci din pricina unui lanț lung de împrejurări, păstrînd totuși în ignoranța lui un bun-simț prețios și o judecată dreaptă ; adesea filozof cu atît mai surprinzător, cu cît mai puțin te aștepți la așa ceva ; ascunzînd subțîlnic învâlișul acesta, care pare gros la prima vedere, simțimîntul soartei lui nedrepte ; de altfel slobod în critica lui, își strigă cu glas tare tînguirile. Să dăm cîrmuirii de azi dreptul ei : pe cunoștința caracterului și simțimîntelor poporului moldovenesc a așezat orînduielile dintre proprietari și vecini, cum și la noi țăranul nu

¹ *Lucius Quintus Cincinnatus* (460 î.e.n.), consul și dictator roman, vestit pentru simplitatea vieții lui și lipsa de ambiție politică.

e proprietate și poate să se mute unde-i place, proprietarul care-și înțelege interesele are totdeauna grijă să se poarte bine cu muncitorul de pământ. Îmbrăcămintea daco-romanului e simplă, ca și moravurile-i pastorale ; o cămașă lungă cu mânici slobode i se scoboară pînă deasupra genunchiului, acoperind vara izmene largi și iarna ȋtari strîmți ȋncreȋți pe picior, și peste acestea un chimir lat de piele de cȃprioară, ȋmpodobit cu felurite alȃmuri, dupȃ gusturi ; un cuȋit lung face parte numaidecȋt din ȋmbrȃcȃmintea lui ; mai adaogȃ la asta o lulea scurtȃ și o pungȃ cu bȃieri ; și cele dintȃi ȋncȃlȃri pe care le-au nȃscocit ciubotarii pȃmȃntești, opincile strȃvechi, ȋi apȃrȃ picioarele. Pe ploaie și vreme rea, el aruncȃ ȋn voie pe umeri un suman scurt, strȋmt, dintr-o stofȃ de lȃnȃ impermeabilȃ, pe care o fabricȃ ei singuri ; iarna, ca și țȃranii ruși, poartȃ cojocul, care e o blanȃ de oaie, cusutȃ și ȋnfloritȃ cu roș și galben.

Alȃturea de daco-roman, umblȃ femeia lui ; dupȃ o datinȃ moștenitȃ fȃrȃ ȋndoialȃ de la vrednicile matroane romane, poartȃ capul ȋmbrobodit cu un ștergar lung, pe care biserica ȋl impune ȋn clipa solemnȃ a cununiei, și care totuși nu ascunde totdeauna amatorilor o faȃ albȃ, fragedȃ, obraji rumeori, ochi vii, smalȋul curat al dinȋilor și zȃmbetul rușinos și cochet al țȃrancelor. Fetele umblȃ cu capul gol — drept pe care abia așteaptȃ sȃ-l piardȃ. Îmbrȃcȃmintea ș-a unora ș-a altora se alcȃtuiește dintr-o cȃmașȃ foarte curatȃ, lungȃ pȃnȃ la glezne ; o bȃrneȃȃ¹ le ȋncinge mijlocul scoȋnd și rotunjind sȃni elastici, și prinzȋnd o catrinȃ ȋnchisȃ la culoare, așezatȃ cu meșteșug și așȃ de strȋnsȃ pe șolduri, ȋncȋt le zugrȃvește foarte

¹ *Birneț* — cingȃtoare ȋngustȃ peste catrinȃ.

bine toate formele bogate. Un picior cînd micuț, cînd mare, după capriciul naturii, de obicei gol, intră într-un papuc. Cercei, șiraguri de hurmuz¹, amestecate cu salbe, fac parte din găteala lor. Vă încredințez că sînt unele mîndruțe din acestea strînse în catrințe, care te pot face să-ți pară rău că în Moldova, unde sînt destule obiceiuri și frumoase privilegii, poporul n-a vrut niciodată să recunoască gingașul „drept al seniorului”.

Neamurile acestea amestecate vorbesc fiecare în limba lor : rusește, nemțește, grecește, leșește, și-n alte idiome stîlcite și barbare ale tuturor limbilor și ale tuturor timpurilor ; peste toate stăpînește româneasca, limba limbilor pentru popor. Boierii cei mai de sîs au dat limbii franțuzești stăpînire în săloane și în corespondențele intime ; de graiul moldovenesc se slujesc la tribunale și cu oamenii lor ; iar greceasca o vorbesc numai acei care nu pricep nici franțuzește, nici moldovenește. După pilda damelor elegante și *fashionabile*², boierimea de a doua mînă nu vorbește decît de Balzac și Soulié³, de Lamartine și Hugo, de Kock⁴ și Dumas ; mai ales pe Paul de Kock îl adoră ! Pășind pe urmele boierimii de al doilea rang, boierii de treapta a treia, a patra, a cincia, etc. (căci nu știu bine cîte spițe sînt la scara boierimii), n-au ajuns decît la clasici, așa încît o să auzi în Iași pe toată lumea vorbind franțuzește

¹ *Hurmuz* — mărgea de sticlă imitînd mărghăritarul.

² *Fașionabil* — care ține la modă.

³ *Frédéric Soulié* (1800—1847). romancier și dramaturg francez, caracterizat printr-o imaginație extravagantă și un stil bombastic.

⁴ *Paul de Kock* (1794—1871), romancier francez, evocator al micii burghezii într-o manieră sentimentală și superficială, care i-au asigurat o răspîndire largă în rîndurile publicului lipsit de exigență artistică.

fără să-nțelegi un cuvînt. Cei cărora le plac echivocurile au de lucru în Iași. Gramaticii găsesc o limbă minunată cu inversiuni poetice, cu construcții îndrăznețe, neauzite, amestecată cu nemțește, grecește, rusește și moldovenește. În general noi sîntem vrăjmașii purismului. Accentul grotesc și schimonosirea de cuvinte a nemților și mai cu seamă a țiganilor și ovreilor sînt puse zilnic la bir, și de ele se leagă, cu vorbe vesele și cu două înțelesuri, o mulțime de anecdote locale, expresive, dar cu neputință de tradus. Avem și noi englezii noștri.

Între toți oamenii aceștia se amestecă, care sus, care jos, o mulțime de profesori și de artiști de tot felul și din toate țările, aducînd și ei figurile și costumele lor între aceste costume și figuri heteroclite. Dintre ei, prea puțini se întorc la penații¹ lor, pentru că pe nesimțite iau și ei înfățișarea țării și caracterul pămîntean. În sfîrșit peste toate, înconjurată de toate prestigiile aristocrației de naștere, de bogăție, de demnități, de slujbe, plutește rasa nobilă, rasă cu deosebire amfibie, care își petrece jumătate de vreme în droșcă, și cealaltă parte alene pe un divan moale.

Închipuiți-vă acum amestecul tuturor acestor rase, popoare, caste, cu coloarea lor locală, cu costumele pestrițe, cu moravurile lor particulare, cu înfățișările foarte deosebite, într-o atingere zilnică, întîlnindu-se, salutîndu-se pe uliți, grămădindu-se într-o anticameră, strîngîndu-și mîna într-un salon, fără uimire și curiozitate. Înfățișați-vă pe cazacul cu pantaloni largi și cu fireturi roșii bînd c-un țigan pe jumătate gol, pe grenadirul din oștire cu un țăran, un cavaler modern umblînd în tră-

¹ *Penați* — divinități ocrotitoare ale căminului și familiei.

sură alături de o antichitate a cărei haină este un vis al închipuirii pentru alte popoare ; un boier cu anterior dînd o audiență interesată unui ovrei ori armean. Caste, popoare, rase cu trăsături distincte, care ar merita fiecare cîte o carte ! Păcat că literatura indigenă nu exploatează mina fecundă pe care o are sub ochi și petrece scîlciind producțiile străine ! Poate aici e momentul prielnic să strecurăm cîteva linii ale unuia dintre *Dumașii* literaturii moldovenești : e o traducție *ad-literam* și nimic mai mult :

„Nimic — zice d. N. ¹, într-o spirituală critică a societății ieșene — nimic nu-i mai plictisitor decît orașul Iașilor pentru un călător străin, care n-ar avea un nume cu particula *de*, și care ar fi mai ales împovărat de afaceri și nu și-ar putea îngădui să cultive pe locuitorii semicivilizați ai acestei capitale. Dar dacă călătorește ca poet, ca artist, dacă are avantajul să fie colaboratorul vreunui vodevil monstruos, care s-a jucat la teatrul de varietăți ieșan, dacă numele lui a fost găsit tipărit în coada cîtorva versurile, într-o culegere ori într-un foileton în *Journal des Débats*, ce fericit muritor ! Îndată e bine primit, sărbătorit, plimbat, cocolit ; găsește plăceri în societățile acestea semieuropene ; se obișnuiește să bea cafea turcească, să fumeze dintr-un ciubuc lung, vede chiar multă poezie în forma ișlicului (cărui un rus, om de spirit, i-a zis *l'éteignoir du bon sens* ²) și în îmbrăcămintea antică, și strigă și el între bărbile bătrîne și cărunte, numind *vandalism* mania grozavă a inovațiilor care le atacă. În sfîrșit, dacă e tînăr și nu tocmai urît, n-o să se poată opri ca să nu mărturi-

¹ C. Negruzzi.

² Înăbușitorul bunului-simț (fr.).

sească că străzile oraşelor Europei, trase la linie, au prea multă monotonie, pe cînd Iaşii, avînd puncte nouă de vedere din zece în zece paşi, arată o admirabilă varietate. După ce a umblat pînă la glezne prin colb, cu riscul de a fi călcat de căruţe şi droşte, scapă într-o ulicioară întortocheată a unei mahalale, ajunge la o căsuţă cunoscută, unde era aşteptat, îşi scoate galoşii la scară, intră obosit, zdrobit, şi vede că i se înfăţişază tablaua cu dulceţi ! Ce bun obicei !

La epoci apropiate, trei focuri grozave au distrus Iaşii. Ar fi putut fi reclădit pe un plan nou şi regulat, dar nimeni nu s-a sinchisit, şi după a noastră părere foarte bine s-a făcut. «Ce ! să-mi clădesc o casă pe linie dreaptă, aşa ca zgomotul trăsurilor şi a gurilor-cască să-mi strice somnul de după-masă ? !» Ieşenilor le place liniştea şi-un moale *far niente*, care alcătuieşte cea mai mare parte a existenţei lor ; osteneala îi ucide. «De ce să umblu pe jos, dacă am trăsură ?» Ce răspuns poţi găsi la o judecată aşa de dreaptă ?

Oricum ar fi, bunul nostru oraş începe a-şi schimba straiul oriental ; la drept vorbind ne pare rău, căci e urît aşa, pe jumătate în haine europeneşti, jumătate cu şalvari roşii, întocmai ca ofiţerul acela pe care l-am văzut cînd cu formarea miliţiei, cu pintenii, c-o şapcă roşie, şi c-o sabie încinsă peste blana roasă.

Atîta am găsit în repertoriul indigen, cu privire la localitate.

Dacă din întîmplare faci o plimbare sentimentală pe colinele care încing Iaşii la apus ; dacă-ţi dai osteneala să urci pînă la feluritele mănăstiri, şi cu deosebire la Galata, care, o spunem cu umilinţă, ţine de Sfîntul Mormînt, dacă te opreşti la cîţiva paşi de dedesubtul ruinelor palatului Ipsi-

lanti, căzut în zorii lui ca și stăpînii, uimirea ce te cuprinde e mare pe cît de frumoasă e panorama pe care o desfășoară Iașii. Poetule, ascutește-ți creionul ; artist, pregătește-ți penelul... Apropiat de coborișul repede al colinei, privirea se cufundă într-o largă și nemărginită vale cu covor de iarbă, încărcată la hotarul ei din sus de bălți întinse, pe fața cărora vîntul clatină pămătufurile gingașe cu puf auriu ale unei păduri de stuh ; din vreme în vreme, zboruri de rațe și singuraticе gîște sălbatice, speriate cu nepusă masă de vreun vînător neamț, se înalță, chemîndu-se cu strigăte aspre. Mîlos, Bahluiul ieșind din balta pe care a format-o, străbate domol cîmpia, scaldînd, la dreapta și la stînga, fînețe și imașuri, pe care pasc turme de oi, de vaci și de bivoli hîzi, bălăcindu-se toată ziua în noroi ; apoi atinge din fugă poala murdară a mantiei Iașilor. Culcată alene pe colina ei, rîdicîndu-se în amfiteatru, moale și voluptuoasă într-o poză de curtizană, orientala cetate a Iașilor zîmbește cochet de departe admiratorilor săi — suris foarte perfid cînd o cunoști de aproape — și răsfrînge fără altă simetrie decît capriciul întîmplării crucile nenumăratelor ei clopotnițe în razele soarelui ; zidurile albe, care se zugrăvesc în partea de sus a amfiteatrului desemnează orizontul : întunecatele și pitoreștile ruine ale palatului vechi pe o esplanadă prăpăstioasă, în josul căreia se adăpostesc bordeie umile, contrastează cu înfățișarea proaspătă și curată a locuinților care le împresoară. Apoi, la dreapta, vezi cum se alungește ca un șarpe în crețuri incolăcite și fantastice un șir de coline, ale căror coaste și vîrfuri sînt ocupate de mănăstiri ascunse în vii și de căsuțe boierești. Între aceste coline, subt o înălțime sombră, ruptă brusc din lanț și înaintînd în promontoriu, se zugrăvește

grațioasă și veselă *vila domnească*. Pe nesimțite, platoul înclinat al Iașilor și colinele acestea se apropie aicea și strîmtînd valea nu mai lasă decît o privire îngustă spre cerul albăstriu și depărtat al Rusiei. Dar nici una din toate aceste împrejurimi nu înfățișează acele grădini zîmbitoare, acele pavilioane pitorești și lămpi vesele, care fac pe cei ce se plimbă să le placă împrejurimile Vienei, atrăgînd mulțimea naivă a tirgoveților ; aici totul e sălbatic, cîmpenesc și incult. Rareori zărești cîte un neamț flegmatic cu pantaloni albi și haină veche, care socoate să găsească pe-aici Hitzing ori Brigitenau.

Îndeobște popoarele-copii sînt puțin pornite să se bucure de frumusețile naturii ; tot așa e și cu ieșenii, așezați mai aproape de natură decît de civilizație. Din pricina unei manii, pe cît de proastă, pe atît de ridicolă, moldovenii boieri urăsc tot ce le amintește de țară ; mania aceasta au adus-o de contrabandă, așa bănuiesc, cu multe lucruri bune de altminteri, cîteva din somitățile noastre călătore. Cum vrei dumneata să mă plimb ? Dacă n-avem plimbări ! — Blăstăm ! Dar tot ce vă încunjoară nu e alcătuit din locuri frumoase, puncte de vedere cînd sălbatice, cînd înveselitoare ; și de păduri cu blînde taine, e adevărat fără artă, fără alei greblate și nisipite, dar cu ascunzișuri umbrite de stejari, de tei mirositori, îmbălsămate de măcieși și toporași ! Și valea sfîrșită cu iazul zis al Mitropolitului, așa de poetic, așa de plăcut în sălbătăcia lui, așa de melancolic în asfințit, cînd razele tremurătoare ale soarelui își sting în el ultimele lor focuri ! Cu mare cheltuială, stăpînirea a plantat o grădină regulată, cu boschete, cu bănci, cu pavilioane, cu drumușoare bine îngrijite, pe care picioarele delicate ale cucoanelor noastre pot să le atingă fără a-și face rău. Ei bine, cea din urmă

dată cînd am fost acolo, am găsit pe un biet neamț care, fumînd tutun turcesc, era disperat că nu găsește bere *Drei König*, bucătărița unui vecin al meu și doi ori trei cavalerasi, slujbași prin birouri — altă rasă cu instincte particulare între rasele și semirasele ciudatului nostru oraș. Domnitorul a deschis publicului grădina lui de la Socola, o grădină ca un trandafir de îngrijită, cu sere, cu ape țîșnitoare și răcoroase, cu izvoare care murmură, cu pîraie în cascadă. În cele dintâi zile era imbulzeală și toată fantastica bogăție de costume se plimba grav în grupe pestrițe pe aleiele cotite ; acumă întîlnești acolo numai tîrgoveți cu cațaveică ¹ și pantaloni strîmți urmărind cu ochi mirați plimbările frumoaselor lebede ; somitățile puține, care mai vin, plimbă un obraz morocănos și plictisit, și asta mai mult din politică decît din gust. Oare din pricina permisiunii care s-a afișat că nu e învoită plimbarea decît de două ori pe săptămîină — să se fi încetinit înflăcărarea schimbătoare a publicului ? Se poate. E și asta în natura noastră, să părem nepăsători față de lucruri adese dorite, de care însă ni se hotărăște să ne bucurăm la zile ori ceasuri anumite. De altminteri, o grădină, oricît de mare ar fi, dacă e închisă și are margini, ne-ar expune semeția noastră aristocratică să umble pe jos și să se amestice cu făpturi obișnuite să se uite de jos la noi ; atingîndu-ni-se hainele, am simți atinsă mîndra noastră demnitate și, după cum se știe, nu trebuie să dăm prilej *prostîmii*, astăzi plecată, să se uite prea de-aproape la noi. Așa încît boierimea a preferat grădinii publice, grădinii de la Socola, Copoul, aristocraticul Copou, pe care această boierime nerecunoscătoare îl acoperă de un ridicol

¹ *Cațaveică* — haină scurtă cu mîneci lungi, imblănită.

care trebuie să cadă numai asupra ei, pentru că se bucură de el fără să-l înțeleagă. Copoul e o pajiște ușor înclinată, atârnată între rîpa Cîrligului și larga vale a Bahluiului, pe care o dominează măreț, oprind privirea asupra orașului, asupra colinelor înconjurătoare, cu mănăstirile singuratice ca niște mări decăzute, și asupra leicei¹ întunecate a Socolei, alcătuită din coborîșurile verzi ale dealurilor. Mai mult lungă decît lată, această pajiște ține de partea de sus a tîrgului, apoi se întinde, întii goală și neroditoare, și se pierde în păduri tufoase. Ca și gloriile în ruină, ori mai curînd ca generațiile caduce ale societății noastre, care nu mai trăiesc decît din amintiri risipite, Copoul n-are nici umbrare mărețe, nici tufișuri singuratice, nici alei cotite ; ci este o cîmpie lungă cu iarbă arsă, pe care roțile boierești întipăresc urme numeroase sara. Și toată această simplitate, la sfîrșitul zilei, cînd obișnuiții se plimbă în grupe izolate și cînd vîntul aduce miresme de flori și parfumuri trecînd prin părul frumoaselor noastre cucoane, cînd lumina îndoielnică se amestecă cu azurul sombru al munților și răspîndește aerul acela de voie bună și de poezie cu neputință de exprimat, sămănînd cu energia unui om pe moarte, ale cărui puteri sporesc în clipa cînd au să tacă pentru totdeauna — Copoul își ridică parcă glasul și murmură imnurile nopții în domoala mișcare a căleștilor vieneze, care-și măsoară umbletul după pasul pietonilor. Copoul, care împărțește pe șesul lui vanități, pretenții ridicole, antice și moderne, oameni mari și boierime, femei cu sufletul înfocat și celebrități ale zilei — este rînd pe rînd poetic, suav, tablou de moravuri, îmbrăcat cu haina bi-

¹ *Leică* — pîlnie.

zară, care poate sluji de cheie caracterului național.

Dar pentru cea mai mare parte, Copoul este teatrul unde tinărul debutează în lume, sentimental culcat într-o elegantă caleașcă, cu obișnuita țigară în vârful buzelor, cu mîna sprijinită alene pe bastonașul elegant, și arătînd trăsurilor care se încrucișează cel întîi pantalon al său, croit de d. Ortgier, croitor de Paris, pălăria vieneză de la magazinul Mecouli et Comp., ori de la frații Bogus, așa-zise pălării venite de la Paris, după anume comandă. Copoul mai este arena în care cucoanele noastre, mari și mici, tinere și bătrîne, urite ori frumoase, se întrec în strălucirea toaletelor.

În sfîrșit, e Tuileriile, Cimpiile Elisee, pădurea Bouloniei, bulevardele Iașilor ! Ce de-a mai toalete proaspete, ce de-a fețe gingașe, ce de-a mai femei grațioase, ce de-a cochete, și cîtă caricatură, Doamne sfinte !

Locuitorul Iașilor este — cel puțin așa crede el — adînc blazat față de toate, fără a cunoaște ce-l înconjură și fără a se cunoaște pe el însuși : boala plictisului îl chinuiește ! Și care să fie pricinile ? Eu le găsesc : întăi în viața turcească, viață de nelucrare, de lene, în care inteligența veșnic doarme, viață care nu știe să-și ascuțească prin activitate și muncă plăcerile și zilele ei uniforme. Noi nu trăim : noi vegetăm într-o înțepeneală letargică, între slujbe ușoare și venituri îndestulătoare, pentru a ne ține în același fatal *dolce far niente* ; al doilea, în dezastrosul ridicol de a disprețui tot ceea ce *miroase* a moldovenesc, ceea ce îndeamnă să ne jertfim plăcerea pentru amorul propriu de a arăta că totu-i rău ; al treilea, în ignoranța societății noastre care oprește energic orice mișcare

involuntară a gândirii, a mașinii. Pornind de aici, vedem că ignoranța e o lepră rușinoasă, care pătează toate treptele sociale ale țării, și amestecată cu nesățioasa iubire de argint, devine o plagă de nevindecat. Această ignoranță adîncă, răspîdită, obștească, întovărășită de toate prejudecățile rutinei, de vorbăriile fără rost, de pedantismul ridicol, înăbușă glasul celor cîțiva oameni, puțini, și a celor cîțiva tineri, care au agonisit în străinătate bogății intelectuale. Din respect pentru amorul propriu ori părul cărunt al unei rude, trebuie să taci ; pentru a nu călca cele dintăi principii de politeță, nu ai decît liberul zîmbet sardonic al celui care se respectă, cînd auzi scăpînd năzdrăvăanii neconținute din gura unei cunoștințe onorate, ori a unei persoane pe care din pricina unei legături intime trebuie s-o respecti. Așa încît tinerii care nu se pot hotărî să treacă drept țicniți — sau, după termenul tehnic ieșan, drept *berbanți* — se găsesc în chip necesar într-o poziție falsă ; ascunzîndu-și simțirile și felul lor de a vedea lucrurile, prefăcîndu-și tonul, falsificîndu-și mișcările, la urma urmei ajung să se deie după curent, ajung să-și piardă una cîte una credințele nobile pe care le primiseră cu învățătura, și după o bucată de vreme, observîndu-se, văd cu mirare că nu se mai recunosc. Pe nesimțite se strică ; învățătura lor se tocește prin ea însăși, pentru că nu mai găsește ecou, și atunci caută să-și înșele gusturile. Cu aerul, respiri lenea și letargia ; facultățile adorm, ș-ajungi ca și ceilalți : mașini care umblă, beau, dorm, *vorbesc de rău* — ș-atîta tot. În sfîrșit, cu toate aceste prefaceri, la unii domoale, la alții repezi la vedere, ca decorurile de operă, dacă scapă acestor tineri oarecare semne de dezgust, vreo vorbă care să contrazică moravurile locale, vreo

mişcare involuntară împotriva absurdităților în ființă, dacă-și înfrînează obiceiuri respingătoare pentru cel ce nu-i obișnuit, apoi cad în disprețul opiniei publice ; ignoranța, ca toate micimile, cu idei mărginite, strîmte și cicălitoare, atinsă în trainicul ei amor propriu, își urcă în par susceptibilitatea încăpățînată și ajunge *prețioasă* : le dă tinerilor acestora lovitura măgarului, cu o vorbă perfidă prin înțelesul care se leagă de ea și pe care o socotește chintesența ironiei fine : *franțuzul ! neamțul !* Ceea ce însemnează anume că sînt rău crescuți, pentru că, la șase sute de leghe de Iași, n-au fost învățați să stea drept, țapeni ca niște caporali, înaintea tatălui, mamei, mătușei și unchiului lor ; pentru că n-au fost deprinși să-și puie buzele pe mîna celui dintăi venit, fie ea curată ori murdară, pentru că n-au fost opriți să aibă o opinie, o părere a lor ; pentru că n-a fost înăbușită în ei francheta, dezvoltînd, în același timp, fineța și fățarnicia, care la noi sînt toată știința vieții și toată educația. În sfîrșit, ca ultimă lovitură de măciucă, bătrînii repetă cu emfază fiilor și nepoților cum că nu știu nimica. „Ați deprins și voi două-trei vorbe franțuzești și vă credeți învățați !” Asta o spun pe tonul demnității unui mare senior ; și — bizară contrazicere ! — oamenii aceștia prețuiesc învățătura după numărul mai mare ori mai mic de limbi, pe care ajunge cineva să le vorbească ; pentru dînsii, știința și arta, cugetarea și sentimentul sînt lucruri necunoscute. Ce să zici față de așa lucruri ? Trebuie să taci, să te strîngi în tine însuși. Dar să vezi călcat tot ce-ai crezut mare și nobil, să te vezi disprețuit de ignoranță și de stupiditate, nu-i oare un martiriu ?

Nu este nici o viață în Iași. Ideile nouă, primite fără voie, introduse ca prin surprindere, și urma,

încă puternică, a obiceiurilor vechi, alcătuiesc un haos nedeslușit, în care totu-i încurcat. Avem părinți și rude care au apucat alte vremuri și trebuie să-i respectăm ; ar fi și nedrept să sfărîm dintr-o dată afecțiunile atîtor vieți.

Societatea europeană se sprijină în primul rînd pe familiaritatea afectuoasă și pe reciprocitatea sentimentelor care există între membrii unei familii, izvor prim, din care iau ei caracterul de blîndețe, de ușoară nepăsare, de politeță lesnicioasă și slobodă și gustul sociabilității, care e necunoscut în ținuturile mai apropiate de Orient. Părinții noștri însă au fost crescuți în maximele turcești, adică : fiul nu e prieten al tatălui său, ci i-i primul rob, pe care trebuie să-l strunească cu atît mai tare cu cît într-o zi trebuie să-i scape. De aici respectul acela silit, tăcerea poruncită, înțepeneala aceea impasibilă întipărită pe frunți, care se cer copiilor ; tinerii de aceea ajung falsi ori stupizi — nenorocite extremități ! Printr-o reacțiune firească, robul, la rîndul lui, devine tiran. Urmarea educației aceștia este izolarea indivizilor. Ajunși în sfîrșit mari, fără legăturile acelea, așa de dulci de la șaisprezece ani, cu inteligența și imaginația niciodată deșteptate, cu inima goală, ei nu mai fac decît legături de interes ; oamenii aceștia fără copilărie n-au nici amintire, nici viitor ; au numai prezent, dar un prezent material, fără farmec, cu totul pozitiv. „Fă cum au făcut și părinții tăi“, asta e fraza banală. Ei țin la respectul silit : „Vreau ca copiii mei să se teamă de mine ; de iubit, m-or iubi pe urmă, dac-or crede de cuviință... îmi spunea într-un rînd o mamă : De ce să nu facă și ei ca noi și ca strămoșii noștri ? Noi nu trăim în Franța, domnule.“ Vorbele acestea rezumă sistemul de

educație domestică și pot sluji de lămurire caracterului obștesc al cetățenilor noștri.

Așa se explică monotonia aceea, singurătatea, golul spăimîntător pe care-l simți — gol, cu atît mai adînc, cu cît inovațiile au aruncat ridicolul lor asupra petrecerilor de altădată, cînd bunicii noștri, ducîndu-se călări la palat ori la judecătorie, se opreau în colțul unei uliți ca să beie la crîsmă un pahar de rachiu.

În nici un oraș din lume nu s-ar putea aplica mai bine vorba : *a căuta să-ți omori vremea*. Cei dintii tineri veniți din Franța și Germania au pus în mișcare societatea noastră și au căutat să răspîndească o primă și slabă scînteie de lumină. Dar o societate pe care au consacrat-o veacurile nu se preface așa de repede. Boierii cei bătrîni, lume aparte, țin la obiceiurile vechi, cum ținem noi la obiceiurile nouă, cu putere, cu disperarea unei cauze amenințate de apropiată și inevitabilă descompunere. Boierii mai dincoace s-au deșteptat înaintea reorganizației sub influența vechii stări de lucruri, și mai țin la trecut, deși mai slab ; iar noi, fii ai unei epoci de civilizație, care ne-am încălzit la focarele Europei, nu ne-am eliberat încă de prejudecățile noastre de rang, de drepturi, de interese, de mică vanitate, uitate în străinătate, pe care însă cu plăcere le găsim la întoarcere ; noi mai găsim încă farmec în vechile abuzuri care lovesc și-n justiție și-n judecată, și născuți cu civilizația, noi avem o scăpare minunată în obiceiurile și deprinderile țării împotriva lucrurilor care ar putea să stînjenească bunul nostru plac. Și toți cîți sîntem, parizieni pretențioși, republicani, șvîțereni, cumpliți studenți de la Heidelberg și Stuttgart, toți sîntem mari reformatori cu gura, pînă ce vor veni

și faptele să răspundă. Boierii bătrâni și partizanii lor privesc cu dispreț tinerețea, ca și cum ea n-ar fi chemată să-și joace rolul.

La noi nu este viață publică. Sfera plăcerilor e foarte mărginită iarna și fără nici o urmă în timpul verii. Boierii cei bătrâni, în afară de tribunale, de partida de wist¹ și de macaua² prea iubită, la care își ruinează familiile mîngîindu-și cu plăcere bărbile lungi, iar cei mai tineri răsucindu-și mustața — sînt nuli pentru societate ; se mulțumesc să fumeze ciubuc după ciubuc, să ia dimineata și după somnul de după prînz dulceți (minunat obicei !) și să soarbă cafeaua turcească, batjocorindu-și cu toată energia moldovenească țigarii și slugile. Tinerii, dacă se întîmplă să se adune cîteodată doi ori trei, se așează metodic în jurul unei mese de joc și merg pe urmele babacilor ori cască, blăstămînd nevătămătorul Iași, care nu le poate da nici o petrecere. Trebuie să mai adăugim la numeroasele ridicole ale oamenilor noștri de duh și faptul că învinuiesc țara de lipsa ei de mișcare și nu se gîndesc că chiar ei sînt cea dintîi pricină. Trufia aristocratică găsește atîtea plăceri secrete în izolarea aceasta ! Printr-o fatalitate oarbă și foarte convenabilă, pentru că toate familiile cu trecere sînt înrudite mai de departe ori mai de aproape, înțelegerea a fost surghiunită din oraș. Fiecare casă e o cetățuie înarmată cu țepi, limbile ascuțite ale tuturor partizanilor, atît femeiești, cît și bărbătești. Ușurătatea și vorbele rele sînt îndelnicirea cucoanelor, și lenea, deschisă zgomotelor străzii și noutăților cronice moravurilor, partea bărbaților. Cîteva persoane înzestrate cu farmece

¹ *Vist* — joc de cărți.

² *Macá* — bacara, joc de cărți.

figurii și ale spiritului, care au călătorit prin capitalele mari, au vrut să introducă și în Iași *bon-ton*-ul și manierele elegante, au vrut să formeze saloane alese. Dar într-o societate meschină și plină de vorbării, ca a noastră, a îndrăzni să te deosebești de concetățeni, ori, ce e și mai rău, de membrii acestei vaste familii care prin ramificațiile ei, mai mult ori mai puțin depărtate, alcătuiește boierimea mare — a îndrăzni să arunci obiceiurile și datinile vechi, a voi să crezi o reunire aleasă însemnează să te pui rău cu lumea bună. Chiar așa s-a întâmplat. Așa, unul din aceste saloane (salonul doamnei Elena Sturza), pe cât de renumit, pe atât de vrednic de a fi cunoscut și cercetat de ieșeni, salon care s-a declarat campionul *bon-ton*-ului și al eleganței europene, unde ești primit, după cât se spune, cu toată amabilitatea și gingășiile cerute pentru a face onorurile unei case nobile, a fost și este zilnic ținta săgeților neputincioase ale unei invidii tare prostuțe — de asta răspund eu — mai ales pentru acei cărora prea puțin le pasă de vorbele unora și altora. Dușmănoșii, potrivnicii, calomniiatorii interesați, ori cei care sînt astfel numai pentru că vor să flecărească au încercat să-l dărîme prin sarcasm. Partizanii însă dimpotrivă îl ridică în slavă. În sfîrșit, între cele două partide, a treia, alcătuită din bătrîni și din cîteva spirite indiferente asupra locului unde se adună, cu condiția numai să-și poată petrece seara ori să poată avea bucuria unei întîlniri — oameni care se duc oriunde, fără să îmbrățișeze certurile vreunei coterii, l-au sancționat în tăcere. Oamenii *vechiului regim*, adică boierii, întăi și-au bătut joc, căci bieții oameni habar n-aveau de crolala unei halne, de forma călcăiului ori de vîrfurile unei cizme, de coloarea unei părechi de mănuși, ei care se cufundă

cu atita plăcere în blana lor orientală, cu *calpacul* istoric pe capul ras, cu picioarele în papuci de marochin galben, contrastînd cu roșul înfocat al fundului nădragilor lor turcești, ei care preferă mănui de jandarm mănuișilor de la Jaquemart, numai pentru că acelea sînt mai trainice. Dar un salon ales ca acesta nu-l pot ei ierta, mai cu samă pentru că e oprit cu desăvîrșire fumul ciubucelor, care ar putea să întunece strălucirea înfloriturilor lui aurite, și pentru că nu sînt îngăduite de loc sudălmile naționale ; ei, care sînt buni moldoveni și buni patrioți, otova și fără fasoane, sînt în neputință să zică cu gingășie : „drace !“ ori „*morbleu !*“ Nu-i destul de răsunător și nu-i nici logic. În privința asta, e drept, nu-i tocmai bine, căci sudalma e tot așa de trebuincioasă moldovanului, ca apa peștelui, aerul paserilor și pînea tuturor oamenilor. Străbunii ne-au lăsat moștenire Moldova cu energia ei eroică și noi, ca drepti urmași, ne silim foarte mult să împlinim diata, mai ales în ce privește sudălmile.

Salonul de care-i vorba poate prea e de *bon-ton*, dacă ni-i îngăduit să ne exprimăm astfel, pentru o țară în care un fel de *lasă-mă să te las* și un soi de patriarhalism bătrîncios alcătuiesc sulimanul moravurilor ; dar la urma urmei, aceasta e școala noastră de eleganță și existența ei trebuie să facă epocă în istoria prefacerilor societății noastre. ¹

¹ Noi, care sîntem înainte de toate patrioți, găsim că salonul acesta e prea aristocratic, prea select, are prea puțini inițiați admisibili ; poate să degenereze de aceea în coterie ; un salon care ar voi să se impuie publicului ar trebui să fie nu popular, pentru că asta n-o voiți — ceea ce de altminteri n-ar fi un rău prea mare — dar mai întîns, mai liber ; ar trebui să găsești în el pe reprezentanții tuturor claselor ridicate ale țării, toate părerile, toate costumele cu contrastul lor, toate numele, toate cele-

După pilda salonului acestuia s-au format și altele, cu toate că în măsură mai mică, însă succesul și faima lor a durat prea puțin. S-a întâmplat cu saloanele acestea ca și cu oamenii : cei însemnați cu pecetea puterii și geniului se ridică, cu toate schelălăiturile ; oamenii nehotărâți, care umblă pipăind, se poticesc de toate haturile vieții. Prea sfioase spre a-și crea o stare neatârnată, neîndestul de cutezătoare pentru a se înălța deasupra ridicolelor banale și a glumelor și mai banale, căzute în fața izbîndelor crescînde și a influențelor parfumate ale faimosului salon, zînele acestor semitemple au văzut cum curtea lor se risipește încetul cu încetul. Căci, pentru a atrage pe amatori, nu-i îndestulător să deschizi un salon și să zici : intrați, domnilor ; trebuie acel nu știu ce, care cucerește și te răpește, trebuie ca un glas dulce, un suris amabil și fin împărțit fără părtinire, o gingașă mișcare a capului să te îndemne. E mare artă, fără îndoială, să știi a primi lumea, dar, ca s-o poți ținea, trebuie, cred eu, talent unit cu tact foarte delicat. În multe din saloanele acestea, oricît de bine s-ar primi — recepțiunea nu e deopotrivă, și stăpîna casei parcă ar vrea să-și potrivească zîmbetele și semigramasele echivalente cu locul pe care-l ocupă oaspeții pe scara ierarhică a societății, mijloc mare de a te plictisi acolo sau acasă, lipsă mare de tact, care arată un defect al sufletului ori al educației în procedeele delicate, în atențiile acelea gingașe și firești pe care sîntem obișnuiți să le privim ca un dar al femeii. Cred că va fi mult

britățile, în sfîrșit ar trebui să n-aibă înfățișarea prea țeapănă și măsurată, care se reproșează acestuia ; credeți-mă, manierele alese se ciștigă, însă încet-încet și nu dintr-o dată (n. a.).

bon-ton la Iași cînd saloanele vor fi saloane și nu birouri de genealogie, ori case de schimb.

Diplomația cea mai rafinată, aceea care degenează în intrigă casnică, este codul uzual adoptat nu numai în afacerile care cer cap și tact, dar chiar în cele mai mici relații, pînă la părăsire între amici și în familie. De aceea marele nostru regenerator politic, generalul Kisseleff, zicea adesea că : „dacă e bine să te duci la Viena ori la Paris, ca să te instruiești, ar trebui să vii la Iași, ca să-ți desăvîrșești educația și să înveți cum să trăiești în lume”. Cei care ne-au vizitat, ori acei care trăiesc printre noi să demaște aserțiunea aceasta, dacă pot, căci e adevărată. La cea dintîi vedere, orașul nostru pare alcătuit numai din frați buni, dar cercetați-l mai de aproape și pe urmă să stați cu mine de vorbă.

Sînt trei ani de cînd caut să dezleg o problemă foarte importantă : *care este onoarea moldovenilor, compatrioții mei ?* Procedul algebric niciodată nu mi-a dat ceva onorabil. Am eu o mică idee asupra lucrului acestuia, dar o păstrez pentru mai tîrziu, căci, pentru a ajunge la concluzii, ar trebui să ne urcăm la o epocă anterioară epocii noastre ; ar trebui de asemenea să scrutez conștiința și principiile multor oameni, dacă mai este conștiință și dacă sînt principii. Și desigur fiind moldovan și cunoscînd codul diplomatic și urmările lui, nici prin gînd nu-mi trece să mă laud cu secretul meu. La Iași, cînd vorbește ori cînd lucrează cineva, de la cel mai neînsemnat omușor pînă la boierul cel mai mare, care se lăfăiește în scaunul lui prezidențial, mai întîi își spune : „Ia stai, nu sînt eu așa de prost să mă sfădesc cu toată lumea !” frază așa de adevărată, așa de bine pusă în practică, așa de obștește răspîndită și întipărită pe buzele tuturor

castelor, tuturor oamenilor, încît o aud rostită și de copiii de zece ori doisprezece ani ; căci la Iași și copilul e învățat să fie diplomat, chiar de cînd începe a silabisi dulcele cuvînt de mamă ! Așa încît noi avem diplomați de la copilul în scutece pînă la moșneagul căzut... Să nu se mire nimeni de uscăciunea boierilor noștri, care prețuiesc traiul lor lenevos și se bucură cînd văd adînci și repetate saluturi de pălării... Spre a nu face vreo stîngăcie, apoi pornesc deodată vorba despre anotimpuri, despre schimbările vremii, despre vremea urîtă și frumoasă, cei mai îndrăzneți încercînd un echivoc asupra vremii, despre holde, despre grîul turcesc, despre tăierea proiectată a unei păduri, în sfîrșit sînt un fel de termobarometre agricole de salon ori culegători de noutăți învechite mistuite de *Albina moldovenească*¹, gazetă politică, comercială și literară, altă netulburată prostie între prostiile în mijlocul cărora trăim ca într-un element trebuitor igienei noastre.

Acuma rezumați liniile pe care le-ați străbătut, priviți ca printr-o lanternă magică cum defilează rînd pe rînd toate aceste popoare, rase, caste, toate aceste clase amestecate la un loc, în costumul lor deosebit, de la bogatele blănuri de Orient pînă la pantalonul cu chingă, de la cizma ascuțită pînă la condurul turcesc de marochin roș ori galben, pînă la opincile grosolane ale daco-romanului, de la fustanela filfiitoare a albanezului pînă la ițarii și cămașa țaranului și o să credeți că sînteți de față la o fantasmagorie ori la o scenă a judecății din urmă, cînd toți se vor ridica în limba și îmbrăcămîntea seminției lor. Fiecare, potrivit cu mijloa-

¹ Gazeta lui G. Asachi.

cele, cu obîrșia ori cu afacerile lui trece ca un fulger pe pavajul grunzuros ori pășește grav : buccengiii¹, al căror număr e mare, își strigă marfa, ducînd după ei din uliță în uliță, din ogradă în ogradă, o potaie de cîni care par a avea, mai ales asupra ovreilor, aceleași prejudecăți sălbatice și brutale pe care le are poporul nostru. Ici bărbierul-băiaș în straie franco-moldovenesti, cu mînicile anteriului suflecate, cu farfuria de aramă la subsuoară, c-un prosop mare cusut și înflorit în stil turcesc într-o mîină, c-o cutie de piele bătută în cuie de alamă plină cu piepteni, brice și foarfece, se duce la un mușteriu sosit de la țară, ori la unul din ruginiții noștri, care se mai rad încă pe cap. Dacă *europenismul* (cuvînt tehnic la Iași) a lovit în vechile moravuri, apoi cei mai în suferință au fost bărbierii ; de aceea au-și poreclit ei drept născocire a diavolului, născocire ticăloasă, nevrednică de niște boieri tineri, bună doar, adaogă ei cu patos, pentru ciobani și prostime, moda pletelor și mania înjositoare de a-ți purta singur briciul pe obraz ; moravurile bărbierului moldovan sînt pașnice, și contrar obiceiului confrăților lui din alte țări, la o parte lăsînd pe vienez, bărbierul nostru e cumpătat la vorbă. După ce a pus deoparte briciul, așteaptă liniștit la ușa, fumînd. Numai un bărbier, dezmiardatul și favoritul bărbilor bătrîne, pe care le spală de mulți ani, susține reputația ștergarului. Glumele lui naive și ieremiadele² lui asupra vremurilor vechi și bune nu mai au sfîrșit. Cînd are el curaj, apoi întreabă pe pacient : „Cucoane, vrei să-ți fac barba turcește ?” Și Petrache, starostele

¹ *Bocceagiu*, *buccengiu* — negustor ambulant, care își purta marfa într-o boccea.

² *Ieremiadă* — plîngere, tînguire.

bărbierilor, înşfacă capul măriei-sale şi-i trece pe gît dosul briciului ! — gingăşii de mult gust, faţă de care bătrînii noştri se tăvălesc de rîs, astăzi cînd nu mai au a se teme de turci. De aici pornesc atîngătoare amintiri ş-o familiaritate aproape egală între boier şi bărbier. „Petrache, îţi mai aduci tu aminte de vremea cînd eram tînăr şi mă învîrteam în jurul vornicesei ? Pe-atunci mă rădeai pe cap în fiecare zi — căci tare mai era frumoasă şi cu nuri...” şi aici o sudalmă, pentru a arăta admiraţia... „Hei ! cum să nu-mi aduc aminte, cucoane ! ? Pe atuncea era de trăit ! Cînd s-or mai întoarce vremurile acelea !“

Apoi pe ici pe colo, sus şi jos, în toate părţile, se strecoară greul cu tablaua-i uriaşă pe cap, poftind plăcinte amatorilor ; ovreiaşi strigînd bere cu gheaţă, ori fructe ; fetiţe întinzînd panere cu turtă dulce ; români ducîndu-se domol la tîrg în carăle lor ; neamţul cu ciubotele în mînă ; franţuzul cu redingotele şi pantalonii ; cîteva rămăşiţi din arnăuţii aceia cu amintiri eroice şi sîngeroase, cu turbanul pe ureche, cu iataganul şi pistoalele la brîu ; o mulţime de birji încrucişîndu-se, cucoane elegante oprindu-se pe la magazinurile de modă, gătite, cufundate în caleşte cu patru cai, aruncînd în dreapta şi-n stînga gingaşe surîsuri, semne uşurele cu mîna, ori un simplu salut ; toate acestea întovărăşite de zgomotul nedesluşit al glasurilor celor care se sfădesc, al trăsurilor care umblă, în sfîrşit de vuietul înfrigurat al unui tîrg mare ; toţi se prăjesc în soare, îşi şterg obrazul de pulbere şi, din vreme în vreme, se răcoresc, cînd o boare de vînt adie prin copacii care împodobesc mai toate casele. Roagă-te lui Dumnezeu, dacă eşti evlavios, ori cheamă pe dracul — ca nu cumva vîntul să steie prea mult ; căci atuncea ai fi luat într-un

vîrtej de colb, care te orbește, îți zbîrlește pieptă-nătura, îți pătează redingota și-ți strică tot meșteșugul favoritelor. Deasupra coperișurilor de toate formele a palatelor, a colibelor, a bordeielor — ca acelea ale muntenilor din Caucaz — palate fără altă simetrie decît gustul ori capriciul proprietarului, se leagănă semnele pestrițe ale puterilor — tricolorul și steagul englezesc, rusesc, austriac și prusian.

Cam pe la ceasurile două după-amiază, zgomotele se potolesc ; numai arare cîte o birjă mai umblă pe străzi ; băcanul intră în casă, boierul de asemenea, negustorul își închide prăvălia și toți se duc să mănînce și să-și facă tabietul. Somnul de după-masă intră în toate sistemele de fericire pe care și le poate alcătui un locuitor al Iașului. Nu te duce la un ministru ziua, dacă nu și-a dormit somnul ; nu cere o mică îndatorire unui boier — prieten al dumatăle în orice altă împrejurare — căci îi trebuie trei zile ca să dreagă vremea pierdută și să-și pună iar în cumpănă mintea ; chiar negustorul nu-ți vinde marfa decît morocănos și căscînd.

Dar cînd soarele se apleacă la orizont, cînd un aer mai răcoros urmează zădufului zilei, cînd unii băcani, nu atît din filantropie, cît pentru ca să-și cruțe marfa scoasă la vedere, stropesc pe dinaintea ușilor, atunci Iașii își schimbă găteala. Zgomotele, glasurile se alină încet-încet, ori sînt acoperite de duruitul neconținut și nedeslușit a două șiraguri lungi de trăsuri, care se salută, se anină și se încurcă : iese tîrgul la Copou, ca să ia aer și să asculte muzica. Ici jocheul unei calește cu patru cai strigă să se ferească trăsura care vine dimpotrivă ; colo, două trăsuri s-au atins, spre cea mai mare groază a cucoanelor, stăpîni și vizitii suduie

și nu vor cu nici un preț să ferească ; colo *fashionabili* de două zile arvonesc o birjă și isprăvesc convorbirea moldovenește, cînd franțuzeasca nu le mai ajunge ; apoi tîrgoveții, în îmbrăcămintea lor jumătate europeană, jumătate orientală, așa de pitorească în contrastul ei, naivi în disprețul ori neștiința lor față de gusturile noastre ; apoi țiganii nomazi în zdrențe, cu pletele unsuroase și încîlcite, cu pieptul descoperit și păros, bătîndu-se în mijlocul ulițelor cu îndîrjire sălbatică ; femeile lor, vrednice tovarășe, cu mîinile în șolduri, rivale însemnate cu pecetea necomensurabilei superiorități a cucoanelor de la hală, zvîrl asupra trecătorilor nenorocoși complimentele acelea energice, cu care limba noastră e înarmată, și care ating de aproape sublimul.

Cît privește lucrul, acesta din urmă, iau martori pe moldovanii poligloți, pe nemții cercetători, pe italienii artiști, pe parizienii călători, care ne cunosc. Dacă literatura noastră e săracă în expresii și-n energie, și dacă e neîndestulătoare, atunci ascultați pe surugiul acesta, dac adevărat, nalt, voinic, cu înfățișarea îndrăzneată și sălbatică, cu brațele goale, cu pletele și cu mînicile largi ale cămășii filfiind în voia vîntului, ridicîndu-se în scări și pocnind din harapnic în tact pe uliți, așa de tare, încît înăbușă zgomotul scripcilor a cincizeci de lăutari.

Mai departe bulgaro-sîrbii, așezați la pămînt grecește, cu fesul lor mare, roș, pe-o ureche, cu șalvarii largi, bortiți, cîrpiți, de coloare îndoielnică, după cum e vreme de colb și de noroi, dreg caldărîmul în haosul de trăsuri care se încrucișează cu o iuțea necunoscută nicăieri ; se perindează în sfîrșit toate tablourile de viață burgheză și ele-

gantă, de moravuri potrivnice, cu atingerea pitorească a tuturor naţiilor îmbrăcate în felul lor, care fac din oraşul nostru un lucru ideal pentru cine nu l-a văzut, pepinieră înfloritoare de moravuri orientale, moi, domoale, strâns legate cu ideile de poruncă, de inferioritate, de despotism şi umilire, de boierie şi de supunere. Aşa, bunăoară, ȋiganul dă înapoi înaintea dacului, dacul înaintea băcanului, acesta în faţa boierinaşului ori a slujbaşului, slujbaşul şi boierinaşul se pleacă înaintea unui boier mare şi acesta se închină pînă la pămînt în faţa unuia încă şi mai mare ; numai ovreii se dă în lături înaintea tuturor ; şi, lucru ciudat, fiecare simte pe cel mai puternic decît el, fără să se încurce şi în chipul cel mai simplu şi cel mai firesc cu putinţă. Totuşi de cîtăva vreme egalitatea pare a-şi face loc. Ca în toate ţările, parveniţii sînt obraznici, poporul, cu bunul lui simţ şi în antipatia-i vădită împotriva lor, îi numeşte *ciocoi*, adică slugi ; şi chiar de multe ori cei mai mulţi aşa încep ; puţin cîte puţin prin protecţia stăpînilor şi dibăcia cu care la noi se nasc, de a se tîrî, a linguşi, a sluji, ajung să dobîndească oarecare slujbe ; după asta se numesc oamenii de casă ai stăpînilor lor. Pe nesimţite îşi fac drum aşa fel, încît după o bucată de vreme ajung să se sărute cu stăpînii lor, ori, după cîtiva ani, să le protejeze fiii. Vin apoi nemţii îmbrăcaţi în straie de sărbătoare, ovrei, ȋigani care vorbesc de una, de alta, în pragurile caselor lor. Pentru a sfîrşi tabloul — trec şi droşti cu repeziciune, cu boierul lungit şi cu sluga care ţine ca o lance, cu înfăţişare voinicească, ciubucul.

În toate ţările, femeile sînt mobilul revoluţiunilor, mai ales în ceea ce priveşte moda. De aceea şi

la noi, cucoanele au schimbat costumul grecesc, frumos, bogat și măreț. Tot așa printre ovreii noștri, așa de neclintii când e vorba de uniformelor, care e pentru ei articol de lege, și care ar vrea să moară cum s-au născut, cu tichia de catifea și cu toate celelalte rămășiți din evul mediu, ei care nu vor să înțeleagă că, reformându-și costumul, nu s-ar mai expune așa noroiului și injuriilor norodului, ovreii chiar încearcă și ei o revoluție. Credinčioasele întru Moisi s-au împărțit în două tabere : femeile, de obicei foarte frumușele, ale ovreimii aristocrate pe care fără inconvenient am putea-o numi finanța noastră și care prin muncă și economie și deci prin galbeni a ajuns la un fel de egalitate cu boierimea noastră, — au primit de-a dreptul toaletele nouă. Totuși, după o lege a Talmudului femeile măritate sînt obligate să-și radă părul capului. Pentru a lecuî inconvenientul acesta, ele se împodobesc așa de artistic cu panglici de tafta, încît nu observi șiretlicul decît foarte de aproape. Pe tafta prind deasupra frunții cu bolduri, un vâl de orice culoare, dar de o țesătură prea fină și foarte delicată, care plutește capricios și fără griji, jucîndu-se cu vîntul ori dezmiardînd o ceafă minunat rotunzită, albă și cochetă, și le dă parcă un aer fantastic. [...]

Cealaltă tabără se alcătuiește din matroanele ovreimii așezate mai jos, care au păstrat costumele pe care le vedem în tablourile vechi ale școalei flamande ; corsajul roș, cu tivel de aur, fusta scurtă, șorț și diademă de mărgăritare, felurită ca formă și bogăție, moștenire de la mamă la fete, din generație în generație, din străvechi vremuri. Când femeia e tinără și frumușică, îmbrăcămintea aceasta

fi stă bine ; dar sluțește bizar pe cele urite și bătrîne. [...]

Dintre curiozități nu trebuie să uităm harabalele jidovești. În alte orașe, la alte neamuri, clădirile mai mult decît oamenii sînt arătate curiozității publice ; la noi, numai oamenii : arhitectura și toate artele frumoase n-au prins încă rădăcină. Într-o căruță naltă și uriașă, care are numai lărgimea drept eleganță, frumuseță și comoditate, acoperită pe jumătate c-o pînză cenușie, la care sînt înhămați patru cai alături, împotriva obiceiului țării, cai zdraveni să-i dai jos c-un pumn nu tocmai tare, se grămădesc în fund, dinainte pe capră, pe draghini, așezați în capul oaselor, culcați pe vine, în picioare, cîte zece, douăzeci, treizeci și patruzeci de indivizi [...]. Ovreiul este cel care se roagă mai mult dintre toate neamurile, se roagă în casă, în pragul ușii, se roagă și pe uliță plimbîndu-se. În vremea asta conducătorul acestei arce a lui Noe pe roți învîrte deasupra capului o biciușcută aninată într-o prăjină și tot smuncește hăturile slabe de cînepă și îndeamnă căluții cu glas ascuțit. Un ovrei ostenit, așezat pe draghină, cu picioarele atîrnate afară, își reazemă capul de coviltirul tremurător care adăpostește de ploaie ori soare pe cei dinlăuntru. În vremea asta unii cască, alții stupesc și-și suflă nasul în poalele laibărilor așa de soioase, încît au ajuns impermeabile. Ovreiul care nu și-a făcut ruga de dimineață se ridică drept fără să bage de seamă că a călcat pe un picior ori pe un cap, se întoarce domol spre răsărit, închinîndu-se de trei ori și bătîndu-se de trei ori în piept. După aceste preliminarii, își trece pe după gît, cum ar face o cucoană cu un *boa* pe care nu-l răsuțește, un șal

de în foarte fin lucrat și amestecat cu matasă și fire de aur și c-o mulțime de ciucuri la capete — care sînt un fel de amulete pe care orice bun evrei trebuie să le răsucească pe degete și să le sărute după ce le-a înnodat. După asta, scoate din buzunări două cutiuți cubice, pe care mai întîi le tot sărută cu evlavie; pe una pe urmă o leagă la frunte, și pe cealaltă, legată cu două curălușe înguste de marochin negru, o tot împinge pe sub cămașă pînă ce o suie la subsuoara stîngă. După cit am putut înțelege de la un evrei gras, cu care mă aflam alături într-o *brișcă* de soiul acesta, cutiuța de la frunte ar fi un simbol al *tabernacolului*; iar celei de a doua mi-a fost cu neputință să-i descopăr emblema; presupun însă că cuprinde numele celor douăsprezece seminții. Deseori întreruptă — rugăciunea odată terminată, evreul dezleagă întîia cutiuță, scoate și pe a doua din mînică, sărută iarăși curălușele anume rînduite, apoi le trece altuia, care începe de la capăt, și astfel, cutiuțele și șalul fac înconjurul întregii încărcături; harabagiul le ia și el la rîndul lui, și-n locul lui se așează altul. Vineri seara, tîrgul strălucește de lumină, ca la o luminăție, și un zgomot înăbușit ca al unui stup gata de roit iese de pe toate ulițele, din toate casele. Tot ce cîștigă meseriașul ori muncitorul cu mîna în șase zile, cheltuiește în ziua a șaptea pe mîncare bună și luminări; în orice căsnicie se găsește sfeșnicul cu șapte ramuri.

Dacă cineva ar avea intenția să scrie o carte asupra Iașilor, ori chiar două, nu i-ar lipsi stofă pentru asta. Noi aicea n-am arătat decît trăsăturile izbitoare, colțurile clădirii. Dacă nefăcînd altceva

nimic, aş avea putinţa să mă ocup eu cu asta, nu-l stradă, nu-i casă, fie nobilă, fie de rînd, nu-i om care nu mi-ar pune la îndemînă un ridicol ori o lature poetică, o virtute ori o absurditate, un roman serios ori o farsă, o dramă ori o elegie. Am credinţa în Dumnezeu că într-o zi am să-mi dau si-
linţa, că o să pot dezvăli umbrele de pe acest tablou cam prea întunecat, în care s-ar putea crede că intră mizantropie ori fiere. Fiecare ridicol, fiecare prostie, care se vede, are latura-i poetică ; şi dacă nu le-am însemnat, pricina a fost marginile puse paginilor noastre ; ele au fost piedica.

Dar dacă, după această destăinuire, s-ar găsi printre cititori unul singur care ar putea demasca adevărul observaţiilor mele, dacă publicul ar avea poftă să se scandalizeze şi să conchidă ceva displăcut împotriva autorului, dacă unii ar voi să găsească în ce-am spus personalităţi şi aluziuni — atunci aş rîdica mîna împotriva judecăţii şi, tare prin nevinovăţia mea, aş zice întăi publicului : Unde vezi tu personalitate ori scandal, nu este. O privire generală asupra caracterelor, care pot fi aplicate la mii de indivizi sau la o totalitate, n-ar putea alcătui o personalitate, prin urmare nici scandal. Dar critica e prea amară, prea aspră ; se poate — dar dacă e adevărată, nu-ţi aduc eu oare un serviciu ?

Bun şi onorabil public, pe care-l stimez, fii îngăduitor de data aceasta şi pătrunde-te de axioma aceea a înţeleptului : că cel care poate să audă adevărul fără să se supere a şi pornit pe drumul înţelepciunii. Îţi făgăduiesc şi contrastul tău, în curînd. O să mai primeşti, nu-i vorbă încă o sfîrlă,

două, dar acelea n-au să te facă să suferi prin țeșătura de poezie, prin vremurile primitive, blănușile de zibelină, moliciunea orientală și toate fleacurile cu care vreau să le învăluiesc.

Dacă judeci, fii drept și amintește-ți că în proces vei fi și împricinat și judecător și că, oricare ți-ar fi hotărîrea, efectul se va răsfrînge tot asupra ță.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	.XXIX

SCRIERI APĂRUTE ÎN TIMPUL VIETII

Critica criticii	3
Studie moldovană	11
Holera	29
Cugetări	39
Amintiri	122
Cîntarea României	157
[Poetul Dăscălescu]	188
[Dezrobirea țiganilor]	191
[Contra latinizanților ardeleni]	200
[Despre <i>Steaua Dunării</i>]	207

SCRIERI TIPĂRITE DUPĂ MOARTE

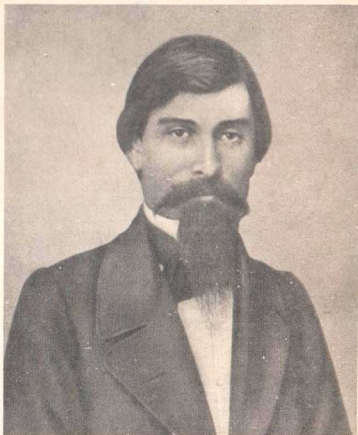
Soveja (Ziarul unui exilat politic la 1846)	213
Stînca corbului (Legendă culeasă de la Bicăz)	253
Decebal și Ștefan cel Mare (Studiu istoric)	257
Studii naționale (1840)	260
Poezia populară	267
Palatul lui Duca-vodă	276
Piatra-Teiului (Legendă)	281
Iași și locuitorii lui în 1840 (Fragmente)	317

Redactor responsabil : TEODORA POPA
Tehnoredactor : ION TUDOR

Dat la cules 24.04.1967. Bun de tipar 10.07.1967.
Apărut 1967. Tiraj 100 160 ex. broșate. Hirtie
ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli c3.
16,94. Coli tipar 12,25. A. nr. 64. C.Z. pentru
bibliotecile mari 8R. C.Z. pentru bibliotecile
mtci 8R—0.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 238 la Com-
binatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piața Scin-
teli nr. 1, București — Republica Socialistă
România

a. russo

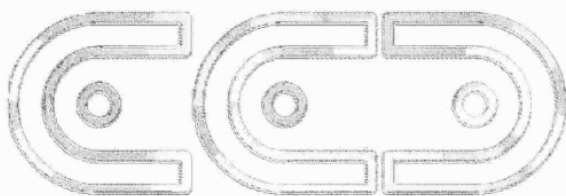
„Vocația lui Al. Russo este în proza memoria-
listică. El și-a însușit pînă la virtuozitate maniera
clasicilor tîrzii, a lui Xavier de Maistre, a lui Paul-
Louis Courier, umorul acela fin eseistic, scutit de
dezordinea fantastică, nu însă scos cu totul din
sensibilitatea romantică ce se strecoară în ușoara
melancolie, în sentimentul grandoarei geologice.
Este de altfel un cunoscător perfect al literaturii
franceze și un pricepător al autorilor de savoare
lingvistică precum Rabelais. E un contemplativ
lucid, spiritual, cu o repede asociație între lucruri
aparent eterogene. Însemnările de captivitate la
Soveja (scrise în limba franceză) sunt cea mai
strălucită dovadă a vibrației sufletești stăpînite
de inteligență.”

G. Călinescu, *Istoria literaturii române* (1941)

Lei 5

editura pentru literatură

Scanare și prelucrare digitală

CM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

